

Spou

provincie Utrecht

Erfgoed huis
Utrecht

De Romeinen blijven de Utrechtse gemoederen bezig houden. In deze Archeologische Kroniek is er niet alleen aandacht voor de limes, die zowel in het oosten als het westen van onze provincie langzaam meer van zijn geheimen prijsgeeft, maar ook voor een spectaculaire vondst als een gouden Romeinse helm. Op verschillende plaatsen zijn resten van ons prehistorische agrarische verleden opgegraven, waaronder boerderij-plattegronden en de palen van spiekers. Om de leesbaarheid van de Kroniek te vergroten, zijn de onderzoeken die weinig hebben opgeleverd, aan het einde bij elkaar gezet. Daarmee bevat het eerste deel de spannende opgravingen, die soms lezen als een jongensboek. Deel twee zorgt ervoor dat de lezer toch een min of meer compleet overzicht van alle archeologische onderzoeken geboden wordt.

ARCHEOLOGISCHE KRONIEK

Provincie Utrecht 2004-2005

Een gouden ring
uit vermoedelijk de
12de eeuw uit Houten

ARCHEOLOGISCHE KRONIEK

Provincie Utrecht
2004-2005

Een onderdeel van een
Romeinse (ruiter)helm,
gevonden in een waterput
in Leidsche Rijn

ARCHEOLOGISCHE KRONIEK

Provincie Utrecht

2004-2005

onder redactie van
Doede Kok
Ruurd Kok
Fred Vogelzang

Inleiding

Grafstenen van burgemeesters als vloer in een schuur te Loenen, een Bronstijdnederzetting onder een bedrijventerrein in Remmerden. Dit zijn slechts enkele van de grote en kleine ontdekkingen die in de periode 2004-2005 zijn gedaan in de provincie Utrecht. Ook deze Kroniek staat zoals gebruikelijk weer vol verslagen van vondstmeldingen, waarnemingen, booronderzoeken, proefsleuven en opgravingen. Opmerkelijk is dat het behoud van vindplaatsen slechts een zeer bescheiden plaats inneemt. Een van de weinige uitzonderingen vormt een bijdrage over een terrein met bewoningssporen uit diverse perioden aan de Rietdijk te Houten. Hier bleek het door inspanningen van de gemeente en met enige plaanpassing mogelijk een kwekerij te vestigen op deze behoudenswaardige vindplaats. Deze beperkte aandacht voor behoud in de Kroniek lijkt veelzeggend voor de aandacht die überhaupt wordt besteed aan behoud. Het behouden van vindplaatsen blijkt nog een zeer moeizame opgave, terwijl dat toch het doel is van het Verdrag van Malta.

Zonder de gemeentelijk archeologen en archeologen bij bedrijven en universiteiten tekort te willen doen, toont deze Kroniek weer fraai de gevarieerde en waardevolle bijdrage die amateur-archeologen leveren aan onze kennis van de archeologie van Utrecht. In alle delen van de provincie zijn ze op vele fronten actief en besteden ze vele uren van hun vrije tijd aan de archeologie. Hun bijdrage varieert van het melden van vondsten, het doen van waarnemingen en opgravingen en het assisteren bij onderzoek, tot het inventariseren van vondst- en vindplaatsgegevens en verstrekken van informatie hierover. De sombere berichten over de beperkte rol van de amateur-archeologen, lijken voor de provincie Utrecht dan ook niet terecht. Zo konden door amateur-archeologen te Loenen en Maarssen molenfunderingen worden onderzocht, waarvan één zelfs kon worden opgegraven. In Lopik zijn laatmiddeleeuwse bewoningssporen opgegraven, waarmee voor het eerst sporen zijn gedocumenteerd uit de ontginningsperiode die zo bepalend is geweest voor de vorming van het landschap in deze streek. Veel amateurs hebben op eigen initiatief of op verzoek van de provincie waarnemingen gedaan bij bodemsaneringen, ontgrondingen of andere graafwerkzaamheden. Dit kan interessante informatie opleveren, maar vaak worden de verwachte vondsten niet aangetroffen. Dit weerhoudt menige amateur er niet van om een volgende keer toch weer te gaan kijken. Op diverse locaties wordt ook onderzoek gedaan zonder dat er een directe aanleiding is in de vorm van een bodemingreep; hier is de archeologische nieuwsgierigheid leidend. Zo wandelt een amateur-archeoloog de Utrechtse Heuvelrug af op zoek naar onbekende grafheuvels en doen anderen grondboringen om het eerste kasteel van Woudenberg op te sporen.

Veel (detector-)amateurs melden hun vondsten bij de provincie. Door meldingen van twee amateur-archeologen die onafhankelijk van elkaar een bronzen bijl op vrijwel dezelfde plek hadden gevonden, kennen we nu de locatie van een mogelijk bronsdepot. Het belang van vondstmeldingen blijkt ook uit de vondst van enkele scherven laatprehistorisch aardewerk bij het bouwrijp maken van een bedrijventerrein te Remmerden bij Rhenen. Vrijwel daags na de vondst vond overleg plaats met de gemeente Rhenen over de mogelijkheden voor archeologisch onderzoek en ruim een maand later konden de sporen van een Bronstijdnederzetting worden opgegraven. Uiteraard heeft de vinder samen met andere amateur-archeologen meegeholpen bij deze opgraving. Sowieso lijken archeologische bedrijven en amateur-archeologen steeds vaker en beter de weg naar elkaar te vinden. Elders in Rhenen werden bij de uitwerking van een proefsleuvenonderzoek te Elst bijvoorbeeld ook oudere vondsten van amateurs beschreven en gepubliceerd in de rapportage. Zo kan de lokale kennis van de amateur-archeologen worden benut en krijgen de amateur-archeologen er ook weer kennis voor terug. Veel vondstmeldingen en waarnemingen van amateur-archeologen zijn in deze Kroniek opgenomen als signaleringen. Niet alle waarnemingen hebben echter een plek kunnen krijgen, omdat vanwege de ruimte een keuze moest worden gemaakt voor die waarnemingen die archeologisch gezien de meest interessante resultaten hebben opgeleverd. Voor de lokale kennis van het bodemarchief is het uiteraard van groot belang ook die plekken te kennen waar geen archeologische vondsten aanwezig zijn, omdat de bodem bijvoorbeeld geheel is verstoord. Die gegevens zijn per locatie vastgelegd in het archief van het Meldpunt Archeologie van de provincie Utrecht waar ze zijn te raadplegen. Omwille van de leesbaarheid zijn dergelijke waarnemingen hier niet opgenomen. Voor het verwerken van al deze vondstmeldingen heeft Ton van Rooijen sinds augustus 2005 assistentie gekregen van archeologie-studente Janneke Kluit.

Amateur-archeologen zijn niet alleen in het veld actief. Ook al ligt voor velen het hart bij het veldwerk, steeds meer amateurs zijn ook actief in het papierwerk. Zo stellen diverse amateur-archeologen uit Houten en omgeving hun gegevens beschikbaar voor promotie-onderzoek dat aan de Vrije Universiteit wordt uitgevoerd naar vindplaatsen uit Late IJzertijd en Vroeg Romeinse Tijd in het Kromme Rijngebied. De Houtense archeologische werkgroep Leen de Keijzer stelt z'n gegevens ook beschikbaar aan de gemeente voor de archeologische beleidskaart die wordt opgesteld. Ook in Breukelen is de archeologische werkgroep begonnen aan een inventarisatie van hun gegevens, die eveneens kan dienen als bijdrage aan een gemeentelijke waardenkaart. Het zou heel mooi zijn als meer werkgroepen deze voorbeelden volgen. Ook op andere vlakken is en blijft er meer dan genoeg te doen voor amateur-archeologen in Utrecht. Uiteraard is het niet allemaal rooskleurig. Het organiseren van deskundige ondersteuning en deskundig-

heidsbevordering blijft een punt van aandacht. Vanuit het meldpunt en het provinciaal depot zijn bijvoorbeeld cursussen georganiseerd in het restaureren en fotograferen van vondsten. Depotbeheerder Mirella de Jong kan daarbij sinds februari 2005 gebruik maken van de expertise van medewerker Gérard van Heusden op het gebied van determinatie en conservering van metaalvondsten.

Bladerend door deze Kroniek zal u iets nieuws opvallen. Het zal niet verbazen dat de bulk van het archeologisch onderzoek in Utrecht bestaat uit booronderzoek. In veel gevallen levert dat geen vindplaatsen op. Uit oogpunt van archeologische monumentenzorg is dat misschien gunstig, maar vondstloze booronderzoeken vormen niet de meest boeiende lectuur. Hier wringt voor de Kroniekredactie het streven naar het bieden van een overzicht van uitgevoerd onderzoek met het willen bieden van een leesbare publicatie. In de inleiding van de vorige Kroniek werd al de wetmatigheid opgemerkt dat elke nieuwe Kroniek flink dikker is dan de vorige. We menen de oplossing te hebben gevonden door de onderzoeken die geen vindplaatsen hebben opgeleverd in een apart stuk, deel 2 op te nemen, zodat ze minder plaats innemen maar voor de geïnteresseerde toch zijn te raadplegen. In deel 1 vindt u de verslagen van de onderzoeken die uitgebreidere resultaten hebben opgeleverd.

Wanneer de provinciale archeologische inspanningen in de periode 2004-2005 in een enkele term zouden moeten worden beschreven – anders dan ‘Malta’ – dan zou dat vooral het woord ‘kaart’ moeten zijn. In deze periode is namelijk uitgebreid onderzoek gedaan voor het bijwerken van de Archeologische Monumentenkaart Utrecht, is de Utrechtse *limes*-kaart verschenen en is getracht de Romeinse weg in het Kromme Rijngebied in kaart te brengen. Ook gemeenten zien steeds meer het belang van een archeologische kaart op gemeentelijk schaalniveau. De gemeente IJsselstein heeft als eerste Utrechtse gemeente zonder eigen archeoloog de primeur van een archeologische beleidskaart voor het gehele gemeentelijke grondgebied. Over de diverse kaarten vind u bijdragen in deze Kroniek.

Rest ons slechts alle auteurs hartelijk te bedanken voor hun bijdrage aan deze Kroniek.

De redactie

Inhoud

Inleiding	3
Chronologisch schema	10
Lijst met afkortingen	11

De Romeinse weg	
tussen Fectio en Levefanum	13
Limes-kaart Utrecht	19
Archeologische Monumenten Kaart	22

DEEL I Uitbreid onderzoek

Abcoude-Baambrugge

❖ 't Gein	27
-----------	----

Amerongen

❖ Kasteel Amerongen	28
---------------------	----

Amersfoort

❖ Achter de Arnhemse Poortwal	31
❖ Achter de Kamp 32	32
❖ Kleine Haag 1-3	33
❖ Lieve Vrouwekerkhof 2a	33
❖ Noordwestplantsoen	34
❖ Oliesteeg 11-15	35
❖ Smallepad	37
❖ Stoutenburg	39
❖ Valkestraat 34-40	42
❖ Wieken-Vinkenhoef	46

Baarn

❖ Kasteel Drakenburg (1)	51
--------------------------	----

Baarn

❖ Kasteel Drakenburg (2)	52
--------------------------	----

De Bilt

❖ Dorpsstraat 21-23	54
---------------------	----

Bunnik

❖ Odijk, Singel West-Schoudermantel	55
-------------------------------------	----

Doorn

❖ Langbroekerweg 22	57
---------------------	----

Houten

❖ Beusichemseweg	58
❖ Rietplas	65

Loenen

❖ Cronenburg, poldermolen	65
---------------------------	----

Lopik

❖ Polder Wiel	69
---------------	----

Nieuwegein

❖ Fort Jutphaas en kasteel Rijnhuizen	69
---------------------------------------	----

Oudewater

❖ Marktstraat 37	72
❖ Oost IJsselkade 11	74
❖ Papekop	75

Renswoude

❖ Landgoed Wittenoord	77
-----------------------	----

Rhenen

❖ Larikshof	78
❖ Elst, Het Bosje	79
❖ Remmerden	80

Utrecht

❖ Brigittenstraat 7	83
❖ Groeneweg	84
❖ Kriekenpitplein (Kromhoutkazerne)	86
❖ Merelstraat	88
❖ Oosterkade/Ledig Erf	94
❖ Rijnkade	102
❖ Weg naar Rhijnauwen	105
❖ Wittenvrouwenstraat	108
❖ Wijde Doelenstraat	108
❖ Haarzuilens	110
❖ Leidsche Rijn, Time Team	114
❖ Leidsche Rijn, De Grauwaart	119
❖ Leidsche Rijn, Groot Zandveld	121
❖ Leidsche Rijn, De Hogeweide	124
❖ Leidsche Rijn, Rijksweg A2	129
❖ Leidsche Rijn, De Woerd	139
❖ De Meern, Oudenrijnseweg	157
❖ De Meern, 't Zand	164
❖ Vleuten, Golfclub De Haar	165
❖ Vleuten, Huis te Vleuten	166
❖ Vleuten, Spoorverbreding VleuGel	181
❖ Vleuten, Themaat	182
Veenendaal	
❖ Veenendaal-oost	191

Vianen

❖ Autenasekade/Achterkade	193
❖ Gaasperwaard	194
❖ Plangebied Hofplein	196
❖ Diefdijk	198
❖ Hagestein, Vogelenzangseweg	203
❖ Zijderveld	204

Woerden

❖ Havenstraat 55-57	209
❖ Hoochwoert (Kerkplein)	209
❖ Plantsoen	212
❖ Wulverhorstbaan	214
❖ Harmelen, A12	214
❖ Harmelen, Haanwijk 13-15	216
❖ Harmelen, Heldamweg (1)	219
❖ Harmelen, Heldamweg (2)	219

Woudenberg

❖ Stationsweg en Nico Bergsteijnweg Noord	223
--	-----

Wijk bij Duurstede

❖ Frankenweg/Zandweg	225
❖ Jacob van Ruysdaelstraat	231

IJsselstein

❖ De archeologische verwachtings- en beleidsadvieskaart	235
❖ Hogebeizen 20 en 20a	248

Zeist

❖ Kroostweg-Noord	250
-------------------	-----

DEEL II 253

Onderzoek met weinig resultaten

Abcoude

❖ Hollandse Kade-Stationsgebied (1)	255
❖ Hollandse Kade Stationsgebied (2)	256

Amerongen

❖ Dwarsweg	256
❖ Galgenberg	257
❖ Westelijke Amerongse Bovenpolder	257
❖ diverse meldingen	259

Baarn

❖ Lage Vuursche	259
❖ Roosterbosch	259

De Bilt

❖ Larenstein	260
❖ Hollandsche Rading	260

Breukelen

❖ Markt 29-31	262
---------------	-----

Breukelen/Loenen

❖ Rijksstraatweg 256-258	262
--------------------------	-----

Bunnik

❖ A12	263
❖ diverse vondsten	263

Bunschoten-Spakenburg

❖ Kerkstraat 22	265
❖ Polynorm Automotive bv	266
❖ diverse meldingen	267

Doorn

❖ Buurtweg 8	267
❖ Hoog Moersbergen	268
❖ Raadhuisplein	269
❖ Sterkenburglaan 54	269
❖ diverse locaties	269

Driebergen-Rijsenburg

❖ Rijsenburgselaan	271
❖ Schotellaan	271

Eemnes

❖ Wakkerendijk 68	272
-------------------	-----

Houten

❖ De Koppeling/De Schaft (1)	272
❖ De Koppeling/De Schaft (2)	273
❖ Oud Wulfseweg	274
❖ Rietdijk	274
❖ Waijensdijk	276
❖ diverse meldingen	276

Leersum

❖ Darthuizerkapel	279
❖ Kerkweg/Bijenlaan	279
❖ Kruising Rijksstraatweg Scherpenzeelseweg	280
❖ Rijksstraatweg 80	280

❖ Rijksstraatweg/Maarsbergseweg	281	❖ Leidsche Rijn, Binnenhof-West	303
❖ Rijksstraatweg 136	281	❖ Leidsche Rijn	303
Leusden		Veenendaal	
❖ Tabaksteeg	282	❖ Dragonderweg	304
Loenen		Vianen	
❖ Cronenburg	282	❖ Molenstraat 5-7	304
❖ Vreeland, Bergseweg 18	283	❖ Hagestein, Achterweg 53	304
❖ Vreeland, Bergseweg 28	283	❖ Hagestein, Rijersteinseweg	306
❖ diverse meldingen	285	Woerden	
Lopik		❖ A12, Gouwe	307
❖ diverse meldingen	286	❖ Geestdorp	307
Maarn		❖ Kruittorenweg	308
❖ Huis te Maarn	286	❖ Oranjestraat, Prins Hendrikkade	309
❖ Maarsbergen, Woudenbergseweg 3	286	❖ Schilderspark	309
❖ Maarsbergen, Wijsterrein	287	❖ Singel 81	310
Maarsse		❖ Singel/Cityview (1)	310
❖ Molen De Hoop	288	❖ Singel/Cityview (2)	311
❖ DSM-Oostwaard	288	❖ Torenwal 6	311
❖ Oostwaard	291	❖ Van Oudheusdenstraat	312
Montfoort		❖ Voorstraat 72	312
❖ Hoogstraat	291	Woudenberg	
Nieuwegein		❖ 't Schilt	313
❖ Binnenstad	291	❖ Zegheweg	313
❖ Lekboulevard-Hoogzandveld	293	Wijk bij Duurstede & Amerongen	
Oudewater		❖ Sandenburgerwaard	314
❖ Hotel Abrona	294	Wijk bij Duurstede	
Rhenen		❖ Cothen, Zuidoosthoek	314
❖ Klein Dikkenberg	294	❖ Langbroek, De Snel	315
❖ Achterberg, Friesesteeg 10	295	❖ diverse meldingen	315
❖ diverse meldingen	295	IJsselstein	
De Ronde Venen		❖ Lagedijk	316
❖ Mijdrecht, Hoofdweg	298	Zeist	
❖ Mijdrecht, Rietveld	298	❖ De Bunsink	316
❖ Vinkeveen, Maria Oord	299	❖ Groenoord	318
❖ Wilnis, Wilnisser Zuwe	299	❖ Utrechtseweg 86	319
Soest		❖ Zinzendorflaan	319
❖ De Lange Duinen	299	❖ Den Dolder, Fornheselaan	320
Utrecht		❖ Den Dolder, Willem Arntszhoeve	320
❖ Mariastraat 8	300	❖ Huis ter Heide, Sterrenberg	321
❖ Voorveldselaan	300		
❖ Leidsche Rijn, Binnenhof-Oost	302		

Chronologisch schema

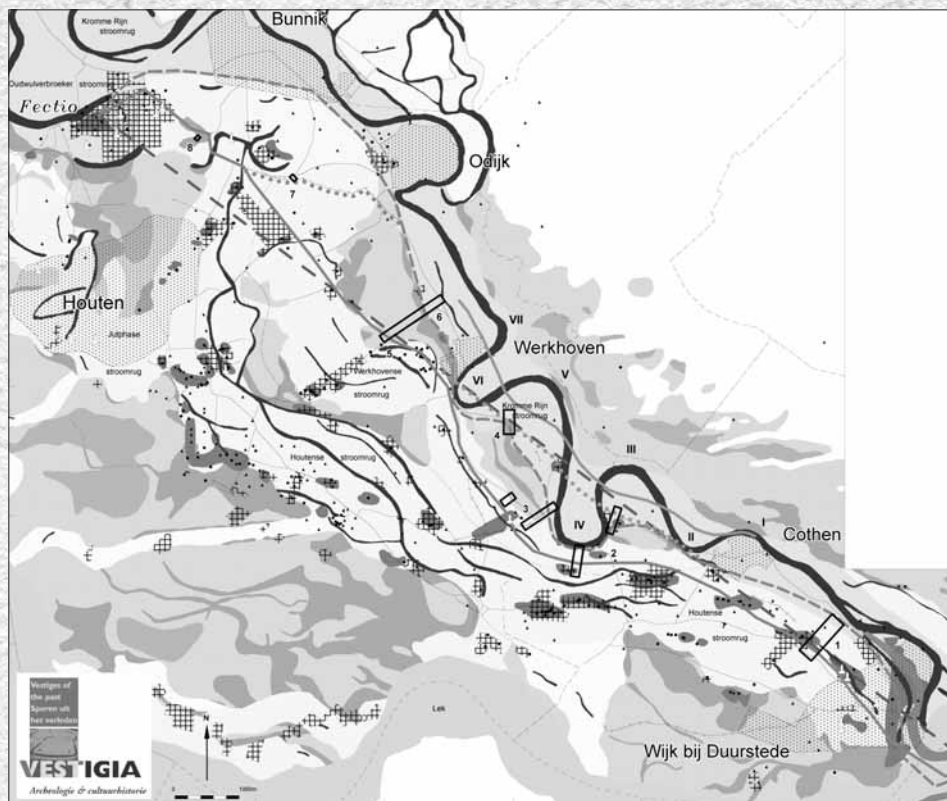
ARCHIS deelt de Nederlandse archeologie in op de volgende wijze:

Steentijd	voor 300.000 tot 2000 voor Chr.
♦ Paleolithicum (Oude Steentijd)	tot 8800 voor Chr.
♦ Mesolithicum (Midden Steentijd)	8800-4900 voor Chr.
♦ Neolithicum (Nieuwe Steentijd)	4900-2000 voor Chr.
Bronstijd	2000-800 voor Chr.
IJzertijd	800-12 voor Chr.
Romeinse tijd	12 voor Chr.-450 na Chr.
Middeleeuwen	450-1500 na Chr.
♦ Vroege Middeleeuwen	450-1050 na Chr.
Volksverhuizingentijd	450-525 na Chr.
Merovingische tijd	525-725 na Chr.
Karolingische tijd	725-900 na Chr.
♦ Late Middeleeuwen	1050-1500 na Chr.
Nieuwe tijd	1500 na Chr. - heden

Lijst met afkortingen

AAI	Aanvullende archeologische inventarisatie
AAO	Aanvullend archeologisch onderzoek
ABC	Archeologisch en Bouwhistorisch Centrum Utrecht
ABKGU	Archeologische en Bouwhistorische Kroniek Gemeente Utrecht
ADC	Archeologisch Diensten Centrum, Amersfoort
ACVU-HBS	Archeologisch Centrum Vrije Universiteit- Hendrik Brunsting Stichting
AHN	Actueel Hoogtebestand Nederland
ARC	Archeologisch Research Centre, Groningen
ARCHIS	Archeologisch Informatiesysteem
AWN	Archeologische Werkgemeenschap voor Nederland
BROB	Berichten van de Rijksdienst voor het Oudheidkundig Bodemonderzoek
HOV	Hoogwaardig Openbaar Vervoer
HUA	Het Utrechts Archief
IKAW	Indicatieve Kaart van Archeologische Waarden
IVO	Inventariserend Veldonderzoek
KNA	Kwaliteitsnorm Nederlandse Archeologie
KPK	Koninklijk Penningkabinet, Leiden
KUN	Katholieke Universiteit Nijmegen
KUN-PRA	Katholieke Universiteit Nijmegen, afdeling Provinciaal Romeinse Archeologie
NISA	Nederlands Instituut voor Scheepsarcheologie, Lelystad
RDMZ	Rijksdienst voor de Monumentenzorg, Zeist
ROB	Rijksdienst voor het Oudheidkundig Bodemonderzoek, Amersfoort
SAI	Standaard Archeologische Inventarisatie (bureau-onderzoek)

De overzichtskaart van het wegonderzoek, met tracé en onderzoekslocaties

Romeinse Limesweg Kromme Rijn Resultaten bureauonderzoek op landschapseenheden (naar Berendsen en RAAP)

legenda

landschapseenheden (naar Berendsen en RAAP)

- restgeul
- bedding Kromme Rijn 9e eeuw
- actieve stroomgordel Midden-Romeinse tijd tot heden
- stroomrug - actief gedurende gehele Romeinse tijd (tot afdamming in 1122)
- stroomrug - actief tot in begin Laat-Romeinse tijd
- stroomrug - actief tot in Vroege-Romeinse tijd
- stroomrug - pre-Romeins, relatief hoog
- stroomrug - pre-Romeins, relatief laag
- oeverwal en crevasserug
- oeverwal in nabijheid van restgeul
- korn
- veen

archeologie

- civiele nederzetting Romeinse tijd
- castellum
- graf(veld)
- overige vindplaats Romeinse tijd
- AMK terrein Romeinse tijd
- fosfaatvlekken

wegen

- ideaalroute / rechte lijn
- Romeinse weg tracé 1
- Romeinse weg tracé 2
- Romeinse weg tracé 3
- Romeinse weg Limes kaart RAAP

overig

- grens stroomrug
- moderne weg
- in gebruik geraakte weg
- bedding Kromme Rijn 9e eeuw
- gemeentegrens
- Romeinse Kromme Rijn
- woonkern
- voorgestelde locatie veldonderzoek
- 1-8 nummering locaties veldonderzoek
- I-VII nummering meanders

De Romeinse weg tussen Fectio en Levefanum ❖ W. HESSING

Binnen de recent ontwikkelde Cultuurhistorische Hoofdstructuur van de Provincie Utrecht heeft de Romeinse *Limes* een belangrijke plaats gekregen. Dat is niet verwonderlijk want de restanten van de *Limes* zijn het enige cultuurhistorische element in de provincie dat, in ieder geval in uitgestrektheid en context, met recht een monument van Europese dimensies genoemd kan worden. De aandacht voor het belang van het totale complex van de Romeinse *Limes* wordt niet alleen binnen de provincie erkend. Binnen ons eigen land is bijvoorbeeld in de Nota Belvedere al ingegaan op het bijzondere karakter van dit monument. In het verlengde daarvan wordt gewerkt aan het tot stand komen van een Nationaal *Limes*-Project. Ook in de landen om ons heen worden veel activiteiten ontplooid voor het opnemen van de totale *Limes* in Noordwest Europa (Van Engeland tot Roemenie) op de lijst van Werelderfgoed monumenten van de Unesco.

Behalve een historisch- en archeologisch-wetenschappelijke dimensie, heeft de *Limes* ook veel potentie als het gaat over het versterken van de cultuurhistorie binnen het ruimtelijke beleid. Het laatste is met name de doelstelling van de Provincie Utrecht in het eigen *Limes*-project. Naast het veiligstellen van het bodemarchief, wil de Provincie ervoor zorgen dat de *Limes* bij een breder publiek bekend raakt (opgenomen in het collectieve geheugen), waardoor voor beheer en ontsluiting betere mogelijkheden ontstaan. Een belangrijke handicap is de beperkte zichtbaarheid (en dus beleefbaarheid) van de meeste overblijfselen van de *Limes* op zijn grondgebied.

Als eerste stap in de richting van een betere ontsluiting heeft de Provincie Utrecht aan het bureau RAAP de opdracht gegeven om, in navolging van de Provincie Gelderland, een kaart te maken van alle bekende archeologische gegevens over de *Limes* in Utrecht. Deze kaart heeft als informatiebron zowel een wetenschappelijke als publieksfunctie, maar kan als beleids- en verwachtingskaart ook extra ondersteuning bieden bij ruimtelijke opgaven.

Helaas vertoont het beeld van de *Limes* in de provincie ook met de *Limes*kaart in de hand nog een groot aantal witte vlekken. Eén zeer belangrijke lacune wordt gevormd door het ontbreken van informatie over het precieze verloop van de Romeinse *Limes*weg tussen Utrecht (*Trajectum*) en Wijk bij Duurstede/Rijswijk (*Levefanum*). Dit gedeelte van de militaire weg langs de noordrand van het Imperium kan, in tegenstelling tot grote delen in het westelijke deel van de Provincie en het tracé in Gelderland, nog redelijk goed geconserveerd zijn. Opsporing wordt gezien als van groot belang, om te komen tot een soort ruggraat voor andere onderdelen van het *Limes*project.

In het najaar van 2003 heeft de Provincie Utrecht aan Vestigia bv Archeologie & cultuurhistorie gevraagd een onderzoeksvoorstel te doen om de Romeinse weg op

te sporen. Het voorstel van Vestigia beoogt een stapsgewijze aanpak, waarbij begonnen wordt met een evaluatie van de reeds beschikbare archeologische, historische, landschappelijke en bodemkundige gegevens. Aan het einde van 2003 is Vestigia met dit onderzoek van start gegaan. In 2004 zijn de resultaten van fase 1, het zogenaamde bureauonderzoek, beschikbaar gekomen. Dit was gericht op het vaststellen van het meest waarschijnlijke tracé en de meest kansrijke locaties waar de Romeinse weg nog in de ondergrond aanwezig kan zijn. Daarbij is een voorstel geformuleerd voor de inrichting van het karterende veldonderzoek in fase 2. Die fase heeft in 2005 plaatsgevonden.

Resultaten fase 1

Volgens de gangbare opvattingen over de Romeinse wegenbouw verkozen de militaire ingenieurs de kortste verbindingsweg tussen twee centra boven een weg die alle grillen van het toenmalige landschap volgde. Bij de projectie van een rechte lijn tussen Levefanum en Fectio valt op dat deze lijn qua positie en richting gelijk is aan enkele wegdelen direct ten noordwesten van Cothen en Werkhoven. Deze rechte lijn heeft bovendien dezelfde richting als de Tre[cht]kweg, aan de noordwestzijde van Wijk bij Duurstede, maar met een verschuiving van ca 125 m. oostwaarts. Ook valt de rechte lijn tussen meanderbocht II en IV en tussen bocht IV en VI samen met de bestaande weg aldaar. Deze laatste wegdelen buigen niet geleidelijk mee met de oeverwallen, zoals elders wel het geval is, maar lopen vrij recht op de meanderbocht aan om vervolgens scherp voor een meanderbocht van richting te veranderen. Verwijzend naar de bovengenoemde erosie van de Kromme Rijn en de onbekendheid met de periode waarin de meanders zijn ontstaan, kan niet worden uitgesloten dat we tussen de meanderbochten II-IV en IV-VI te maken hebben met restanten van een oude route. In dat geval is de ideaal-lijn tussen Levefanum en Fectio nagenoeg over het gehele traject na tweeduizend jaar nog steeds te vervolgen.

Het Raaphofse pad – nu alleen nog op het AHN te zien – gaat vanuit Odijk in westerlijke richting naar de Achterdijk. Het passeert de Rijsbruggerwetering, die samenvalt met de restgeul van de Zeister stroomrug, aan de zuidzijde. Dit pad, dat volgens Dekker van voor de ontginningen dateert, zou een overblijfsel van een Romeinse weg onder langs de Zeister stroomrug kunnen zijn.

De rechte lijn - en dus de kortste weg - tussen Fectio en Levefanum meet 17,0 km en is beduidend korter dan op de Tabula Peutingeriana is vermeld. De keuze voor de zuiver rechte lijn wordt niet volledig ondersteund door ARCHIS, de AMK of fosfaatkarteringen. Nederzettingen vallen alleen ten noordwesten van Wijk bij Duurstede en van Werkhoven en ten noordoosten van Houten samen met deze lijn. Voor de fosfaatplekken geldt dat alleen ten noordwesten van Wijk bij Duurstede er een verband met de mogelijke *Limesweg* is waar te nemen. Bovendien zou de rechte lijn door het grote komgebied ten zuiden van Fectio snij-

den, wat niet door het onderzoek aldaar wordt ondersteund. Logischer is het om, uitgaande van de kortste-weg-theorie, tot een 'best fit' optie te komen, en daarbij de natuurlijke en antropogene factoren zo veel mogelijk met elkaar in overeenstemming te brengen. De wegenbouwers zullen bij het uitzetten van het tracé een aantal hindernissen hebben ontmoet dat hen er toe heeft gebracht van de ideale lijn af te wijken. Ook moeten we rekening houden met het voorkomen van verschillende wegen naast elkaar. Een antieke route bestaat soms uit een bundel wegen. Een hoge garandeert de doorgang te allen tijde, een lage is misschien korter maar met overstromingsrisico's.

Als belangrijkste hindernis is het water in diverse verschijningsvormen te noemen: de actieve en watervoerende geul(en) van de Kromme Rijn, de lage en natte komgebieden en de vaak nog watervoerende restgeulen op de stroomruggen. De wegen vanaf de 17de eeuw buigen alle om deze natte gebieden heen. In het verleden zal de situatie dus mogelijk niet veel anders zijn geweest, wat wordt ondersteund door het ontbreken van Romeinse nederzettingen binnen de komgebieden (wel worden in de kommen materiële resten uit de Romeinse tijd aangetroffen, maar deze behoren niet tot nederzettingencomplexen). De *Limesweg* zal zo mogelijk om deze kommen heen zijn geleid, omdat dit betere garanties biedt tegen overstromingen, maar daar waar nodig er soms toch recht doorheen gaan. Restgeulen hebben daarentegen altijd een grote aantrekkingskracht op bewoners uitgeoefend, wat verklaard wordt door het feit dat deze in de Romeinse tijd mogelijk nog watervoerend waren.

De locatie van de Romeinse nederzettingen in combinatie met de voorkomende fosfaatplekken is een goede indicator voor plaatsen die gedurende lange tijd verbonden waren met menselijke activiteiten. Wanneer deze nederzettingen en fosfaatplekken lintvormig zijn en zich min of meer op een lijn bevinden, kunnen hypothesen over eventuele verbindingswegen tussen deze bewoningskernen worden geformuleerd. Een aanvullende onderbouwing voor een hypothese van een wegtracé komt uit de hoogtegegevens van het AHN. Diverse verhogingen en lineaire structuren in het landschap zijn niet te verklaren vanuit natuurlijke processen en daar lijkt menselijke invloed meer voor de hand te liggen.

Het bestaande patroon van hedendaagse hoofdwegen is de laatste 400 jaar niet veranderd en zou een reflectie kunnen zijn van de infrastructuur uit de Romeinse tijd, waarbij de Kromme Rijnsoever - en een brede strook daar buiten - tot ontwikkeling kwam onder invloed van de aanwezige *castella* en de daarbij behorende economische activiteiten. Houten vervulde mogelijk - op basis van dit wegenpatroon - vanuit het achterland een centrale administratieve rol voor de nederzettingen buiten de strikte militaire zone langs de weg.

Alle bovengenoemde gegevens tezamen blijken een coherent beeld op te leveren van de mogelijkheden van een preferente (hoge) hoofdroute met enkele mogelijk

ke deelalternatieven dichter op de Kromme Rijnsoeverwal. De variant die in dit bureauonderzoek als meest waarschijnlijke en best traceerbare naar voren komt, wordt hieronder kort beschreven. Het onderzoeksmateriaal biedt slechts globale aanknopingspunten voor de locatie van de *Limesweg*, waardoor een ruime marge aan weerszijden van de weg dient te worden aangehouden. Vanuit Wijk bij Duurstede is een eerste aanknopingspunt te vinden in het lint van langgerekte fosfaatplekken en ARCHIS-meldingen ten noord(oosten) van de Trekweg. Hier zijn, te beginnen bij De Geer, verschillende Romeinse nederzettingcomplexen aangetroffen op de Houtense stroomrug. Het is verleidelijk de huidige Trekweg als Romeinse weg te identificeren, maar daartegen pleit het argument dat het tracé dan te veel westwaarts, richting de Kapellaan en Houten afbuigt. In de nabijheid van de Kapellaan zal zeker een Romeinse weg gelegen kunnen hebben, maar niet de gezochte militaire *Limesweg*.

Waarschijnlijker is het te veronderstellen dat de weg eerst de ideaallijn aanhoudt (op of ten noorden van de Trekweg) en vervolgens, een restgeul (Rijnsloot) volgend, onder Cothen afbuigt naar de meander IV. De kom tussen meander II en IV wordt daarbij aan zuidzijde gepasseerd. De weg leidt van meander IV over de Werkhovense stroomrug, min of meer samenvallend met de Hollendewagenweg, richting meander VI. Daarbij passeert de weg de kom met restgeul die tegenwoordig de Lubbersloot wordt genoemd. Vanaf Werkhoven sluit de Romeinse weg aan op het tracé van de huidige Achterdijk. De eerste helft gaat over de Werkhovense stroomrug. Vervolgens gaat de weg over op de Houtense stroomrug en eindigt in Fectio net ten zuiden van de restgeul van de Oudwulverbroekerstroomrug.

Resultaten fase 2

Vervolgens zijn langs de meest waarschijnlijke route en mogelijke varianten hierop een aantal onderzoekslocaties vastgesteld waar door middel van grondboringen is getracht de weg daadwerkelijk te identificeren

Het booronderzoek heeft plaatsgevonden in verschillende campagnes tussen december 2004 en juni 2005. In totaal zijn door RAAP 341 boringen gezet verdeeld over 20 boorraaien en acht locaties. De acht locaties stemden grotendeels overeen met de voorkeurslocaties, maar er was ook een aantal afwijkingen. Deze zijn veroorzaakt door het ontbreken van betredingstoestemming waardoor moest worden afgeweken naar een nabijgelegen alternatieve locatie. Met name bij de locaties 5 en 6 ter hoogte van Werkhoven, en mogelijk ook bij de locaties 7 en 8 ter hoogte van de Achterdijk onder Vechten heeft dit het resultaat nadelig beïnvloedt. Slechts op één plaats, locatie 1, lijken de waarnemingen in het veld de verwachting dat zich hier een Romeinse weg kan bevinden te ondersteunen. Zekerheid kan ook hier slechts geboden worden door middel van het maken van een proefsleuf. De vermoede richting van het wegtracé op locatie 1 geeft ook nog geen uitsluitsel over welk van de in het bureau-onderzoek geopperde route-opties

gevolgd is. Tot de locatie zelf duidt alles op optie 2, maar op de locatie lijkt de eventuele weg af te gaan buigen in de richting van een tracé dat eerder aan de opties 1 of 3 doet denken. Nader onderzoek is hier zeker gewenst. Bij definitieve vaststelling van een Romeinse weg zou het traject van daaraf gevolgd en uitgeboord kunnen worden.

Op locatie 2a is een tweede aanwijzing voor de weg gevonden via het tracé van optie 1. Het betreft een spoor van een eventuele (berm)greppel. Ondanks dat ander ondersteunend bewijs voor de weg ontbreekt en ook andere verklaringen voor het spoor mogelijk zijn, wordt ook hier een aanvullend proefsleuvenonderzoek vanaf de Kromme Rijn in westelijke richting geadviseerd.

Een extra inspanning wordt tevens aanbevolen als het gaat om de (oorspronkelijke) locatie 5 ten westen van Werkhoven. De aanwijzingen voor de loop van de Romeinse weg in de percelen naast de Achterdijk ten noorden van Sportpark Hoog Weerdenburg en de kruising met het Nieuwendaal kunnen op dit moment niet geverifieerd worden vanwege onwillige grondeigenaren. Gezien de cruciale plaats die deze percelen bij het onderzoek naar de Romeinse weg spelen, zou nagegaan moeten worden onder welke voorwaarden de grondeigenaren bereid zijn aan een veldonderzoek mee te werken. Naast locatie 1 komt ook dit gebied zeker in aanmerking voor een fase 3 onderzoek, eventueel voorafgegaan door een booronderzoek.

Een vierde locatie die in aanmerking komt voor een proefsleuf is het Raaphofsepad. Alleen aan de hand van archeologisch booronderzoek viel niet vast te stellen of het dijklichaam in eerste aanleg van voormiddeleeuwse ouderdom is. Een profielssleuf kan daarover wel uitsluitsel geven.

De locaties 2b-4, en de gewijzigde locaties 5 en 6 hebben geen indicatoren voor de Romeinse weg opgeleverd. De terreinomstandigheden en de geologische opbouw van de bodem op deze locaties is echter zodanig dat nergens met zekerheid gesteld kan worden dat de Romeinse weg daar niet gelopen heeft. Een definitieve uitspraak over de verschillende gesuggereerde route-opties kan dan ook niet gegeven worden.

Het feit dat de weg zich op al deze locaties niet laat herkennen kan wel een ondersteuning zijn voor de hypothese dat de Romeinse weg voor een groot deel verborgen ligt onder bestaande historische wegen als de Hollendewagenweg, Trekweg en Achterdijk. Extra aandacht voor de archeologie bij wegwerkzaamheden die dieper reiken dan het bestaande weglichaam wordt daarom nadrukkelijk aanbevolen. Een aantal profieldoorsneden door bovengenoemde wegen is mogelijk een van de sleutels voor de oplossing.

Een andere oplossingsmogelijkheid via toekomstig onderzoek zijn de plannen voor een nieuwe ontsluitingsweg van de rondweg Houten naar de A12 tussen Vechten en Bunnik. Hoe het tracé precies gaat lopen is nog niet bekend. Als de

plannen doorgaan zal echter wel in een keer een doorsnede plaatsvinden door alle mogelijke varianten van de Romeinse weg. Het is daarom aan te raden in het kader van de verdere voorbereidingsplannen voor deze weg in een vroeg stadium een plan van aanpak voor de archeologie te laten opstellen, waarin in het bijzonder aandacht wordt besteed aan de opsporing van de *Limesweg*.

Tenslotte wordt aanbevolen om bij ruimtelijke planvorming in het Kromme Rijngebied in de toekomst rekening te houden met drie in dit rapport geconstrueerde route-opties voor de Romeinse *Limesweg*. Voorgenomen grondwerkzaamheden in het kader van inrichtingsplannen dienen in de nabijheid van deze tracés altijd archeologisch begeleid te worden.

Literatuur

- ♦ W.A.M. Hessing en Ch. Sueur, *Tussen Fectio en Levefanum. Op zoek naar de Romeinse militaire weg in het Kromme Rijngebied. Een inventariserend vooronderzoek in samenwerking met RAAP Archeologisch adviesbureau* (Vestigia-rapport V268) (Amersfoort 2006)

Limes-kaart Utrecht ❖ J.W. DE KORT & B. JANSEN

Het huidige Nederland is vanaf het begin van de jaartelling drie eeuwen lang door de noordgrens van het Romeinse rijk (de *limes*) in tweeën gedeeld. Deze *limes* werd in Nederland grofweg gevormd door de loop van de Rijn en de op de zuidoever daarvan aangelegde *limes*-weg.

Aan het begin van onze jaartelling was deze *limes*-weg weinig meer dan een zandpad. De uitbreiding tot een volwaardige *via militaris*, door wegverharding en de aanleg van forten, kreeg zijn beslag rond het midden van de 1ste eeuw na Chr. Deze weg vormde de verbinding tussen de forten en gaf aansluiting op snelle verbindingswegen naar het binnenland. Verder bleef de Nedergermaanse *limes* een riviergrens zonder grachten en muren of wallen. In Nederland hebben waarschijnlijk op ongeveer 22 verschillende locaties langs de *limes* Romeinse versterkingen gelegen. Het betreft hier voornamelijk forten (zogenaamde *castella*) op strategische locaties waar hulptroepen (enkele honderden militairen) waren gelegerd. In het Utrechtse deel was sprake van ongeveer vijf *castella*. We weten zeker dat er ter hoogte van Woerden (*Laurum*), De Meern, Utrecht (*Traiectum*) en Vechten (*Fectio*) een *castellum* heeft gelegen. Bij Wijk bij Duurstede wordt eveneens ter hoogte van de splitsing van de Rijn en de Lek een *castellum* vermoed (*Levefanum*). De gebieden tussen de *castella* werden in de Midden Romeinse tijd opgevuld door de bouw van mini-*castella* en wachttorens (*turres*). Deze zijn in het Utrechtse deel van de *limes* tamelijk goed bekend door recent onderzoek in de VINEX-locatie Leidsche Rijn. De *limes* wordt echter niet alleen gevormd door de forten, wachttorens en de weg die hen verbindt. De *limes* is ook het gebied langs de Rijn en dan niet alleen de linker (zuidelijke) Rijnsoever. Het gehele gebied was in principe militair gebied en elke versterking had zijn eigen territorium (*prata*). Daarbinnen vielen dus ook de inheemse nederzettingen. Ook de rechter (noordelijke) Rijnsoever behoorde tot dit gebied. Opvallend is, dat er echter maar weinig vondsten aan de noordzijde van de Rijn zijn gedaan, die specifiek aan de Romeinse cultuur kunnen worden gerelateerd.

Aanleiding en het vooronderzoek

In 1995 heeft de Rijksdienst voor het Oudheidkundig Bodemonderzoek (ROB) te Amersfoort de aanzet gegeven tot het *limes*-project. Dit project beoogt een gebundelde aanpak van archeologisch onderzoek in het *limes*-gebied en een breed opgezette samenwerking tussen de verschillende partijen die zich bezighouden met onderzoek en beleid. Deze bundeling van activiteiten werd vooral ingegeven door de dreigende grootschalige vernietiging van Romeinse vindplaatsen in het Nederlandse riviereengebied (o.a. door VINEX-locaties en de Betuweroute). Het ontbreekt aan een actuele inventarisatie en visualisatie van de archeologische waarden in het *limes*-gebied. Deze visualisatie is vooral van belang voor het creë-

ren van een groter draagvlak voor het behoud van de *limes* als uniek monument. RAAP Archeologisch Adviesbureau heeft in 2001 in opdracht van de provincie een vooronderzoek uitgevoerd naar de mogelijkheden om een digitale kaart van de Romeinse *limes* in de provincie Utrecht samen te stellen. Het doel hiervan was te bekijken wat voor bronnenmateriaal er aanwezig was en hoeveel inspanningen verricht zouden moeten worden om een dergelijke *limes*-kaart te vervaardigen. Hierbij werd samengewerkt met een groot aantal partijen (provincie Utrecht; ROB; Universiteit Utrecht, Vakgroep Fysische Geografie; Katholieke Universiteit Nijmegen, Afdeling Provinciaal-Romeinse archeologie; Universiteit Leiden, Faculteit der Archeologie; het Batavenproject van het Archeologisch Instituut van de Vrije Universiteit; Universiteit van Amsterdam, Vakgroep Pre- en Protohistorische Archeologie; gemeente Utrecht; gemeente Amersfoort; Rijksmuseum van Oudheden te Leiden). Dit vooronderzoek heeft uiteindelijk in 2004 geleid tot het vervaardigen van de *limes*-kaart van de provincie Utrecht.

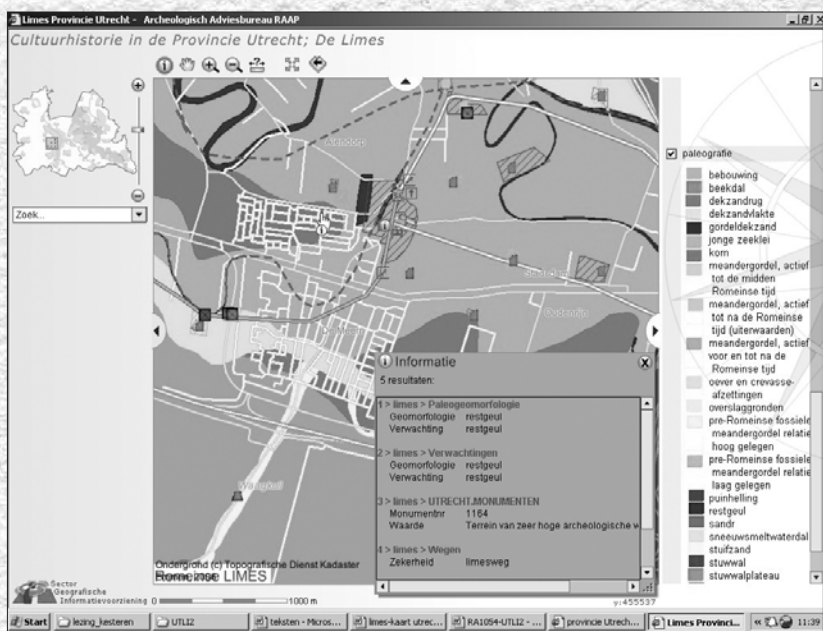
Doelstellingen

De uiteindelijk vervaardigde kaart is niet alleen bedoeld voor wetenschappers. De insteek van de kaart is dat ook beleidsmakers en het grote publiek er gebruik van kunnen maken. Voor de wetenschappers is het in de eerste plaats een actueel overzicht van de stand van onderzoek naar de Romeinse archeologie en geo(morfo)logie van het gebied. Door combinatie van verschillende gegevens worden verbanden zichtbaar, waardoor nieuwe inzichten kunnen ontstaan en nieuwe onderzoeksvragen kunnen worden geformuleerd. Dit heeft reeds geleid tot een door de provincie geïnitieerd onderzoek naar de exacte locatie van de *via militaris* in het Kromme Rijngebied. Vanuit de beleidsmakers zijn twee doelen geformuleerd: de kaart dient gebruikt te worden als instrument voor de archeologische monumentenzorg, zoals bij toetsing en advisering ten aanzien van ruimtelijke plannen en ontwikkelingen (omgevingsbeleid: bestemmingsplannen, VINEX-locaties, landinrichtingsprojecten, natuurontwikkelingsgebieden, ontgroningen, etc.). Daarnaast kan de kaart een functie vervullen bij de beleidsontwikkeling aangaande cultuurhistorie, zowel op provinciaal als gemeentelijk niveau.

Voor het grote publiek kan de kaart algemene informatie bieden over landschap en bewoning van het gebied in de Romeinse tijd. De kaart is in 2005 beschikbaar gekomen op internet en te vinden onder het thema cultureel erfgoed: de cultuurhistorische atlas (www.provincie-utrecht.nl). Deze wijze van presentatie laat het ook goed toe dat extra informatie over bijvoorbeeld musea, recreatieve mogelijkheden en toegankelijke literatuur eenvoudig worden toegevoegd.

Literatuur

- ♦ B. Jansen en J.W. de Kort, *Toelichting limes-kaart Utrecht, provincie Utrecht* (Amsterdam 2004) RAAP-rapport 1054

De limes-kaart op internet.

Archeologische Monumenten Kaart ♦ R. SCHRIJVERS

Herwaardering van de prehistorische terreinen van archeologische betekenis ten behoeve van de Archeologische Monumenten Kaart van de provincie Utrecht

De provincie Utrecht behoort, conform het Cultuurconvenant 1997–2002 tussen de provincies en het Ministerie van OC&W, de huidige Archeologische Monumenten Kaart (AMK - uitgegeven in 1996) aan te passen. De aanpassing betreft de herziening van de categorie ‘terreinen van archeologische betekenis’. Die categorie, terreinen, waarvan nog onbekend is wat de werkelijke waarde en omvang is, vervalt namelijk in de nieuwe AMK. De provincie Utrecht heeft aan Vestigia B.V. Archeologie & cultuurhistorie de opdracht gegeven een bureaustudie en de voorbereiding van het veldonderzoek te verrichten ten behoeve van de herwaardering van de 117 terreinen met archeologie van (vermoedelijk) prehistorische ouderdom. Het betreft dertien nederzettingsterreinen (vlakken), zeven terreinen (vlakken) met één of meerdere grafheuvels en 97 separate grafheuvellocaties (punten). Alle nederzettingsterreinen liggen volgens de IKAW in een zone met een lage verwachting.

De opdracht bestaat onder meer uit een inventarisatie van beschikbare archeologische informatie en literatuuronderzoek. Voor sommige terreinen is een veldonderzoek uitgevoerd. De voorbereidingen voor het veldwerk zijn december 2004 aangevangen. Gedurende de maanden maart tot en met augustus 2005 is het veldwerk uitgevoerd.

Grafheuvels

In de meeste gevallen is niet meer dan wat houtskool aangetroffen in de boringen in de grafheuvels. Drie terreinen vormen hierop een uitzondering. Op de Maarnsche Berg te Doorn is in een boring buiten de voet van de heuvel een stuk vuursteen aangetroffen uit het Paleolithicum. Een heuvel in het Zuilensteinsche Bos te Leersum leverde zowel een fragmentje vuursteen als verbrand bot op. Een heuvel in het Amerongsche Bosch te Amerongen, doorsneden door een zandpad, leverde verbrand bot op dat gedetermineerd is als dierlijk schedelmateriaal en menselijke diafyse. Het is niet mogelijk geweest om een van de 25 gewaardeerde terreinen nader te dateren dan in de periode Laat Neolithicum tot en met Late Bronstijd. Naast het onderzoek op de betreffende terreinen zijn er tevens twee ‘nieuwe’ heuvels aangetroffen op locaties die zich buiten een straal van 25 m rondom één van de coördinatenparen van de te onderzoeken AB-terreinen bevinden.

Nederzettingsterreinen

Eemland De top van het dekzand op de flanken van de rug vertoont geen sporen van erosie die zou kunnen zijn opgetreden voorafgaand aan de vorming van de afdek-

kende veen- en kleilagen. Op de hoogste delen van de dekzandrug vertoont het zand podzolering, onderaan de flanken zijn geen sporen van podzolering te herkennen.

Lopikerwaard Het booronderzoek op de onderzochte terreinen in de Lopikerwaard toont aan dat de bodemhorizont waarin zich de archeologische laag heeft gevormd op de belendende, reeds gewaardeerde AMK-terreinen is geconserveerd onder de huidige bouwvoor. In deze laag is in verscheidene boringen houtskool aangetroffen. Er zijn geen primaire archeologische indicatoren gevonden. Deze laag is waarschijnlijk vanaf de Vroege IJzertijd ontstaan en kan archeologische resten vanaf de Midden-IJzertijd bevatten.

De donk of rivierduin Zevender bevindt zich in de Polder Zuid-Zevender, tussen Cabauw, Schoonhoven en de N210. Vlak langs de noordflank van de donk bevindt zich de (vrij kleine) holocene Goylandse stroomgordel. De afzettingen van deze stroomgordel bevinden zich tegen en op de flanken van het rivierduin.

De exacte ligging en omvang van de donk waren nog niet bekend voorafgaand aan het onderhavig onderzoek. Bij het veldonderzoek zijn twee toppen waargenomen. Tussen de twee toppen werd in één boring (nr. 27) geen duinzand aangetroffen, maar werd op zo'n 9 m beneden NAP gestuit op matig grof tot grof zandig, matig gesorteerd materiaal behorend tot de Formatie van Kreftenheye.

Uit de boringen blijkt dat het terrein in zijn geheel en de duintoppen in het bijzonder nauwelijks te lijden hebben gehad van bodembewerking. Voor dit terrein wordt dan ook aanvullend onderzoek voorgesteld om het verdere verloop van de flanken van de twee toppen en de overgang naar de stroomgordel te kunnen vaststellen.

Achterberg Deze begraven dekzandrug ligt er vrijwel ongeschonden bij. De overgang van de afdekkende veenlagen naar het dekzand op de flanken van de rug vertoont geen sporen van erosie. De top van het dekzand heeft de kenmerken van podzolering. In de top van het dekzand is een vuurstenen afslagje aangetroffen. Opmerkelijk is het ontbreken van houtskool in de boringen.

Plantage Willem III Uit het veldonderzoek volgt dat, hoewel het terrein tot 1995 een intensief gebruik heeft gekend (eerst als tabaksplantage, later ten behoeve van gewasveredeling), de bodemopbouw op de vijf uitgeboorde raaien toch relatief weinig verstoring vertoont. Slechts het meest zuidwestelijk gelegen deel van het terrein, dicht tegen het hoofdgebouw op het plantageterrein, is wat dieper omgezet. Naast de aangetroffen redelijk intacte bodemprofielen zijn verspreid over het hele terrein houtskoolpartikels onder de bouwvoor aangetroffen. De vuursteenfragmentjes die zijn aangetroffen concentreren zich met name rond het sneeuwsmeltwaterdal dat ook als aardkundig monument is aangewezen. Daarnaast zijn in drie boringen op de 'rug' tussen de twee meest zuidelijke sneeuwsmeltwaterdalen op het terrein vuursteenafslagjes aangetroffen.

Conclusies

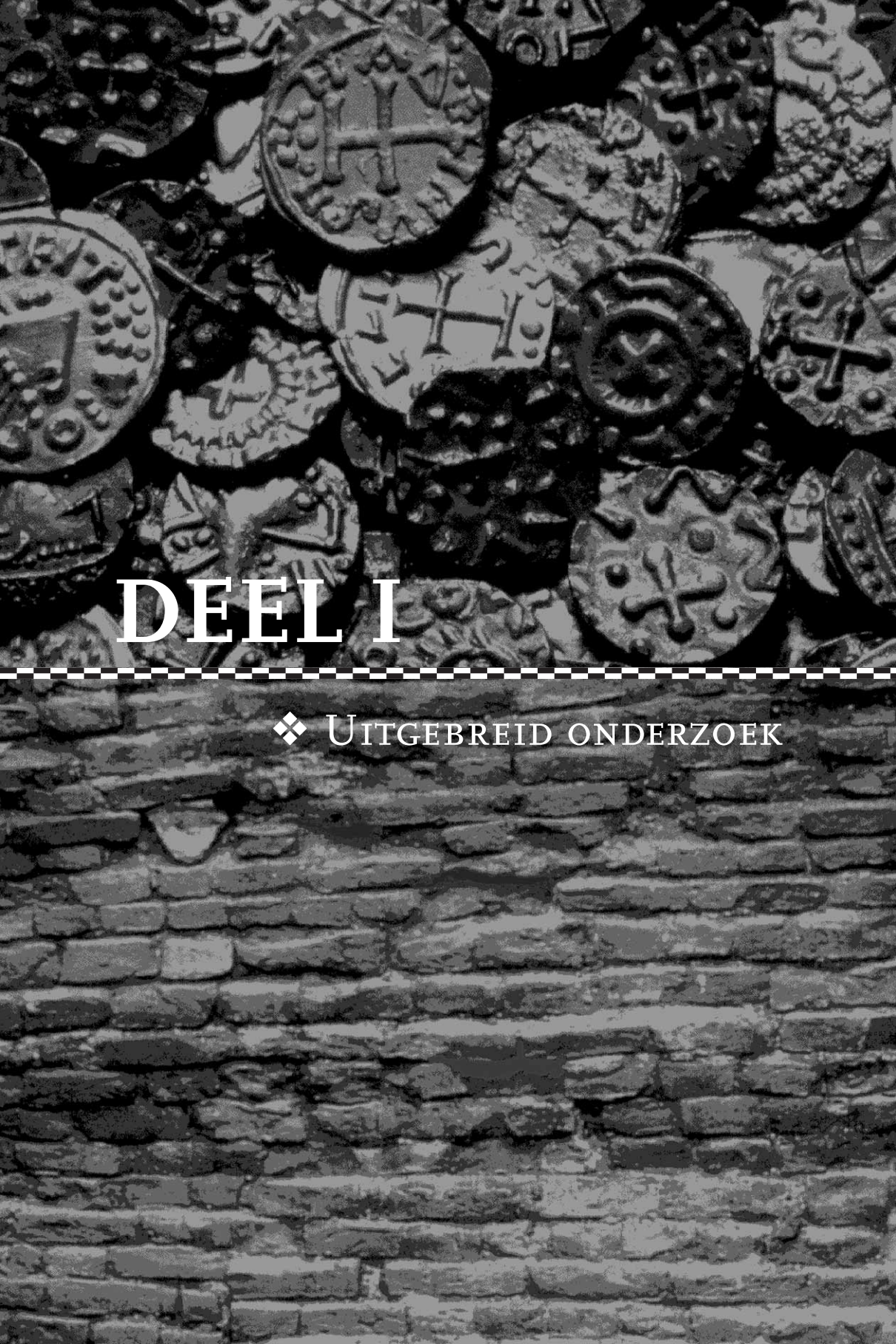
Na bureau- en veldonderzoek wordt voor 27 grafheuvels en 10 nederzettingsterreinen een advies tot opwaarderen uitgebracht, 75 grafheuvels en een nederzettingsterrein worden voorgedragen voor schrappen van de nieuwe AMK, een ander nederzettingsterrein verdient aanvullend onderzoek voordat een waardering kan worden toegekend en voor drie terreinen is geen advies opgesteld vanwege het ontbreken van betredingstoestemming voor het veldonderzoek. Met betrekking tot de nederzettingsterreinen zijn voorstellen tot samenvoeging gedaan die (kunnen) leiden tot uitsnedes van archeologische landschappen. In het Eemland wordt een uitsnede van het (nu begraven) dekzandlandschap gecreëerd, met binnen de begrenzing de breedte van de gehele dekzandrug, inclusief flanken en een randzone. Binnen deze uitsnede zijn sporen van het Laat-Paleolithicum tot en met het Laat-Neolithicum te verwachten.

Een uitsnede van een tweede type landschap is mogelijk in de Lopikerwaard, door binnen de nieuwe begrenzing zowel de restgeul, beddingafzettingen als beide oeverwallen van de Lopiker stroomgordel op te nemen. In deze uitsnede van het rivierenlandschap zijn archeologische resten vanaf de Midden-IJzertijd te verwachten.

Een derde en laatste uitsnede wordt gevormd door het Willem III-terrein met aangrenzende reeds gewaardeerde AMK-terreinen. Deze uitsnede loopt van de door het landijs gestuwde pakketafzettingen vlak onder de top van dit deel van de Utrechtse Heuvelrug, via de sandr (ijssmeltwaterafzetting) waarop het Willem III-terrein zelf is gelegen, naar de steilrand langs de N225 die de overgang van het pleistocene landschap naar de holocene riviervlakte van de Nederrijn markeert.

Literatuur

- ◆ H.J.A. Berendsen, *De genese van het landschap in het zuiden van de provincie Utrecht* (Utrecht 1982)
- ◆ C.W. Koot, C. Sueur, R. Schrijvers en S.D. van Dijk, *Herwaardering van de "Prehistorische terreinen van Archeologische Betekenis" ten behoeve van de Archeologische Monumenten Kaart van de provincie Utrecht* (Amersfoort 2004) Vestigia-rapport V118
- ◆ C.W. Koot, R. Schrijvers en S.D. van Dijk, *De waardering van "Terreinen van Archeologische Betekenis" van prehistorische ouderdom op de Archeologische Monumenten Kaart van de provincie Utrecht: het veldwerk* (Amersfoort 2006) Vestigia-rapport V251
- ◆ J. Milojkovic en E. Smits, *Archeologie in de Betuweroute. Lage Blok. Een nederzettingsterrein uit de Midden-IJzertijd bij Meteren (gemeente Geldermalsen)* (Amersfoort 2002) Rapportage Archeologische Monumentenzorg 90
- ◆ J. Mol, 'Landschapsgenese en Paleogeografie', in L.P. Louwe Kooijmans, red., *Hardinxveld-Giessendam Polderweg. Een mesolithisch jachtkamp in het rivierengebied (5500-5000 v. Chr.)* (Amersfoort 2001) Rapportage Archeologische Monumentenzorg 83
- ◆ M.M. Sier en C.W. Koot, *Kesteren-De Woerd. Bewoningssporen uit de IJzertijd en de Romeinse tijd* (Amersfoort 2001) Rapportage Archeologische Monumentenzorg 82
- ◆ A. Verbraeck, *Toelichtingen bij de Geologische kaart van Nederland 1: 50.000, Blad Gorinchem Oost (38O)* (Haarlem 1970)

DEEL I

❖ UITGEBREID ONDERZOEK

ABCOUDE-BAAMBRUGGE ❖ 't Gein E.N. AKKERMAN

ARCADIS heeft in opdracht van Waternet een inventariserend veldonderzoek (uitgevoerd voor het project Kadereconstructie Gein Noord en Zuid. Het traject ligt langs de noord- en zuidzijde van het Gein en is ruim 7 km lang. Er zijn langs het tracé elke 25 m boringen uitgevoerd. In totaal zijn 144 boringen uitgevoerd: langs de noordzijde van het Gein 65 boringen en langs de zuidzijde 79 boringen. Er zijn bij het veldonderzoek zeven verhoogde huisplaatsen en vier locaties met antropogene lagen aangetroffen. Op twee locaties zijn crevasses aangetoond. Er is een aantal archeologische indicatoren aangetroffen, variërend van houtskool, baksteenresten tot aardewerk, steengoed en een pijpenkop. Het materiaal is, voorzover dateerbaar, afkomstig uit de Late Middeleeuwen (één vondst van een bijna steengoedfragment van rond de 13de eeuw) en de Nieuwe Tijd.

De oeverwallen van het Gein waren vanwege hun hoge ligging aantrekkelijke nederzittingslocaties. Vanaf 400 na Chr. werden zij om deze reden ook als wegen gebruikt. Er zijn voor zover bekend geen overblijfselen van deze middeleeuwse wegen aangetroffen. In de Late Middeleeuwen werden de hooggelegen oeverwallen gebruikt als basis van waaruit het veengebied kon worden ontgonnen.

Er is een direct verband tussen de aanwezigheid van opgehoogde huisplaatsen en de hoogte en breedte van de oeverwal. De ophogingen bevinden zich met name op locaties waar een dik klei- en veenpakket op het zandpakket is afgezet. De oeverwal is door deze afzettingen ook breder geworden. De locaties waar zich ophogingslagen bevinden waren waarschijnlijk dusdanig hoog gelegen, dat met een beperkte ophoging bewoning mogelijk werd. Deze delen van het Gein waren tevens de bredere delen van de oeverwal hetgeen ze nog aantrekkelijker maakte voor vestiging. De smallere en lagere delen van de oeverwal waren minder geschikt voor bewoning. In de op die plaatsen uitgevoerde boringen zijn geen ophogingslagen aangetroffen. Waarschijnlijk lagen deze locaties dusdanig laag dat deze niet geschikt waren voor bewoning.

Mogelijk was niet de gehele oeverwal van het Gein even geschikt voor bewoning. Dit blijkt onder meer uit de aanwijzingen dat de bewoning aan de noordzijde van het Gein al van oudsher intensiever was. Er werd namelijk meer vondstmateriaal op de noordoever van het Gein aangetroffen dan op de zuidoever. Mede gezien het feit dat het grootste deel van de huidige bebouwing zich aan de noordzijde van het Gein bevindt kan worden geconcludeerd dat deze archeologische waarden wijzen op een intensievere bewoning van de noordzijde van het Gein.

AMERONGEN ♦ Kasteel Amerongen P.A.M.M. VAN KEMPEN

In augustus 2003 heeft RAAP Archeologisch Adviesbureau in opdracht van Stichting Kasteel Amerongen op het voorterrein van het kasteel Amerongen een inventariserend archeologisch onderzoek uitgevoerd. Het onderzoek werd uitgevoerd in het kader van het restauratieplan gebouwen en bouwkundige objecten. Het terrein (60x60 m) ligt direct ten oosten van het huidige kasteel Amerongen en betreft de voormalige voorburcht. Het onderzoek bestond uit een geofysisch onderzoek in de vorm van weerstands- en grondradarmetingen in combinatie met een booronderzoek. Onder het voorterrein bevinden zich nog enkele kelders. De begrenzing van de kelders diende onderzocht te worden. Tevens moest onderzocht worden of zich onder het voorterrein nog andere resten van de voormalige voorburcht bevinden. Daarnaast heeft in november 2003 een archeologisch onderzoek plaatsgevonden tussen de broeikassen en koude bakken in de noordwesthoek van de kasteeltuinen (boventuin). Dit onderzoek was aanvankelijk niet gepland, maar was noodzakelijk omdat bij graafwerkzaamheden in het kader van de restauratie van de broeikassen en koude bakken een fundering werd aangetroffen. De graafwerkzaamheden vonden in november 2003 plaats in opdracht van Stichting Kasteel Amerongen. Deze fundering is (later) schoongemaakt, ingemeten, opgetekend, gefotografeerd en beschreven. Tevens is middels een boor- en weerstandsonderzoek onderzocht wat het verloop van deze fundering is en/of deze deel uit maakte van een gebouw en, zo ja, hoe groot dit gebouw was.

Reeds in 1286 is sprake van een voorburcht bij het kasteel. Hoe deze eruit zag, is niet bekend. De voorburcht was aan het einde van de 16de eeuw geheel omgracht en op de voorburcht stond een rechthoekig, noord-zuid georiënteerd gebouw. Dit gebouw is waarschijnlijk in de eerste helft van de 17de eeuw afgebroken. In het midden van de 17de eeuw stonden op de voorburcht twee gebouwen. Deze gebouwen zijn waarschijnlijk in de eerste helft van de 17de eeuw aangelegd. In de noordwesthoek van de voorburcht lag een oost-west georiënteerd gebouw. Van dit gebouw zijn tegenwoordig nog de kelders aanwezig. Uit onderhavig onderzoek blijkt dat dit gebouw ca 23x9 m groot was. De kelders bevinden zich nog goed geconserveerd in de bodem. Haaks op dit oost-west georiënteerde gebouw stond een noord-zuid georiënteerd gebouw. Midden in dit gebouw bevond zich een toegangspoort. Tijdens onderhavig onderzoek zijn mogelijk de resten van dit poortgebouw aangetroffen. Het betreft een L-vormige structuur van ca 22,5 bij 10-20 m. Het noordoostelijke deel is het breedst. De funderingen en/of uitbraaksleuven bevinden zich op ca 80 cm beneden het maaiveld. Onder andere vanwege de geringe afstand van de archeologische resten tot de gracht (tussen hoofd- en voorburcht), lijkt het echter onwaarschijnlijk dat deze resten verband houden met het in het begin van de 17de eeuw aangelegde poortgebouw. Waarschijnlijk betreft het

de resten van het begin 17de eeuw gesloopte poortgebouw. Dit gebouw is in tegenstelling tot de waargenomen structuur echter rechthoekig van vorm. Mogelijk behoort het noordoostelijke deel niet tot de structuur, maar gaat het om de resten van een deel van het door Roghman in 1646/47 afgebeelde poortgebouw. Indien dit laatste het geval is, is het opmerkelijk dat ten zuiden en noorden van dit deel van deze structuur geen aanwijzingen zijn gevonden voor de aanwezigheid van resten van het overige deel van dit poortgebouw. Een andere mogelijkheid is dat, ondanks de genoemde bezwaren, deze structuur toch de resten vertegenwoordigt van het door Roghman getekende poortgebouw. In dat geval zou het brede noordoostelijke deel van deze structuur verband kunnen houden met de uitspringende (poort-) toren die op een anonieme tekening uit ca 1650 zichtbaar is. De omvang van de poorttoren bedroeg dan ca 7,5 bij 10 m. Aangezien een hoge poorttoren op de tekening van Roghman ontbreekt, kan aangenomen worden dat deze pas na 1647 aan het gebouw is toegevoegd en omstreeks 1673 weer is afgebroken.

In het midden van de 17de eeuw stond ten zuiden van de voorburcht, buiten de gracht(?), een oost-west georiënteerd gebouw. Dit gebouw lag aanmerkelijk lager dan de gebouwen op de voorburcht. Tijdens onderhavig onderzoek is in twee boringen mogelijk op fundamenteën en/of uitbraaksleuven van dit gebouw gestoten op ca 50 tot 80 cm beneden het maaiveld. De voorburcht bezat in het midden van de 17de eeuw een rechthoekig grondplan. De west- en vermoedelijk ook de zuidzijde werd afgesloten door een kademuur en de noord- en oostzijde door een van de gebouwen. In 1673 werd het kasteel door Franse troepen in brand gestoken. Hierna werden het kasteel en de voorburcht herbouwd. Alle gebouwen op de voorburcht werden, met uitzondering van de kelders van het noordwestelijke gebouw, afgebroken. De voorburcht werd waarschijnlijk aan de oost- en zuidzijde, ten koste van de grachten, met van elders aangevoerd puin opgehoogd. Op het oostelijke deel van de nieuwe voorburcht werden stallen met twee torenachtige paviljoens gebouwd. De nieuwe voorburcht werd geheel omgeven door een kade- of tuinmuur. Hiervoor zal men grotendeels gebruik gemaakt hebben van de reeds bestaande muur. Tegen de zuidelijke muur van de voorburcht werd aan het einde van de 17de eeuw een langgerekt bijgebouw aangelegd. Tijdens onderhavig onderzoek zijn waarschijnlijk de funderingen en/of uitbraaksleuven van dit bijgebouw aangetroffen op minimaal 50 cm beneden het maaiveld.

In de noordwesthoek van de kasteeltuinen bevinden zich de resten van een ca 12 bij 6 m groot gebouw. De fundamenteën van het gebouw zijn goed geconserveerd. Het gebouw was mogelijk voorzien van een overwelfde kelder (kruisgewelf). Het is ook mogelijk dat zich in het gebouw een verstevigde doorgang bevond. De wanden van het gebouw waren aan de binnenzijde gepleisterd en de vloer bestond uit een mortellaag waarop waarschijnlijk vierkante rode plavuizen waren aangebracht. Of dit de oorspronkelijke vloer is, is niet te achterhalen. De oriëntatie van

*De grote toren links is het
poortgebouw, hier getekend
door R. Roghman in het
midden van de 17de eeuw
(part. coll.)*

*De fundamenteën van het
gebouw in de kasteeltuin*

De paalgaten aan de Poortwal

de fundering (en daarmee van het gebouw) wijkt af van de oriëntatie van de gehele tuinindeling (tuinmuren, kassen, etc.). Aangezien de huidige tuinindeling na 1673 is ontstaan, kan aangenomen worden dat het gebouw van vóór 1673 dateert en aan het einde van de 17de eeuw is afgebroken. Mogelijk is het gebouw in de 16de of het begin van de 17de eeuw gebouwd. De functie van het gebouw blijft onduidelijk.

Literatuur

- ♦ P.A.M.M. van Kempen, *Voorterrein kasteel Amerongen, gemeente Amerongen; een inventariserend archeologisch onderzoek*, RAAP-rapport 1025 (Amsterdam 2004)

AMERSFOORT ❖ Achter de Arnhemse Poortwal F.SNIEDER

Achter de Arnhemse Poortwal is een gebied dat wordt omsloten door de bebouwing van de Utrechtse- en de Arnhemsestraat en de Stadsring. De Arnhemse Poort (oorspronkelijk Slijkpoort genaamd) bevond zich daar waar de Arnhemsestraat (vroeger Slijkstraat geheten) de stadsmuur kruiste. Aan de binnenzijde van de stadsmuur was ter versterking een aarden wal opgeworpen, vandaar waarschijnlijk 'poortwal'.

Na sloop van enkele (winkel)panden en voorafgaand aan nieuwbouw, heeft de sectie archeologie van de gemeente Amersfoort in de zomer van 2005 hier een onderzoek gedaan. Naast sporen van bewoning (paalsporen van boerderijen) zijn vooral veel putten en kuilen met afval gevonden.

Het vroegste bewijs van menselijke activiteit, dat bij deze opgraving werd gevonden, is een akkerlaag die in de 13de en 14de eeuw ontstaan moet zijn. Ook sloten en greppels duiden erop dat vanaf de 13de eeuw mensen in dit gebied actief zijn geweest. Het akkerland was van boeren die in de directe omgeving hun bedrijf hadden. Heel dichtbij zelfs: want toen de sectie archeologie in 2000, voorafgaand aan de bouw van het winkelcentrum Amicitia, archeologisch onderzoek uitvoerde (zie *Archeologische Kroniek Provincie Utrecht 2000-2001*, p. 29), zijn de resten van twee boerderijen uit de 14de eeuw gevonden. Ook in het gebied Achter de Arnhemse Poortwal, dat in 2005 is onderzocht, zijn paalgaten van boerderijen uit de 14de /15de eeuw gevonden. Hiervan kon echter geen complete huisplattegrond worden gereconstrueerd. De paalsporen bevonden zich wel op regelmatige afstand van elkaar (ca 2,75 m) en lagen in lijn. De richting hiervan spreekt voor een boerderij die loodrecht op de Arnhemsestraat stond.

In de eerste helft van de 15de eeuw is het gebied van de Arnhemse Poortwal en omgeving binnen de stadsmuur gekomen. Het is mogelijk dat toen de boerderijen hier langzaamaan verdwenen. Archeologisch onderzoek heeft in dit gedeelte

van de stad niet alleen boerderijen ter plaatse van Amicitia aangetoond, maar er werden ook overblijfselen van boerderijen gevonden aan de Utrechtsestraat (waar nu de ingang naar de Jorisdriehoek is) en op de Varkensmarkt, waar de Utrechtse- en Arnhemsestraat beginnen.

Geleidelijk aan hebben de boerderijen plaats moeten maken voor de stedelijke bebouwing; hoe snel het proces zich in dit gedeelte van de stad heeft voltrokken is nog niet helemaal duidelijk, maar tegen de tijd dat de tweede stadsmuur aan deze zijde was voltooid – omstreeks 1450 – zullen de meeste boeren toch wel zijn vertrokken en hadden de boerderijen plaatsgemaakt voor stadse huizen.

Het opgravingsterrein bevond zich achter de huizen, die - waarschijnlijk vanaf de 15de eeuw - aan de Arnhemsestraat (toen Slijkstraat genoemd) verrezen. De resten die bij het archeologisch onderzoek zijn aangetroffen getuigen hier ook van: vier waterputten en vele afvalkuilen uit verschillende perioden waren hier in de bodem gegraven. De bodem bestond overigens uit het oorspronkelijke dekzand, daarboven de akkerlaag uit de 13de /14de eeuw en daarop weer een dik ophogingspakket van bijna 2 m. Zo'n ophoging kan zich in een keer hebben voltrokken, maar kan ook ontstaan door een proces van eeuwenlang grond opbrengen.

Een van de waterputten bevatte, opmerkelijk genoeg, heel veel aardewerkscherpen en beer. Dit is echter minder vreemd en zeldzaam dan het lijkt, want niet langer in gebruik zijnde waterputten werden wel vaker met de inhoud van elders leeggehaalde beerputten gevuld. De waterput had een bakstenen bovenkant en een houten ton eronder die, doordat hij onder het grondwaterniveau was ingegraven, goed geconserveerd was. Het aardewerk in de ton stamt uit de 17de eeuw, waaronder een puntgave pispot, en (iets minder complete) majolica borden. Ook een kleipijp met steel en vele fragmenten van drinkglazen bevonden zich in de ton. De meest spectaculaire vondst hierin is echter wel een groot aantal glazen kralen, waarvan de rijgdraad zelfs bewaard is gebleven.

AMERSFOORT ❖ Achter de Kamp 32 M. VAN DIJK

Een schuur maakte plaats voor appartementen, maar tussen sloop en nieuwbouw was gelegenheid voor een onderzoek door de sectie archeologie van de gemeente Amersfoort.

Het onderzoeksterrein ligt even ten noorden van de eerste stadsmuur en binnen het gebied van de tweede stadsmuur. De straat Achter de Kamp loopt parallel aan de Kamp, een belangrijke weg naar het noordoosten. In 2001 heeft in de nabije omgeving een opgraving plaatsgevonden op de hoek van de Kreupelstraat en Achter de Kamp (zie *Archeologische Kroniek Provincie Utrecht 2002-2003*, p. 46-50). De opgraving Achter de Kamp nummer 32 leverde dan ook aanvullende informa-

tie op over de geschiedenis van dit deel van de stad. Op het terrein zijn ophogingslagen en sporen aangetroffen die uit de 14de eeuw dateren. Werkzaamheden aan de tweede stadsmuur begonnen omstreeks 1380 in dit gedeelte van de stad. De ophogingen dateren uit deze periode of zelfs iets vroeger. De prestedelijke ontwikkeling begint hier dus al rond 1300, zoals ook blijkt uit het nabijgelegen opgravingsterrein aan de Kreupelstraat, waar een boerderij uit die periode gevonden is. Achteraan het perceel is een beerput blootgelegd. De beerput dateert uit de 17de/18de eeuw, maar bleek helaas al te zijn leeggehaald. Tot slot zijn veel uitbraaksleuven en puinlagen gevonden, die met de schuur die hier stond, te maken hebben. Hier was sinds 1905 een wagenmakerij gevestigd. Afvalmateriaal, waaronder een wielas, van dit bedrijf is aan de achterzijde van het terrein gevonden.

AMERSFOORT ❖ **Kleine Haag 1-3** M. VERHAMME

Vanwege een nieuwe bestemming voor het pand Kleine Haag 1-3 zijn in november 2005 sloopwerkzaamheden op het terrein uitgevoerd. De sectie archeologie van de gemeente Amersfoort kreeg tijdens de sloopwerkzaamheden de gelegenheid het bodemarchief op deze plaats te onderzoeken. Al snel bleek dat het plangebied zwaar verstoord was door riolering, leidingen en funderingsmuren en -poeren van een oude uitbouw.

De enige aangetroffen archeologische sporen, waren de restanten van een keldervloer. Het blootgelegde deel is ongeveer drie m lang en één m breed. De vloer bestaat uit een enkele laag hele en halve bakstenen. De stenen lijken willekeurig gelegd, maar hun richting is - voor zover waarneembaar - wel parallel aan de Kleine Haag. De stenen vertonen aan de bovenzijde een roetlaag. Dit doet vermoeden dat het hier de restanten van een kolenkeldervloer betreft. De bakstenen liggen op een donkergrijze laag zand, die hier ongeveer 40 cm dik is. In deze laag is 17de-18de-eeuws aardewerk aangetroffen. Onder dit pakket bevindt zich het witte gele jonge dekzand.

AMERSFOORT ❖ **Lieve Vrouwekerkhof 2a** M.VAN DIJK

In januari 2005 werd bij verbouwingswerkzaamheden in café Marktzicht, aan het Lievevrouwenkerkhof, een deel van een kelder weggebroken. De sectie archeologie van de gemeente Amersfoort heeft van deze werkzaamheden gebruik gemaakt om twee profielen en funderingen en muurwerk te documenteren.

De oudste sporen van menselijke activiteit bestonden uit een akkerlaag en een

greppel. Hoewel hierin geen vondsten zijn gevonden, hebben we wel een goed idee over de datering van deze sporen. Ze komen namelijk sterk overeen met een akkerlaag en greppels die bij archeologisch onderzoek op het Lieve Vrouwekerkhof in 1986, samen met sporen van een boerderij, aangetroffen zijn. Deze dateerden uit de 12de eeuw.

In het profiel was duidelijk zichtbaar dat het akkerland in gebruik kwam als woongebied: een serie van leemvloertjes, behorend bij houten woonhuizen, bevond zich bovenop de akkerlaag. Regelmatig zijn nieuwe leemvloertjes aangelegd, als de oude verzakt of versleten was. Ter versteviging werd tussen de oude vloer en de nieuwe een laag grond opgebracht. In deze ophogingslaagjes is aardewerk gevonden afkomstig uit de 13de en 14de eeuw. In de 15de eeuw werd het houten huis vervangen door een bakstenen opvolger; de voorgevel van het huidige pand rust nog op de funderingen van dit huis.

AMERSFOORT ❖ Noordwestplantsoen M. VAN DIJK

In opdracht van de gemeente Amersfoort vond een onderzoek plaats naar de staat van de fundering van de bakstenen keermuur die de grond van het plantsoen achter de St. Aegtenkapel en de panden 't Zand 29 t/m 41 op zijn plaats houdt. Het grondwerk is begeleid door de sectie archeologie van de gemeente Amersfoort en de mogelijkheid werd aangegrepen twee grondboringen te doen, met als doel de loop van de Oude Eem op te sporen.

Een eerste boring werd gedaan in het oosten van het terrein, achter de St. Franciscus Xaveriuskerk. Onder een pakket met veel puin werd een kleilaagje van ca 20 cm aangetroffen, direct op het natuurlijke zand. Deze kleilaag is vermoedelijk ontstaan door overstromingen van de Oude Eem.

De tweede boring vond plaats naast de plek waar zich tot in de 20ste eeuw een waterloopje bevond, het zogenaamde kanaal van Codde, vernoemd naar de lakenhandelaar Marten Codde die in de 17de eeuw op het terrein van het voormalige St. Agathaklooster een lakenfabriek had. Het waterloopje hield mogelijk verband met de fabriek. Hier werd een andere bodemopbouw aangetroffen. Onder hetzelfde pakket met puin werd een kleipakket van 20 cm dik aangetroffen met daaronder een 35 cm dikke veenlaag. Naar alle waarschijnlijkheid is hier de oostoever van de Oude Eem aangetroffen. Het kanaaltje van Codde was dus niet de eerste waterloop op deze plek en is waarschijnlijk uitgegraven in de reeds verzande en dichtgegooid Eemloop.

AMERSFOORT ❖ Oliesteeg 11-15 R.A.HULST

Na de sloop van een drietal schuren ten behoeve van nieuwbouw op het perceel Oliesteeg 11-15 werd door de sectie archeologie van de gemeente Amersfoort een archeologisch onderzoek uitgevoerd. Het terrein bevindt zich binnen de tweede stadsmuur, waarvan de bouw in dit gedeelte van de stad omstreeks 1380 begon. Tot 1 m onder het maaiveld werden egaliserings- en ophogingslagen met puin aangetroffen. Daaronder bevond zich een laag waarin zich grote paalsporen en een kringgreppel aftekenden. Dit toont aan dat op het terrein een spieker (voorraadschuur) of hooiberg met een diameter van ca 9 m heeft gestaan. Het aardewerk dat in deze sporen en in de afdekkende 60 cm dikke laag werd aangetroffen, bestond uit gedraaid grijze waar en roodbakkende scherven met glazuur en wijst op een 15/16de -eeuwse datering van de structuur. Nadat de hooiberg buiten gebruik was geraakt, is hier een aantal runderen, een paard en een varken begraven. Ze waren met de poten omhoog in grote kuilen gelegd; waarschijnlijk betreft het dieren die tengevolge van een ziekte waren overleden.

In de noordoosthoek van het opgravingsterrein is een waterput aangesneden. Het spoor bestond uit een grote insteek met onderin een rechthoekige houten bekisting, waarbinnen een houten ton was geplaatst. Van deze ton is alleen een houten hoepel gevonden, omdat vanwege grondwater en instortingsgevaar van de profielen niet dieper kon worden gegraven. Het hout werd 3,5 m onder maaiveld (1,50 m +N.A.P.) aangetroffen. De put was ingegraven vanuit eenzelfde niveau als de sporen van de spieker.

Boven de 60 cm dikke laag bevond zich een puinig pakket, dat op eenzelfde niveau lag als de onderkant van een funderingsrestant. Dit restant lag op kleine afstand en evenwijdig aan de straatzijde (westzijde van het terrein). De fundering is opgebouwd met breukstenen; onder meer IJsselstenen en bakstenen van verschillende formaten. Aardewerk tussen de in wild verband gemetselde bakstenen duidt op een datering in de 17de en 18de eeuw. Op het terrein heeft een pand gestaan dat later (waarschijnlijk in de 19de eeuw), op de fundering van de straatgevel na, rigoreus is afgebroken.

Vlak onder het maaiveld kwamen achttien bakstenen poeren tevoorschijn, samen met twee noord-zuid lopende muren. Op de poeren hebben de stijlen van een gebouw gestaan dat volgens de vondsten in de bouwinsteken en onder de poeren uit de 19de eeuw stamde. De meeste van deze poeren deden dienst als funderingen voor de grote schuren die voorafgaande aan de opgraving zijn gesloopt. In een aantal van de poeren waren bewerkte zandstenen raamlijsten verwerkt, die uit de 16de eeuw dateren en als sloopafval zijn hergebruikt.

*Bakstenen poeren
bij de Oliesteeg*

De Amersfoortse Koppelpoort

AMERSFOORT ❖ **Smallepad** M. WIJCKER

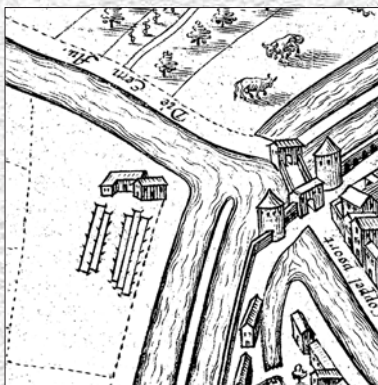
Tussen november 2005 en januari 2006 heeft de sectie archeologie van de gemeente Amersfoort aan het Smallepad, op het terrein van de voormalige Meursingfabriek te Amersfoort, een archeologisch onderzoek uitgevoerd. Het onderzoek volgde op een vooronderzoek dat in oktober 2005 had plaatsgevonden. Aanleiding voor het onderzoek was de bouw van het nieuwe RACM gebouw (Rijksdienst voor Archeologie, Cultuurlandschap en Monumenten), door de Rijksgebouwendienst. Het terrein ligt tegen de middeleeuwse stad aan, net buiten de tweede stadsmuur en op een steenworp afstand van de Koppelpoort. Ondanks de bouw van de 19de- en 20ste-eeuwse Meursingfabriek bleek de ondergrond in minder sterke mate te zijn verstoord dan was verwacht; tussen en onder de (recente) verstoringen waren diverse archeologische sporen en vondsten bewaard gebleven.

De vroegst aangetroffen sporen en vondsten dateren uit de Late Middeleeuwen: drie (gedeeltes van) bootvormige boerderijplattegronden en een vijfpalige spieker. Tijdens de bouw dan wel sloop van de Meursingfabriek zal een groot aantal (paal)sporen zijn verdwenen. De boerderijen hadden alle drie een zuidwest-noordoostoriëntatie en waren ieder minimaal 6,5 m breed. De oorspronkelijke lengte kon bij geen van de boerderijen worden achterhaald, één boerderij had een minimale lengte van 25 m. Aan de noordzijde van één van de boerderijen is een deel van een erfgreppel gevonden. De greppel kon over een lengte van 15 m worden getraceerd en had een verval in noordoostelijke richting. De vijfpalige spieker stamt uit dezelfde periode als de boerderijen, maar tot welk erf de spieker heeft behoord is niet duidelijk. Uit de aardewerkvondsten blijkt dat de verschillende paalkuilen eind 12de/begin 13de eeuw zijn dichtgemaakt. Uitgaande van een levensduur van een houten huis van ongeveer 25 jaar, zullen de boerderijen vanaf de tweede helft 12de eeuw bewoond zijn geweest.

In het westelijk deel van het terrein is, evenwijdig aan het Smallepad, een deel van een pad of weg aangetroffen. Tussen en parallel aan een tweetal sloten zijn verschillende karrensporen aangetroffen. De karrensporen, herkenbaar als licht grijze langwerpige banen, lagen op een onderlinge afstand van ongeveer 1,35 m. Uit de karrensporen zelf komen geen vondsten, in de twee parallel lopende sloten is echter 12de tot 14de-eeuws materiaal gevonden. De weg wordt aan de hand van deze vondsten in dezelfde periode gedateerd.

In de daarop volgende eeuw(en) kende het terrein een agrarisch gebruik. Over het gehele terrein zijn langgerekte stroken omgespitte grond (grondverbeteringsspo-
ren) aangetroffen. Het omspitten gebeurde om de grond te bemesten en dus vruchtbaarder te maken. Verschillende sloten zorgden in deze periode voor de ontwatering van het terrein. De sloten en grondverbeteringsspooren dateren van de 13de tot 14de eeuw.

*Spitsporen aan het
Smallepad*

*De stadsplattegrond van
Braun en Hogenberg*

In het oostelijk deel van het opgravingsterrein, richting Eem, bevonden zich enkele waterlopen. De oudste waterloop, die in de 13de eeuw is dichtgeslibt, had een noordoost-zuidwest oriëntering. Aan de noordwestelijke zijde zijn de resten van een houten beschoeiing aangetroffen. In de daarop volgende fase is een waterloop met een totaal andere oriëntering aangelegd. Deze tweede, bredere, waterloop (minimaal 15 m breed), is in de 13de eeuw aangelegd en doorsnijdt bovengenoemde waterloop. Haaks op de waterloop stond weer een andere loop (noord-zuid). Beide waterlopen zullen een belangrijke functie hebben gehad bij de afwatering van Amersfoort en met name het gebied aan de noordwestkant van de stad. Eind 14de begin 15de eeuw is de waterloop gedempt. Aangezien een relatief klein deel is opgegraven, is het vrij moeilijk meer uitsluitsel te geven omtrent de functie van de waterloop.

Archeologisch gezien is er, wat betreft het gebruik van het Meursingterrein, een hiaat tussen de 16de en de eerste helft van de 19de eeuw. Dankzij kaarten en schilderijen is echter bekend dat het Meursingterrein in de 16de eeuw een functie had in de lakenindustrie. Op bijvoorbeeld de stadsplattegrond van Braun en Hogenberg (1588) zijn hier zogenaamde ‘ramen’ getekend. Vanaf de 17de tot en met de eerste helft van de 19de eeuw is het gebied als bleekveld in gebruik.

In 1866 wordt op het terrein de stoomweverij van Bonnikse gebouwd. Deze gaat vrij snel failliet en in 1885 koopt de Amsterdamse scheepsbouwer Meursing het gebouw om er een moderne broodfabriek op stoomkracht in te richten.

Van de fabriek zijn over het gehele terrein sporen aangetroffen. Deze zijn tijdens het onderzoek grotendeels (op een beerput en een houten afvoer na) buiten beschouwing gelaten.

AMERSFOORT ♦ Stoutenburg R.A. HULST

Kasteel Stoutenburg ligt in het dal van de Barneveldsche Beek in de Gelderse Vallei. De huidige eigenaar, de Stichting Het Utrechts Landschap, heeft een inrichtingsplan ‘Heerlijkheid Stoutenburg’ ontwikkeld, dat onder meer tot doel heeft de historische waarden, zoals het stelsel van slotgrachten van het middeleeuwse kasteel Stoutenburg terug te brengen. In opdracht van de Stichting is in december 2005 op het voormalige kasteelterrein een inventariserend archeologisch onderzoek verricht door de sectie archeologie van de gemeente Amersfoort. In 1259 verkreeg Amersfoort stadsrechten van de bisschop van Utrecht. Wouter van Amersfoort, tot dan de schout van de stad, bouwde in dezelfde tijd een kasteel op zijn eigen grondgebied. In hetzelfde jaar als de verlening van het stadsrecht schonk Wouter dit kasteel Stoutenburg aan de bisschop van Utrecht. Op zijn beurt beleende de bisschop Wouter met het kasteel, onder voorwaarde dat het

de status van open huis kreeg. Dit hield in dat de bisschop te allen tijde over het kasteel kon beschikken, bijvoorbeeld als bescherming tegen machtsvertoon van het graafschap Gelre. Voorzover bekend is het kasteel nooit belegerd geweest, tot het in 1495 door Gelderse troepen werd ingenomen, geplunderd en in brand gestoken. Uiteindelijk is het in de jaren 1542/43 gesloopt.

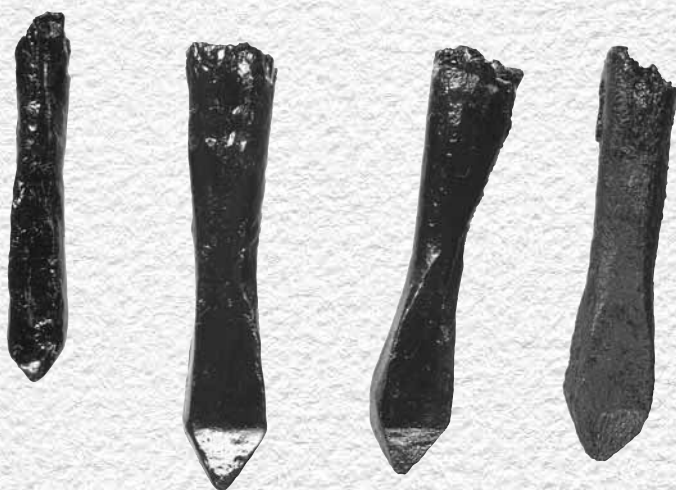
Betrouwbare afbeeldingen van het laat-middeleeuwse kasteel zijn er niet. Op kaarten van de provincie Utrecht, die vervaardigd zijn rond 1580 en in 1616, wordt de locatie van kasteel Stoutenburg aangegeven. Op het kadastrale minuutplan uit 1832 zijn de ronde binnengracht en een dubbele, ovaalvormige buitengracht rond het voormalige kasteelterrein ingetekend. Op dit plan staan ook een 17de-18de-eeuws landhuis met bijgebouwen en een plein. Dit huis is in 1861 afgebroken en vervangen door een kasteelachtig buitenhuis dat evenwel al na vijftien jaar weer werd afgebroken.

In 1956 is de doorgaande weg, de Stoutenburgerlaan, die eerst rond het kasteelterrein liep, verlegd naar de huidige ligging dwars over het kasteelterrein. Tijdens deze werkzaamheden is een kort archeologisch onderzoek uitgevoerd, waarbij een doorsnede van de binnengracht en puinkuilen werden gedocumenteerd, maar geen muurresten.

Tijdens het inventariserende onderzoek in 2005 is door middel van drie, loodrecht op elkaar staande proefsleuven het terrein van de hoofdburcht binnen de ronde gracht onderzocht. Hierbij is, behalve veel puin van kloostermoppen, een deel van een cirkelvormige ringmuur met een middellijn van 40 m en twee naar buiten gerichte steunberen aangetroffen. Het fundament bestond uit grote kloostermoppen met een grondslag van keien en oerbrokken. In de bouwsleuf is steengoed uit de 14de eeuw aangetroffen. Van laat-middeleeuwse bebouwing binnen de ringmuur is een poer van kloostermoppen vlak tegen de ringmuur aangetroffen. Samen met de twee buitenwaarts gerichte steunberen wijst de poer op een mogelijke bebouwing op de hoofdburcht van het kasteel Stoutenburg. Het aangetroffen fundament was in secties opgebouwd en is, gezien het voorkomen van kleinere formaten kloostermoppen, een 14de-eeuwse reparatie van de ringmuur ter plekke van de bebouwing (zaalgebouw?). Het is een reparatie in de 13de-eeuwse burcht. De ringmuur is een bouwwijze die in de 13de eeuw voorkwam (in de 14de eeuw bouwde men kastelen met een vierkante/rechthoekige vorm) en het grote formaat van de gebruikte kloostermoppen wijst ook op deze eeuw. Kasteel Stoutenburg wijkt qua vorm en omvang niet af van andere 13de-eeuwse ronde burchten in Nederland.

In een tekening uit 1729 van C. Pronk staat het landhuis Stoutenburg afgebeeld op een verhoging. Ook arceringen op twee 19de-eeuwse kadastrale minuutplannen (1823 en 1832) suggereren een verhoging binnen de brede ronde gracht, dus ter plekke van de hoofdburcht. Op deze grond is het aannemelijk, dat de hoofdburcht van het laat-middeleeuwse kasteel Stoutenburg op een kunstmatige verho-

*Een deel van de
cirkelvormige ringmuur van
Stoutenburg*

*Pijlpunten uit de
gracht van Stoutenburg*

ging heeft gestaan. Bovendien heeft het onderzoek aangetoond, dat de burcht op een zandopduiking in het dal van de Barneveldse Beek is gebouwd.

De proefsleuven hebben de buitengrachten aangesneden, zoals die zijn weergegeven op de kadastrale minuut uit 1832. De dubbele buitengracht met tussenliggende singel omvatte de hoofdburcht met binnengracht en de voorburcht in het westen. Op de singel bevond zich waarschijnlijk een aarden verdedigingswal. Er is ook een gracht aangetroffen die rond de voorburcht liep en vermoedelijk verbonden was met de binnengracht. In de vulling van deze voorburchtgracht is veel kloostermoppenpuin gevonden, wat wijst op bebouwing op de voorburcht (poort of bruggenhoofd?). Ten westen van de voorburcht (dus er buiten, maar binnen de buitengrachten) is een greppel met veel 13de-eeuwse aardewerkscherven aangesneden. Het vondstmateriaal duidt op bewoning in de 13de eeuw of vroeger. Er zijn namelijk scherven van kogelpotten en één Pingsdorf-scherf uit de 12de/vroeg 13de eeuw gevonden.

In de vullingen van de buitengrachten zijn vier pijlpunten voor kruisbogen gevonden, samen met veel scherven van steengoed uit de 14de eeuw. Uit één van de grachten is een Overijsselse duit uit 1786 geborgen. In de buitengrachten is ook veel aardewerk uit de 17de, 18de en 19de eeuw gevonden.

Sporen van het landhuis uit de 17de en 18de eeuw zijn niet aangetroffen, maar wel puin en uitbraaksporen van het kasteel dat in 1861 werd gebouwd.

Het inventariserende onderzoek heeft aangetoond dat zich in de grond van het voormalige kasteelterrein veel waardevolle oudheidkundige resten bevinden. Dit heeft tot gevolg dat het kasteelterrein de status van gemeentelijk archeologisch monument zal krijgen. Het Utrechts Landschap houdt in haar inrichtingsplan rekening met deze beschermde status. Bouwplannen zullen worden aangepast, zodat de archeologische resten niet worden aangetast en hun plaats in de ondergrond wordt gewaarborgd. In samenwerking met de gemeente Amersfoort wordt gezocht naar de beste oplossing.

AMERSFOORT ♦ **Valkestraat 34-40** R.A. HULST

Na de afbraak van een aantal panden aan de Valkestraat 34-40 en voorafgaand aan de nieuwbouw van een aantal appartementen heeft de sectie archeologie van de gemeente Amersfoort daar een archeologisch onderzoek uitgevoerd. Het terrein ligt binnen de eerste stadsmuur, die rond 1300 werd voltooid. Het straatje heeft in de 17de eeuw zijn huidige naam gekregen en was vernoemd naar de herberg De Vergulde Valk die ergens in de straat gestaan moet hebben.

Het terrein ligt in het laag gelegen, en dus natte, oostelijke deel van de stad, in de Middeleeuwen de Maat genoemd. Opgravingen in de Nieuwstraat/Muurhuizen

en Stovestraat, nabij de Valkestraat, hebben aangetoond dat het gebied in de Middeleeuwen veel last ondervond van water. Ophogingspakketten laten zien dat men geprobeerd heeft het gebied droger te maken. Dat het nat was zien we ook bij de opgraving Valkestraat: in de 13de en in de eerste helft van de 14de eeuw heeft men dit gebied geprobeerd droger te maken door het maaiveld op te hogen, in eerste instantie voor agrarische doeleinden. Waarschijnlijk in het begin van de 14de eeuw heeft men ter ontwatering in het terrein een tweetal sloten gegraven. Eén sloot had een oriëntatie loodrecht op de Valkestraat en de andere weer loodrecht hierop. In de oeverzone van de sloten zijn resten van houten vlechtwerkbeschoeiingen gevonden.

De ophoging, die plaatselijk tot 1 m dik was, bestond uit meerdere lagen meestal lemig zand en bevatte wat puin. De oudste scherf die in de ophoging werd aangetroffen is een randfragment van Pingsdorf-aardewerk uit de 12de eeuw. De recentste scherf betreft een wandfragment van steengoed met zoutglazuur uit de eerste helft van de 14de eeuw. Sporen van menselijke bewoning van vóór de 13de/14de eeuw, dus voorafgaande aan de ophogingen, zijn niet geconstateerd.

In de ophoging waren paalgaten gegraven tot soms in het onderliggende zand. Een aantal van deze paalsporen lag op rij met regelmatige onderlinge afstanden. Deze rij was oost-west georiënteerd, niet ver van en evenwijdig aan de Valkestraat. Een tweede rij was noord-zuid gericht. Evenwijdig aan en ten westen van deze rij bevond zich een 7 m lange greppel. In de vulling ervan werden veel houtresten aangetroffen, terwijl zich onderin stukken van flinke takken bevonden. Hoewel er sprake is van enige regelmaat in onderlinge afstanden, is het niet mogelijk uit de sporen een duidelijke huisplattegrond te destilleren. Toch zijn de paalsporen een aanwijzing voor de aanwezigheid van een houten bouwsel dat volgens het aardewerkmateriaal in de vullingen van de sporen ergens in de 14de eeuw werd afgebroken. Uit de venige vulling van de sloten zijn ook scherven van aardewerk uit de 14de eeuw geborgen. Het gebouw was dus gelijktijdig aan de sloten in het terrein. De sporen zijn de resten van de stal van een boerderij. De greppel is een zogenaamde grup of groep voor de opvang en afvoer van mest.

De paalsporen en de sloten werden afgedekt door een ophogingslaag. In deze ophoging is aardewerkmateriaal uit de 15de eeuw gevonden. Het terrein werd in deze eeuw opgehoogd waarbij de sloten dus werden dichtgegooid. In de 15de- of de 16de eeuw zijn op het terrein kadavers van vee begraven: vrijwel volledige skeletten van koeien en een varken. De botten toonden geen slachtsporen; de dieren zijn dus niet geconsumeerd.

De sporen van een volgende bewoning bestonden uit bakstenen funderingen van een pand dat uit de 15de eeuw dateert. Op het achterterrein zijn twee fragmenten van een fundering aangetroffen, bestaande uit veldkeien en grote bakstenen. Deze bakstenen hadden afmetingen tot 27x12,5x6 cm. De bakstenen zijn secundair in de fundering verwerkt. De plattegrond en de afmetingen van het pand op het achter-

*Skeletten van koeien en een
varken uit de Valkestraat*

terrein zijn gezien de spaarzame funderingsresten niet meer te achterhalen.

In de 16de en mogelijk ook in de 17de eeuw stonden op het terrein twee panden; één op het voorterrein en een kleiner pand op het achterterrein. Op het achterterrein is ook een waterput uit deze tijd tevoorschijn gekomen. De put was voorzien van een wand die was opgebouwd met heideplaggen. De plaggenwand was gefundeerd op vijf delen van een eikenhouten wagenwiel. De scherven van aardewerk, die uit de putvulling zijn geborgen, duiden op een 16de-eeuwse datering.

Boven op het grootste deel van de 16de-eeuwse fundering zijn recentere funderingen en muren gebouwd. In deze muurresten zijn gele IJsselstenen verwerkt, hetgeen de muren dateert in de 17de eeuw of recenter. Deze muren volgen de huidige rooilijn van de Valkestraat. Het achterterrein bleef daarna vrijwel onbebouwd; er is slechts één korte bakstenen fundering aangetroffen met secundair verwerkte stenen. De datering voor dit fundament is niet duidelijk. Op het voorterrein stonden drie panden met de achtergevel op dezelfde plaats als de achtergevel van de 16de-eeuwse bebouwing. De achtergevel van een vierde pandje in het oosten stond echter wat meer naar de straatzijde. Deze bouwkundige situatie is te zien op de eerste kadastrale kaarten van Amersfoort (1824 en 1846).

Onder de fundamenteen zijn twee waterputten gevonden. In het middelste pand werden de resten van een put aangetroffen onder een kleine en recente kelder. Alleen de onderste delen van de waterput onder de grondwaterspiegel zijn bewaard. De put bestond hier uit een houten ton zonder deksels. De duigen van de ton werden door middel van hoepels van wilgentenen bijeen gehouden. Uit de put zijn Majolica-scherven van veelkleurig geglazuurde borden en een pijpenkop uit de periode 1683 tot 1725 geborgen.

De andere waterput bevond zich onder een fundament met grondboog nabij de Valkestraat. Deze was geheel van baksteen en rustte op een houten fundering. De put werd bekroond door een bakstenen gewelf en was geheel opgevuld met bruin, schoon zand. In deze vulling zijn meer dan honderd scherven gevonden van onder meer witbakkend industrieel aardewerk. De vulling dateert uit de 19de eeuw.

Op het achterterrein bevond zich de laatste waterput. Deze was eveneens van bakstenen en had eenzelfde houten fundering. De put had geen grondvulling en was voorzien van een loden pijp tot in het grondwater waar de pijp gaten in de zijden had terwijl het uiteinde met een houten prop was dichtgestopt. De put moet tot zeer recent nog zijn benut. In de insteek van de waterput is een bodemfragment van Regout aardewerk uit Maastricht gevonden. Het stempel op de onderkant was voorzien van het jaartal 1836.

Tenslotte is tegen de oostelijke opgravingsgrens de enige beerput op het terrein aangetroffen. De vierkante put was voorzien van een stortkoker en was recent. De vulling bestond geheel uit zand en was vondstloos.

AMERSFOORT ❖ **Wicken-Vinkenhoef** R.A.HULST

Al in 2002 en 2003 werden in het gebied de Wicken-Vinkenhoef boerderijen en spiekers uit de Late IJzertijd opgegraven (zie *Archeologische Kroniek Provincie Utrecht* 2002-2003, p. 59-64). In de jaren 2004 en 2005 is door de sectie archeologie van de gemeente Amersfoort het onderzoek in dit toekomstig bedrijventerrein aan de oostkant van de gemeente voortgezet, in welke richting zich de nederzetting uit de IJzertijd nog verder uitstreckte.

Voor het vervolgonderzoek in 2004 op de aangrenzende percelen waren er dus hoge verwachtingen. Het uitgebreide onderzoek op de percelen 326 en 289 heeft met korte onderbrekingen gedurende het gehele jaar plaatsgevonden. Tussendoor werden de percelen, door middel van lange proefsleuven verkend.

De ondergrond van het ontwikkelingsgebied bestaat uit jong dekzand, dat gevormd werd tijdens de laatste stadia van de jongste ijstijd (ca 10.000 jaar geleden). Het dekzand is afgezet in de vorm van langgerekte of paraboolvormige rugen die veel voorkomen in de Gelderse Vallei. De Hogeweg ligt op de flank van een dergelijke dekzandrug. De top van deze rug bevindt zich ten noorden van de weg, juist daar waar de bewoningssporen uit de IJzertijd zijn gevonden. Ten zuiden van de Hogeweg daalt het terrein in de richting van de Barneveldse Beek. Halverwege dit gebied ligt een depressie waarin tegenwoordig de resten van de Horstwetering zichtbaar zijn. Ten zuiden van deze wetering, die ten behoeve van de laat-middeleeuwse ontginningen werd gegraven, duidt een terreinverhoging op een tweede dekzandrug. Deze rug komt vanuit het noordoosten en loopt naar het zuidwesten in een punt uit.

Opgravingen in 2004

Op perceel 326 is in 2004 de loop van de Horstwetering opgespoord en onderzocht. Deze wetering blijkt inderdaad gegraven en de vondst van proto-steengoed scherven duidt op een datering in de 13de eeuw. De aanwezigheid van veenpakketten in de ondergrond, die met name ten noorden van de wetering in alle onderzochte percelen zijn aangetroffen, wijst op een laaggelegen en vochtig terrein dat waarschijnlijk tijdens hoge waterstanden ook watervoerend is geweest. In deze laagte werd in de Late Middeleeuwen dus de ontginningswetering gegraven. De Horstwetering wordt heden ten dage weer in ere hersteld, terwijl het gebied ten zuiden hiervan tot aan de Barneveldse Beek behouden blijft als natuurgebied. De noodzaak voor archeologisch onderzoek in dit toekomstige natuurgebied is dus niet (meer) aanwezig. Op het perceel 326 vond in dit gebied in 2003 en 2004 wel een proefonderzoek plaats. Een veelvoud aan paalsporen en afvalkuilen geeft aan dat de dekzandrug ten zuiden van de Horstwetering in de Late IJzertijd werd bewoond. Het huidige stadium van de verwerking van de opgravingsgegevens

Een overzicht van de
opgraving op de
Wieken/Vinkenhoef

toont aan dat er zich een boerderij (mogelijk twee) met bijgebouwen (spiekers etc.) en een waterkuil bevonden. Binnen de sporen van de boerderij en in een paalspoor van een spieker zijn twee fragmenten van glazen armbanden gevonden. Dit zogenoemde La Tène glas dateert uit de periode 200 voor Chr. tot het jaar 50 na Chr. Behalve het glas, bevonden zich veel scherven van aardewerk uit de Late IJzertijd in de paalsporen en afvalkuilen.

Ten noorden van de wetering werd op het perceel een tweede cluster van archeologische sporen opgegraven. Het betrof een complete plattegrond van een boerderij met de sporen van acht spiekers (opslagschuurtjes). De spiekers waren op vier palen gebouwd met bovengronds een houten vloer en hoogstwaarschijnlijk een dak. Algemeen wordt aangenomen dat in dergelijke bouwsels landbouwgewassen werden opgeslagen. De boerderij was van het woonstaltype, hetgeen wil zeggen dat de woning en de stal zich onder één kap bevonden. Het gebouw was ongeveer oost-west georiënteerd en had een lengte van 20 m en een breedte van 5,70 m. Het stalgedeelte lag in het westen van het pand, terwijl het woongedeelte met aangetroffen resten van een haardplaats zich in het oosten bevond. In de beide lange wanden bevonden zich tussen de stal en het woongedeelte de toegangen. Op grond van het in de sporen gevonden schervenmateriaal dateren de boerderij en de spiekers uit de Late IJzertijd.

In perceel 289, ten noorden van de Hogeweg, zijn drie clusters met sporen uit de IJzertijd opgegraven. De zuidelijke concentratie bevatte de paalsporen van een klein gebouw en twee spiekers. Het gebouwtje (9,5x5,5 m) lag zuidwest-noordoost georiënteerd. De wanden van het gebouwtje waren, evenals alle in Wieken-Vinkenhoeft gevonden gebouwen, voorzien van een dubbele paalzetting waartussen een met leem bestreken vlechtwerkwand stond. Deze dubbele paalzetting is typerend voor woningen uit de Late IJzertijd in de Gelderse Vallei en ook elders in Nederland.

Het volgende cluster paalsporen lag wat noordelijker in het perceel. De sporen waren afkomstig van een zestal spiekers die niet ver van elkaar lagen. Vier van de (vierkante) gebouwtjes hadden vier palen, maar de andere twee stonden op zes palen en hadden zodoende een rechthoekige plattegrond. Het cluster spiekers stamt uit de Late IJzertijd evenals een wat westelijk hiervan gelegen waterkuil. Waarschijnlijk was de kuil gegraven als drinkplaats voor het vee.

De volgende concentratie betrof de paalsporen van een vrijwel complete huisplattegrond en een viertal spiekers. De boerderij lag zuidwest-noordoost georiënteerd en had afmetingen van ongeveer 19x6 m. Het aardewerk uit de sporen van de gebouwen wijst op een datering in de Late IJzertijd.

Vergelijkbare plattegronden van boerderijen uit de IJzertijd zijn op verschillende locaties in de Gelderse Vallei gevonden. Huisplattegronden die in Ede-Manen, Barneveld-Harselaar/Wencap en Zeist-Parmentiersland zijn aangetroffen en gedocumenteerd, zijn vrijwel identiek aan de plattegronden van Wieken-Vinkenhoeft.

Opvallend is dat de boerderijplattegronden die in 2003 op perceel 618 zijn aangetroffen een afwijkende oriëntatie hebben. Bovendien is de paalzetting anders; zo zijn er veel minder middenstaanders wat duidt op tweebeukige panden, die bovendien kleinere afmetingen hadden. In dit stadium van uitwerking van de opgravingsgegevens is het echter te vroeg hier conclusies aan te verbinden.

Op de percelen 248, 250 en 259 ten noorden van de restanten van de Horstwetering werd van noord naar zuid een aantal proefsleuven aangelegd. In de sleuven zijn geen archeologische sporen aangetroffen. Ook op de percelen 340, 327, 328, 329 en 604 zijn proefsleuven gegraven, waarbij veenpakketten werden aangesneden, maar geen archeologische sporen van belang. Wel zijn met behulp van een vlakopgraving aan de kant van de Hogeweg op perceel 327 de paalsporen van het vermoedelijke staldeel van een boerderij uit de 18de/19de eeuw gedocumenteerd. Ten noorden van de Hogeweg zijn de percelen 353 en 654 met behulp van proefsleuven onderzocht. Buiten de sporen van tabaksbedden uit de 18de/19de eeuw zijn hier geen archeologische sporen gevonden.

Opgravingen in 2005

Ook in 2005 heeft de sectie archeologie Amersfoort weer enkele maanden in het gebied Wicken-Vinkenhoeft gegraven. Aan de noordzijde van de Hogeweg, bij woonhuis en bedrijf van Besseling, was door aftopping en ploegen het prehistorisch niveau voor een groot deel verdwenen. Gelukkig konden nog de onderkanten van veel paalsporen worden gedocumenteerd. De paalsporen kwamen in drie clusters voor. In het midden lagen de sporen van een huisplattegrond met een dubbele paalzetting in de wanden. Deze prehistorische boerderij kon slechts voor de helft worden vrijgelegd; de rest ligt (of is reeds verdwenen) onder de tuin van het woonhuis. De boerderij was noordwest-zuidoost georiënteerd. Ten noorden van de boerderij bevonden zich de paalsporen van drie kleinere structuren. Deze bestonden elk uit vier paalsporen in een vierkant geplaatst. Het zijn de resten van spiekers, die bedoeld waren voor de opslag van bijvoorbeeld landbouwgewassen. Zuidoostelijk van de boerderij zijn de paalsporen van negen spiekers aangesneden. De drie concentraties van paalsporen vormden samen (een deel van) een boerenerv waarbij niet alle spiekers gelijktijdig waren want in tenminste één geval oversneden de sporen van een spieker de sporen van een tweede. In de paalsporen zijn aardewerkscherven gevonden die aangegeven dat de boerderij met de bijgebouwen uit de Late IJzertijd dateren.

Het tweede onderzoek werd uitgevoerd op de kop van perceel 326 bij de Hogeweg. Er werd aan de hand van een oude kaart vermoed dat hier een tabaksschuur heeft gestaan. De aangetroffen sporen wezen uit dat er inderdaad in de 18de en 19de eeuw een kleine tabaksplantage heeft gelegen met in de onmiddellijke nabijheid een tabaksschuur. De plantage bestond uit ongeveer 11 m lange tabaksbedden die

*De sporen van een
huisplattegrond*

*Kasteel Drakenburg in de
17de eeuw (HUA)*

naast elkaar lagen. Ze waren duidelijk te herkennen aan de spitsporen in de ondergrond. Helaas hebben deze bedden andere sporen ernstig verstoord.

Ten zuiden van de bedden en tussen en ook onder de bedden zijn paalsporen met scherven uit de IJzertijd teruggevonden: de resten van een boerderij met een drietal spiekers en een aantal afvalkuilen, een boerenerv uit de Late IJzertijd.

Op basis van de min of meer regelmatige verspreiding van de erven uit de Late IJzertijd in het gebied Wieken-Vinkenhoef, werd op het perceel 326 nog een erf vermoed. Ten noorden van de oude Horstwetering is dit erf teruggevonden. Het gaat om één van de grootste erven die in de omgeving is opgegraven. Het bestond uit de sporen van twee grote gebouwen (boerderij en bijgebouw?) en van zestien spiekers. In het westen werden de sporen van het erf verstoord door de sloot van perceel 326 waardoor de plattegrond van een groot gebouw niet compleet is. Helaas was het andere grote gebouw eveneens vergraven door een dichtgegooid sub-recente sloot. Uit een afvalkuil en de paalsporen van de houten structuren is aardewerk uit de Late IJzertijd afkomstig.

Tot dusver zijn tijdens opgravingen in het gebied Wieken-Vinkenhoef de resten gevonden van tenminste veertien boerenerven uit de Late IJzertijd. Verspreid aangetroffen paalsporen van spiekers doen vermoeden dat er ooit nog meer erven zijn geweest.

BAARN ❖ Kasteel Drakenburg (1) P.A.M.M. VAN KEMPEN

Op 30 januari 2003 heeft RAAP Archeologisch Adviesbureau een inventariserend archeologisch onderzoek uitgevoerd in verband met de voorgenomen aanleg van een kelder in de huidige boerderij op het terrein van beschermd archeologisch monument Drakenburg in de gemeente Baarn. Het onderzoek diende te worden uitgevoerd omdat realisatie van de plannen zou kunnen leiden tot aantasting of vernietiging van een mogelijk aanwezige noordgracht van de voorburch van het kasteel Drakenburg. Doel van het onderzoek was het opsporen van deze gracht. In overeenstemming met wat op basis van het bureauonderzoek verwacht werd, zijn in het plangebied de resten van de noordgracht van de voorburch aangetroffen. Deze gracht was ca 1,5 m diep. Verondersteld wordt dat de gracht tussen ca 1811 en 1820 ten behoeve van de uitbreiding van het noordelijke bouwhuis met een mengsel van puin en zand gedempt is. Het afbraakpuin is waarschijnlijk afkomstig van het in 1811 gesloopte kasteel. Het kasteel komt in 1434 voor het eerst in de bronnen voor en is waarschijnlijk gebouwd door de familie Van Drakenborg om hun belangen in de verveningen in dit deel van Utrecht veilig te stellen. Het middeleeuwse kasteel had een L-vormige plattegrond met een ommuurde binnenplaats. In de 18de eeuw werden er diverse buitenplaatsen in de omgeving

gebouwd: de toenmalige eigenaar van Drakenburg verbouwde het kasteel tot een landhuis met twee naar voren springende zijvleugels. Ook dit werd gesloopt en vervangen door een nieuw landhuis. Dat is het huis dat in 1811 werd gesloopt.

Literatuur

- ♦ S. Molenaar, *Beschermde archeologisch monument Drakenburg, kelderaanleg boerderij, gemeente Baarn; een inventariserend archeologisch onderzoek*, RAAP-notitie 598 (Amsterdam 2004)

BAARN ❖ Kasteel Drakenburg (2) P.A.M.M. VAN KEMPEN

Van 26 oktober 2004 tot en met 18 maart 2005 heeft RAAP Archeologisch Adviesbureau samen met Bureau de graaf- en sloopwerkzaamheden op het kasteelterrein Drakenburg te Baarn archeologisch begeleid. In het hele plangebied waar de bodemingrepen intensief begeleid zijn, zijn (zoals verwacht) losse vondsten aangetroffen in de vorm van keramiekscherven, bot, houtskool en bouwmaterialen daterend vanaf de Late Middeleeuwen (14de eeuw). Daarnaast zijn diverse sporen aangetroffen. Tot de oudste sporen behoren de voormalige buitengrachten van het kasteel. Wanneer deze grachten zijn aangelegd, is onduidelijk. Het oudste materiaal uit de grachten dateert uit de 14de eeuw. Het merendeel van de vondsten dateert echter uit de 17de en 18de eeuw, met uitzondering van de noordelijke buitengracht, waar de vondsten hoofdzakelijk uit de 20ste eeuw dateren. Waarschijnlijk zijn de buitengrachten tijdens de verbouwing van het kasteel aan het einde van de 17de en het begin van de 18de eeuw aangelegd. In de westelijke en zuidelijke buitengracht zijn ook enkele vondsten uit de 19de eeuw aangetroffen. Hieruit kan opgemaakt worden dat de beide grachten in de 19de eeuw werden gedempt. De noordelijke buitengracht werd in de 20ste eeuw gedempt met puin en afval.

Uit het in de grachten aangetroffen bouw materiaal blijkt dat zowel het kasteel, de bijgebouwen als het landhuis grotendeels in baksteen waren opgetrokken. De in de grachten maar ook elders op het terrein gevonden natuursteenfragmenten leveren wel extra informatie. In een van de blokken kalksteen is een groevemerk aanwezig dat werd gebruikt door de groevemeester van de groeve te Feluy (België): Philippe De Rideau. De Rideau was tussen 1662 en 1729 te Feluy werkzaam. Hieruit kan worden afgeleid dat bij de verbouwing van het kasteel tot landhuis omstreeks 1673 een grote hoeveelheid kalksteen uit Feluy werd gebruikt. Kalksteen werd gebruikt ten behoeve van het bordes, raamomlijstingen en andere ornamenten.

Daar waar de noordelijke en oostelijke buitengracht samenkomen, is een duiker gevonden. Deze duiker was aangelegd in een dam. De duiker bestond uit een ca

Muurwerk van het bouwhuis
bij Drakenburg

Natuursteenfragmenten
van Drakenburg

4,5 m lange gemetselde bakstenen boog gefundeerd op planken. De duiker vormde de verbinding tussen de noordelijke en oostelijke buitengracht. De duiker werd in het begin van de 19de eeuw aangelegd. Boven de duiker is een puinweg aangekomen. Deze puinweg was 2,5 m breed en had een bolle vorm. De puinweg liep vanaf de dam in zuidwestelijke richting, richting boerderij. De puinweg was in totaal ca 65 m lang en werd in het begin van de 19de eeuw aangelegd.

Bij de begeleiding van de sloop van de funderingen van het bijgebouw ten oosten van de boerderij is geconstateerd dat de onderste laag daarvan uit hergebruikte bakstenen bestaat. Ten westen van de huidige boerderij, voor de achterdeur, is een oude stoep gevonden. Deze stoep dateert uit de 19de of 20ste eeuw. Ten westen van de boerderij is ook een afvalkuil uit de tweede helft van de 18de eeuw gevonden.

Zoals bekend waren in de boerderij nog de noordelijke buitenmuur van het noordelijke bijgebouw aanwezig, alsmede het onderste deel van de westelijke buitenmuur en het onderste deel van het westelijke deel van de zuidelijke gevel. Tevens waren in de boerderij nog drie paneeldeuren uit de 18de eeuw aanwezig; deze waren reeds veiliggesteld. Tijdens de sloopbegeleiding werd een vierde paneel deur uit de 18de eeuw aangetroffen. De paneel deur alsmede twee natuurstenen voederbakken zijn verwijderd en opgeslagen ten behoeve van hergebruik op het terrein. Daarnaast is tijdens de sloopbegeleiding geconstateerd dat het oorspronkelijke muurwerk van de noordelijke muur van het bouwhuis ca 2 m hoger bewaard is dan aanvankelijk werd gedacht. Hieruit kan opgemaakt worden dat het gebouw een groter volume had dan gedacht, al lijkt het onwaarschijnlijk dat het gebouw een verdieping had.

Literatuur

- ♦ M.S. Jordanov en P.A.M.M. van Kempen, *Plangebied Drakenburg, gemeente Baarn; archeologische begeleiding van de graaf- en sloopwerkzaamheden*, RAAP-rapport 1193 (Amsterdam 2005)

DE BILT ♦ Dorpsstraat 21-23 C.N. KRUIDHOF

In opdracht van Geelen Bouwprojecten heeft RAAP Archeologisch Adviesbureau de sloop van twee woningen en de bodemsanering in plangebied Dorpsstraat 21-23 in de gemeente De Bilt archeologisch begeleid. Het veldwerk is uitgevoerd in mei 2005. Tijdens het onderzoek is contact gelegd met de archeologische werkgroep die actief is in De Bilt. Wegens tijdgebrek zagen de leden van de werkgroep helaas geen kans te assisteren tijdens de archeologische begeleiding. De archeologische begeleiding is het vervolg op een inventariserend archeologisch onderzoek dat in augustus 2002 is uitgevoerd (zie *Archeologische Kroniek Provincie Utrecht 2002-2003*, p. 70). Het doel van de archeologische begeleiding is het vaststellen van de aan- of afwezigheid van archeologische resten in het plangebied.

Op basis van het in 2002 uitgevoerde bureau- en booronderzoek werden in de ondergrond van het plangebied resten verwacht van een 17de-eeuwse boerenhofstede (met eventueel een laat-middeleeuwse voorganger) en van vroeg 19de-eeuwse arbeidershuisjes. Tijdens de archeologische begeleiding zijn inderdaad de bakstenen fundamenteën van zeven tot acht arbeidershuisjes aangetroffen. De arbeidershuisjes hebben een omvang van ca 7x4 m en zijn onderverdeeld in een voor- en achterkamer. De voorkamer meet ca 4,5x4 m. De achterkamer is in een aantal gevallen wederom onderverdeeld in 2 kleine ruimtes van ca 2,5x2 m. Behalve de muurfundamenteën van de woningen zijn eveneens bakstenen en betonnen vloertjes, een mogelijke ijskelder, een beerput en vermoedelijk een waterput aangetroffen. Op basis van de historische bronnen en de datering van het vondstmateriaal worden de arbeidershuisjes gedateerd in de 18de/19de eeuw.

In een deel van het plangebied werden op basis van het bureauonderzoek resten van een 17de-eeuwse boerenhofstede verwacht en eventuele resten van een laat-middeleeuwse voorganger. Tijdens de archeologische begeleiding zijn hiervoor geen aanwijzingen aangetroffen. Opgemerkt wordt dat eventuele restanten van de 17de-eeuwse boerenhofstede meer in het westelijke deel van het plangebied worden verwacht, buiten de zone waar de bodemsanering heeft plaatsgevonden. In deze zone zijn voor zover bekend geen bodemingrepen gepland.

Literatuur

- ♦ C.N. Kruidhof, *Plangebied Dorpsstraat en omgeving, gemeente De Bilt; een inventariserend archeologisch onderzoek*, RAAP-notitie 193 (Amsterdam 2005)
- ♦ C.N. Kruidhof, *Plangebied Dorpsstraat 21-23, gemeente De Bilt; een archeologische begeleiding*, RAAP-rapport 1223 (Amsterdam 2005)

BUNNIK ❖ Odijk, Singel West-Schoudermantel W. HESSING

Het ACVU-HBS voerde van 31 januari tot en met 7 april 2005 een opgraving uit aan de Singel West (Schoudermantel) in Odijk, gemeente Bunnik. Het onderzochte terrein wordt ontwikkeld voor woningbouw en een kantoorpand door Lithos Bouw & Ontwikkeling en de families Peek en Vernooij. De opgraving is voorbereid en begeleid door Vestigia BV *Archeologie & cultuurhistorie*

Vooronderzoek in 2000 door het ADC had reeds uitgewezen dat zich op de site bewoningssporen uit de IJzertijd, de laat-Romeinse tijd en de Vroege Middeleeuwen bevonden. Tijdens het onderzoek van 2005 is gebleken dat de bewoning in het plangebied twee zwaartepunten heeft gekend: de Late IJzertijd en de laat-Romeinse en Merovingische tijd. Uit deze periodes zijn dan ook vele bewoningssporen aangetroffen. Huisplattegronden zijn echter niet herkend. In

de tussenliggende perioden lijkt de bewoning te ontbreken (vroeg-Romeinse tijd) of betreft het perifere sporen die behoren tot een nederzetting in de omgeving (midden-Romeinse tijd). In deze laatste periode lag op het terrein een omgrenpeld perceel. Een relatief groot aantal vondsten van midden-Romeins paardentuig kan erop duiden dat de inheemse bevolking hier paarden trainde.

De site bevindt zich aan de westelijke rand van de meandergordel van de Kromme Rijn. In de Romeinse tijd lag de nederzetting pal aan de rijksgrens en binnen het imperium. Op het einde van de 6de eeuw na Chr. ontstond een crevassegeul uit de Kromme Rijn die zich insnijdt tot in het onderzoeksgebied en er doodliep. Gedurende enkele tientallen jaren vormde zich een humeuze laag op de bodem van de kleine geul, die een diepte had van 1,5 tot 2 m. Tegen het midden van de 7de eeuw was de opvulling reeds zover gevorderd dat er nog slechts een flauwe laagte resteerde.

Botanisch en palynologisch onderzoek laten toe enkel een beeld weer te geven van de vegetatie in de laat-Romeinse tijd en de Vroege Middeleeuwen. De relatief intensieve bewoning heeft geleid tot een voornamelijk open landschap met op de droge gronden bosschages met onder andere eik en hazelaar, en op de natte komgronden elzenbosjes. De oevers van de crevassegeul waren begroeid met een voedselrijke moerasvegetatie. Zowel in de winter als in de zomer zijn gewassen verbouwd. In tegenstelling tot het algemene beeld van de vegetatie in het rivierengebied, nam het bosareaal niet toe in de laat-Romeinse tijd. Dit wijst er op dat het bevolkingsaantal niet substantieel afnam. In de verschillende bewoningsfasen concentreerde de bewoning zich in het zuidelijke deel van het terrein. De functie van het noordelijke deel was vermoedelijk gebruik voor landbouw en veeteelt.

De agrarische economie was zowel voor de Late IJzertijd als de laat-Romeinse tijd en de Vroege Middeleeuwen gebaseerd op een gemengde landbouw. Voor de IJzertijd zijn echter geen rechtstreekse aanwijzingen gevonden voor het verbouwen van gewassen, wat voor de laat-Romeinse tijd en de Vroege Middeleeuwen wel het geval is. In die periodes werden zowel bedekte gerst en emmertarwe als rogge geteeld. In tegenstelling tot het algemene beeld voor Nederland was rogge niet het belangrijkste graangewas in de Vroege Middeleeuwen. In de veeteelt vonden geen grote veranderingen plaats van de Late IJzertijd tot de Vroege Middeleeuwen. De rundveehouderij kwam meer en meer in het teken te staan van trekkracht en mest dan in de productie van vlees.

Uit de Late IJzertijd, vermoedelijk uit de eerste helft van de 1ste eeuw voor Chr., stamt een glasbaar van purperkleurig La Tène-glas. Deze bijzondere vondst is de eerste van zijn soort in Nederland, en vormt een duidelijke aanwijzing dat lokaal glazen armringen werden vervaardigd.

Op de site is in de laat-Romeinse en/of Merovingische tijd ijzer geproduceerd en

bewerkt. Ook brons, lood en mogelijk zilver zijn er bewerkt. Ovens zijn echter niet aangetroffen. Productie van ijzer, het winnen van metaal uit erts, was tot dusverre niet bekend van nederzettingen links van de Rijn. De vondsten wijzen verder op textielverwerking (spinklossen en stopnaalden) en op de bewerking van leer en mogelijk hout. Daarnaast toont het bot en loden netverzwaringen dat men zich soms met visvangst bezighield.

Rond 700 na Chr. is het terrein verlaten. Kort daarna, in de 8ste of 9de eeuw, heeft men aan de zuidrand een inhumatiegraf aangelegd. Of dit deel uitmaakt van een grotere begraafplaats is niet bekend. Uit vondstmeldingen en kleinschalig onderzoek in de directe omgeving wordt wel duidelijk dat de bewoningssporen uit de Merovingische periode slechts een fragment betreffen van een veel groter bewoningsareaal. Uit andere delen hiervan, met name in het zuiden, loopt de bewoning door tot zeker in de Karolingische tijd.

Ter herinnering aan de archeologische vondsten is in 2006 een plaquette aangebracht op een van de muren van het appartementencomplex. Hierop staan vermeld de geschiedenis van de plek en de belangrijkste resultaten van de opgraving.

Literatuur

- ♦ E. Verhelst e.a. (in voorb.), *Odijk Singel-West (Schoudermantel)*, Rapportage ACVU-HBS archeologische projecten, verschijnt in 2006.

DOORN ❖ Langbroekerweg 22 S. WARNING

Op 24 november 2005 heeft RAAP Archeologisch Adviesbureau een bureau- en inventariserend veldonderzoek uitgevoerd in verband met de voorgenomen bouwwerkzaamheden aan de Langbroekerweg 22, in Doorn. De bouwwerkzaamheden bestaan uit de sloop van de huidige bebouwing en de nieuwbouw van een huis met garage. In de nieuwbouw zijn kelders gepland waarmee bodemverstoringen tot ca 3,0 m beneden het maaiveld gepaard gaan.

Op grond van de aanwezigheid van dagzomend dekzand, mogelijk afgedekt door een plaggendeek, gold bij aanvang van het veldonderzoek voor het plangebied een hoge archeologische verwachting voor vindplaatsen vanaf het Mesolithicum.

Tijdens het veldonderzoek is een bodemopbouw vastgesteld van een esdek op dekzand. In het esdek, op 0,2 m beneden het maaiveld, is een fragment handgevoormd grijs aardewerk aangetroffen, dat in de (Late) Prehistorie of Middeleeuwen wordt gedateerd.

Het veldonderzoek heeft geen aanwijzingen opgeleverd voor de aanwezigheid van vondstrijke nederzettingen. Omdat de bodemopbouw relatief gaaf is en het aangetroffen fragment aardewerk op een archeologische vindplaats in de nabijheid

van het plangebied kan duiden, valt niet uit te sluiten dat zeer lokale archeologische resten aanwezig zijn.

Op grond van het ontbreken van aanwijzingen voor de aanwezigheid van vondstrijke nederzettingen werd aanbevolen de voorgenomen graafwerkzaamheden archeologisch te laten begeleiden aangezien zij bedreigend zijn voor mogelijk aanwezige vondstarme nederzettingen of zeer lokale archeologische resten (zoals graven en verkavelingsgreppels).

Literatuur

- ♦ S. Warning, *Plangebied Langbroekerweg 22, Gemeente Doorn; Archeologisch vooronderzoek: een bureau- en inventariserend veldonderzoek*, RAAP-notitie 1411 (Amsterdam 2005)

HOUTEN ❖ Beusichemseweg J. DIJKSTRA

Het ADC ArcheoProjecten heeft in de winter van 2003 in opdracht van Rotij Projecten bv een archeologisch onderzoek uitgevoerd op een terrein aan de Beusichemseweg in Houten. De plannen voor woningbouw op deze locatie vormden de aanleiding voor het archeologisch onderzoek. De vindplaats wordt in het noorden begrensd door de Leesloot en reikt in het oosten bijna tot aan de Beusichemse weg. Het betreft een terrein van ca 1 ha met het toponiem 'Loerik terrein 9'.

Het opgravingsterrein is onderdeel van een groter onderzoeksgebied in Houten-Zuid waarin de laatste jaren verschillende opgravingen zijn verricht. Al in 1983 kwamen in dit gebied tijdens uitgebreide fosfaatkarteringingen vele grotere fosfaatplekken tevoorschijn. Deze fosfaatplekken wijzen op de aanwezigheid van nederzettingen. De fosfaatplekken in het onderzoeksgebied vormden een vrijwel aangesloten complex dat ook wel het Loerikse complex wordt genoemd. Tot dit complex behoren vindplaatsen uit de IJzertijd, Romeinse tijd en Middeleeuwen, waaronder vindplaats 9. Het veldwerk is uitgevoerd van 6 januari tot en met 26 maart 2003. Tijdens het onderzoek is de vindplaats vlakdekkend opgegraven. Ten behoeve van het onderzoek is een programma van eisen opgesteld met verschillende onderzoeksvragen. Deze hebben enerzijds betrekking op de datering en fasering van de bewoningssporen en anderzijds op de voedsleconomie en de materiële cultuur binnen de nederzettingen.

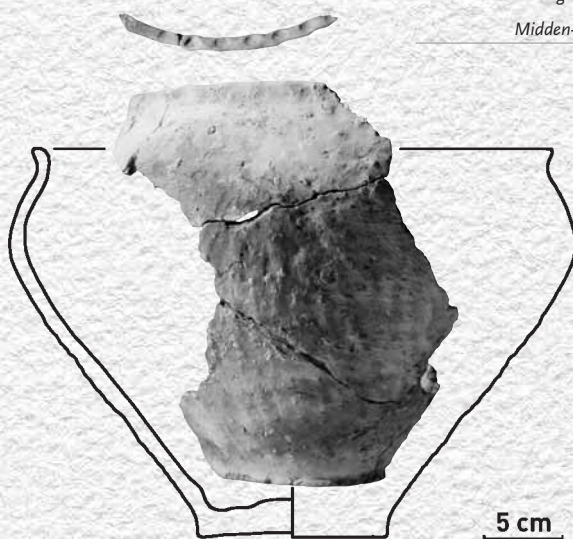
Tijdens het onderzoek zijn nederzettingssporen opgegraven uit verschillende periodes. Tot de oudste fase behoren de sporen en vondsten uit de (late) Midden-IJzertijd (500–250 voor Chr.), waaronder een menselijke begraving. Tussen ca 500 en 700 en tussen ca 1100 en 1225 heeft opnieuw bewoning op het terrein plaatsgevonden. Er zijn diverse gebouwresten, greppels en waterputten blootge-

*Het graf uit de
Midden-IJzertijd*

De locatie (★) van de opgraving

*Aardewerk uit de
Midden-IJzertijd*

legd die worden toegewezen aan agrarische nederzettingen. In de tussenliggende perioden is het terrein gebruikt als akkerland of weidegrond.

Bewoningssporen

Tijdens het onderzoek zijn nederzettingenresten opgegraven uit verschillende perioden. Tot de oudste fase behoren de sporen en vondsten uit de (late) Midden-IJzertijd (500–250 voor Chr.). Voorafgaand aan of aan het begin van de eerste bewoning moet de woonplaats zijn gemarkeerd met een zogenaamd stichtersgraf, ter ere van de voorouders. De nieuwe bewoners werden aangetrokken door de gunstige woonlocatie, gelegen op de hoge delen van de Houtense stroomrug in de directe nabijheid van een nog zwakstromende geul. Het menselijk graf lag aan de rand van deze geul. Het landschap was in eerste instantie vrij gesloten, maar met het toenemen van de bevolking en daarmee het houtgebruik, werd het landschap opener. De geul verlandde geleidelijk aan en na verloop van tijd stond er alleen nog maar stilstaand water in. De hoge, zandige delen waren geschikt om boerderijen op te bouwen en de akkers aan te leggen, op de lager gelegen komgronden kon vee worden geweid.

De enige nederzettingssporen die uit deze vroege periode zijn overgebleven, bestaan uit enkele kuilen, palenrijen en greppels. Sporen van gebouwen zijn uitgewist door egalisatie van het terrein in later tijd. De bewoning in deze periode maakte mogelijk deel uit van de nederzetting die iets ten noorden is opgegraven. Men woonde in ieder geval aan dezelfde geul. In deze periode hebben we te maken met zogenaamde zwervende nederzettingen, waarvan de bewoners zelfvoorzienend waren. Wanneer de grond was uitgeput vertrok men naar een nieuwe woonlocatie. De belangrijkste akkerbouwproducten waren gerst en emmertarwe. Daarnaast werden ook vlas, duiveboon en huttentut verbouwd. De vlas kan zowel voor de vezels (voor textiel en/of touwproductie) als voor het oliehoudende zaad zijn verbouwd. Ook de huttentut is voor de oliehoudende zaden verbouwd. De genoemde gewassen behoren tot de traditionele IJzertijd gewassen in ons land. De bewoners hielden in deze periode runderen, paarden, varkens, schapen en geiten. Behalve de paarden zijn al deze dieren gegeten. De bewoners van de nederzetting hebben hun menu sporadisch aangevuld met jacht op grof wild en gevogelte. Het eten werd bereid en opgeslagen in handgevormde potten, waarvan vele scherven zijn teruggevonden in de geul. Andere vondsten zijn spinklosjes, speelschijven, driehoekige (weef)gewichten en delen van ovenplaten met gaten, alle uit klei vervaardigd.

Romeinse tijd

Na de Midden-IJzertijd bleef het terrein lange tijd onbewoond. Gezien de aanwezigheid van mogelijk wat aardewerk uit de Late IJzertijd, maar zeker Romeins aardewerk (vooral importaardewerk) moet het terrein wel zijn bezocht, of gebruikt

als akker. Romeinse bewoning was zeker in de directe omgeving aanwezig: de waterput uit de 1ste eeuw na Chr. op terrein 22, toont aan dat hier in de Romeinse tijd werd gewoond. Daarnaast moet terrein 16, ten zuidwesten van terrein 9 ook in de Romeinse tijd bewoond zijn geweest. In het centrum van Houten stond in deze periode een *villa* opgetrokken uit steen. Op meerdere plaatsen in en om Houten zijn aanwijzingen voor de aanwezigheid van stenen gebouwen. Omdat deze concentratie van stenen gebouwen uniek is voor het rivierengebied wordt er verondersteld dat Houten in deze periode een belangrijk centrum moet zijn geweest.

Aan het eind van de 2de eeuw en in de 3de eeuw nemen de onrust binnen het Romeinse rijk en de druk van Germaanse stammen op de grenzen toe. In de loop van de 3de eeuw zijn de Romeinse troepen bij de grens niet meer in staat de Germanen tegen te houden. Hierop volgt een periode van economische neergang. Archeologisch is dit zichtbaar in de enorme afname van het aantal nederzettingen.

Dit is ook zichtbaar binnen het vondstcomplex van Houten terrein 9: vondsten uit de periode vanaf de late 3de tot de late 4de eeuw ontbreken geheel. Het is daarom de vraag of er in die periode bewoning is geweest in de directe omgeving. De eerste vondsten dateren weer vanaf de late 4de eeuw, zoals een deel van een haarnaald (type Wijster) en twee munten (Aes IV, datering 378-402).

Middeleeuwen

Pas in de Vroege-Middeleeuwen kwam het terrein weer in trek voor bewoning, maar ook nu niet continu. Uit deze periode zijn geen boerderijen, maar wel enkele waterputten en een bijgebouw aangetroffen. De boerderijen moeten in de buurt van de waterputten hebben gelegen, maar de egalisatie van het terrein heeft ook deze sporen doen verdwijnen. Het oudste erf uit deze periode dateert vermoedelijk uit de late 5de of vroege 6de eeuw. Dit erf lag op het zuidelijk deel van het terrein in de buurt van een waterput. Naast enkele vroege scherven aardewerk, wijst de aanwezigheid van enkele Domburg- en vogelfibulae (mantelspelden) op deze datering.

Voor de 7de en vroege 8ste eeuw kan ook bewoning worden aangetoond: een waterput op het westelijk deel van het terrein en een houten gebouwtje op vier palen worden in deze periode gedateerd. Hoewel tegenwoordig steeds meer munten met behulp van een metaaldetector worden gevonden, is de concentratie zilveren munten van het type *sceatta* (datering 680-720) op terrein 9 bijzonder te noemen. Zeldzaam is de vondst van een gouden *tremissis*, een munt die wordt gedateerd tussen 620 en 630. Wellicht wijst dit op belangrijke (handels)activiteiten van de bewoners of de eigenaar van de grond.

Hierna is het terrein opnieuw eeuwenlang in gebruik geweest als akkerland en weidegrond. Rond 1100 verschijnen er weer de eerste bouwwerken om rond 1200 weer te verdwijnen. De structuren bestaan uit bijgebouwen: een kleine schuur (gebouw 1), twee vierkante en vijf vijf- of zespalige hooibergen of spiekers (S1 t/m

6 en S8). Ten zuidwesten van de kleine schuur liggen twee kuilen waarin zowel productieslakken, smeedslakken als delen van een oven zijn gevonden. Mogelijk kunnen we dit gebouw daarom interpreteren als een werkplaats. Brandgevaarlijke activiteiten vonden meestal plaats aan de rand van of net buiten de nederzetting. De andere bijgebouwen hadden mogelijk een verhoogde vloer om het hooi of de oogst vrij van ongedierte en droog te houden. De hoofdgebouwen of boerderijen hebben zeer waarschijnlijk net ten noorden van terrein 9 gelegen, op vindplaats 10. We hebben op terrein 9 te maken met de achtererven, overgaand in akkerland. De meeste greppels die op de zuidelijke helft van het opgravingsterrein liggen, hebben vermoedelijk een functie gehad in het scheiden van akkers of in de waterhuishouding binnen de akkers. Van de vele kuilen die in deze periode worden gedateerd, is de functie lang niet altijd duidelijk. Kuilen met onderin een laag houtskool hebben mogelijk gediend als stook- of rookkuilen voor bijvoorbeeld de bereiding van vis of vlees. Verder zijn verschillende waterputten aangetroffen. De bewoners in de Middeleeuwen leefden van de landbouw en veeteelt en waren voor het grootste deel nog zelfvoorzienend. Er waren weinig grondmonsters uit Merovingische sporen beschikbaar voor botanisch onderzoek. In het enkele monster dat wel beschikbaar was, is gerst en duiveboon gevonden. Ook de hoeveelheid botmateriaal uit deze periode was zo gering dat geen verregaande conclusies konden worden getrokken. Het merendeel van de botten is afkomstig van rund, gevolgd door varken. Verder zijn resten van paard en kat gevonden. Van schapen en geiten zijn geen resten aangetroffen, maar dat wil in dit geval niet zeggen dat deze dieren niet in de nederzetting werden gehouden. Voor de Volle Middeleeuwen is het beeld over de voedsleconomie duidelijker. De belangrijkste granen waren haver, emmertarwe en gerst. Broodtarwe, spelt en rogge speelden als meelleverancier waarschijnlijk een veel kleinere rol. Daarnaast verbouwden de bewoners uit deze periode nog andere producten waaronder duiveboon, erwt, vlas, herik, rapen en mogelijk zwarte mosterd. In de Volle Middeleeuwen heeft bij het houden van runderen de vleesproductie een belangrijke rol heeft gespeeld: er zijn relatief veel kalveren en dieren in het derde en vierde levensjaar geslacht. Daarnaast werden de runderen net als in de Midden-IJzertijd gehouden voor melk, mest en huiden. De schapen/geiten werden over het algemeen vrij jong geslacht, waardoor ook deze dieren met name voor de vleesproductie bestemd zijn geweest, en niet zozeer voor de melk- of wolproductie. Ook varkens werden gegeten. De botafwijkingen die zijn geconstateerd bij de paarden wijzen op het gebruik van deze dieren als rij- en lastdier. Het dier werd vermoedelijk niet gegeten.

Handel en nijverheid

Overproductie (surplus) voor de handel is niet aantoonbaar. Het is echter duidelijk dat er op z'n minst sprake is van indirecte (handels)contacten. In de Vroege Middeleeuwen (en dan specifiek de Merovingische periode) maakte men onder

Houten Terrein 9

Overzicht van de sporen en structuren uit de Volle en Late Middeleeuwen

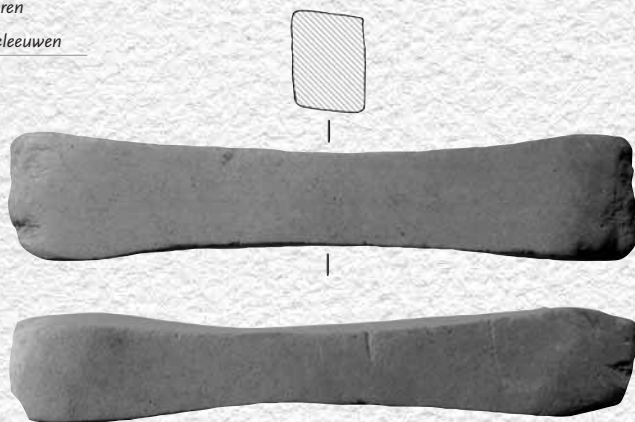
Legenda

- Sporen uit de Volle Middeleeuwen (tot 1250 n. Chr.)
- Overige sporen uit de Late Middeleeuwen (na 1250 n. Chr.)
- Jurechte gronpoffen
- Oude gronpoffen
- Overige sporen

Structuren uit de Volle Middeleeuwen

- Kringgreppel
- Langwerpige kuil
- Palenrij (onzekere datering)
- Gelbouw
- Sloot (latere datum)
- Spieker
- Waterput

Sporen en structuren uit de Late-Middeleeuwen

5 cm

Een wetsteen van
groengrijze zandsteen

Een gouden ring uit
vermoedelijk de 12de eeuw

andere gebruik van tonvormige potten en de zogenaamde knikwandpotten die op de draaischijf werden vervaardigd. Deze zijn niet in de nederzetting zelf geproduceerd, maar elders. Naast het handgevormde en in de regio geproduceerde kogelpot aardewerk uit de Volle Middeleeuwen, maakte men gebruik van potten uit het Duitse Rijnland (Pingsdorf- en Paffrathtype aardewerk) en het Belgische Maasland (Andenne of Maaslands aardewerk). Mogelijk verkreeg men deze waar via de markten in Utrecht of Tiel. Natuursteen komt niet in deze regio voor, hetgeen betekent dat of de grondstof of het voorwerp aangevoerd moet zijn. Voorbeelden zijn de maaltstenen van tefriet uit het Duitse Eifelgebied en een wetsteen van groengrijze zandsteen uit mogelijk hetzelfde gebied. Metalen voorwerpen als de gouden ring en enkele mantelspelden zullen ook niet in de nederzetting zelf zijn vervaardigd.

Aan de hand van de vondsten zijn verschillende vormen van nijverheid te herkennen: onder andere textiel- en beenbewerking, het produceren en smeden van ijzer op kleine schaal en het repareren van ijzeren voorwerpen.

Wie waren de bewoners van de middeleeuwse nederzetting? Vanaf de 7de eeuw neemt de invloed van de Franken op het rivierengebied toe. Vanaf het begin van de 8ste eeuw kan worden gesproken van een permanente overheersing van het rivierengebied door de Franken. De bewoners zullen zeker te maken hebben gekregen met de nieuwe bestuursstructuur. Het land werd in gouwen (graafschappen) ingedeeld, met aan het hoofd een graaf die leenman was van de koning. Houten lag toen in de gouw Opgooi. Het grootgrondbezit kende een domaniale organisatie. Het centrum van het domein is de *curtis* of hof van waaruit de door de grondbezitter aangestelde meier de exploitatie organiseerde. Degenen die de landerijen bewerkten waren onvrij of half vrij en woonden in kleine boerderijen die waren gelegen binnen het domein.

Op basis van historisch onderzoek wordt aangenomen dat een dergelijk exploitatiecentrum aanwezig was in Loerik, namelijk de Loeriker hofstede. Deze heeft vermoedelijk ter hoogte van terrein 22 gelegen. Gezien de ligging van de nederzetting op terrein 9 lijkt het niet onwaarschijnlijk dat de bewoners een band hadden met deze hofstede. De bewoners zijn dan vermoedelijk onvrijen geweest. Deze situatie moet zich hebben voorgezet tot in de 12de eeuw. Dus ook de latere bewoners uit de Volle Middeleeuwen moeten onderdeel zijn geweest van dit domein.

Al eerder is gesproken over de Leesloot die de begrenzing van het onderzoeksterrein aan de noordzijde vormt. Deze sloot moet zijn gegraven nadat de nederzetting of in ieder geval het zuidelijk deel van de erven buiten gebruik is geraakt. Het onderzoek heeft aangetoond dat de Leesloot, waarvan in het verleden is gedacht dat deze is gegraven in een restgeul, op z'n vroegst pas is aangelegd in de loop van de 12de eeuw. Daarmee kan de sloot in verband worden gebracht met de grootschalige ontginningen die na de afdamming van de Kromme Rijn bij Wijk bij Duurstede (in 1122) in dit gebied plaatsvinden.

Literatuur

- ♦ J. Dijkstra, A. van Benthem e.a., *Definitief Archeologisch Onderzoek op terrein 9 in Houten* (Amersfoort 2004) ADC Rapport 264

HOUTEN ❖ Rietplas A. VAN SCHIP

In 2004 werd op dit terrein een systematische opgraving verricht in verband met komende bouwactiviteiten daar, waardoor de aarde tot op grote diepte verstoord zou worden. Toen de archeologische werkgroep Leen de Keijzer het onderzoek begon was er al 40 cm van de bovenlaag verwijderd. In het oppervlak was een aantal grondverkleuringen te onderscheiden, waarin fragmenten middeleeuws aardewerk en botfragmenten aangetroffen werden. Door een misverstand over gemaakte afspraken werd onze opgraving tegen het einde ervan echter doorkruist, doordat de aannemer al begonnen bleek met verder afgraven van de grond, op het moment dat we meenden nog een zaterdagmorgen beschikbaar te hebben om ons onderzoek af te ronden. We hebben daardoor de laatste put niet tot op de ongestoorde grond kunnen onderzoeken.

Uit de vondsten valt op te maken dat het hier gaat om bewoningsresten uit de 12de eeuw. Daarnaast blijkt er relatief veel IJzertijdkeramiek gevonden, waaronder een fragment van een weefgewicht van gebakken klei en twee wandfragmenten van met Kammstrich versierd aardewerk. Ook werd er zeer weinig Romeins import materiaal gevonden, hieronder twee fragmenten grauacke: door de Romeinen gebruikt funderingsmateriaal. Het lijkt er daarom op dat op die plek/in die buurt, rond het begin van onze jaartelling een meer inheems en minder Romeins georiënteerde bewoning geweest is.

Vondsten uit de middeleeuwse bewoning zijn: een concentratie van stukjes eierschaal van eenden en, uitgespoeld uit de grondmonsters, verkoolde zaden: tarwe, gerst, eenkoorn? en koolzaad. In één tarwekorrel zat een gaatje, mogelijk er in gegeten/geboord door een meelworm. Daarnaast als te verwachten, veel fragmenten Paffraht, Pingsdorf, Andenne en middeleeuwse kogelpot. Een vondst die er uitsprong is een zwaar verroeste, echter nog heel goed als zodanig te herkennen, (huis-)sleutel.

LOENEN ❖ Cronenburg, poldermolen A.T.E. CRUYSHEER

Na melding van de heer A. de Reuver uit Abcoude is op verzoek van de provincie Utrecht door AWN afdeling Naerdincklant een noodonderzoek verricht op het bouwterrein Cronenburgh net buiten de bebouwde kom van Loenen aan de Vecht. Nabij de Hollandsche Wetering heeft de 'Hollandsche Molen' gestaan. Deze molen was een in 1659 gebouwde achtkantige poldermolen, een zogenaamde binnenkruier. In 1721 werd de binnenkruier na een brand vervangen door een buitenkruier.

Het onderzoek vond plaats op 2 en 3 september 2005, met behulp van enkele vrijwilligers van de Historische Kring Gemeente Loenen en AWN afdeling Naerdincklant.

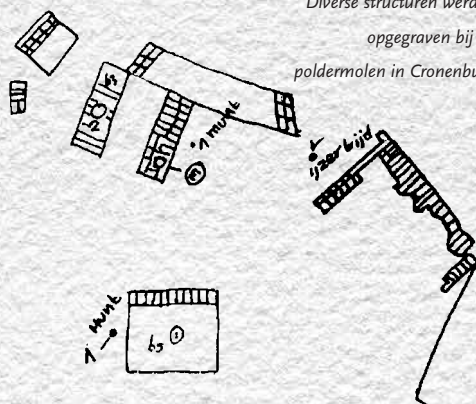
De zwaar verroeste sleuten uit de Rietplas

De grote fundering van
1,4 m in het vierkant

Diverse structuren werden
opgegraven bij de
poldermolen in Cronenburg

De plek van vermoedelijk
een schuurtje

Door de gemeente Loenen werd een graafmachine beschikbaar gesteld.

Het doel van het onderzoek was het vaststellen of er op de onderzochte plaats resten van de Hollandsche Molen aanwezig waren. Indien deze resten werden aangetroffen dienden deze –voor zover mogelijk– onderzocht te worden. Het onderzoek werd uitgevoerd op het bouwterrein waar de woonwijk Cronenburgh zal worden gebouwd. Er is tijdens de opgraving voor gekozen om te beginnen met een proefsleuf evenwijdig aan het wegcunet. Vervolgens is een tweede sleuf gegraven. Deze laatste sleuf liep min of meer parallel aan de voormalige wetering. Nadat in het westelijk deel van deze laatste proefsleuf sporen en stukken fundering werden aangetroffen is een grotere put opengelegd om deze funderingen uitgebreider te kunnen onderzoeken. Het onderzoek vond plaats in de Hollandsche Polder nabij Loenen. Het gebied behoort tot de stroomgordel van de Vecht. Het gebied kenmerkt zich door fluviatiele afzettingen, die zijn afgezet op een pakket Hollandveen. De Vecht snijdt diep in dit veenpakket. In het onderzochte deel is tot op 2 m diepte alleen klei aangetroffen. Dit maakt duidelijk dat de molen een voormalig komgebied van de Vecht heeft drooggemalen.

Bij het onderzoek in Loenen aan de Vecht zijn verschillende sporen en structuren opgegraven. Alle sporen dateren in de Nieuwe Tijd. Er zijn enkele vondsten gedaan die duiden op vroegere bewoning in de omgeving van het opgegraven gebied. Tijdens het onderzoek zijn enkele structuren aangetroffen die zeer waarschijnlijk betrekking hebben op de Hollandsche Molen. De eerste structuur betreft een rechthoekige enkelsteense fundering. Deze structuur bleek slechts ten dele bewaard gebleven. De bakstenen (23x11,5x4 cm) lagen op een dun laagje zand, dat direct op de klei lag. De onderste laag stenen lag met de lange zijde naast elkaar. Hier bovenop waren de stenen in de lengterichting geplaatst. De stenen waren niet gemetseld maar waren los op elkaar gestapeld. Binnen de muren bevond zich vrij veel mest en wat lichtbruin/donkerbruin zand. Het is aannemelijk dat het hier een schuurtje of een stalletje voor vee betreft.

Een tweede structuur bestaat uit twee parallel geplaatste muurtjes, die tegen een rechte muurstructuur liggen die vervolgens weer tegen de wetering aan lag. De twee muurtjes liggen ten oosten van het mogelijke veeschuurtje. De beide muurtjes hebben een lengte van ongeveer 1,5 m en zijn noord-zuid georiënteerd. Van deze ca 0,5 m brede muurtjes was de nog overgebleven fundering 23 cm diep. De ruimte tussen de beide muurtjes is aan de zuidelijke zijde 68 cm en aan de noordelijke zijde 66 cm. Wat de functie van deze muren was is onduidelijk. Het kan geen sleuf voor het schoeprad zijn geweest, omdat de sleuf niet diep genoeg is. Daarnaast zou de sleuf juist aan de zijde van de wetering breder moeten zijn dan aan de zijde van de molen. In dit geval is het juist andersom. Bovendien stonden de muurdelen haaks op de wetering in plaats van parallel.

Naast de drie voorgaande funderingen is een grote fundering aangetroffen. Deze was 1,42 m in het vierkant en was 1,20 m diep gefundeerd. De gebruikte bakste-

nen zijn 23x11x4 cm. Deze zware fundering was op een 3 cm dikke plank geplaatst. De fundering is verspringend opgebouwd. De onderste stenen laag is 5 stenen breed, de laag erboven 4 stenen, die daarboven 6 en de vierde laag bestaat uit 5 stenen.

Een laatste (vijfde) vierkante funderingsdeel werd schuin boven de verdiepte fundering aangetroffen. Deze fundering was gelijk aan de andere vierkante fundering, alleen dan ietsjes kleiner. Wegens tijdgebrek is deze fundering verder niet onderzocht.

Tijdens de opgraving zijn naast verscheidene stukken bouw materiaal ook enkele muntjes, een loden gewicht, aardewerkfragmenten en diverse ijzeren nagels en spijkers gevonden. In de puinwaaier waarbinnen de fundamenteën werden gevonden werden twee steenformaten aangetroffen, namelijk 22x10,5x5 cm en 23x11x4 cm (een enkele steen mat 24 cm). Alle funderingsdelen waren opgebouwd met stenen van dit laatste formaat. De minst voorkomende betreft die van 22x10,5x5 cm. Deze is het grootst en meest recent, vermoedelijk 19de-eeuws. De andere veel voorkomende steen is dunner en ouder: 17de-eeuws. Alle fundamenteën waren met deze stenen opgebouwd en komen overeen met de oudste bouw fase.

Tot slot geheel onverwacht was de vondst van twee contextloze scherven uit, wat nader bleek, de Romeinse tijd. Deze werden aangetroffen tijdens het verdiepen van het vlak tussen het vermoedelijke stalletje en de dubbele muurdelen. Het betreffen een gladwandige scherf en een scherf van terra-nigra-achtig materiaal. Het is niet mogelijk de scherven beter te dateren dan Vroeg- of Midden-Romeins. Helaas was twee dagen onderzoek aan een terrein waar de Hollandsche Molen gestaan moet hebben te weinig tijd. De veldwerk omstandigheden zoals de zware klei en de precieze locatiebepaling werkten eveneens in het nadeel. Hierdoor zijn vele aspecten niet onderzocht. Ondanks de weinige funderingsdelen kan wel worden geconcludeerd dat de onderzochte locatie waarschijnlijk de plek is geweest waar de Hollandsche Molen heeft gestaan. Gelet op de moeilijke omstandigheden van het noodonderzoek kan het onderzoek zeker als geslaagd worden beschouwd. Het onderzoek heeft bijgedragen aan extra informatie over de wijze van fundering van een 17de-eeuwse poldermolen. De nog openstaande vragen bieden aanknopingspunten voor vervolgonderzoek (literatuur). De onverwachte vondst van twee Romeinse scherven vormt ten slotte een gegeven voor onderzoek in de IJzertijd/Romeinse Tijd in de Vechtstreek.

Literatuur

- ♦ E. Akkerman en H. Brongers, *Inventariserend veldonderzoek Cronenburgh, Loenen aan de Vecht* (Assen 2004)
- ♦ H.J.A. Berendsen, *Landschappelijk Nederland* (Assen 1997)
- ♦ A.T.E. Cruysheer, J. Sar en R.M. Visser, 'Opgraving 'de Hollandsche Molen te Loenen aan de Vecht', in: *Jaarboek Naerdincklant* 2005
- ♦ E.G.M. Esselink, 'Fundering van de Hollandsche Molen opgegraven', *Molenwereld*, nr. 89, januari 2006

LOPIK ❖ Polder Wiel R.J. Ooyevaar

In het kader van natuurontwikkeling in de Lopikerhout in de polder Wiel is een perceel een halve meter afgegraven. Hierbij zijn door ambtenaren van de gemeente Lopik scherven gevonden. Deze werden gedetermineerd als aardewerk uit Andenne en Paffrath uit de 12de eeuw. Later is er ook nog aardewerk uit Pingsdorf gevonden.

Na de melding is op de vindplaats het ongeschaafde vlak zo goed mogelijk ingekrast en ingetekend. Vervolgens is per grondspoor vondstmateriaal verzameld. Na van de ROB toestemming te hebben gekregen voor een opgraving, is het onderzoek voortgezet door de Archeologische Werkgroep Zuidwest-Utrecht samen met verschillende vrijwilligers. Er zijn profielen gemaakt van de grondsporen en deze zijn verder uitgespit. Daarna is het terrein weer geëgaliseerd.

De gevonden grondsporen betreffen een aantal brandplekken en gegraven kuilen en een oude slootopvulling, die zich ook voortzet op het belendende perceel. Sporen van een houten boerderij zijn niet gevonden. Als de gevonden sporen bij een boerderij horen, heeft deze vermoedelijk meer in de richting van de Lekdijk gelegen. Op grond van de vondsten kunnen de grondsporen gedateerd worden uit het eind van de 11de en de 12de eeuw. Dit is de beginperiode van de ontginningen in dit gebied. Het gevonden schervenmateriaal komt met name uit Andenne (eind 11de–12de eeuw), Pingsdorf (12de eeuw) en Paffrath (12de–begin 13de eeuw). Omdat vroeg-steengoed volledig ontbreekt, is aangenomen, dat het geheel dateert uit eind 11de–12de eeuw. Dit zijn voor zover bekend de oudste middeleeuwse vondsten uit Lopik. Er zijn wel oudere vondsten uit Lopik bekend uit de Prehistorie en Romeinse tijd, maar niet uit de Middeleeuwen.

NIEUWEGEIN ❖ Fort Jutphaas en kasteel Rijnhuizen

P.A.M.M VAN KEMPEN

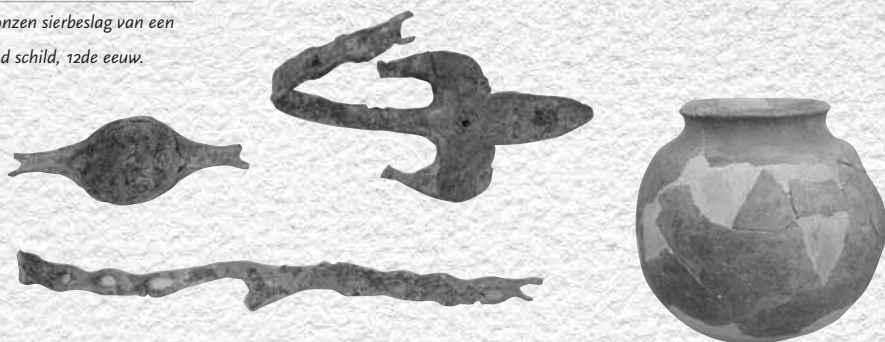
In 2005 en 2006 heeft RAAP Archeologisch Adviesbureau een bureauonderzoek uitgevoerd in verband met de voorgenomen sanering van de watergangen (grachten) rondom fort Jutphaas en kasteel Rijnhuizen te Jutphaas (gemeente Nieuwegein). Doel van het onderzoek was om tot een concrete archeologische verwachting te komen voor deze watergangen en aanbevelingen te formuleren ten behoeve van de baggerwerkzaamheden.

In de gracht van kasteel Rijnhuizen worden diverse archeologische resten verwacht. Aan de westzijde van het kasteel, respectievelijk op de zuidwesthoek en noordwesthoek, bevinden zich twee achthoekige funderingen uit het begin van de

Tuitpot en pot met oren
van Andenne aardewerk,
eind 11de – 3e kwart 12de eeuw

Bronzen sierbeslag van een
rond schild, 12de eeuw.

Rijnhuizen in 1646,
getekend door R. Roghman
(part. coll.)

Kogelpot, 12de eeuw

17de eeuw. Onder de bakstenen muur van de middenrisaliet aan de achterzijde (westzijde) van het kasteel bevinden zich houten balken (17de eeuw). Hierbij bevindt zich één balk onder de fundering met haaks daarop dwarsbalken op regelmatige afstand. De dwarsbalken steken ca 0,5 m uit de fundering. Verwacht wordt dat ook de overige buitenmuren van het kasteel op een dergelijke constructie zijn gefundeerd. Daarnaast bevindt zich in de gracht op zo'n 1,0 tot 2,0 m uit en parallel aan de gevel een plankenconstructie. Deze constructie ligt op ca 60 tot 70 cm onder het (onder water gelegen) talud. De constructie bestaat uit twee naast elkaar gelegen planken (op hun plat gelegd). De planken worden op hun plaats gehouden door houten paaltjes. Deze paaltjes staan om en om naast de planken. Waarschijnlijk diende de constructie voor het dragen van steigers. Mogelijk werden de steigers ten behoeve van de verbouwing van het kasteel omstreeks 1637 of een restauratie aan het kasteel in 1720 aangelegd. In het westelijke en noordelijke deel van de binnengracht en het noordelijke deel van de buitengracht rondom de voorburcht worden de resten verwacht van de bakstenen kademuur uit de 17de eeuw. Langs de grachtranden worden de resten verwacht van de in de 19de eeuw aangelegde houten beschoeiing. Deze beschoeiing bestaat uit vierkante houten plaatjes. De verwachting is dat deze beschoeiing grotendeels achter de in 1984 nieuw aangelegde houten beschoeiing ligt.

Uit de projectie van de kadastrale minuut uit 1819 op de huidige topografie blijkt dat in de zuidelijke buitengracht nog resten van gebouwen van de voorburcht kunnen voorkomen. Het gedeelte van deze gebouwen dat ter plaatse van de buitengracht lag, dateert waarschijnlijk uit de tweede helft van de 18de eeuw. Op de tekening van het kasteel in het Ridderhofstedenboek is dit gebouwdeel immers nog niet zichtbaar. Mogelijk betreft het het karnhuis dat in een advertentie in de *Utrechtsche Courant* uit 1829 ter afbraak werd aangeboden. Uit de tekening valt wel op te maken dat aan deze zijde van de voorburcht (zuidzijde) oorspronkelijk wel een gracht lag. Waarschijnlijk heeft men dit deel van de gracht ooit gedempt om het 'karnhuis' op te bouwen; na de sloop daarvan werd de gracht weer hersteld. In het gedeelte van de gracht onder de huidige toegangsbrug naar het kasteel kunnen zich mogelijk de resten bevinden van de in het begin van de 17de eeuw aangelegde houten brug. Deze brug is nog zichtbaar op de tekening van Roelant Roghman uit 1646/47. Naast de resten van deze structuren worden in de grachten nog tal van losse vondsten verwacht. Met name in het ca 2 m brede (onder water gelegen) talud direct rondom het kasteel kunnen zich zeer veel goed geconserveerde archeologische resten vanaf de Late Middeleeuwen bevinden. De archeologische waarnemingen uit het verleden onderstrepen dit. Hoewel er veel in het talud is gegraven, is het niet systematisch afgegraven. Een groot deel van het talud rondom het kasteel zal daarom nog intact zijn.

Ter plaatse van het zuidelijke deel van de gracht van fort Jutphaas hebben delen van de voormalige grachten van kasteel Plettenburg gelegen. Het betreft hoofdzakelijk

kelijk delen van de buitengracht van het kasteel. Deze kasteelgrachten waren ca 5 tot 10 m breed. Ter plaatse van de westelijke fortgracht lag een klein deel van de binnengracht van het kasteel. Dit deel is ca 2,5 m breed en 62,5 m lang. Uit een tekening van Cornelis Pronk uit 1730 blijkt dat van de grachten slechts de oostzijde van de binnengracht (de brugzijde) van het kasteel van een bakstenen kade-muur (17de of 18de eeuw) was voorzien. Op de tekening van Pronk is ook te zien dat over de zuidwestelijke verbinding tussen de binnen- en de buitengracht van het kasteel een houten ophaalbrug lag. In de voormalige binnengracht van het kasteel Plettenburg worden goed geconserveerde archeologische resten verwacht. Uit het onderzoek bleek echter dat bij de aanleg van de fortgrachten de buiten-grachten van het kasteel Plettenburg grotendeels vergraven zijn. In de grachten van het fort kunnen zich verder mogelijk archeologische resten bevinden uit de Nieuwe tijd die in verband te brengen zijn met het fort, zoals munitie en dergelijke. Gezien de korte gebruiksperiode van het fort zal het relatief weinig vondsten betreffen.

Op basis van de resultaten van het onderzoek zijn concrete aanbevelingen geformuleerd ten aanzien van de uitvoering van de baggerwerkzaamheden.

Literatuur

- ♦ I.R.P.M. Briels, *Watergangen rondom fort Jutphaas en kasteel Rijnhuizen, gemeente Nieuwegein; archeologisch vooronderzoek: bureauonderzoek*, RAAP-notitie 1245 (Amsterdam 2005)
- ♦ I.R.P.M. Briels en P.A.M.M. van Kempen, *Watergangen rondom fort Jutphaas en kasteel Rijnhuizen, gemeente Nieuwegein; archeologisch vooronderzoek: bureauonderzoek*, RAAP-rapport 1289 (Amsterdam 2005)

OUDEWATER ❖ Marktstraat 37 M. VAN DASSELAAR

Eind 2005 heeft ArcheoMedia BV een archeologisch bureau- en booronderzoek uitgevoerd voor een perceel in de binnenstad van Oudewater. Op Marktstraat 37 werd een oude loods gesloopt en vervangen door nieuwbouw van een woonhuis. De onderzoekslocatie heeft een hoge archeologische verwachting. Vanwege de ligging nabij de 12de-eeuwse St.-Michaëlskerk op de oeverwal van de Hollandsche IJssel, kan worden geconcludeerd dat het onderzoeksgebied zich bevindt in de kern van de laatmiddeleeuwse stad Oudewater. Mogelijk zijn zelfs archeologische sporen te verwachten van voor de stadswording van Oudewater. Op de oevers van de Hollandsche IJssel zou in principe ook Romeinse of vroegmiddeleeuwse bewoning plaats hebben kunnen vinden.

Deze hoge verwachting is door het booronderzoek bevestigd. Aange-toond is dat het bodemarchief op de locatie vrijwel in zijn geheel bewaard is gebleven. Hoewel in de jaren '60 bij de sloop van een 17de-eeuwse pand (gedeeltelijk) funderings-

Plettenburg zoals C. Pronk
het in 1730 tekende.
Foto HUA

resten langs de perceelsgrenzen zijn verwijderd, zijn er op een dieper niveau wel oudere funderingen bewaard gebleven. Op een diepte van ca 2 m onder het maaiveld bevindt zich een ca 14de-eeuws afvalpakket en op een diepte van 3,2 tot 3,4 m onder het maaiveld een cultuurlaag die van Romeinse of (laat)midleleeuwse ouderdom is. Tot op 5 m onder het maaiveld zijn oeverafzettingen van de Hollandsche IJssel aangeboord.

Bijzonder aan dit project is dat er vervolgens, in overleg met de constructeur, is gekozen om de constructiewijze van het pand zo aan te passen, dat er geen heipalen nodig zijn. Gekozen is voor een fundering op staal, waarbij het pand zoveel als mogelijk wordt opgetrokken van lichte materialen (houtskeletbouw). Hierdoor worden de diepe lagen niet verstoord, dus in situ behouden. Het uitgraven van de bouwput, waarin 17de tot 19de-eeuwse vondsten werden verwacht, is archeologisch begeleid.

Literatuur

- ♦ M. van Dasselaar, *Verkennd archeologisch onderzoek Marktstraat 37 te Oudewater*. ArcheoMedia rapport A05-582-I (Capelle aan den IJssel 2006)

OUDEWATER ❖ Oost IJsselkade II M. VAN DASSELAAR

In december 2004 heeft ArcheoMedia BV een bureauonderzoek met controleboringen verricht. De aanleiding tot het onderzoek binnen het plangebied aan de Oost IJsselkade is de voorgenomen sloop van de bestaande bebouwing en geplande nieuwbouw ter plaatse.

De onderzoekslocatie aan de Oost IJsselkade ligt, zoals de naam al doet vermoeden, direct op de oever van de Hollandsche IJssel, ten zuiden van de plaats waar de Lange Linschoten uitmondt in de Hollandsche IJssel. Op de oever was bewoning mogelijk vanaf het begin van onze jaartelling.

De onderzoekslocatie aan de Oost IJsselkade bevindt zich binnen de stadskern van Oudewater, in een stadsuitbreiding van omstreeks 1600. Tot omstreeks 1600 lag de onderzoekslocatie dus buiten de stad, op een onbebouwde landtong tussen de 13de-eeuwse stadsmuur en de IJssel. Voor de stadsuitbreiding is de 13de-eeuwse stadsmuur langs de Nieuwstraat gesloopt en de stadgracht ter plaatse gedempt, zodat de IJsselkade in de stad werd geïncorporeerd. Op dit terrein tussen de Nieuwstraat en de IJssel werd tussen 1575 en 1632 een huizenblok gebouwd, waar de onderzoekslocatie deel van uitmaakt. Op de onderzoekslocatie zijn zodoende resten te verwachten van bebouwing vanaf 1600.

Om de resultaten van het bureauonderzoek te toetsen zijn enkele controleboringen gezet op de locatie. Uit de boringen is gebleken dat de bodem op de onder-

zoekslocatie tot ca 1,5-1,9 m beneden het maaiveld bestaat uit diverse ophogingslagen van puin- en houtskoolhoudend zand en klei. De opgeboorde lagen kunnen aan de hand van de aangetroffen vondsten worden gedateerd in de 18de-19de eeuw. Alle boringen zijn gestuit op een ondoordringbare puinlaag in de ondergrond, mogelijk een oud loopoppervlak of resten van funderingen uit de periode vóór de 18de-19de eeuw. Onder deze puinlaag kunnen zich mogelijk nog funderingen en ophogingslagen uit oudere bewoningsfasen bevinden, met name uit de 16de-18de eeuw en mogelijk zelfs van de middeleeuwse stadsmuur.

Aangeraden wordt de bodem zo weinig mogelijk te verstoren door heipalen of graafwerkzaamheden. Indien deze toch plaatsvinden zullen de graafwerkzaamheden archeologisch moeten worden begeleid.

Literatuur

- ♦ D.M. Olthof en C.C. Bienen, *Verkenkend archeologisch onderzoek Oost IJsselkade 11 te Oudewater*. ArcheoMedia rapport A04-588-H (Capelle aan den IJssel 2005)

OUDEWATER ♦ Papekop C.Y. BURNIER EN E. JACOBS

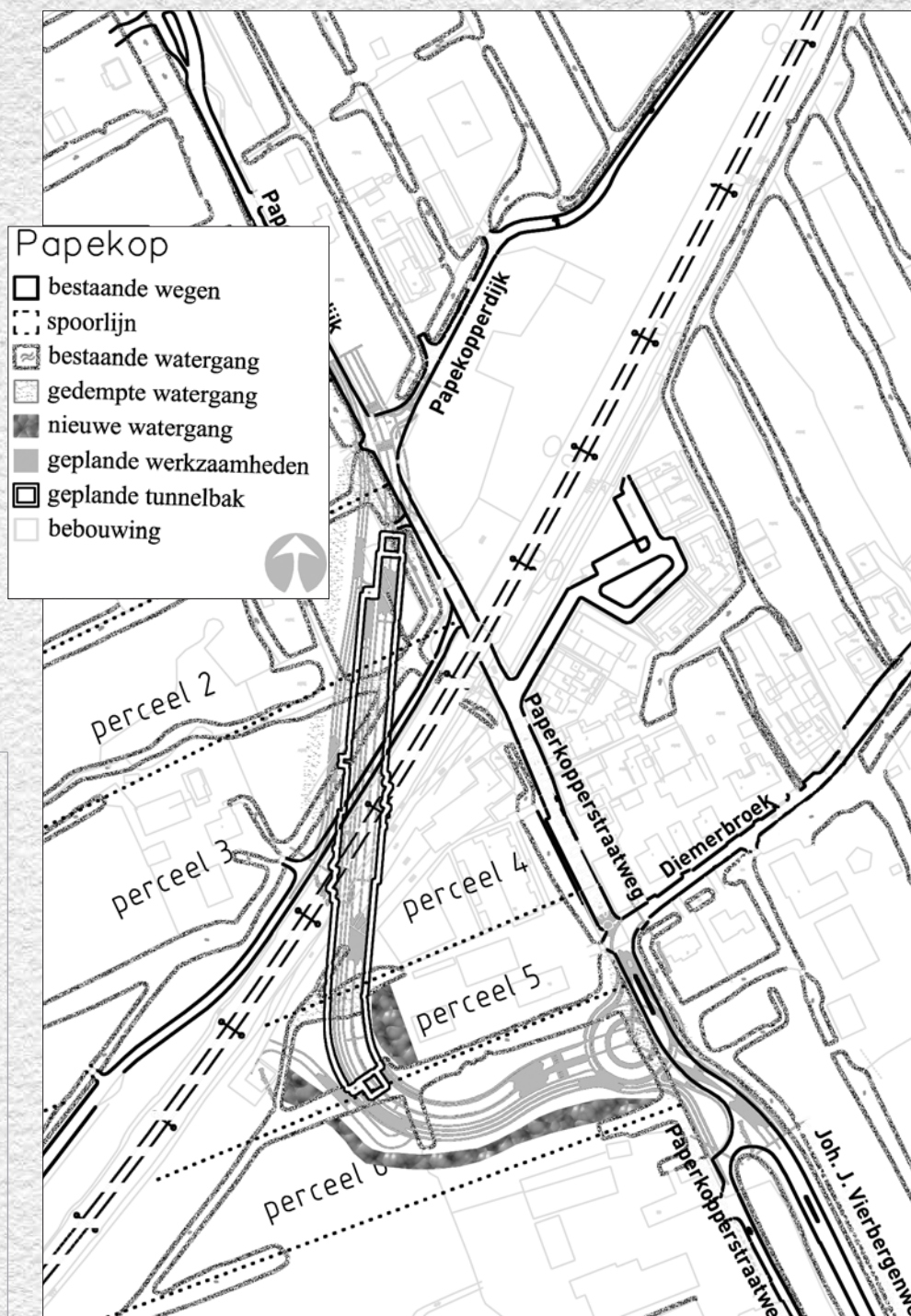
In opdracht van Holland Railconsult is door Jacobs & Burnier archeologisch projectbureau een bureauonderzoek uitgevoerd ten behoeve van de aanleg van een nieuwe spoorwegonderdoorgang te Papekop, gemeente Oudewater.

Doelstelling van het bureauonderzoek betrof het beantwoorden van de vraag of binnen het plangebied sprake was van de aanwezigheid van eventuele archeologische waarden en zo ja, op welke wijze daarmee bij de ontwikkeling rekening gehouden diende te worden.

Op de Indicatieve Kaart Archeologische Waarden (IKAW) is voor het gebied in en rondom Papekop een lage kans ten aanzien van de aanwezigheid van archeologische waarden aangegeven. Deze indicatie is met name gebaseerd op de geologische ondergrond, voornamelijk bestaande uit koopveengronden, die pas in de Late Middeleeuwen in gebruik genomen zijn.

Op basis van bekende archeologische en historische gegevens kan gesteld worden dat binnen het onderzoeksgebied geen sprake is van aanwijzingen voor menselijke activiteiten, die van vóór de Late Middeleeuwen dateren. Pas vanaf 1200 na Chr. werd het Hollands-Utrechtse veengebied, waar binnen Papekop gelegen is, ontsloten door grootschalige ontginningen.

In de in het kader van de ontginningen afgesloten cope-contracten zullen de precieze afmetingen van de uit te geven percelen zijn vastgesteld en aangenomen wordt dat de huidige percelering overeenkomt met de middeleeuwse indeling.

De plek van de geplande
spoorwagonderdoorgang

Op basis van de geringe lengte van de percelen, ca 1250 m, lijkt het onwaarschijnlijk dat de eventuele locaties van bijbehorende bebouwing zich in de loop der tijd over de percelen hebben verplaatst. Gezien het feit dat volgens schriftelijke bronnen en historisch kaartmateriaal in ieder geval vanaf de 17de eeuw de bebouwing langs de Papekopperdijk en de Papekopperstraatweg gesitueerd was, zou dan aangenomen kunnen worden dat dit ook de locatie van eventueel voorafgaande bebouwing betreft. Wáár precies en in welke periode langs de Papekopperdijk en de Papekopperstraatweg bewoning gestaan heeft kon evenwel niet achterhaald worden. Wel kan gesteld worden dat er alleen sprake is geweest van een verspreide bewoning langs de dijk en niet van een aaneengesloten bewoningslint.

Op basis van de verkregen gegevens kan niet uitgesloten worden dat bij de werkzaamheden in de polder Papekop resten van laat- en/of post- middeleeuwse bewoning aangetroffen zullen worden. Aangezien evenwel alleen sprake lijkt te zijn geweest van verspreide bewoning en er geen waarnemingen of meldingen bekend zijn, die wijzen op de aanwezigheid van archeologische waarden binnen het onderzoeksgebied, wordt vooralsnog uitgegaan van een lage trefkans.

Literatuur

- ♦ M. van der Heiden, *Bureauonderzoek locatie Papekop, gemeente Oudewater*, (Amsterdam 2004).

RENSWOUDE ❖ Landgoed Wittenoord W. HESSING

In opdracht van AM Wonen heeft Vestigia b.v. Archeologie & cultuurhistorie in 2004 een archeologische inventarisatie uitgevoerd in een plangebied, dat gelegen is direct ten noorden van Renswoude. Het gaat om een toekomstige landgoedontwikkeling, aan de noordzijde begrensd door de Wittenoordseweg en aan de zuidzijde door de Luntersche beek.

Bij aanvang van het onderzoek was ten aanzien van de eventuele archeologie niet meer bekend dan dat het oostelijk deel van het plangebied op de Indicatieve Kaart van Archeologische Waarden (IKAW) een hoge verwachtingswaarde was toegekend. Deze heeft te maken met de veronderstelde relatief hoge dichtheid aan (vroeg-) prehistorische vindplaatsen op dekzandruggen in de Gelderse Vallei. Een ander element om bij het onderzoek te betrekken was het traject van de voormalige Groeperkade, een verbindingdijk tussen de Grebbelinie en Fort Daatselaar.

Het onderzoek bestond uit een historisch (bureau-)onderzoek, een veldverkenning en een veldonderzoek door middel van boringen.

In het plangebied is het traject van de voormalige Groeperkade te reconstrueren.

Dit onderdeel van de Grebbelinie is weliswaar vrijwel volledig afgegraven, maar laat zich binnen het plangebied vrij gemakkelijk reconstrueren. Het precieze verloop ervan is vastgesteld en zal als uitgangspunt dienen voor het definitief inrichtingsontwerp.

Het oorspronkelijke dekzandlandschap is onder invloed van de activiteiten van de Luntersche beek in het Late Holoceen sterk aangetast en omgewerkt. Dit geldt met name voor het zuidelijke en oostelijke deel van het plangebied.

In recente tijd zijn grote delen van het plangebied geëgaliseerd waarbij het oorspronkelijke reliëf grotendeels is verdwenen. Deze egalisatiewerkzaamheden hebben deels een conserverende en deels een eroderende werking gehad op het oorspronkelijke bodemprofiel: laagtes zijn opgevuld met materiaal van de hoogste delen.

In het centrale deel van het plangebied zijn nog enkele restanten van niet omgewerkte lage dekzandruggen aanwezig waarop onder menselijke invloed een dunne minerale eerdlaag is gevormd. Deze restanten beslaan ook een deel van de centrale bouwlocatie en de geprojecteerde vennen ten zuiden ervan. Om die reden heeft op die plaatsen ook nog een verdichtend booronderzoek plaatsgevonden. Aanwijzingen voor archeologische vindplaatsen zijn daarbij echter niet aangetroffen.

De conclusie is dat het uitvoeren van verder onderzoek op andere plaatsen binnen het plangebied, zowel gezien de geringe resterende archeologische verwachting, als de geplande schaal van bodemingrepen niet zinvol wordt geacht. Tegen de bouw van de enkele woningen, de bosaanplant, de aanleg van paaiplaats, sprang en stroomruggen langs de Luntersche beek kunnen vanuit archeologisch oogpunt geen bezwaren worden aangevoerd.

Literatuur

- ♦ W.A.M. Hessing, A.M. Mientjes & M. Reneerkens *Renswoude-Landgoed Wittenoord. Archeologisch bureau-onderzoek en inventariserend veldonderzoek op enkele aangewezen locaties.* (Amersfoort 2004) Vestigia Rapport V157

RHENEN ❖ Larikshof W. WALDUS

ADC ArcheoProjecten heeft een bureauonderzoek en een visuele inspectie uitgevoerd voor het plangebied de Larikshof, gelegen in de gemeente Rhenen. Bij dit onderzoek is gebruik gemaakt van Archis, luchtfotografie en het Actuele Hoogtebestand van Nederland (AHN). Tijdens deze studie is niet alleen gekeken naar het plangebied zelf, maar ook naar monumenten uit de directe omgeving. Uit het onderzoek is gebleken dat de twee westelijke percelen van het plangebied restanten bevatten van een Celtic-Fieldsysteem dat zich uitstrekt vanaf de rand

van de stuwwal tot aan het dal van de Rijn. Er zijn minstens drie wallen waargenomen, waarvan ook het bodemprofiel wijst op de aanwezigheid van een prehistorische akker. Daarnaast bleek een rechthoekige structuur aanwezig te zijn, die wat betreft vorm, oriëntatie en zichtbaarheid overeenkomsten vertoont met de tabaksplantage Willem III. Er is gedacht aan een mogelijke oostelijke uitbreiding van deze plantage, maar historische bronnen noch kadastergegevens ondersteunen dit. Het is daarentegen opvallend dat er een verband kon worden gelegd tussen deze structuur en niet meer in gebruik zijnde wegen of perceelscheidingen die op het AHN en luchtfoto's konden worden waargenomen.

Het advies is dan ook om zowel de wallen als de rechthoekige structuur te ontzien bij de verdere ontwikkeling van het terrein. De rechthoekige structuur ligt slechts voor een klein deel in het plangebied en om deze reden kan deze onaangetast blijven bij verdere ontwikkeling van het plangebied. Wat betreft de wallen is het advies deze in eerste instantie te beschermen. Het meest oostelijke perceel, gelegen aan de rand van de Defensieweg, kan per direct vrijgegeven worden voor verdere ontwikkeling. Het is echter niet volledig uit te sluiten dat op dit perceel toch nog archeologische resten voorkomen. Daarom merken wij op dat het aanbeveling verdient de archeologische werkgroep van Rhenen in te schakelen bij de uitvoer van het grondwerk.

RHENEN ♦ Elst, Het Bosje L. MEURKENS

In december 2005 heeft Archeologisch Onderzoek Leiden (Archol BV) in opdracht van de gemeente Rhenen een proefsleuvenonderzoek uitgevoerd op twee terreinen in Elst (totaal ca 1,25 ha). De terreinen maken onderdeel uit van het plangebied Het Bosje en gaan in de nabije toekomst ontwikkeld worden.

Het plangebied bevindt zich aan de zuidzijde van de Utrechtse heuvelrug en ligt op de sandrvlakte. Deze sandr bestaat uit grof zand en grind, dat afgespoeld is van de erosiegevoelige stuwwal. Het plangebied wordt, min of meer van noordoost naar zuidwest doorsneden door een droogdal. De twee onderzochte terreinen liggen ten oosten van dit droogdal.

De archeologische waarde van het plangebied was al enige tijd bekend door diverse onderzoeken, uitgevoerd door onder andere Stichting RAAP, de provinciaal archeoloog en de Werkgroep Archeologie Rhenen. De oudste vondsten, helaas zonder context, bestaan uit een grote schrabber van Rijckholt vuursteen uit het Midden-Neolithicum en een scherf wikkeldraadaardewerk uit de Vroege Bronstijd. Grondsporen die tijdens de verschillende onderzoeken zijn aangetroffen bestaan uit nederzettingssporen uit de periode Midden-Bronstijd tot en met Midden-IJzertijd en uit een aantal graven die vermoedelijk deel uitmaken van een

grafveldje uit de Vroege en Midden IJzertijd. Deze graven zijn pal ten oosten van één van de te ontwikkelen terreinen aangetroffen en een belangrijke vraag bij het onderzoek was dan ook of dit grafveld zich eventueel verder uitstreckte over de te ontwikkelen delen van het plangebied.

De twee te ontwikkelen terreinen zijn onderzocht door middel van parallelle proefsleuven en deze hebben vrijwel allemaal archeologische grondsporen opgeleverd. Op het terrein in de buurt van het grafveldje is een klein aantal paalsporen, vermoedelijk uit de Late Prehistorie, aangetroffen, maar geen sporen die als begraving geïnterpreteerd konden worden. Op het tweede terrein werd in één proefsleuf, die een al door RAAP gekarteerde vondstconcentratie aansneed, een groot aantal paalsporen en kuilen gedocumenteerd. Op basis van het vondstmateriaal worden deze sporen voorlopig gedateerd in de periode Late Bronstijd–Vroege IJzertijd. Ook in de overige proefsleuven op dit terrein werden sporen aangetroffen, zij het in minder grote hoeveelheden. Een kuil waarin scherven van grof Midden-Bronstijd aardewerk werden gevonden en waarvan de bodem bestond uit een dikke laag houtskoolrijk zand, is bemonsterd ten behoeve van een waarderend botanisch onderzoek. In het monster waren, zo bleek na een vluchtige analyse, honderden verkoolde korrels en kafresten van emmertarwe naast enkele tientallen korrels bedekte meerrijige gerst en wat akkeronkruiden aanwezig.

In de waardering scoort de vindplaats hoog op fysieke en inhoudelijke kwaliteit. Dit laatste vooral door het gebrek aan goed gedocumenteerde vindplaatsen uit de Late Prehistorie op de sandr en door het feit dat onderzoek op de sandrvlakte, als overgangszone tussen pleistocene gronden en het rivierengebied, mogelijk een licht kan werpen op de relatie tussen laatprehistorische gemeenschappen uit geheel verschillende milieus.

Gezien deze waardering heeft Archol de gemeente Rhenen dan ook geadviseerd de vindplaats te beschermen en in te passen binnen de huidige plannen. Mocht dit niet mogelijk zijn dan wordt geadviseerd de twee terreinen vlakdekkend op te graven.

Literatuur

- ♦ L. Meurkens, *Elst-“Het Bosje” (gemeente Rhenen). Resultaten van een inventariserend veldonderzoek.* (Archol rapport 63, (Leiden 2006)
- ♦ W. Waldus, *Rhenen Larikshof, bureauonderzoek en IVO fase 1*, ADC Rapport 302 (Amersfoort 2004)

RHENEN ❖ Remmerden P. JONGSTE

In het voorjaar van 2005 heeft Archol BV ten noorden van het bedrijventerrein Remmerden een opgraving uitgevoerd op hetzelfde terrein dat in 2001 al door het ADC was onderzocht. De resultaten van dat onderzoek betroffen resten van een nederzettingsterrein uit de Vroege en Midden-Bronstijd en de IJzertijd. Door de

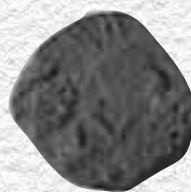
omvang van het terrein (60 ha) is toen in samenspraak met de ROB een representatief deel van het plangebied vlakdekkend onderzocht. De reden om in 2005 weer opnieuw te gaan graven was dat bij het bouwrijp maken resten van verbrand menselijk bot en enkele grote scherven werden gevonden door leden van de werkgroep archeologie Rhenen (WAR). De provincie stelde vast dat aanvullend onderzoek diende plaats te vinden. Er werd rekening gehouden met een grafveld.

De opgraving werd gefaseerd en met beperkingen uitgevoerd. Eerst werd het cunet van de nieuwe ontsluitingsweg van het bedrijventerrein gegraven, waarbij het vlak op sporenvlak werd aangelegd om te worden gedocumenteerd. Vervolgens werden op delen van het cunet waar de sporen geconcentreerd voorkwamen het vlak verder uitgebreid. Met het onderzoek werd het totaal ontgraven deel van de vindplaats ten opzichte van 2001 verdubbeld naar ca 1,3 ha. Het grafveld is uiteindelijk niet aangetroffen. De locatie waar de vondsten van de WAR vandaan kwamen is tijdens het onderzoek teruggevonden, maar in de omgeving zijn verder geen sporen aangetroffen die op een grafveld wijzen. Mogelijk gaat het om een geïsoleerde bijzetting.

Wel zijn zowel in de buurt van deze bijzetting, maar ook in het cunet en in de voorbereiding nederzettingssporen aangetroffen die ditmaal niet gedateerd waren in de Vroege Bronstijd, maar vooral in de Midden-Bronstijd. Op tal van plaatsen kwamen plattegronden van het kenmerkende drieschepige langhuis te voorschijn. Het daarmee geassocieerde aardewerk kan op typologische periode gedateerd worden in de gevorderde fase van de Midden-Bronstijd (1500-1050 voor Chr.). Een ¹⁴C-datering van houtskool uit een inpandige centrale kuil van deze plattegronden dateerde aan het einde van de Midden-Bronstijd (12de eeuw voor Chr.). Een speerpunt die is aangetroffen in de vulling van een van de paalsporen van een ander huis dateert uit de Midden- of Late Bronstijd (1500-800 voor Chr.). De speerpunt is naar verhouding met parallellen uit Duitsland, Zuid-Nederland en België tamelijk klein en niet versierd. De vondst is opmerkelijk omdat we speerpunten tot nu toe altijd in 'natte' context zijn tegengekomen en als zodanig als rituele offer worden beschouwd. Een speerpunt gestoken in de vulling van een paalspoor doet vermoeden dat we hier met een bewuste depositie te maken kunnen hebben die verband houdt met de bewoning op het toenmalige erf en dan meer in het bijzonder met het verlaten daarvan, nadat huis en erf in onbruik zijn geraakt.

Tenslotte zijn tijdens het onderzoek in het westelijk deel van de opgraving drie gouden en één zilveren muntjes aangetroffen die hebben toebehoord aan een vroegmiddeleeuwse muntschat die de ROB al in 1988 had gevonden. Toevallig is op dit moment een publicatie in voorbereiding over deze bijzondere muntschat

*Een speerpunt uit de
Midden- of Late Bronstijd*

*De drie gouden en
één zilveren muntjes
uit Remmerden*

en konden deze vier muntjes aan de collectie worden toegevoegd. Omdat we de oude ROB-punt in ons vlak hebben aangetroffen, konden we ook de noodzakelijke context en locatie geven van de muntschat, omdat deze eind jaren '80 gedurende het noodonderzoek niet volledig gedetailleerd waren gedocumenteerd.

Literatuur

- ♦ P. Jongste & L. van Hoof, *Definitieve opgraving (DO) Rhenen-Remmerden II (opgravingen 2005). Evaluatieverslag* (Leiden 2005)

UTRECHT ❖ **Brigittenstraat 7** G.R. VAN VEEN

In 2005 is de begane grond van het pand Brigittenstraat 7 verdiept voor de aanleg van een tuinetage. Het ging daarbij om de achterste helft van het huis. De eigenaar van het pand stelde de Sectie Cultuurhistorie van de gemeente Utrecht telefonisch op de hoogte van aangetroffen muurwerk, waarop twee archeologen en een bouwhistoricus zijn gaan kijken. Het muurwerk bleek deel uit te maken van de funderingen van de Drie Koningenkapel, waarvan in 2003 al een gedeelte in het belendende pand (Brigittenstraat 9) was aangetroffen en gedocumenteerd. Met de eigenaar is overeengekomen dat het goed bewaard gebleven westelijk deel van de fundering behouden zal blijven, en zodoende opgenomen zal worden in de bouwplannen.

Twee dagen later is de fundering schoongemaakt, gefotografeerd en getekend. Het huidige pand verdeelt de fundering in drie delen met haaks muurwerk. Het meest westelijke en grootste deel van de fundering is perfect bewaard gebleven. Dit deel laat twee versnijdingen zien. Onder de tweede versnijding volgen nog vier baksteenlagen. Deze lagen lopen samen wat breder uit naar onderen, waarbij de derde baksteenlaag ook aan een versnijding doet denken. Deze eventueel derde versnijding steekt niet ver uit en is ook niet over de gehele lengte evenzeer aanwezig. Onder de laatste baksteenlaag begint de puin/mortelfundering. De onderkant hiervan hebben we niet aangetroffen.

In dit westelijk deel is in het vlak de funderingsmuur 61/62 cm breed. De breedte dus van twee kloostermoppen. Aangetroffen baksteenformaat: 29,5x14,5x7 en 30x7x7 cm. De 10 lagenmaat bedraagt 78 cm.

UTRECHT ❖ Groeneweg A.M. BAKKER

In de periode van 5 december tot en met 9 december 2005 is er een proefonderzoek uitgevoerd op een locatie aan de Groeneweg te Utrecht. De reden van het onderzoek ligt in het gegeven dat de bestaande bouw (winkels, opslag) gesloopt wordt, ten behoeve van een herinrichting van het terrein die uit nieuwbouwwoningen en nieuwe winkels zal gaan bestaan.

In de huidige situatie zijn de panden rondom een open middenruimte gelegen. In deze middenruimte zijn twee haaks op elkaar georiënteerde proefsleuven gegraven. Gelijktijdig met het archeologisch onderzoek werd het westelijk deel van het middenterrein gesaneerd wegens bodemvervuiling die is ontstaan door een voormalige benzinepomp aldaar.

Het plangebied ligt op de stroomrug van de Oude Rijn en de hoop was dat er door het onderzoek meer inzicht werd verkregen in de bodemopbouw van het terrein. Bovendien is uit eerdere onderzoeken gebleken dat er op die stroomrug een grote kans bestaat voor het aantreffen van archeologische bewoningssporen. Het onderzoek was er dan ook op gericht de eventuele aanwezigheid van menselijke bewoningssporen in beeld te brengen. Uiteindelijk zijn er op het onderzoeksterrein vier proefsleuven aangelegd.

De resultaten

De ondergrond bestond uit kalkrijk, fijn zand. Deze afzettingen vertoonden een schuine gelaagdheid die afhelde in oostelijke richting. Op enkele plaatsen waren kleine scheve gelaagdheden, ofwel golfribbels, zichtbaar. Het zijn beddingafzettingen en ze behoren bij de afzettingen van de Rijn. De grootschalige scheve gelaagdheid geeft aan dat er sprake is van zogeheten accretievlakken wat betekent dat de rivier zich in oostelijke richting heeft verplaatst. Het zand is relatief fijn en de korrelgrootte komt overeen met de korrelgrootte van dekzand. De Rijn sneed stroomopwaarts, ten oosten van Utrecht, dekzand aan dat zich daar relatief dicht onder het maaiveld bevond. Dit zand is dus stroomafwaarts weer afgezet. Daarnaast was in de beddingafzettingen een kleine, ca 1 m brede trogvorm zichtbaar, waarin veel verslagen organisch materiaal was neergeslagen. Deze trogvorm was ook in de tegenoverliggende wand zichtbaar. Het betreft een zeer lokaal verschijnsel in de rivier, waarbij aan de oever een smalle baan is uitgesleten door het water. In deze baan werd drijvend organisch materiaal, zoals bladresten en kleine takjes, neergeslagen en vervolgens bedolven onder het zand. Verder vertoonde de onderzijde van enkele zandlagen onregelmatige 'zakkers', wat aangeeft dat het sediment onder water is afgezet en geheel verzadigd was. Op het moment dat een nieuw sediment op dit verzadigde pakket werd afgezet, trad als gevolg van deze verzadiging verknijpingen op en ontstonden de 'zakkers'.

In het oostelijke deel van de opgravingsput ligt op de beddingafzettingen een rela-

tief dun pakket donkergrijze lichte klei tot zware zavel. Dit zijn de bijbehorende oeverafzettingen van de Rijn.

Over de gehele breedte van het profiel lag vervolgens een dunne, zwarte laag sterk humeuze, zandige zware zavel met veel puin en archeologische indicatoren. In het westelijke deel van het profiel lag deze laag direct op de beddingafzettingen. Deze laag is door mensen aangebracht en de indicatoren wijzen erop dat dit is gebeurd in de Late Middeleeuwen. Het is tevens een voormalig loopniveau. In het oostelijke deel zijn ook sporen aangetroffen in de top van de oeverafzettingen die dateren uit de Late Middeleeuwen en de Nieuwe Tijd. Uit de kaart van Berendsen (1982) blijkt dat het onderzochte perceel ten noorden van de middeleeuwse restgeul van de Oude Rijn ligt. Deze bocht zal zich in de loop van de tijd naar buiten hebben verplaatst en is uiteindelijk begin 12de eeuw verland. De stroomrug ten noorden van deze restgeul is dus in een eerdere periode gevormd en kon mogelijk al in de Romeinse tijd en/of Vroege Middeleeuwen worden gebruikt. Hiervan zijn echter geen sporen aangetroffen, maar hiermee moet rekening worden gehouden in toekomstige opgraving in deze omgeving.

Bewoningssporen

Tijdens het onderzoek zijn slechts weinig bewoningssporen aangetroffen. In het oostelijk deel van sleuf 2 kwamen drie paalkuilen, met in elke kuil een ronde paal, tevoorschijn. Alle drie de palen hadden een platte onderkant. De NAP-hoogte van deze onderkant van alle palen kwam sterk met elkaar overeen, en bevond zich, met een variatie van enkele centimeters naar boven en beneden, op 0,05 m +NAP. Ook de onderlinge afstand van de palen liet met precies 2 m een grote regelmaat zien. De diameter van de palen was wel afwijkend en bedroeg 12, 14 en 18 cm.

Het materiaal betreft een mengeling van aardewerk, metaal (voornamelijk spijkers), hout, bot, wat glas en schelp. De vondsten zijn voor een groot deel afkomstig uit de donkerbruine venige, humeuze laag. Het vondstmateriaal is gedateerd in de 19de eeuw. Uit één van de paalkuilen is roodgeglazuurd aardewerk afkomstig met een *terminus post quem* datering van de 16de eeuw. De grijze kleilaag, die zich net onder het pakket bevond waaruit de palen zijn ingegraven, herbergde wat rood geglazuurd aardewerk uit de 17de of 18de eeuw. Dit maakt de datering van de palen (en het pakket direct eronder) niet vroeger dan die periode.

Conclusie

Tijdens het onderzoek is gebleken dat er nauwelijks sprake is van vroegere bewoningssporen op deze locatie. Op grond hiervan is vastgesteld dat er geen noodzaak is tot opgraving van het gehele terrein.

UTRECHT ❖ Kriekenpitplein (Kromhoutkazerne) H.L. DE GROOT

Op donderdag 27 mei kwam via de gemeentelijke politie de melding binnen dat bij graafwerk ten behoeve van het leggen van GSM-kabels op het terrein van de voormalige Kromhoutkazerne (tegenwoordig University campus) menselijke skeletten waren gevonden. Annette Bakker en Huib de Groot zijn direct ter plaatse gaan kijken.

Het betrof twee begravingen van aanzienlijke ouderdom. De vindplaats is enkele meters ten oosten van de oostelijke schoorsteen nabij de zuidrand van het campus-terrein. Dat is even ten noorden van het tracé van de voormalige Vossegatsedijk.

Op 28 mei werd door Edsard Kylstra en Huib de Groot opnieuw de vindplaats bezocht. Even ten oosten van de begravingen was nog een fundering tevoorschijn gekomen van kloostermoppen met een steenformaat van 30x14,5x8 cm. De verschijnselen zijn ingetekend, waarbij de schoorsteen en het straatpeil als referenties zijn gebruikt.

Grondopbouw

Vanaf de onderkant van de sleuf (100 cm beneden straatniveau = peil) was schoon rivierzand aanwezig tot plaatselijk 85 cm beneden peil. Daarop een kleipakket tot 54 cm beneden peil. Tien centimeter hoger was in het profiel over langere afstand een grindbaantje zichtbaar dat subrecent moet zijn. Wellicht houdt het verband met het kazerneterrein. Van hieraf tot aan de bestrating is recent aangebracht zand aanwezig. Boven de fundering zat een uitbraaksleuf van zo'n 36 cm hoogte.

De begravingen

Er zijn twee grafkuilen waargenomen waarin een menselijk skelet aanwezig was. Door het graven van de kabelsleuf (110 cm breed) was de schedel van het meest westelijke skelet gekraakt. Zoveel mogelijk delen daarvan zijn geborgen, waaronder het gebit, waarover hierna meer. De skeletten lagen met het hoofd naar het westen en vrijwel parallel aan elkaar met een tussenafstand van 60 cm. De diepte waarop de begravingen werden gevonden was één meter beneden het plaatselijke straatniveau. Mogelijk dat we nog een randje van een derde graf hebben gezien. Van kisten is niets waargenomen.

Over het gevonden botmateriaal en gebit valt het volgende te zeggen: zowel de weinig geprononceerde rotsbeenderen als een gladde overgang tussen voorhoofdsbeen en oogkas doen vrouwelijk aan. Het ontbreken van ook maar iets van een uitgesproken (mannelijk) 'kammetje' op het achterhoofdsbeen spreekt dat vermoeden niet tegen. In het onderhavige geval kan eigenlijk van een voltallig gebit gesproken worden waarvan slechts 3 tanden na de dood verloren gingen. Tot aan de dood 'sleet' het gebit en wel in die mate dat aan een bereikte leeftijd van minstens 45 tot mogelijk wel 55 jaar gedacht kan worden. Ook hier zal niet verder

op bijzonderheden, voorbehouden en dergelijke worden ingegaan. Evenmin op enkele min of meer pathologische beelden. Samenvattend: er is met redelijke zekerheid sprake van een vrouw die zo'n 50 jaar oud werd. De mate van slijtage, de volmaakte tandbogen (inclusief verstandskiezen) en het op één gaatje na ontbreken van tandbederf, doen vermoeden dat het individu van vóór 1500 AD stamt en wellicht van eeuwen eerder.

De fundering

De fundering bestond nog maar uit twee vlijlagen in het natuurlijke (rivier)zand. De breedte was 140 cm en de oriëntatie was vrijwel oost-west (260 graden) en evenwijdig aan de graven. Het is duidelijk dat men het bouwwerk op staal direct boven in het rivierzand heeft gefundeerd. De aanlegbreedte maakt een muurdikte op maaiveld van zo'n 70 centimeter mogelijk.

Conclusie van deze waarneming

Het is zeer waarschijnlijk dat we met deze waarneming de plek van de oude Servaasabdij hebben gelokaliseerd. In zijn artikel *De St. Servatiusabdij en de Utrechtse stadsuitleg* situeert M.P. van Buijtenen de oude abdij in de omgeving van de Hoelbrug. Dat is vlak bij de plaats van de vroegere boerderij Rijsweerd. Hemelsbreed is dat 400 m van de plek waar de skeletten zijn aangetroffen. De oude abdij behoorde tot de vrouwelijke Benedictinessen orde, en die zal zeker in deze vroege tijd een vaste planmatige opzet hebben gehad.

Het proefonderzoek

Omdat op geringe afstand er op afzienbare termijn gebouwd zal gaan worden, is na overleg met de Utrechtse Universiteit, de architect (Art Zaaijer) en de opdrachtgever (woningbouwvereniging Volksbelang) besloten tot een proefopgraving. De aandacht was daarbij vooral gericht op de locatie van het voormalige gebouw W, dat tussen de twee bewaard gebleven schoorstenen ligt. Het proefonderzoek duurde van 21 tot en met 24 juni 2004. Het werd uitgevoerd door Huib de Groot en een hydraulische graafmachine bediend door machinist Ad Boone van de firma Agterberg.

In de zuidoosthoek van het terrein van het voormalige gebouw W is, min of meer in zuid-noord richting, een sleuf getrokken van ongeveer 60 m lang en ruim 4 m breed. Vlakbij de voormalige Vossegatsedijk is er, op een diepte van zo'n 1,2 tot 1,5 m +NAP vette klei met scherven grijsgedraaid (14de-15de eeuw) aanwezig. Noordoostwaarts gaat deze klei over in zand. Het is duidelijk een oever(wal) en een restgeul (?). In het schone zand treffen we veel kuilen in rijen aan, waarschijnlijk ontstaan door zandwinning. In een enkele kuil zijn moppen van het formaat 28x15x7,5/8 cm gevonden.

In het kleiige zuiddeel zijn enkele uitbraaksleuven aanwezig, waarvan één met schelpkalkmortel. Diverse kuilen zijn op vondsten nagelopen en enkele gecoupeerd. Het aantal vondsten is gering. Omdat het vlak, tengevolge van het feit dat naar het oosten toe de verschijnselen in het zand steeds hoger aanwezig bleken, niet horizontaal ligt, maar min of meer het oude oppervlak volgt, valt het op dat de diepte van de kuilen gerelateerd lijkt aan dat oude oppervlak. Ze steken namelijk niet dieper dan zo'n 20-30 cm. Dat zou kunnen samenhangen met de aanwezigheid van een pakket dunne zand- en kleilaagjes die niet 'winbaar' zouden zijn. Het aardewerk dat we in de kuilen aantreffen varieert van de 13de tot de 19de eeuw. Het zuiddeel van de sleuf is met zo'n 4 m verbreed om te zien of hier wellicht funderingen en of uitbraaksleuven aanwezig zijn. Er kwamen slechts enkele schamele resten tevoorschijn: een uitgesloopt stukje fundering, de onderste laag van een stiep (?) en enkele moppen achter elkaar (allemaal 6/6,5 cm dik). Er is geen structuur in te herkennen. Het is denkbaar dat op deze plaats, even ten noorden van de oude Vossegatsdijk, ooit een boerderij heeft gestaan. Een poging om een profiel door de rivierafzettingen te maken is mislukt, doordat de vele regen het profiel deed bressen.

In de zuidwesthoek van locatie W is een tweede proefsleuf gegraven. Hier bleek vrijwel alles over de kop te zijn gegaan. Daarom is dit sleufje direct weer dichtgedraaid. Vervolgens is de bovengrond in het zuidoostelijk deel van locatie Y verwijderd. In de harde bruine klei met enig puin tekenen zich nogal wat recente kabel en/of leidingsleuven af. Geen enkel grondspoor van enige betekenis. Ook dit sleufje is daarom direct weer gedicht.

Aangezien het profiel in sleuf 1 na droogmaken opnieuw is gebrest, is besloten om het profiel te laten voor wat het is.

Conclusie

Op de plaats van de drie bouwlocaties zijn geen sporen van de oude Servaasabdij aangetroffen. Eventuele overblijfselen zullen waarschijnlijk ten oosten van de lange proefsleuf moeten worden gezocht. Een directe relatie met de oude Vossegatsdijk is weliswaar aannemelijk, maar niet vastgesteld.

UTRECHT ❖ Merelstraat C. DEN HARTOG, M. HENDRIKSEN EN M. VAN DINTER

Tussen 28 februari en 4 maart 2005 is op een terrein aan de Merelstraat en het Zwarte Water een archeologisch proefonderzoek uitgevoerd. Aanleiding voor het onderzoek was de voorgenomen bouw van een huizenblok met een ondergrondse parkeergarage en de daarmee samenhangende verandering van de infrastructuur.

Over deze locatie, die net buiten de middeleeuwse stad is gelegen, was archeologisch gezien nog niet veel bekend. Wel waren tijdens een eerder onderzoek aan de overzijde van het Zwarte Water, dus ten zuiden van het onderzoeksterrein, de resten van een rondeel en een gedeelte van de stadsmuur van de Bemuurde Weerd gevonden. Bovendien kon op basis van historische kaarten worden vastgesteld dat het te verwachten viel dat er vroegere bewoning was geweest ter plaatse van het onderzoeksterrein. Diverse kaarten, waaronder die van Specht uit 1696, geven namelijk bebouwing aan die zich langs het Zwarte Water uitstrekt in oostelijke richting.

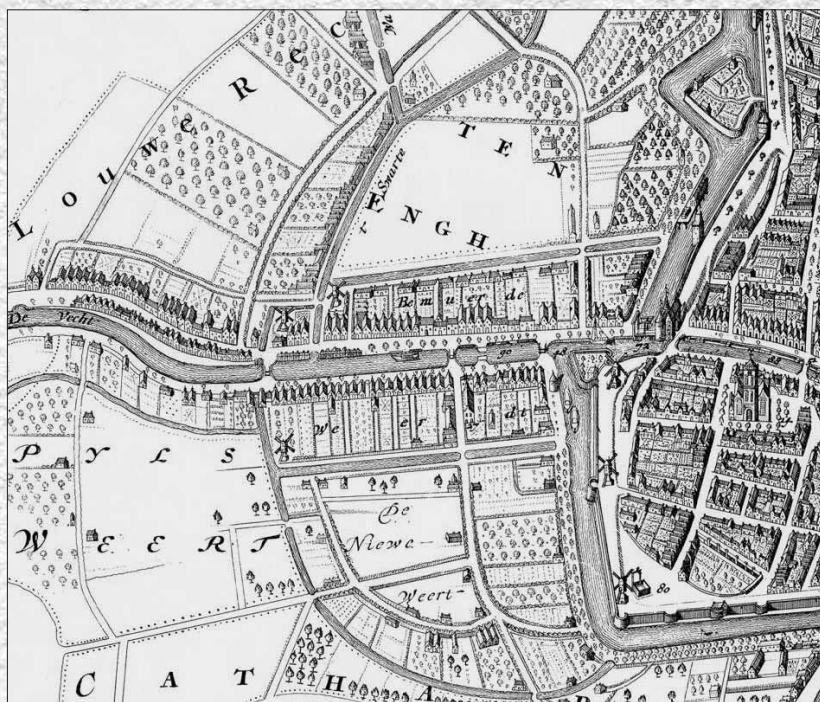
Doel van het proefonderzoek was dan ook na te gaan of er bewoningssporen op het terrein aanwezig waren en indien dat het geval was, wat de aard, datering en kwaliteit hiervan was. In totaal zijn er vijf sleuven aangelegd, waarvan alleen de eerste sleuf muurresten opleverde. In een sleuf ten oosten hiervan werd een restgeul aangesneden. Andere archeologische sporen zijn er tijdens het onderzoek niet aangetroffen. Wel kon in alle sleuven worden vastgesteld dat het terrein ooit tot ca 2 m onder maaiveld was verstoord.

Resultaten proefonderzoek

De eerste sleuf werd direct langs het Zwarte Water aangelegd. Na verwijdering van de bouwvoor werden er funderingsresten blootgelegd, bestaande uit baksteen van verschillende formaten. Binnen deze resten bevond zich een keldertje, dat geheel was opgevuld met rode en zwarte dakpannen. Zowel de funderingsresten als het keldertje behoorde tot een huis of boerderij.

Op grond van de baksteenformaten en het vondstmateriaal kon de bewoning in de 16de tot en met de 19de eeuw worden gedateerd. Faseringen in de bebouwing konden niet worden vastgesteld, omdat de steenlagen te beperkt waren en een deel van de restanten zich in zuidelijke richting onder het nog aanwezige wegdek uitstreckte. In oostelijke richting konden de muurresten niet in zicht worden gebracht door de aanwezigheid van kabels en leidingen. Wel kon worden vastgesteld dat het bovengenoemde keldertje los van de fundering lag en waarschijnlijk dateert uit een later stadium, en wel de 18de of 19de eeuw. Een deel van de buitenmuur bestond uit hergebruikte 14de-eeuwse bakstenen, terwijl het grootste deel van de bakstenen uit de 18de of 19de eeuw afkomstig is. In dezelfde sleuf is ook een sloot aangetroffen die geïnterpreteerd kan worden als een perceelsloot. Deze was opgevuld met materiaal uit de 19de eeuw.

Alle bewoningssporen doorsneden een vuile ophogingslaag van ongeveer 1 m dik, die zich over een groot deel van het terrein uitstreckte. Deze laag bevatte naast materiaal uit de 14de eeuw, zoals baksteenpuin, mortel, halffabrikaat plavuizen, aardewerk en metaal ook Romeins materiaal, zoals tufsteen en aardewerk. Onder deze laag bleek een oost-west georiënteerde greppel schuil te gaan, waaruit eveneens 14de-eeuws materiaal kwam. De greppel was aangelegd in een veenlaag, die

De Merelstraat en
omgeving op de kaart van
Specht uit 1696

Archeologische resten
in de Merelstraat

is geïnterpreteerd als vulling van een natuurlijke waterloop. In deze veenlaag werd ook een kuil aangetroffen met daarin twee protosteengoed kannen en een tinnen lepel.

Fysisch geografische context

In een tweede fase van het onderzoek is haaks op het Zwarte Water een profiel gezet over de voormalige waterloop en werden twee boringen gezet aan weerszijde van het Zwarte Water.

Aan de noordkant van het profiel bestond de ondergrond uit kalkrijk, grof zand. In deze zandafzettingen was een duidelijke gelaagdheid te zien, die zowel horizontaal als schuin was. De gelaagdheid werd geaccentueerd door verslagen plantenresten in de afzettingen. Het zandpakket moet worden geïnterpreteerd als beddingafzettingen van de Vecht. Aan de zuidkant van het profiel bevond zich een schaalvormige laagte die was opgevuld – van beneden naar boven – met:

- ♦ (donker)grijze gyttja/humeuze zware klei met schelpen (kalkrijk)
- ♦ zwart gevlekte venige klei (kalkloos)
- ♦ bruine kleiig veen (kalkloos)
- ♦ grijsbruine venige klei (kalkloos)

Deze vier pakketten zijn natuurlijke verlandingsafzettingen en ontstaan in (vrijwel) stilstaand water. Uit een boring dicht tegen het huidige Zwarte Water aan bleek dat de restgeul in eerste instantie met een waterdiepte van ca 2,5 m nog vrij diep was. Op deze diepte is gyttja ontstaan. Gytja is een organisch sediment bestaande uit fijnkorrelige afgestorven plantenresten. In de gyttja werden archeologische vondsten aangetroffen. Deze vondsten, aardewerk en metaal, dateren uit de 11de en 12de eeuw. Dit geeft aan dat de rivierbedding in deze periode zijn actieve, watervoerende functie verloor en begon te verlanden. Wellicht heeft de verlanding te maken met de afsluiting van de Kromme Rijn in Wijk bij Duurstede rond 1122 na Chr.

Het pakket gyttja bereikte een maximale dikte van ca 80 cm in het centrale deel van de restgeul (tegen het Zwarte Water). Per jaar ontstond een laagje sediment in de restgeul van enkele mm dikte. Het heeft dus enkele decennia geduurd voordat een einde kwam aan de vorming van gyttja en veenvorming begon op te treden. Deze overgang is het gevolg van een vermindering van de waterdiepte en een daaraan gekoppelde verandering in vegetatie in en naast de restgeul. In de venige lagen zijn veel meer grove plantenresten (met name bladresten) aanwezig. De archeologische resten uit deze venige lagen dateren voornamelijk uit de 13de eeuw en sluiten daarmee goed aan op de datering van de gyttja. De sedimentatiesnelheid van het pakket venige klei/kleiig veen zal als gevolg van het bezinken van grove plantenresten iets hoger zijn geweest dan die van de gyttja. Aan het einde van de veenvorming was de restgeul nog 1 tot 1,5 m diep. De dan nog aanwezige

depressie wordt gedeeltelijk overdekt met de al eerder genoemde ophogingslaag. Uit de boring ten zuiden van het Zwarte Water kan worden afgeleid dat de restgeul ca 25 m breed moet zijn geweest. Zowel deze breedte als de periode waarin de verlanding heeft plaatsgevonden, verwijst naar de hoofdliep van de Vecht zelf. Waarschijnlijk is een smal deel van de restgeul opgehouden, het huidige Zwarte Water, dat kon (blijven) dienen als transportweg.

De vondsten

Tot de Romeinse tijd kunnen naast een loden gewicht, enkele aardewerkscherven, een dakpan en mogelijk het tufsteen worden gerekend. Een aantal vondsten uit de 11de en 12de eeuw kan worden gerelateerd aan scheepvaart, zoals de scheeps- en sintelnagels. Deze werden gevonden in het zandpakket en in het gyttjakpakket, dus in de periode dat de waterloop bevaarbaar was.

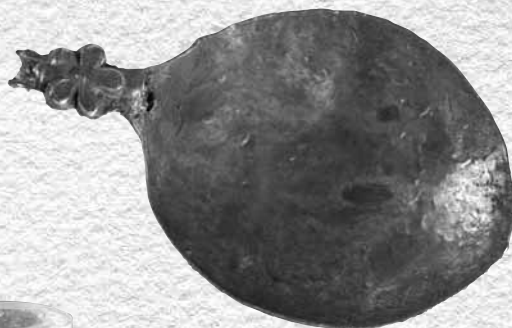
De protosteengoed kannen en de tinnen lepel uit de kuil in de veenlaag dateren uit de dertiende eeuw. Zeker de tinnen lepel is bijzonder te noemen, omdat tot nu toe weinig exemplaren uit een 13de-eeuwse context bekend zijn. De lepel is gegoten, waarbij de steel ter versteviging een ijzeren binnenkern heeft. Aan de bovenkant van de steel is een bekroning in de vorm van een bloem aangebracht. Hetzelfde bloemmotief zit ook bij de aanzet van de steel op de bak. De bak is enigszins ovaal met een iets spits toelopende punt.

De oudste substantiële hoeveelheid vondsten dateert uit de 14de eeuw en is vrijwel geheel afkomstig uit de ophogingslaag of uit de oost-west georiënteerde greppel. Het gaat om aardewerk, vloertegels en een fragment van een klotendolk. Opvallend is dat de vloertegels misbaksels zijn, misschien zijn ze wel afkomstig van de tegelbakkerijen aan de Bemuurde Weerd.

Diverse metaalvondsten, waaronder een pijlgewicht, een muntgewicht en verschillende munten, dateren uit de 16de en 17de eeuw. Deze werden tijdens de aanleg van de sleuven gevonden en kunnen niet aan sporen worden gekoppeld. Uit dezelfde periode dateren ook enkele scherven van een *werrabord* en een vuurklok. Deze werden aangetroffen in de buurt van de funderingen.

Vanaf de 18de eeuw zijn de vondsten talrijker, wat samenhangt met de bewoning op het perceel. Eén kuil bevatte vermoedelijk de inhoud van een gesloopte beerput. De vondsten bestaan uit aardewerk, glas en kleipijpjes, daterend uit de periode 1750-1825. Uit de perceelsgreppel kwamen ook enkele mineraalwaterkruiken en complete flessen. Een rechthoekige fles is intact en draagt het opschrift 'VENO'S LIGHTNING COUGH CURE'. De fles bevat droge plantenresten (thijm?). Een andere fles is een zogenaamd kogelflesje. In de hals van dergelijke flesjes was een glazen knikker als sluiting aangebracht. Bij het exemplaar op van de Merelstraat is de hals afgeslagen om de knikker eruit te halen. De fles is van Engelse makelij en heeft het opschrift 'Sanitas Utrecht'. Het glas is gedetermineerd en beschreven door de heer G. Rauws, sectie Cultuurhistorie gemeente Utrecht

De tinnen lepel

*De fles met de droge
plantenresten*

*Opschrift van deze fles
is 'Sanitas Utrecht'*

Conclusie

De breedte van de restgeul die is aangetroffen bij de Merelstraat is zo groot dat dit wijst in de richting van de hoofdloop van de Vecht zelf. De restgeul was tot in de twaalfde eeuw bevaarbaar, maar is in de dertiende eeuw vrijwel volledig verland. In de veertiende eeuw werd de verlande geul grotendeels overdekt met een dikke laag zavel vermengd met baksteenpuin en afval. Waarschijnlijk is slechts een smal deel van de restgeul - het Zwarte Water zelf - open gehouden, zodat het kon dienen als transportweg. De vroegste bewoning die met zekerheid kon worden vastgesteld, dateert uit de 17de eeuw en loopt door tot aan het begin van de 20ste eeuw.

UTRECHT ❖ Oosterkade/Ledig Erf A.M. BAKKER EN R. DE KAM

De laatste jaren zijn er in Tolsteeg enkele langlopende ontwikkelingsprojecten gaande waarbij stukje bij beetje een aantal locaties is vrijgekomen voor archeologisch onderzoek. De opgravingen zijn op het moment van schrijven nog niet uitgewerkt en het zal hier dus gaan om de eerste globale resultaten.

Tolsteeg

Utrecht telde in de Middeleeuwen vier stadspoorten met vóór elke poort wat stedelijke bebouwing. De twee 'voorstadjes' gelegen aan de zuid en noordkant - daar waar de Oudegracht de stad binnenkomt dan wel verlaat - waren het grootst. Dat waren respectievelijk Tolsteeg en het iets grotere stedelijk gebiedje rondom de Bemuurde Weerd. In het middeleeuwse Tolsteeg kwamen enkele belangrijke waterlopen samen bij het punt waar de zuidelijke toegang tot de stad te vinden was. Dat waren de Kromme Rijn, de Oudegracht, de Vaartse Rijn en vanaf twee zijden de stadsbuitengracht. De infrastructuur van de waterwegen is van groot belang geweest voor de ontwikkeling van Tolsteeg. De percelenstructuur is, afgezien van het gedeelte tussen de Kromme Rijn en de Gansstraat dat verder teruggaat, geheel op de 12de-eeuwse Vaartse Rijn georiënteerd. Tolsteeg vormde net als de andere voorsteden een apart gerecht binnen de stadsvrijheid waardoor ze onder meer verantwoordelijk waren voor de lagere rechtspraak. In de meeste voorsteden vestigden zich al snel bedrijfjes die vanwege hun vervuilende of brandgevaarlijke karakter niet binnen de muren van de stad welkom waren. Zo kwamen er tijdens eerdere onderzoeken in de Bemuurde Weerd veel sporen tevoorschijn van pottenbakkers en het bleek dat daar tot het midden van de 14de eeuw een uitgebreide tegelindustrie gevestigd was. In Tolsteeg waren daarentegen tot 2004 nog niet veel opgravingen uitgevoerd, waardoor archeologische sporen van middeleeuwse industrie nog niet waren aangetroffen. Met de opgravingen in 2004 en 2005 zou dat veranderen.

Opgravingen aan de Oosterkade

Een van de opgravingslocaties die een beeld zou kunnen geven van de industriële activiteiten in Tolsteeg, was gelegen aan de Oosterkade. Het grote binnenterrein, waar voorheen het aannemersbedrijf Jos van der Linden was gevestigd, kwam eind 2003 gedeeltelijk vrij voor onderzoek. Sinds die tijd zijn er twee grote opgravingen en drie kleine waarnemingen uitgevoerd. Eén opgraving heeft plaatsgevonden in het voorjaar 2004, een tweede in de eerste maanden van 2005.

Gezien de grootte van het terrein was het vooraf duidelijk dat er keuzes gemaakt moesten worden. Een terrein van deze afmetingen in zijn geheel opgraven, zou teveel tijd en geld kosten. Het probleem was echter dat het onduidelijk was wat er te verwachten viel. Gezien de resultaten van eerder onderzoek aan de Gansstraat was het goed mogelijk dat dit gebied, na de aanleg van de Vaartse Rijn rond 1122, bewoond is geraakt en gebleven. Maar die bewoningssporen waren vooral dichtbij de Oosterkade zelf te verwachten. Op welke manier de achterterreinen in gebruik waren geweest, was onbekend. Een bijkomende moeilijkheidsfactor was de vervuiling van het terrein. Een aantal locaties was dusdanig vervuild dat ze gesaneerd moest worden. Het was de vraag in hoeverre de onderzoekers deze vervuiling zouden tegenkomen en hoe daar mee om moest worden gegaan. Tijdens de werkzaamheden is dan ook veelvuldig overleg gepleegd met de saneringsuitvoerder.

Romeinen

In de Romeinse tijd bepaalde de Rijnloop het landschap en de structuur in en rondom het huidige Utrecht. Zoals bekend werd in de jaren veertig van de 1ste eeuw het *castellum* gebouwd ter hoogte van het huidige Domplein. Uit onderzoek is de afgelopen jaren duidelijk geworden dat er ook bewoning was ver buiten het fort en de daaromheen gelegen *vicus*. Waren er in 2000 al Romeinse sporen aangetroffen bij de Eligenstraat, in 2004 kwamen er in de uiterste zuidwesthoek van het onderzoeksterrein op de Oosterkade drie greppels tevoorschijn die op grond van de aardewerkvondsten in de Romeinse tijd zijn gedateerd. Ook werd er een *fibula* gevonden uit de eerste helft van de 1ste eeuw. De greppels liepen parallel aan elkaar en waren noordzuid georiënteerd. Ze waren rond van vorm en maximaal 80 cm diep. Over de functie van de greppels tasten we nog in het duister. Vermoedelijk betreft het de rand van een mogelijke nederzetting die zich dan meer naar het zuidoosten moet bevinden.

Later kon in het zuidprofiel worden waargenomen dat de greppels zijn ingegraven in een in die periode bestaande natuurlijke laagte, die mogelijk is te interpreteren als een kronkelwaardgeul. Alleen de oostkant van de geul kon worden waargenomen, wel bevond het zand zich aan de westkant hoger dan in het centrale deel. De greppels zijn ingegraven vanuit een licht ontwikkelde vegetatiehorizont die later weer is afgedekt door verdere sedimentatie. Wegens olievervuiling in het profiel en de slechte weersomstandigheden kon het onderzoek niet verder worden uitgevoerd.

Bewoningssporen uit de 12de, 13de eeuw

Het is duidelijk geworden dat het gebied in de 12de en opnieuw in de 13de eeuw in gebruik is genomen. Uit deze periode stamt een aantal greppels van verschillende afmetingen en dieptes. De meeste zijn noordzuid georiënteerd. Deze fase moet nog worden uitgewerkt, maar zeker is dat er ook een groot aantal flinke kuilen uit deze periode stamt. De greppels vertonen een lichte vulling waarin weinig vondstmateriaal werd aangetroffen en als dat al het geval was, betrof het meestal Pingsdorf, Paffrath en Andennescherven. De kuilen bevatten meer materiaal.

Ook is een tweetal kringgreppels in de zuidwesthoek, waar ook de Romeinse greppels zich bevonden, ontdekt. Eenzelfde soort kringgreppels uit deze periode zijn ook in Leidsche Rijn aangetroffen, het gaat hier waarschijnlijk om kringgreppels waarbinnen spiekers of hooibergen hebben gestaan. De greppel zal dienst hebben gedaan als waterafvoer. Sporen van andere gebouwen konden niet direct worden herkend, maar mogelijk worden deze tijdens de uitwerking nog wel gevonden.

Pottenbakkers

Als een grote verrassing kwamen in april 2004 twee pottenbakkersovens aan het licht, samen met een groot aantal kuilen vol met misbakken aardewerk. Daarmee werd voor het eerst uit een opgraving duidelijk dat in de Middeleeuwen ook in dit gebied, net als in de Bemuurde Weerd, brandgevaarlijke industrie gevestigd was. Daarmee was het de derde keer dat er in Utrecht een dergelijke vondst is gedaan. In 1972 werd nabij de Willem Dreeslaan een oven opgegraven, gevolgd door de vondst in 1984 van zes ovens op de hoek van de Oudenoord en de Kaatstraat dat gelegen was in het middeleeuwse voorstadsje de Bemuurde Weerd. In deze ovens werden aardewerk, daktegels en plavuizen gebakken en ze waren allemaal in de 14de eeuw in gebruik.

Dat geldt ook voor de exemplaren bij de Oosterkade, die zich slechts 50 cm onder het huidige maaiveld bevonden. Gezien de bouw van de ovens zal de bovenkant van het support in die tijd gelijk zijn geweest aan het toenmalige maaiveld, wat betekent dat het terrein aan de Oosterkade sinds de 14de eeuw nauwelijks is opgehoogd. Een van de ovens was ovaal van vorm en 5 m lang en 2,60 m breed. De andere was rond met een doorsnede van ca 2 m. De ovale oven bezat 2 stookmonden, één aan de oostkant en één aan de westkant, van de ronde oven resteerde alleen het support en een gedeelte van de stookgang.

Onze voorlopige indruk is dat de pottenbakkerswerkzaamheden op twee percelen hebben plaatsgevonden. Het gaat om twee langgerekte percelen aan de noordkant van het terrein die haaks stonden op de Oosterkade. Er lijkt een overeenkomst te zijn met de percelering van de Bemuurde Weerd. Daar lagen de ovens op percelen van zo'n 16 m breed en 90 m diep, de percelen op de Oosterkade zijn echter wat smaller.

De situering voor het pottenbakkersbedrijf was, net als in de Bemuurde Weerd,

*Een van de ovens
aan de Oosterkade*

Een deel van de stookgang

uitermate gunstig. Klei was er in voldoende hoeveelheden aanwezig, dus deze grondstof hoefde niet van elders te worden gehaald. Vanuit de veengebieden kon turf en klein hout worden verscheept. En de eindproducten en ontbrekende grondstoffen, zoals lood voor het glazuur, werden per schip af- of aangevoerd. Het was allang bekend dat pottenbakkers en andere brandgevaarlijke metiers al vroeg buiten de middeleeuwse stadsmuren werden neergezet. Later waren ze zelfs al niet meer in de tegen de stad aangelegen bebouwing welkom, zo is bekend dat de pottenbakkers in de Bemuurde Weerd in 1398 moesten verkassen naar het buitengebied.

Afvalkuilen, kleiwinningskuilen en keldertjes

In de omgeving en op dezelfde percelen van de ovens is een groot aantal kuilen gevonden die geheel gevuld waren met ovenpuin en misbaksels. Het aardewerk dat hieruit is geborgen, viel te dateren rond 1350-1400. Op dit moment hebben we nog geen helder beeld van de variatie in producten die hier zijn gemaakt, wel zijn er vele duizenden scherven gewassen die nog moeten worden bekeken. Een eerste indruk is dat er veel gesmoord grijs aardewerk werd vervaardigd. Het roodbakkend, dat overigens van precies dezelfde klei werd gemaakt als het grijze waarbij de wijze van bakken het kleurverschil veroorzaakt, is in de minderheid. De vondsten bestonden uit eenvoudige aardewerk dat bestemd was voor huishoudelijk gebruik. Wel bleek er veel variatie voor te komen in vorm en uitvoering. Zo bestond het grijsbakkend uit allerlei kannen, voorraadpotten en melkschalen, terwijl het roodbakken bestond uit verschillende grappen met een oor, kookpotten met twee oren, steelpannen, kommen, bakpannen, driepootkommen, bakjes etc. In de buurt van de ovens werd overigens ook een narrenkopje gevonden: middeleeuws kinderspeelgoed als bijproduct van de pottenbakindustrie.

Het lijkt erop dat de kuilen waaruit de klei werd gewonnen later zijn opgevuld met misbaksels uit verschillende stookgangen. In de kuilen was overigens vaak een duidelijke gelaagdheid te zien, waarin een laag grijsbakkend werd afgewisseld door een laag roodbakkend. Ook was er regelmatig een laag met ovenpuin te ontwaren, wat erop duidt dat er meer ovens zijn geweest en dat deze na bepaalde tijd ook weer werden afgebroken. De formaten van de kuilen varieerden, maar de grootste waren ca 2,50x2,50 m en 2,50 m diep. Tijdens de opgraving is overigens ook een kuil gevonden die wel lijkt te zijn ontstaan door kleiwinning maar later niet is opgevuld met misbaksels.

Tevens zijn er twee bakstenen keldertjes gevonden, waarvan één tot de nok toe was gevuld met misbaksels en was opgegaan in een grotere kuil. De keldertjes zijn ook in de 14de eeuw gedateerd. Over de functie daarvan tasten we nog in het duister. Ze zijn in ieder geval buiten gebruik geraakt terwijl de pottenbakkers nog volop met hun werkzaamheden bezig waren.

Het gevonden narrenkopje

*Dwarsdoorsende van de kuil
vol misbaksels*

Een houten duiker

Nadat de pottenbakkers het terrein in de 15de eeuw al lang en breed hadden verlaten, bleef er wel bewoning. Daar zal in de basisrapportage over worden bericht. Interessanter is om over te gaan naar de sporen uit de 17de en 18de eeuw. Want terwijl de archeologen bezig waren met een spitprofiel aan de oostkant van het terrein, op zoek naar overblijfselen van de omwalling en gracht aan de zijde van de Albatrosstraat, stuitten zij op een houten koker, die later een eikenhouten duiker bleek te zijn. De duiker bevond zich ca 1,50 onder maaiveld en liep nog ca 3 m door in de richting van de Albatrosstraat. Hij heeft zich vermoedelijk bevonden onder de toenmalige omwalling die parallel liep aan de Albatrosstraat en waarvan bekend is dat daar ook een pad overheen liep. Blijkbaar was het de bedoeling om een verbinding te maken tussen de gracht die Tolsteeg begrensd en iets waarvan we nog niets wisten, behalve dan dat het heel erg nat was. Uiteindelijk bleek het om twee achthoekige vijvers te gaan met een ronde afsluiting die met elkaar verbonden waren door een rechte verbindingsgang. De vijvers waren 25 m lang en 15 m breed en zwaar beschoeid met twee palenrijen, een van eikenhouten palen en een van zachthouten palen. Tenslotte werd de beschoeiing aan de binnenzijde afgesloten door een eikenhouten bakconstructie die was opgevuld met op elkaar gestapelde dakpannen. De vijvers moeten deel hebben uitgemaakt van een grote vermoedelijk classicistisch opgezette tuin die bij een niet onbemiddeld huis of buitenplaats moet hebben behoord. De vondsten uit de vijvers wijzen op een gebruik van ca 1700 tot 1775.

De laatste ontdekking die het plaatje compleet maakte, was die van een slangenmuur die na afronding van het onderzoek tijdens de sanering van het terrein tevoorschijn kwam. De slangenmuur was oostwest georiënteerd en liep vanaf de achterafschieding van de tuinen van de huizen aan de Albatrosstraat 32 meter in de richting van de Oosterkade. In het verlengde daarvan zijn naar de Oosterkade toe ook bakstenen muren aangetroffen en de lijn loopt door tot een huidige percelingsgrens ter hoogte van het huis nummer 21. De muur kronkelde inderdaad als een slang waarbij de vleilaag aan de noordkant recht liep en zo de noordelijke sectorbogen ondersteunde. Aan de zuidkant liep de vleilaag gelijk met de zuidelijke sectorbogen zodat de wortels van de fruitbomen geen hinder ondervonden en vrij hun gang konden gaan. De muur wordt in de 17de eeuw gedateerd. De vrijstaande muur is naar het zuiden gericht en gebouwd voor het kweken van exotische fruitrassen.

Ledig Erf

Min of meer in het verlengde van de Oosterkade is in 2005 aan het Ledig Erf ook een opgraving uitgevoerd. Gezien de geografisch zo verweven plaats, zal er hier ook aandacht aan deze opgraving worden gegeven. Overigens is er in 2006 naast het hieronder beschreven onderzoeksterrein een grote opgraving gedaan waar

*Een houten duiker bij de
Albatrosstraat*

De slangenmuur

onder meer de resten van het Sint-Joostengasthuis tevoorschijn zijn gekomen. Over deze opgraving zal later worden bericht.

Tijdens de opgraving aan het Ledig Erf in 2005 zijn drie woningen ontdekt die in het verlengde van de Oosterkade stonden. De huizen dateren van vóór 1557 toen dit blok werd gesloopt na de bouw van de nieuwe Tolsteegpoort. De woningen waren georiënteerd geweest op de Oosterkade, ofwel het huidige Ledig Erf. De huisjes gaan waarschijnlijk terug tot de 14de eeuw, waarbij het hoekhuis in de 15de eeuw is verlengd.

Conclusie

Al met al hebben de opgravingen aan de Oosterkade veel nieuwe informatie over de geschiedenis van Utrecht opgeleverd. Zo was het tot dan toe niet bekend dat er zover ten zuiden van het *castellum* al bewoning was in de Romeinse tijd. Verder heeft het onderzoek veel nieuwe inzichten opgeleverd over het gebruik van de middeleeuwse voorstad Tolsteeg, dat vergelijkbaar blijkt te zijn met het noordelijke voorstadsje de Bemuurde Weerd. Gezien de vijvers en de slangenmuur heeft er in Tolsteeg in de 17de en 18de eeuw een prachtige tuin gelegen.

UTRECHT ♦ Rijnkade A.M. BAKKER EN R. DE KAM

Het gebouw van de SHV staat op een historisch zeer interessante plek in de Utrechtse binnenstad. Het is dan ook mooi dat de SHV financiële middelen beschikbaar heeft gesteld om voorafgaand aan de bouw van een nieuwe parkeergarage archeologisch onderzoek te kunnen doen. Dit onderzoek, dat is uitgevoerd door de Sectie Cultuurhistorie van de gemeente Utrecht, heeft in juli en augustus 2004 plaatsgevonden op het moment dat de renovatie van het hoofdkantoor in volle gang was. De verwachtingen van het onderzoek waren hooggespannen. Zowel historische bronnen als eerder gedane archeologische waarnemingen in de nabije omgeving wezen erop dat er bewoningssporen uit de Romeinse tijd en de Middeleeuwen aanwezig konden zijn.

Romeinse tijd

Mochten er inderdaad Romeinse sporen aanwezig zijn, dan zou de bewoningsgeschiedenis van het SHV-terrein teruggaan tot de begintijd van Utrecht. Omstreeks 47 na Christus bouwden de Romeinen daar namelijk een legerkamp waarvan de resten nog steeds onder het huidige Domplein en haar directe omgeving aanwezig zijn. Het kamp maakte deel uit van de noordelijke grensverdediging van het Romeinse rijk, die zich op de zuidoever van de Rijn uitstreckte. Deze

*De onderzoekslocatie aan
de Rijnkade*

De Frankische pot

grensverdediging bestond niet alleen uit verschillende legerkampen maar ook uit wachttorens, laad-en loskades en een weg die de forten met elkaar verbond. Dat de Rijn ten tijde van de Romeinen slechts enkele tientallen meters ten noorden van het SHV-terrein stroomde, was in 1971 duidelijk geworden toen er archeologisch onderzoek plaatsvond voorafgaand aan de bouw van de parkeergarage van V&D. Het was dus heel goed mogelijk dat er zich op het terrein van de SHV overblijfselen uit de Romeinse tijd konden bevinden. Misschien zelfs wel de Romeinse weg waarvan in de Utrechtse binnenstad tot nu toe nog geen spoor is gevonden. Helaas was dat niet het geval. Weliswaar troffen de archeologen sporen aan van de rivierbedding, maar op een paar Romeinse potscherven na werden er geen bewoningssporen uit die tijd gevonden.

Middeleeuwen

Hoewel er van de Romeinen dus geen spoor te bekennen was, kwam er wel iets anders interessants uit de zandige rivierafzettingen tevoorschijn: een Frankische pot uit de 6de of 7de eeuw. Bewoningssporen uit deze periode zijn in de binnenstad zeer schaars. De pot, die toentertijd in de rivier moet zijn beland en meegevoerd, is dus een klein levensteken uit duistere tijden waarvan nauwelijks bekend is wat er ter hoogte van Utrecht gebeurde.

Naast de Romeinse periode, waren de verwachtingen ook hooggespannen over de Late Middeleeuwen. Vanaf het einde van de 11de eeuw behoorde het terrein van de SHV namelijk tot het kapittel van Sint-Marie, een van de vijf belangrijke geestelijke gebieden in de stad. Op het kapittelterrein - ook wel 'immunitet' genoemd, omdat daar niet de rechtspraak van de stad maar die van de geestelijkheid gold - woonden de geestelijken in grote claustrale huizen. Dat waren veelal voorname mensen, die weliswaar de gelofte van kuisheid hadden afgelegd maar niet die van armoede. Het wekt dan ook weinig verwondering dat de claustrale huizen veelal chique en groot waren. Mooie voorbeelden daarvan zijn nog steeds te bewonderen net ten oosten van het SHV-terrein. Ter plaatse van de archeologische opgraving had weliswaar geen huis gestaan, maar het behoorde wel tot het erf van het meest westelijke claustrale huis van Sint-Marie. Een van de meest opmerkelijke laatmiddeleeuwse vondsten die tijdens het onderzoek werden aangetroffen, waren twee waterputten waarvan de oorspronkelijk houten bekisting er ooit bleek uitgehaald te zijn. De perfecte cirkelvormen van de putten waren echter nog wel aanwezig. In een van de putten was de onderkant bedekt met een laag natuurstenen, die bedoeld was om het water te filteren. De kans is groot dat het water uit deze putten zeer goed te drinken was. Het water van de even verderop gelegen bron bij de toenmalige Mariakerk werd namelijk eeuwenlang geroemd om zijn hoge kwaliteit. Koning Lodewijk Napoleon liet dat water zelfs in het begin van de 19de eeuw nog verschepen naar zijn paleis in Amsterdam.

Een andere interessante laatmiddeleeuwse vondst op het SHV-terrein was een zil-

veren schedepuntbeschermer, die ooit had gezeten aan het uiteinde van een leren foedraal waarin een mes kon worden opgeborgen. De punt was versierd met een tandmotief en twee rondomlopende groeven.

Dansende boeren

Hoewel het onderzoek met name was gericht op de Romeinse tijd en de Late Middeleeuwen, werden er ook interessante vondsten gedaan uit latere tijd. Zoals een herdenkingspenning van de Pacificatie van Gent (1576) met daarop afgebeeld Gideon met het Gulden Vlies en op de keerzijde een ridder te paard. Ook een 16de-eeuwse steengoedkan met daarop afgebeeld dansende boeren kwam uit de grond tevoorschijn. Naast de uitbundig dansende paren zijn ook de musici te zien, die een opwindend dansmuziekje blazen.

In de luwte

Hoewel de resultaten van het onderzoek ogenschijnlijk wat tegenvielen - noch uit de Romeinse tijd als uit de Late Middeleeuwen werden veel sporen gevonden - zijn de uitkomsten van het archeologische onderzoek wel belangrijk voor de stadsgeschiedenis in meer algemene zin. Zo blijkt dat er dus wel Romeinse bewoning was ter hoogte van de huidige Mariaplaats en bij de Boterstraat maar niet ter hoogte van de SHV. Had dat te maken met het feit dat het gebied toen te dichtbij de nog geheel onbedijkte rivier lag waardoor het te gevaarlijk voor bewoning was? Door het onderzoek op het SHV-terrein kan de kaart van Utrecht ten tijde van de Romeinen in ieder geval weer verder worden aangevuld.

Dat geldt ook voor de Late Middeleeuwen toen het terrein onderdeel uitmaakte van het kapittel van Sint-Marie. In die tijd behoorde het terrein echter tot een achtererf van een claustraal huis dat net iets meer naar het zuidoosten heeft gestaan. En al werden er twee waterputten geslagen, hebben de geestelijken er verder niet veel activiteiten ontplooid. Ook niet toen het gebied vanaf 1122 vrijwel tegen de nieuwe stadsbuitengracht aan kwam te liggen waar in de eeuwen daarop de Utrechtse stadsverdediging werd gebouwd. Alles wijst erop dat het terrein al die eeuwen als achtererf in de luwte heeft gelegen.

UTRECHT ♦ Weg naar Rhijnauwen G.R. VAN VEEN

In het kader van de landschappelijke ingrepen die in dit gebied bij de Kromme Rijn stonden gepland, heeft er in 2005 een archeologisch onderzoek plaatsgehad in de hoek tussen de Weg naar de Wetenschap en de Weg naar Rhijnauwen. Daartoe zijn, nagenoeg dwars op de stroomrichting van de Kromme Rijn, vier sleuven gegraven. In enkele sleuven zijn sporen aangetroffen van de Vossegatsedijk en/of de loop van de Kromme Rijn.

De zilveren
schedepuntbeschermer

Een herdenkingspenning
uit 1576

Een 16de-eeuwse
steengoedkan waarop een
boerendans is afgebeeld

Een deel van de constructie
van een bruggehoofd

Een andere loop

De oude loop van de Kromme Rijn werd enkele meters noordelijker aangetroffen dan verwacht. Op de westelijke oever lijkt de rivier zich in de laatste eeuwen nauwelijks verplaatst te hebben.

De oude oever van de Kromme Rijn is goed te onderscheiden van de omliggende (opgebrachte) grondsoorten, en kenmerkt zich door een donkerblauwe kleilaag, waarin nog veel planten- en rietresten aanwezig zijn. Meer naar het zuiden bleek een dikke laag puin gestort te zijn om een deel van de rivier te dempen. De resten van de meest noordelijke oeverbeschoeiing zijn op ongeveer 1,5 m diepte gevonden, en deze beschoeiing is maatgevend voor de reconstructie van de oude loop.

De zuidoever van de oude loop hebben we niet kunnen vaststellen. Hiervoor hadden namelijk flink wat heesters en bomen gekapt moeten worden. Bovendien was te verwachten dat de zuidoever dicht bij de huidige rivier gezocht moet worden, wat veel wateroverlast met zich mee zou brengen en gedegen onderzoek zeer lastig, zo niet onmogelijk zou maken. Ook het vele puin bleek goed watervoerend, iets wat het onderzoek in zijn huidige vorm al behoorlijk hinderde.

Een bruggenhoofd

De oude Vossegatsedijk bleek duidelijk aanwezig aan de oostzijde maar was aan de westzijde van de Minstroom lastig te lokaliseren. In sleuf 1 is de weg aangetroffen als een puinverharding, met aan weerszijden oude elektriciteitskabels. Eveneens aan weerszijden van de verharding zijn (berm)sloten gevonden, waarbij die aan de zuidzijde meerdere fases bleek te kennen.

Westelijk zijn nog drie sleuven gegraven om een vergelijkbaar fenomeen op te sporen, maar de weg zelf werd daar niet waargenomen. De bermsloot die aan de zuidzijde van de weg heeft gelopen, is waarschijnlijk nog wel aanwezig, maar het ontbreken van een weglichaam maakt het onzeker of er ook daadwerkelijk een weg naast heeft gelegen. Een noordelijke sloot is niet gezien. Om de bomen niet te veel te beschadigen hebben we van verder onderzoek aldaar afgezien.

Tot slot is een sleuf gegraven vlak naast de Minstroom, en daar is een constructie aangetroffen die verband hield met het noordelijke deel van het bruggenhoofd van de Hoelrebrug. Een veertigtal palen, strak naast elkaar geplaatst, vormde een beschoeiing die onder een hoek van 45 graden op de Minstroom stond. De rij hebben we kunnen volgen tot vlak naast de huidige beschoeiing. De constructiewijze toonde sterke gelijkenis met de hedendaagse beschoeiing. Tegen de noordzijde was puin en zand gestort, vermoedelijk om ter plaatse de Minstroom te dempen voor de reconstructie van de Minstroom en Kromme Rijn eind jaren zestig van de 20ste eeuw. Merkwaardig genoeg is meer zuidelijk niets van een dergelijke constructie aangetroffen. Wel is opnieuw een gedempte sloot aangetroffen, waarmee de zuidelijke begrenzing van de Hoelrebrug grofweg bepaald kan worden.

UTRECHT ❖ Wittenvrouwenstraat A.M. BAKKER EN R. DE KAM

In december 2004 is er archeologisch onderzoek gedaan ter plaatse van Wittevrouwenstraat 8-10. Hoewel de uitwerking van de gegevens nog in een pril stadium verkeert, is al wel duidelijk geworden dat het onderzoek veel nieuwe gegevens heeft opgeleverd over dit terrein, dat al in de Middeleeuwen in gebruik was. Zo blijkt er al in de 12de eeuw bewoning te zijn geweest, dus slechts kort nadat de stadsgrenzen even ten oosten daarvan in 1122 werden getrokken. Het was het begin van een vrijwel continue bewoning, zo blijkt uit de vele sporen van late-re eeuwen.

Naast funderingen van enkele middeleeuwse gebouwen zijn er opmerkelijk veel beer- en waterputten aangetroffen. Uit sommige beerputten zijn mooie en bijzondere vondsten geborgen, zoals nog gave aardewerken kookpotten en pannen. Opvallend zijn glasfragmenten van een octagonaal pijpglas dat rijk is gedecoreerd met blauwe dierkoppen en stamt uit de eerste helft van de 16de eeuw. De vondsten duiden erop dat de toenmalige bewoners van goede komaf moeten zijn geweest. Dat geldt ook voor het mooi gedecoreerde Werra-aardewerk dat omstreeks het begin van de 17de eeuw langs het Duitse riviertje de Werra werd gemaakt. Uit historische bronnen is bekend dat in de 17de eeuw op nummer 10 een burgemeester woonde. Het was waarschijnlijk deze eigenaar die de voorna-me voorgevel heeft laten bouwen, die overigens binnenkort weer het straatbeeld zal sieren.

Het onderzoek aan de Wittevrouwenstraat heeft, samen met een in 2002 uitgevoerd onderzoek aan het Wolvenplein en een aantal kleinere waarnemingen, meer zicht gegeven op de nog vrijwel onbekende geschiedenis van dit noordoostelijk deel van de binnenstad. Hopelijk kan door toekomstig archeologisch onderzoek de geschiedenis van dit gebied beetje bij beetje worden ontrafeld.

UTRECHT ❖ Wijde Doelenstraat A.M. BAKKER

Tijdens de vervanging van een leiding van de stadsverwarming ter hoogte van de Wijde Doelen en de Nicolaasdwarsstraat zijn in 2005 restanten van een middel-eeuws straatje en muurwerk blootgelegd. Het straatje lag in de 14de eeuw langs de stadsmuur, maar toen deze in 1543 door een nieuwe, meer naar de singel toe gelegen muur werd vervangen, verdween het onder een aarden wal.

Het straatwerk dat kon worden onderzocht, bestond uit veldkeien met een doorsnede variërend van 5 tot 30 cm. Oorspronkelijk bestond de straat uit twee banen en was ongeveer 5,5 m breed. De banen waren van elkaar gescheiden door een

Een beerput aan de
Wittevrouwenstraat

Een 20ste-eeuws
theelepeltje

Het achthoekige pijpglas

Een bord van Werra-aardewerk

Een deel van het muurwerk
aan de Wijde Doelen

middenlijn van kleinere stenen en door dwarslijnen onderverdeeld in vakken met elk een lengte van ca 80 cm. Aan de zuidzijde van de weg was de kantlijn zichtbaar. De veldkeien die zijn gebruikt voor de kant- en dwarslijnen waren groter dan de overige keien, zodat het patroon van de bestrating zich duidelijk aftekende. Opvallend was het gebruik van veel gekloofde keien en het feit dat door opvulling van alle gaten met kleinere tot zeer kleine steentjes een zorgvuldig gesloten straatvlak was verkregen. De straat was ingebed in zand en vanaf de middenlijn liep de straat naar beide kanten af voor de afwatering. Aan de westzijde kon worden vastgesteld dat de middenlijn zich splitste. Aangenomen wordt dat de straat zich aan die kant voortzette langs de stadsmuur. Aan de andere kant liep de straat waarschijnlijk de huidige Nicolaas Dwarsstraat in. Doordat daar alle sporen van de bestrating door recente verstoringen waren weggevaagd, kon dit echter niet worden bevestigd.

Aan de noordkant werd de straat begrensd door een keurige bakstenen afwateringsgoot uit de 15de eeuw. Ongeveer 20 cm ten noorden van de goot kwam 15de-eeuws muurwerk tevoorschijn dat was gefundeerd op een laagje zand met hieronder een laag puin en mortel van ca 20 cm dik. Deze muur kon 4 m worden gevolgd en komt overeen met de middeleeuwse rooilijn van vóór 1543. Vermoedelijk is het de fundering van de muur die ooit het hof van de Nicolaaskerk omsloot.

UTRECHT ♦ Haarzuilens D.E.A. SCHILTMANS

In opdracht van de Dienst Landelijk Gebied provincie Utrecht heeft RAAP Archeologisch Adviesbureau van december 2003 tot en met februari 2004 een inventariserend archeologisch onderzoek uitgevoerd in verband met de voorgenomen ontwikkeling van het plangebied Haarzuilens in de gemeente Utrecht in het kader van het Strategisch Groenproject Utrecht-West. Het Strategisch Groenproject betreft de ontwikkeling van recreatie-, bos- en natuurgebied in het groengebied Utrecht-West. Het plangebied (circa 117 ha) ligt direct ten westen van kasteel De Haar en wordt begrensd door Laagnieuwkoop in het noorden, de spoorlijn Woerden-Breukelen in het westen, (ongeveer) het Kortjaksepad in het zuiden en de Rijndijk in het oosten. Ten tijde van het onderzoek was het plangebied grotendeels in gebruik als grasland. Het onderzoek bestond uit een bureau-onderzoek, een oppervlaktekartering en een karterend booronderzoek. Doel van het onderzoek was eventueel aanwezige archeologische resten op te sporen en, voorzover mogelijk, een eerste indruk geven van de kwaliteit (gaafheid en conservering), aard, datering, omvang en diepteligging ervan.

Op basis van het veldonderzoek was het mogelijk een gedetailleerde geologische

De afwateringsgoot

kaart van het plangebied te maken. In overeenstemming met wat werd verwacht op basis van het bureauonderzoek bestaat het zuidelijke deel van het plangebied grotendeels uit stroomgordelafzettingen (restgeul- en oeverafzettingen). Alleen in het zuidwestelijke deel komen kom- en crevasse-afzettingen voor. De restgeulafzettingen komen direct ten westen van de Rijndijk voor en bestaan over het algemeen uit (licht)grijze, zwak tot sterk humeuze, matig siltige klei met silt- en zandlagen. Deze grote (rest)geul is tijdens eerder onderzoek ook al aangetroffen ten oosten van de Rijndijk. De geul maakt geen deel uit van het laat-middeleeuwse geulensysteem, maar vertegenwoordigt vermoedelijk een ouder systeem. De restgeulafzettingen worden aan de westzijde geflankeerd door een (150 tot 200 m) brede zone met oeverafzettingen. Deze afzettingen bestaan over het algemeen uit (licht)grijze, sterk tot uiterst siltige of sterk zandige klei met zandlagen. In het zuidwestelijke deel van het plangebied zijn met name kom- en crevasse-afzettingen aangetroffen. De komafzettingen bestaan over het algemeen uit (licht) (bruin)grijze, zwak tot sterk humeuze, matig siltige klei met hout- en plantenresten. In deze komafzettingen zijn regelmatig laagjes mineraalarm tot sterk kleilig bosveen aangetroffen. De crevasse-afzettingen aangetroffen in dit deel van het plangebied bestaan over het algemeen uit (licht)grijze, matig tot uiterst siltige of zwak zandige klei met zandlagen.

In overeenstemming met de resultaten van het bureauonderzoek zijn direct ten noorden van de zone met stroomgordelafzettingen grotendeels komafzettingen aangetroffen. Deze afzettingen bestaan over het algemeen uit (licht) (bruin)grijze, zwak tot sterk humeuze, matig siltige klei met hout- en plantenresten. In deze komafzettingen zijn regelmatig laagjes mineraalarm tot sterk kleilig bosveen aangetroffen. Op drie plaatsen zijn in dit deel van het plangebied crevasse-afzettingen aangetroffen. Tot slot zijn in het uiterst noordelijke deel van het plangebied eveneens crevasse-afzettingen aangetroffen. In de crevasse-afzettingen zijn geen aanwijzingen aangetroffen voor de aanwezigheid van een laklaag of vegetatiehorizont. Onder de crevasse-afzettingen komen komafzettingen voor.

Tijdens het veldonderzoek zijn verspreid over het plangebied in acht boringen archeologische indicatoren aangetroffen. In de boringen 123, 289 en 307, gelegen nabij de crevasse-afzettingen in het oostelijke deel van het plangebied, zijn kleine fragmenten houtskool aangetroffen. De houtskool is aangetroffen in de komafzettingen, gemiddeld tussen 0,60 en 1,25 m onder het maaiveld. In boring 56 is in de bouwvoor (restgeulafzettingen), tussen 0 en 0,20 m onder het maaiveld, één scherf aangetroffen die mogelijk uit de Romeinse tijd dateert. Opvallend is dat deze scherf is aangetroffen in de restgeulafzettingen die mogelijk uit de Middeleeuwen dateren.

In de boringen 31 en 246 zijn in de top van de oeverafzettingen kleine fragmenten houtskool aangetroffen. De houtskool komt voor op 0,90 tot 1,0 m onder het

maaienveld (boring 31) en van 1,10 tot 1,20 m onder het maaiveld (boring 246). Op ca 100 m ten westen van deze vindplaats is in boring 6 één scherp handgevormd aardewerk aangetroffen. De scherp dateert vermoedelijk uit de IJzertijd of Romeinse tijd. De scherp is gevonden in de top van de crevasse-afzettingen op 0,45 m onder het maaiveld. Tijdens eerder onderzoek uitgevoerd in 2001 en 2002 is direct ten zuidoosten van het plangebied (vermoedelijk) een nederzettingsterrein uit de (Late) IJzertijd/Romeinse tijd gevonden. De verschillende indicatoren aangetroffen in de boringen 6, 31 en 246 houden mogelijk verband met het nederzettingsterrein uit de (Late) IJzertijd/Romeinse tijd ten zuidoosten van de Rijndijk. Dit is echter niet met zekerheid te zeggen omdat de houtskool aangetroffen in de boringen 31 en 246 op een dieper niveau in de oeverafzettingen lijkt te zitten dan de bewoningslaag die is aangetroffen in de kern van het nederzettingsterrein. Het niveau waarop het aardewerk in boring 6 is aangetroffen, komt wel overeen met het niveau van de bewoningslaag. Wanneer ervan uitgegaan wordt dat de indicatoren aangetroffen in de boringen 6, 31 en 246 verband houden met het nederzettingsterrein, vallen deze buiten de kern van dit terrein. Waarschijnlijk gaat het om zogenaamde *off-site* structuren. Dit zijn structuren die betrekking hebben op het gebruik van het landschap buiten de nederzettingsterreinen. Voorbeelden van dergelijke structuren zijn grafvelden, akkers, verkavelingsgreppels, sloten, rituele deposities en wegen. Deze *off-site* structuren zijn zeer moeilijk (of niet) op te sporen aan de hand van een booronderzoek. Het is echter goed mogelijk dat dergelijke structuren in het zuidelijke deel van het plangebied aanwezig zijn. Een van de onderzoeksdoelen was het vaststellen van de aanwezigheid van archeologische resten die verband houden met de laat-middeleeuwse ontginningsas langs de Lagehaarsedijk. Hiertoe is een aantal boringen aan weerszijden van de Lagehaarsedijk gezet. In deze boringen is veel recent puin aangetroffen in zowel de bouwvoor als in het verstoorde pakket direct onder de bouwvoor. De boringen leverden geen aanwijzingen op voor de aanwezigheid van archeologische resten die verband houden met de laat-middeleeuwse ontginningsas. In boring 19 zijn wel in de komafzettingen, tussen 1,20 en 1,30 m onder het maaiveld, enkele fragmenten houtskool aangetroffen, maar op basis van aanvullende boringen lijkt de houtskool van natuurlijke aard te zijn.

Literatuur

- ♦ D.E.A. Schiltmans, *Strategisch Groenproject Utrecht-West, plangebied Haarzuilens, gemeente Utrecht; een inventariserend archeologisch onderzoek*, RAAP-rapport 1027 (Amsterdam 2004)
- ♦ A.J. Tol en B.I. Smit, *Strategisch Groenproject Utrecht-West, deelgebieden Haarzuilens en Harmelen, gemeenten Utrecht en Woerden; een Aanvullende Archeologische Inventarisatie*, RAAP-rapport 847 (Amsterdam 2003)

UTRECHT ♦ Leidsche Rijn, Time Team

R. DE KAM, E. GRAAFSTAL EN H. WYNIA

Op woensdag 22 juni begonnen zowel drie zeer intensieve als drie zeer bijzondere dagen voor de archeologie in Leidsche Rijn. Na maandenlange voorbereidingen startte op die dag namelijk het onderzoek en de filmopnamen van het beroemde Britse tv-programma *Time Team*. Drie dagen lang was de boerderij De Balije het zenuwcentrum van een enorme logistieke operatie, waarbij op meerdere locaties in een tijdspanne van 72 uur een aantal archeologische vraagstukken moest worden opgelost. Want dat is de succesformule van *Time Team*, dat nu al 13 jaar lang een miljoenenpubliek trekt op de Britse televisie.

In al die jaren is *Time Team* pas een enkele keer in het buitenland geweest. En het was dan ook bijzonder dat zij de oversteek naar Nederland maakte. De eerste contacten daartoe werden gelegd door het Utrecht raadslid V. Dalmijn. Hij verzekerde de Engelsen dat er interessant onderzoek plaatsvond in de VINEX-locatie bij Utrecht en dat het de moeite waard was er aandacht in hun programma aan te besteden. In de maanden daarop hadden de Utrechtse archeologen Erik Graafstal en Herre Wynia intensief contact met de Britse onderzoekers. Want het zou zeer zeker ook voor Utrecht interessant zijn wanneer *Time Team* hier onderzoek kwam doen. Er waren namelijk enkele vraagstukken op te lossen, waarin de Britse specialisten een belangrijke rol konden spelen. De redactie van *Time Team* dacht daar na het eerste bezoek aan Leidsche Rijn wat anders over. Ze was namelijk zeer te spreken over hoe het archeologisch onderzoek in Utrecht wordt uitgevoerd. Was de komst van de enorme ploeg van *Time Team* wel noodzakelijk? In de weken daarop werd er regelmatig heen en weer gemaild en gebeld en toen uiteindelijk de beslissing viel, was ook de redactie ervan overtuigd dat het wel degelijk zinvol zou zijn om de overtocht te wagen. Dat kwam niet alleen door de specifieke problemen die de Utrechtse archeologen ze hadden voorgelegd, maar vooral ook door een voor hun zeer interessante *English connection*. Wat er sinds 1997 is ontdekt langs de Romeinse grens (*limes*) in Leidsche Rijn, zoals de enorme infrastructuur van wegen, wachttorens en andere logistieke voorzieningen, is namelijk alleen maar te begrijpen als het onderdeel is geweest van een militaire corridor die de Britse eilanden verbond met het Duitse Rijnland. Niet voor niets inspecteerde keizer Hadrianus in 122 de infrastructuur van onze contreien voordat hij naar Britannia overstak om daar zijn beroemde *Hadrian's Wall* te bouwen. Of, om nog een stap verder te gaan, was de *limes* in de 1ste eeuw soms zelfs in het begin van de jaren '40 aangelegd om via die route Britannia te veroveren? En daarmee was de verbinding tussen het Utrechtse onderzoek en de Britse kijker gelegd.

Archeologie voor de camera

*Een van de Timeteam
deskundigen*

Alle deelnemers verzameld

Drie vragen

Het was uiteindelijk dus deze historische relatie tussen het Nederlandse rivierengebied en Romeins Engeland die *Time Team* wilde uitdiepen. En dat paste uitstekend bij de vragen die de Utrechtse archeologen beantwoord wilden zien. Duidelijk was dat het tweede Romeinse schip, *De Meern 4*, een belangrijke rol in de aflevering zou spelen. Het schip was twee jaar eerder vlak naast boerderij De Balijs ontdekt, maar kon toen niet afdoende worden gedocumenteerd. Het hout van het schip herbergde één van de vragen die de Utrechtse archeologen aan *Time Team* wilden stellen. Het type van het gevonden schip deed namelijk vermoeden dat het om een laat 2de-eeuws schip zou gaan. Maar gezien de ideeën over het Romeinse landschap in De Balijs en de ligging van het schip in een bocht van de oude Rijnloop, zou het schip ongeveer 100 jaar ouder moeten zijn. Zo niet, dan moesten de Utrechtse archeologen hun visie over het Romeinse verleden in De Balijs bijstellen. Mocht het schip wel een eeuw ouder zijn, dan zou het overigens het oudste Romeinse schip zijn dat tot dan toe in Nederland gevonden was. *Time Team* was bereid de handschoen op te nemen en ondersteund door archeologen van de gemeente Utrecht en de ROB/NISA werd er in drie dagen tijd een segment van 4 m van het schip opnieuw opgegraven.

Een tweede vraag die de Utrechtse archeologen beantwoord wilden zien, had te maken met het archeologische rijksmonument Groot Zandveld. Door de vondst van veel gedraaid Romeins aardewerk zou er op die plaats wel eens een belangrijke militaire *site* kunnen liggen. Misschien zelfs wel een klein *castellum*. Een militaire site op die plaats zou bovendien goed passen binnen alles wat er tot nu toe van de toenmalige *limes* in Leidsche Rijn is gevonden. Daaruit blijkt immers dat de Romeinen vanaf de plaats waar vandaag de dag het Groot Zandveld gelegen is, niet de oever van de rivier de Rijn als militaire zone inrichtten, maar die van de zijrivier de Heldam. Dat er bij deze splitsing van hoofd- en zijarm een belangrijke militaire post zou hebben gelegen, is zeker niet onwaarschijnlijk gezien de vondst van andere militaire gebouwen op belangrijke strategische punten.

Maar de archeologen waren ook benieuwd waar die riviersplitsing ter hoogte van het Groot Zandveld lag. Want de daadwerkelijke plaats daarvan was niet bekend. Zou *Time Team*, met zijn goed ontwikkelde geofysisch onderzoek de precieze locatie kunnen ontdekken? Om dit raadsel te ontwarren, werd er door de ROB toestemming gegeven om één sleuf in dit rijksmonument te graven.

De derde vraag die aan *Time Team* werd gesteld, was of zij er achter konden komen of er langs de Meerndijk soms een Romeins kanaal had gelopen. Dat zou de wat opmerkelijke loop van deze 13de-eeuwse dijk verklaren, die dwars door de oudere, 11de-eeuwse percelering snijdt. Volgde deze dijk misschien een ouder kanaal dat tot de Romeinse tijd terugging? Daar leek namelijk een kleine opgraving uit 1988 naar te verwijzen. Erik Graafstal vond toen tijdens de aanleg van een duiker enkele Romeinse scherven onderin een geul of kanaal. Ook een stuk bot

dat daaruit tevoorschijn kwam, kon met de C14-methode in de 1ste eeuw worden geplaatst. Wie weet, zou ook hier het excellente geofysische onderzoek van *Time Team* uitkomst kunnen brengen.

De uitkomsten

En zo begon op woensdagmorgen 22 juni de zoektocht naar de antwoorden op de gestelde vragen. Drie dagen later, op vrijdagmiddag 24 juni, stond de presentatie van de uitkomsten al gepland. Zou er dan inderdaad iets interessants te melden zijn? Zouden de specialisten van *Time Team* werkelijk in staat zijn binnen een zo korte tijd deze archeologische vraagstukken op te lossen? Al tijdens de opnames werd duidelijk dat het schip het meest interessante verhaal zou opleveren. Niet alleen door de prachtige filmbeelden die het opgraven van het wrak opleverden, maar ook omdat daar de meeste houvast voor het beantwoorden van de vraag werd verkregen. Op het Groot Zandveld liep het wat dat betreft minder rooskleurig. De sleuf leverde niets opzienbarends op en noch van een militaire site noch van de riviersplitsing werd iets gevonden. Vrijdag bleek dan ook dat geen antwoord op de gestelde vragen kon worden geven. Voor de archeologen die het voorbereidend werk langs de Meerndijk verrichtten, verliepen die drie junidagen zelfs nog teleurstellender. Gaandeweg de opnames werd namelijk duidelijk dat de drie zo uiteenlopende vraagstukken misschien wat al teveel hooi op de vork waren, zelfs voor *Time Team*. Besloten werd het gehele item bij de Meerndijk te schrappen. Geen camera's en antwoorden dus bij de opgraving langs de Meerndijk.

Maar wat er werd ontdekt op de site van het Romeinse schip maakte alles weer goed. Het schip bleek inderdaad ouder dan bij de eerste opgraving in 2003 was gedacht. Jaarringenspecialist Esther Jansma van ROB/NISA kon met haar team aantonen dat de eiken die voor belangrijke onderdelen van het schip waren gebruikt omstreeks het jaar 85 ± 5 AD moesten zijn gekapt. Het schip *De Meern 4* was daarmee het oudste Romeinse vrachtschip dat in Noordwest Europa is gevonden. En dat niet alleen: het bleek dat de eiken uit het Nederrijnse gebied afkomstig waren. Net als het in 2003 gelichte Romeinse schip *De Meern 1* was *De Meern 4* dus in Nederland gebouwd.

Maar bij deze bijzondere bevindingen bleef het niet. Want scheepsspecialist Jaap Morel, eveneens van ROB/NISA, ontdekte aan het deel van het schip dat er uit was gezaagd voor het jaarringenonderzoek, nog iets opvallendst. De scheepsconstructie bestond namelijk uit een tussenvorm van mediterrane en lokale scheepsbouwtradities, waarbij de gangen met pengatverbindingen aan elkaar waar gezet en niet met spijkers, zoals bij de latere schepen het geval is. Een dergelijke constructie was nog niet eerder bij een Romeins vrachtschip aangetroffen en het werpt wat licht over hoe de Romeinen in het stroomgebied van de Rijn de vrachtschepen introduceerden. Voor het inrichten van de noordelijke *limes* waren namelijk grote transportschepen nodig om de benodigde bouwmaterialen aan te voeren.

De opgraving van het schip

**Plangebied De Grauwaart
Gemeente Utrecht**

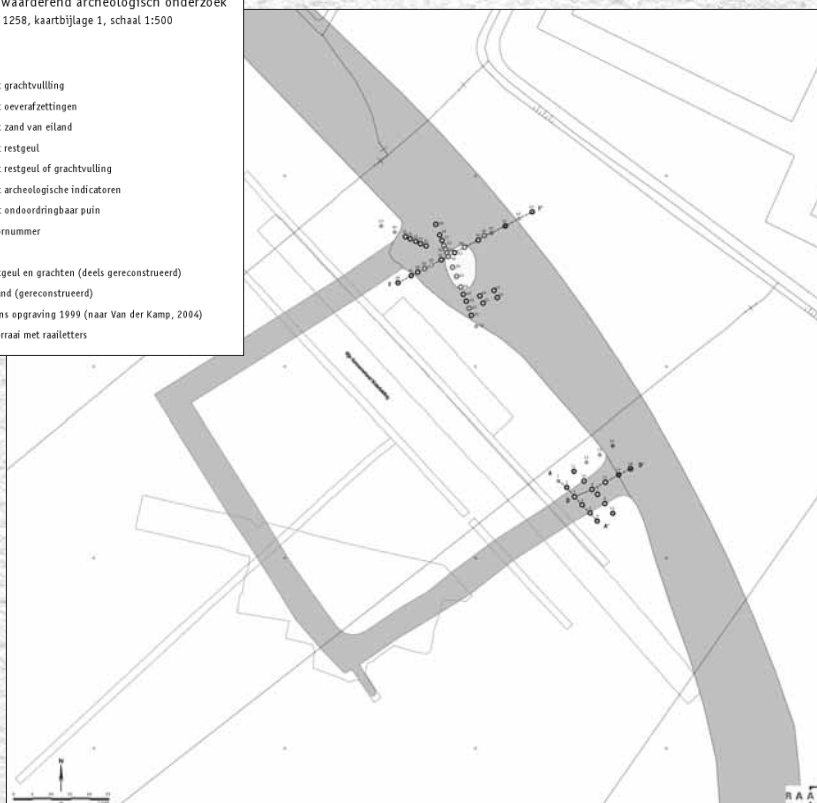
Resultaten waarderend archeologisch onderzoek
RAAR-rapport 1258, kaartbijlage 1, schaal 1:500

legenda
boringen

- met grachtvulling
- met oeverafzettingen
- met zand van eiland
- met restgeul
- met restgeul of grachtvulling
- met archeologische indicatoren
- met ondoordringbaar puin
- 12 boornummer

overig

- restgeul en grachten (deels gereconstrueerd)
- eiland (gereconstrueerd)
- grens opgraving 1999 (naar Van der Kamp, 2004)
- A A' boorraai met raailleters

De resultaten van het
waarderend booronderzoek

Blijkbaar werden de eerste daarvan nog gebouwd op de manier zoals de Romeinen dat in meer zuidelijke streken gewend waren. Pas toen bleek dat dergelijke schepen niet sterk genoeg waren voor de grote Nederlandse rivieren werd de bouwwijze aangepast. Dat zou althans een eerste voorzichtige verklaring kunnen zijn, voor het feit dat de latere schepen die gevonden zijn bij Zwammerdam, Woerden en Leidsche Rijn op een andere wijze zijn geconstrueerd.

Een van de mooiste afleveringen ooit

Op vrijdagmiddag konden er dus enkele bijzondere resultaten van het *Time Team*-onderzoek worden gepresenteerd. Daarna mochten de genodigden, samen met de burgemeester A.H. Brouwer-Korf van de gemeente Utrecht, het vrijgelegde deel van het schip bekijken, dat vrijwel naast de boerderij te zien was. De *De Meern 4*, die ongeveer 35 meter lang moet zijn geweest, kreeg met deze spectaculaire bevindingen een glansrol in de *Time Team*-aflevering die op 19 februari 2006 werd uitgezonden en waar ongeveer 3 miljoen Britten naar keken. Volgens regisseur Graham Dixson waren niet alleen de kijkers erg positief, maar vooral ook de medewerkers van het Britse programma zelf. Tijdens de Nederlandse presentatie van de aflevering, op 24 maart in het Louis Hartlooper Complex in Utrecht, noemde hij het zelfs een van de mooiste afleveringen die *Time Team* in de afgelopen dertien jaar heeft gemaakt.

En het schip? Dat ligt weer toegedekt midden in de nieuwbouwwijk De Balijs. Binnenkort zal er een fietspad over worden aangelegd. Wel zal het voortdurend in de gaten worden gehouden, zodat er kan worden ingegrepen als de omstandigheden waarin het schip verkeert teveel veranderen.

UTRECHT ♦ Leidsche Rijn, De Grauwaart A.J. Tol

In opdracht van de gemeente Utrecht heeft RAAP Archeologisch Adviesbureau in januari 2005 een waarderend onderzoek uitgevoerd op een terrein van zeer hoge waarde. Het betreft een complex met resten van de versterkte hofstede 'De Grauwaart' uit de Late Middeleeuwen en Nieuwe tijd.

Het versterkte complex bestaat uit een omgrachte voorhof van 73x79 m en een eiland waarop het stenen hoofdgebouw zal hebben gestaan. De eerste vermelding van de Grauwaart dateert uit 1230. Uit de resultaten van enkele opgravingen op het terrein blijkt dat een oorsprong al in de 12de eeuw niet kan worden uitgesloten. Vermoedelijk is de Grauwaart in de 19de eeuw gesloopt. De exacte sloopdatum is echter niet bekend.

Vanwege de hoge waarde van de aangetroffen archeologische resten is het CMA-terrein opgenomen in de lijst van wettelijk te beschermen terreinen binnen de grenzen van de VINEX-locatie Leidsche Rijn. Voor behoud *in situ* zou worden zorggedragen, door het CMA-terrein te bestemmen als park. Tijdens graafwerkzaamheden in het kader van de inrichting van het terrein zijn als gevolg van een foutieve NAP-hoogte, delen van de grachten, het voorhof en het kasteelterrein verstoord geraakt. De vraag is of deze aantasting geleid heeft tot een zodanig grote afname van de fysieke kwaliteit van het CMA-terrein, dat het niet meer behoudenswaardig is. Doel van het waardestellend onderzoek was daarom het bepalen van de fysieke kwaliteit van het CMA-terrein.

Uit het veldonderzoek blijkt dat de fysieke kwaliteit van het voorhof door de afgravingen nauwelijks is afgenomen. Alleen langs de oostelijke rand is het grondsporeniveau licht aangetast. De fysieke kwaliteit van het kasteleiland en de omliggende grachten is wel aanzienlijk afgenomen. Door het verlagen van het maaiveld is grofweg 40 cm van de top van de grachtvullingen en van het zandeiland verdwenen. Of hierdoor muurresten zijn verdwenen van het kasteleiland, is onduidelijk. In ieder geval zullen de minder diepe grondsporen vermoedelijk zijn verdwenen. Uit het booronderzoek blijkt dat diepere delen van de uitbraaksleuven of funderingsresten bewaard zijn gebleven.

Voor de grachtvulling geldt dat in de afgegraven lagen vooral het jongste vondstmateriaal verwacht had mogen worden. Hierdoor is met name de informatiewaarde met betrekking tot de laatste bewoningsperiodes verminderd. Over de oudere bewoningsperiode zal op het terrein echter nog voldoende informatie aanwezig zijn, aangezien uit het booronderzoek blijkt dat de bewaard gebleven (onderste) delen van de grachtvulling rijk zijn aan vondsten.

De eindconclusie is dat de archeologische waarde van de vindplaats De Grauwaart weliswaar is aangetast, maar dat de inhoudelijke kwaliteit nog voldoende is om het definitief beschermen ervan te rechtvaardigen.

Literatuur

- ♦ A.J. Tol, *De Grauwaart, gemeente Utrecht; een waarderend archeologisch onderzoek* (Amsterdam 2005) RAAP rapport 11258

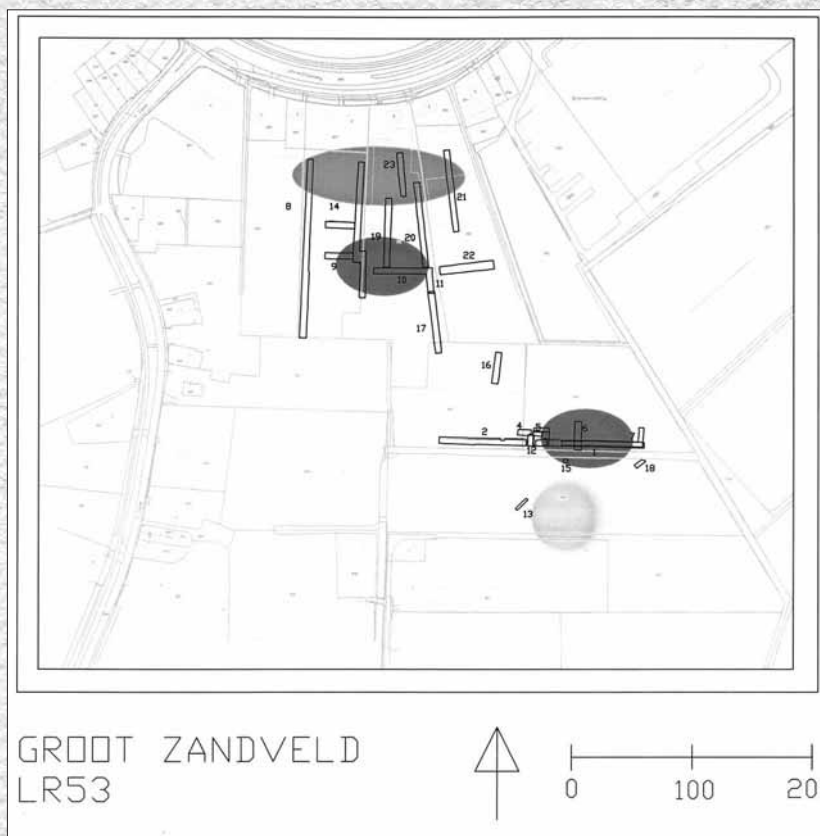
UTRECHT ♦ Leidsche Rijn, Groot Zandveld

A. LUKSEN-IJTSMA EN M. LANGEVELD

In opdracht van de sectie Cultuurhistorie van de gemeente Utrecht, is in de periode tussen 6 juni en 27 oktober 2005 archeologisch onderzoek verricht in deelgebied Het Zand, op het terrein Groot Zandveld in de VINEX-locatie Leidsche Rijn. Aan de zuidkant werd het onderzoeksterrein begrensd door een van de der tien te beschermen archeologische monumenten. De directe aanleiding voor het onderzoek was de geplande nieuwbouw op de onderzoekslocatie. In 1993 zijn door Archeologisch Adviesbureau RAAP grootschalige karteringen uitgevoerd in het plangebied, waarbij op het Groot Zandveld vondstmateriaal is aangetroffen uit de Romeinse tijd en de vroege Middeleeuwen. Een deel van het onderzoeksgebied was op dat moment echter ontoegankelijk door de aanwezigheid van kassen, vandaar dat het onderzoek pas in 2005 kon worden uitgevoerd. Doel van het onderzoek was de datering, aard en omvang van archeologische sporen op dit terrein vast te stellen door middel van proefsleuven.

Romeins en vroegmiddeleeuws

In totaal zijn er 22 sleuven aangelegd. De archeologische sporen in combinatie met het hierin aangetroffen vondstmateriaal duiden op drie verschillende perioden van menselijke activiteit. Aan de zuidkant van het onderzoeksterrein zijn aanwijzingen gevonden voor bewoning in de Romeinse periode. In de elf sleuven die hier zijn aangelegd, is een gedeelte van de 1ste- en 2de-eeuwse oever van de oude Rijn aangetroffen. Het riviersediment ter plaatse bevatte archeologisch vondstmateriaal dat op basis van de afmetingen en het gebrek aan slijtage afkomstig lijkt van een op de oever gelegen nederzetting. Het in de rivier gedumpte materiaal geeft zodoende zicht op de bewoning op de oever. Het vondstcomplex bestaat voornamelijk uit aardewerk en botmateriaal. Op basis van de datering van het aardewerkcomplex lijkt de bewoning op de oever halverwege de 1ste eeuw te beginnen en door te lopen tot in de 3de eeuw. De aanwezigheid van relatief vroeg *terra sigillata* aardewerk lijkt op een militair karakter van de vindplaats te wijzen. De resultaten van de analyse van het vondstcomplex sluiten aan op de bevindingen rondom het archeologisch monument in de onderzoeken van 1999 en 2003. Vanaf het eind van de 3de eeuw en gedurende de 4de eeuw heeft de Oude Rijn zijn loop verlegd naar het noorden. Uit de aanwezigheid van enkele vroegmiddeleeuwse sporen en de verspreiding van losse metaalvondsten uit de laat-Romeinse periode kan worden afgeleid dat de rivierloop rond 400 na Chr in het noordelijke deel van het onderzoeksterrein stroomde. De sporen beperken zich tot een onregelmatige ingraving met afmetingen variërend van 5,8 tot 6,9 m en een waterput met een schacht van vlechtwerk. Er is echter voldoende vroegmiddeleeuws vondstmateriaal in secundaire context op het terrein aangetroffen om meer

Overzicht van de opgraving
op Groot Zandveld

De gevonden terra sigillata

Een waterput

zicht te hebben op deze periode. Door zandwinning in de jaren vijftig van de 20ste eeuw is het grootste deel van de vroegmiddeleeuwse oeverzone op het onderzoeksterrein verstoord.

De ruimtelijke verspreiding van het vroegmiddeleeuws vondstmateriaal op het onderzoeksterrein verschaft enig inzicht in de inrichting van het landschap in deze periode. Er zijn twee zones met hoge vondstdichtheid te onderscheiden. In de noordelijke zone is voornamelijk aardewerk aangetroffen bestaande uit wijdmondige en stijlwandige vormen die in de 6de en 7de eeuw gedateerd kunnen worden. Daarnaast zijn verschillende metalen voorwerpen geborgen, die overwegend uit de 5de eeuw afkomstig zijn.

Het vondstmateriaal uit de andere, zuidelijke zone betreft voornamelijk aardewerk. Ook hier overheersen wijdmondige en stijlwandige vormen. De nadruk in dit aardewerkcomplex ligt wat datering betreft in de 6de en 7de eeuw. Een enkel 5de-eeuws fragment geeft mogelijk aanleiding om een datering vanaf de tweede helft van de 5de eeuw te veronderstellen. Daarnaast zijn ook hier metalen voorwerpen aangetroffen. Het betreft een fragment van een gelijkarmige *fibula* van het type 'Domburg' uit de 7de eeuw, en een fragment van een pincet, die tussen 450 en 800 na Chr geplaatst kan worden. Op basis van de datering van beide vondstcomplexen lijken de activiteitenzone's gelijktijdig in gebruik te zijn geweest, namelijk van de tweede helft van de 5de eeuw tot en met de 7de eeuw.

Een derde periode

In het uiterste noorden van het onderzoeksterrein zijn sporen aangetroffen van een derde bewoningsperiode. Het terrein wordt in het noorden doorkruist door een restgeul met een breedte van 20 m. De restgeul is het resultaat van de verlandingsfase van een oorspronkelijk bredere geul, waarvan de beddingafzettingen noordelijker zijn waargenomen. De aanwezigheid van sporen, ingegraven in de zuidrand van de restgeulvulling, doet vermoeden dat er bewoning langs de geul heeft plaatsgevonden tot ver in de verlandingsfase van de geularm. De bewoning strekte zich uit over de gehele breedte van het onderzoeksterrein. Zowel in de sporen als in de restgeulvulling is keramisch vondstmateriaal aangetroffen. Het betreft fragmenten Paffrath, Andenne, kogelpot en een stukje roodbakkend aardewerk met spatglazuur. De datering van het aardewerk varieert van de 11de tot de 15de eeuw met nadruk op de 12de en de 13de eeuw. Ook in de sporen ten zuiden van de restgeulvulling zijn metaalvondsten gedaan. Het betreft een ijzeren D-vormige gesp die tussen de 13de en de 15de eeuw gedateerd kan worden, alsmede een zilveren dubbele groot, die kan worden toegekend aan David van Bourgondië, bisschop van Utrecht tussen 1456 en 1496.

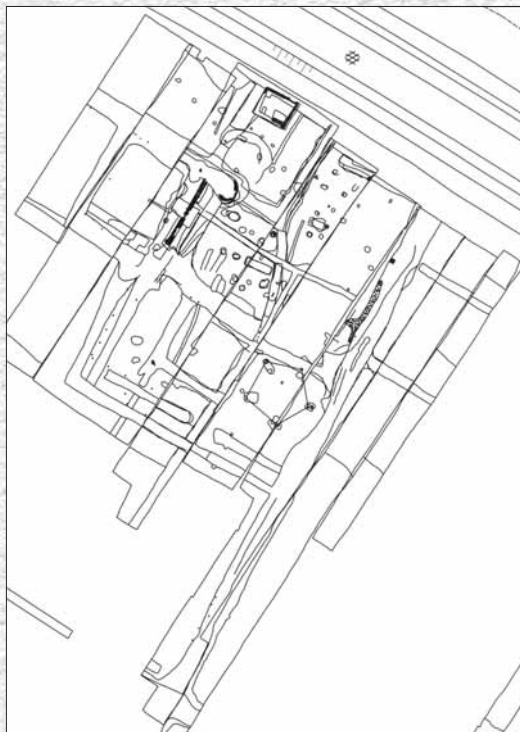
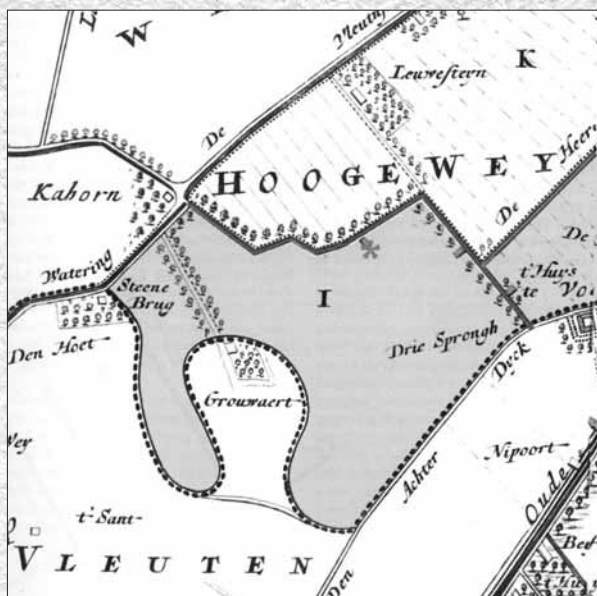
Literatuur

- ♦ P. Haarhuis en E. Graafstal, *Vleuten, Harmelen, een archeologische kartering, inventarisatie en waardering*, RAAP rapport 80 (Vleuten 1993)
- ♦ A. Gazenbeek en M. Polak, *Waarderend onderzoek van de vindplaats 't Zand/Bloemenveiling te Vleuten-De Meern* (1999), Rapportage Archeologische Monumentenzorg 99 (Amersfoort 2002)
- ♦ M. Langeveld en M., Luksen, A., *Bewoning in beweging. Inventariserend-, waarderend- en definitief archeologisch veldonderzoek op het "Groot Zandveld" in De Meern*, Basisrapportage Archeologie 22 (in voorbereiding)
- ♦ H. Wynia, 'Utrecht-Vleuten/De Meern-Groot Zandveld' in: *Archeologische Kroniek Provincie Utrecht 2002-2003*, p. 194-195

UTRECHT ♦ Leidsche Rijn, De Hogeweide J.S. VAN DER KAMP

Begin jaren negentig van de vorige eeuw werd in Leidsche Rijn vanwege de enorme bouwplannen een grootschalige archeologische kartering, inventarisering en waarderend booronderzoek uitgevoerd. Een van de belangrijkste laatmiddeleeuwse vindplaatsen was een boerderijlint direct ten westen van de weg de Hogeweide. In 2001 werden drie proefonderzoeken uitgevoerd op percelen langs de Hogeweide, waaruit bleek dat het boerderijlint een lengte had van maar liefst zo'n 1500 m (zie *Archeologische Kroniek Provincie Utrecht 2000-2001*, p.154-162). Tijdens de proefonderzoeken bleek dat de bewoning begon in de 11de of 12de eeuw. Bovendien werden tijdens twee onderzoeken aanwijzingen gevonden voor een eerste steenbouwfase kort na 1300. Steenbouw in de vroege 14de eeuw is voor het buitengebied een opvallend fenomeen en wordt slechts zelden waargenomen. Bovendien getuigden onder meer de aangetroffen daktegels, luxe plavuizen en Limoges-gesp van een meer dan gemiddelde rijkdom, die de opgravers in eerste instantie verbaasde. De oplossing van het vraagstuk bleek te liggen in de historische bronnen. Het boerderijlint bevindt zich namelijk in een bijzonder gebied langs de westelijke rand van de Utrechtse stadsvrijheid. Uit schriftelijke bronnen blijkt dat de gronden ten westen van de Hogeweide en ten zuiden van de Heerenweg vanaf (in ieder geval) de vroege 13de eeuw in bezit waren van de Utrechtse kapittels van Sint-Pieter, Sint-Marie en Oudmunster. Aan de zuidzijde werd het kapittelgebied begrensd door de kronkelende (voormalige) loop van de Oude Rijn (die op dit punt tevens de grens van de stadsvrijheid vormde), aan de noordzijde door de Vleutense Wetering. De kapittels bouwden vaak temidden van hun landerijen een luxe uithof en verpachten hun grond in delen. Vanuit de uithof – veelal een grote en statige boerderij – beheerden zij hun bezittingen. De oudste kaart waarop het buitengebied ten westen van Utrecht met enige detail is weergegeven, is de kaart van Specht uit 1696. Hierop zijn langs de Hogeweide - en binnen de grenzen van het kapittelgrondbezit - drie boerderijen afgebeeld. Het betreft de in 1959 gesloopte, vroeg 16de-eeuwse boerderij De Hoogeweide, de

Detail uit de kaart van Specht

Plattegrond
van de opgraving

De klotendolk

nog bestaande boerderij De Hoef (daterend uit 1900) en een onbekende, waarschijnlijk reeds lang verdwenen boerderij. Deze drie boerderijen op de kaart van Specht kunnen waarschijnlijk geïdentificeerd worden als de uithoven van de drie kapittels of de opvolgers daarvan. Het eerste proefonderzoek bleek gesitueerd op de plek van boerderij De Hoogeweide en het tweede op het perceel direct ten noorden van De Hoef. De interpretatie van de drie boerderijen op de kaart van Specht als drie kapitteluthoven geeft een antwoord op vele ontstane vragen. De kapittels mogen vanwege hun grote rijkdom namelijk in staat worden geacht, om reeds aan het begin van de 14de eeuw een in steen opgetrokken en van luxe voorzien boerderij te bouwen. Ook de rijkdom zoals die uit de materiële cultuur naar voren komt, is in kapittelverband goed te begrijpen. Zo is het mogelijkerwijs geen toeval dat de enige tot nu toe in Nederland gevonden Limoges-gesp, eveneens afkomstig is van een boerderijerf in kapittelbezit.

Een kronkelwaard

In 2004 is een 340 m lang deel van het boerderijlint opgegraven. In 2006 zullen de aangrenzende percelen worden onderzocht, waarna de resultaten gezamenlijk worden uitgewerkt en in één rapport gepubliceerd. Vandaar dat de hier gepresenteerde resultaten van het onderzoek uit 2004 een voorlopig karakter hebben en bovendien slechts de hoofdlijnen representeren.

Aan de noordzijde van het onderzoeksterrein loopt een ca 75 m brede kronkelwaardgeul, die vermoedelijk uit de IJzertijd of Romeinse periode dateert. De met klei gevulde geul kende aan de oostzijde de grootste diepte (ongeveer 2 m onder maaiveld) en kwam in westelijke richting omhoog. Ook thans nog ligt het maaiveld op deze kronkelwaardgeul aanzienlijk lager dan in de omgeving. Als gevolg van deze lage ligging in combinatie met de slechte afwatering door de kleiige ondergrond werd het grootste deel van de geulzone in de Middeleeuwen niet intensief gebruikt. Er werden dan ook slechts enkele greppels aangetroffen.

Boerenerven

Aan de oost- als westzijde van het onderzoeksgebied werd een deel van een boerenerv opgegraven. Aan de westzijde van het onderzoeksterrein werden sporen uit de 14de, 15de en 16de eeuw aangetroffen. Deze horen bij een direct ten westen van het opgravingsterrein gelegen erf waarop kort na 1500 boerderij De Hoogeweide werd gebouwd en waar in 2006 een opgraving zal plaatsvinden. Het merendeel van de sporen bestaat uit een ingewikkeld patroon van greppels, die regelmatig werden uitgebreid, opgeschoond en aangepast. Temidden van de greppels werden onder meer diverse kuilen en paalkuilen aangetroffen, waarvan de functie vooralsnog niet duidelijk is. In een van de kuilen werd het heft van een klotendolk aangetroffen. Aan de achterzijde van het erf werd een vijfroedige hooiberg gevonden. In de 16de eeuw werd een deel van de greppels gedempt, waarna

op een van de dicht geworpen greppels een ca 11 m lange muur werd gebouwd, waarvan de fundering - bestaande uit poeren met tussenliggende grondbogen - werd opgegraven. De functie van de muur, die nergens een hoek kende, is voorts nog onduidelijk. Tevens werd in de 16de eeuw op de gedempte greppel een stenen fundering van 4,2x5,3 m aangelegd. Mogelijk vormde deze het woongedeelte van een boerderij, die verder in hout was uitgevoerd en waarvan niets werd teruggevonden.

Van het erf aan de oostzijde van het onderzoeksterrein kon een aanzienlijk groter deel worden opgegraven. Het erf, dat aan de noordzijde gedeeltelijk op de vulling van de kronkelwaardgeul was gelegen, leverde in hoofdzaak 12de-eeuwse sporen op. In deze eeuw werd langs de Hogeweide een brede sloot gegraven, die gedeeltelijk was gelegen in een dichtgeslibde riviergeul. Deze geul, die niet eerder bekend was, is mogelijk een crevassegeul van de Oude Rijn, die zich zo'n 500 m zuidelijker bevond. Deze zijtak van de rivier ligt mogelijk over grote afstand onder de Hogeweide, wat de opvallende bochten in deze weg verklaart. De brede sloot langs de Hogeweide had drie haakse greppels, die aan de westzijde uitmondden in een greppel die het erf aan de achterzijde begrensd. Hierdoor ontstonden vier kleine percelen met een lengte van ruim 50 m en een breedte van 30 tot 40 m. De twee noordelijke percelen waren gelegen op de kleiige vulling van de kronkelwaardgeul en lijken als gevolg daarvan een aparte functie gehad te hebben. Hier bevonden zich hoofdzakelijk lange kuilen, waarin mogelijk agrarische gewassen werden opgeslagen of bewerkt.

In de middelste zone van de twee zuidelijke percelen werden diverse kringgreppels aangetroffen, die vermoedelijk als hooimijten geïnterpreteerd moeten worden. De diameters van de hooimijten waren niet gelijk en varieerden tussen de 4,3 en de 8,6 m. Op basis van de onderlinge versnijdingen kan worden geconcludeerd dat ze in de loop van de tijd steeds kleiner werden. Daarnaast werd in deze middelste zone een omgreppelde, vierroedige hooiberg (vermoedelijk met reparatiepalen) waargenomen. In de westelijke zone van de twee zuidelijke percelen werden een zesroedige hooiberg en diverse grote kuilen aangetroffen. Rondom de hooiberg waren vele potten rechtstandig ingegraven, vermoedelijk bedoeld om muizen in te vangen en zo de inhoud van de hooiberg te beschermen. De kuilen verschilden qua vorm, diepte en vulling sterk van die op de noordelijke percelen en zullen vermoedelijk een andere functie hebben gehad. Hopelijk kan door toekomstig onderzoek van pollen en plantaardige macroresten uit de vulling van de kuilen de functie ervan aangetoond worden. In de oostelijke zone van de zuidelijke percelen werden vele paalkuilen aangetroffen. Voorts nog is het niet mogelijk gebleken hierin een plattegrond van een woonstalhuis of zelfs maar een bijgebouw te herkennen.

Na de 12de eeuw nam de menselijke activiteit sterk af, alhoewel het perceel niet geheel werd verlaten. De noord-zuid georiënteerde greppel aan de oostzijde van

Een deel van het gevonden muurwerk

Kringgreppels

De greppel met de stenen fundering

Overzicht opgraving oostelijk gedeelte

het erf werd nogmaals uitgegraven. Het merendeel van het 13de-eeuwse materiaal werd aangetroffen in diverse lange kuilen aan de uiterste noordzijde van het onderzoeksterrein. De functie van deze kuilen kan vooralsnog niet worden bepaald. In de 14de eeuw veranderde de perceelsindeling ingrijpend. Van de drie dwarsgreppels werd de middelste vervangen door een enkele meters naar het zuiden verschoven opvolger, die aan de westzijde verder werd doorgetrokken. Aan de zuidzijde van het opgravingsterrein werd een smalle gracht gegraven, die schuin door de oude percelering lag. De gracht vormde vermoedelijk de noordelijke begrenzing van een erf met de huidige boerderij De Hoef als centraal punt. Het onderzoek heeft niet kunnen aantonen of dit erf in de voorafgaande eeuwen ook al bewoond was. Het ontbreken van een boerderijplattegrond binnen de grenzen van het onderzoeksterrein doet echter vermoeden dat ook in de 12de en 13de eeuw het woonstalhuis was gesitueerd op de plek van de huidige boerderij. Het is echter de vraag of dat ooit zal kunnen worden aangetoond.

Literatuur

- ♦ M. Groothedde, 'Een Limoges-gesp op erve Garwerdinck', in: *Leesten en Eme. Archeologisch en historisch onderzoek naar verdwenen buurschappen bij Zutphen* (Wageningen 1996), 150-151
- ♦ H.F.A. Haarhuis en E.P. Graafstal, *Vleuten-Harmelen. Een archeologische kartering, inventarisatie en waardering*, RAAP-rapport 80 (Amsterdam 1993)

UTRECHT ♦ Leidsche Rijn, Rijksweg A2

M. NOKKERT, H.L. WYNIA EN A. AARTS

In de periode van 29 maart tot 23 december 2005 is een grootschalige opgraving uitgevoerd direct ten westen van de rijksweg A2, op het grondgebied van de Vinexlocatie Leidsche Rijn. Deze opgraving vond plaats op twee aaneengesloten terreinen, ingeklemd tussen de A2 (ten oosten), de Leidsche Rijn (ten zuiden) en Park Voorn (ten westen). In het kader van de geplande verlegging van de A2 heeft RAAP, in opdracht van Rijkswaterstaat, enkele jaren eerder grondboringen verricht binnen het tracé van de nieuw aan te leggen snelweg. Eén van de resultaten van dit onderzoek was de vondst van een tot dan toe onbekende nederzetting in het zuidelijk deel van de stroomgordel van de Oude Rijn. Daarbij werd gedacht aan de Vroege Middeleeuwen. Een daaropvolgend proefsleuvenonderzoek, uitgevoerd door de sectie Cultuurhistorie van de gemeente Utrecht, bevestigde dat het hier inderdaad een nederzetting uit de Vroege Middeleeuwen betrof. Deze kon voorlopig gedateerd worden in de 7de en 8ste eeuw na Chr. Aangezien nederzittingsresten uit deze periode in en rond Utrecht schaars zijn, was dit een uiterst belangwekkende ontdekking. Het proefsleuvenonderzoek toonde voorts aan dat op deze locatie vele, goed geconserveerde, bewoningssporen en vondsten aanwe-

zig waren. Aangezien de nederzetting grotendeels binnen de begrenzingen van het nieuwe tracé van de A2 bleek te liggen en derhalve vernietigd zou gaan worden, is besloten tot het volledig opgraven van de archeologische resten.

Al in de eerste weken van de opgraving bleek dat de bewoningsresten zich verder uitstrekten dan op basis van de verschillende vooronderzoeken verwacht kon worden. Niet alleen werd snel duidelijk dat een deel van de nederzetting nog onder de huidige A2 ligt (en waarschijnlijk ook ten oosten ervan), tevens bleek dat de nederzetting zich veel verder westelijk uitstreekte. In de zomer van 2005 heeft RAAP, in opdracht van de sectie Cultuurhistorie van de gemeente Utrecht, een systematische boorcampagne uitgevoerd op het rugbyveld direct ten westen van het tot dan toe opgegraven perceel. Dit onderzoek liet zien dat de nederzetting inderdaad ten minste 100 m verder naar het westen doorliep dan tot dan toe bekend was. Aangezien ook dit gebied vrijwel geheel door de geplande wegwerkzaamheden bedreigd werd, is dit deel aansluitend ook opgegraven. Deze laatste werkzaamheden toonden aan dat de nederzetting zich zelfs nog verder ten westen van het rugbyveld uitstreekte. Aangezien hier de archeologische resten vooralsnog niet bedreigd worden, is in deze zone slechts een beperkt aantal proefsleuven gegraven om de begrenzingen van het nederzettingsterrein verder vast te stellen. Het in 2005 opgegraven areaal van de nederzetting besloeg uiteindelijk ca 20.000 m², waarvan een aanzienlijk deel in 3 of meer vlakken is opgegraven.

Bewoningslint langs de Oude Rijn

Nog geen 300 m ten zuiden van de opgegraven nederzetting ligt de 12de-eeuwse restgeul van de Oude Rijn. Deze is hier, net als op diverse andere plaatsen in het Leidsche Rijn gebied, nog immer in diverse vormen in het huidige landschap zichtbaar. In de laat-Romeinse tijd stroomde de Oude Rijn echter ruim een kilometer noordelijker dan deze laatste rivierloop. Onderzoek elders in het Leidsche Rijn gebied heeft aanwijzingen opgeleverd dat de laat-Romeinse rivier mogelijk rond het midden van de 5de eeuw verland is, waarna de Oude Rijn een tijdlang mogelijk nauwelijks of geheel niet actief is geweest. Op de opgraving langs de A2 zijn aanwijzingen gevonden voor een latere, weer actievare fase van de Oude Rijn. Ter hoogte van de zuidelijke begrenzing van de bewoningssporen was over de gehele breedte van het onderzoeksterrein een scherpe rivierinsnijding prominent zichtbaar, vanuit het oostzuidoosten licht afbuigend richting het noordwesten. Deze insnijding is geïnterpreteerd als de, mogelijk 6de-eeuwse, reactivering van de Oude Rijn. Na de rustige periode heeft de rivier in dit deel van de stroomrug dus een nieuwe bedding uitgesleten. Vanuit deze eerste rivierinsnijding heeft de Oude Rijn zich gedurende de volgende zes eeuwen hooguit 250 m tot aan de ligging van de 12de-eeuwse restgeul naar het zuiden verplaatst.

Niet lang na het ontstaan van deze nieuwe rivierloop vindt er in de tweede helft van de 6de eeuw de eerste bewoning plaats op de langs de rivier gelegen noorde-

*Een profiel bij de opgraving
bij de rijksweg A2*

lijke oeverwal. Als logisch gevolg van de landschappelijke situatie is op deze zandige rug in het landschap gedurende de 7de eeuw een lintbewoning ontstaan in de hier aanwezige flauwe binnenbocht van de rivier. De nederzettingssporen beslaan een 60 tot 90 m brede strook op het hoogste deel van de oeverwal, plus de aansluitende hogere delen van de noordelijke en zuidelijke flanken. Tijdens de opgraving is dit bewoningslint over een totale lengte van ruim 200 m vrijwel geheel gedocumenteerd. Middels enkele aanvullende proefsleuven ten westen van het opgegraven areaal kon verder aangetoond worden dat het totale bewoningslint ten minste 300 m heeft bedragen. Mogelijk was de nederzetting echter nóg langer, aan zowel de noordwestelijke zijde (rondom de noordoostelijke begrenzing van Park Voorn) als aan de oostelijke zijde (onder de A2 en potentieel tot in het iets verderop gelegen Amsterdam-Rijnkanaal).

Datering

De uitwerking is op het moment van schrijven nog in volle gang. Op basis van een eerste datering van het aardewerk en de metaalvondsten kunnen echter enkele conclusies van het proefsleuvenonderzoek reeds bevestigd worden. Er is sprake van slechts één periode van bewoning, in de vroege Middeleeuwen, in de overgangperiode van de laat-Merovingische naar de vroeg-Karolingische tijd. Een kleinschalige nederzetting is waarschijnlijk reeds aanwezig in de tweede helft van de 6de eeuw, maar het zwaartepunt van de bewoning lijkt te liggen in de gehele 7de en het begin van de 8ste eeuw. De totale bewoningsperiode bestrijkt ca 200 jaar en eindigt mogelijk vlak na het midden van de 8ste eeuw, alhoewel de vondst van enkele vroeg 9de-eeuwse munten een iets latere einddatering voornog niet geheel uitsluiten. De oudste nederzettingssporen zijn in de kern van het opgegraven areaal aangetroffen. De 8ste-eeuwse sporen lijken echter geconcentreerd in zowel het westelijk als het oostelijk deel van het opgravingsterrein. Althans, dat is voornog het beeld op basis van de verspreiding van, onder andere, Badorf aardewerk en 8ste-eeuwse munten. Vanaf het begin van de 8ste eeuw krimpt dus mogelijk de nederzetting geleidelijk in. Alternatief is dat de locatie van de nederzetting geleidelijk aan is verschoven en dan zouden latere, laat 8ste- en 9de-eeuwse, bewoningssporen zich nog aan weerszijden van het opgravingsterrein kunnen bevinden.

Her en der zijn enkele oudere, overwegend 2de- tot 5de-eeuwse, (metaal-)vondsten aangetroffen. Deze zijn hoofdzakelijk gevonden in verspoelde contexten, namelijk in bedding- en oeverafzettingen van de rivier. Naast de mogelijkheid van continuïteit in gebruik van enkele van deze objecten over meerdere eeuwen, kunnen we aan de hand van deze vondsten wellicht concluderen dat in de omgeving van deze nederzetting bewoningsactiviteiten zijn geweest vanaf de laat-Romeinse tijd. Duidelijk is in ieder geval dat van pré-6de-eeuwse bewoning op de onderzoekslocatie zelf zeker geen sprake is geweest.

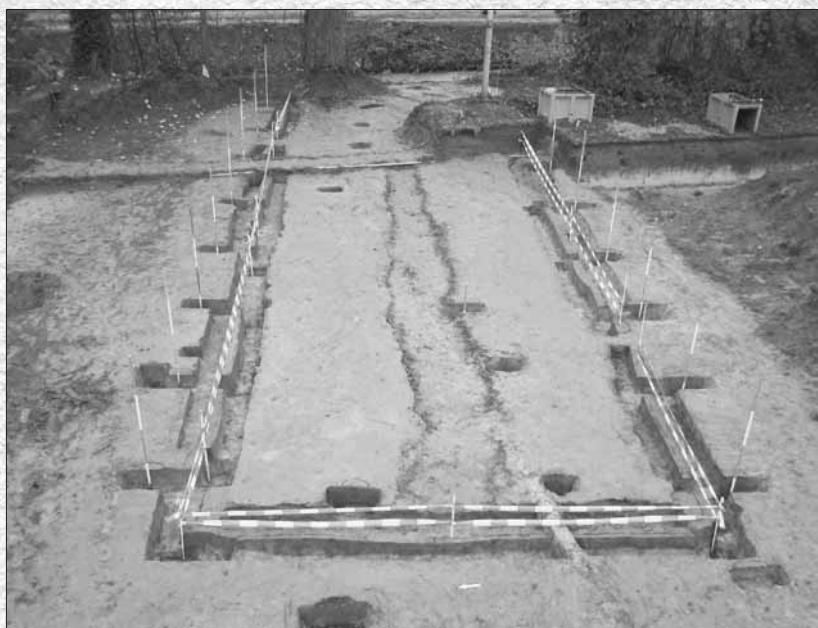
Nadat het opgegraven deel van de nederzetting uiterlijk in de vroege 9de eeuw in onbruik is geraakt, hebben nauwelijks meer menselijke activiteiten plaatsgevonden op de locatie. Zo'n 200 m ten zuiden van de nederzetting zijn wel verspreide 11de- tot 14de-eeuwse bewoningssporen aangetroffen. Deze maken mogelijk onderdeel uit van een perifeer deel van een laatmiddeleeuws boerenerf langs de restgeul van de Oude Rijn. Verder zijn over het gehele opgravingsterrein systematisch aangelegde 17de- en 18de-eeuwse greppels aangetroffen, plus lokaal enkele grote zandwinningskuilen, waarschijnlijk uit dezelfde periode. Afgezien van deze verstoringen, enkele grote recente boomrooikuilen en diepe 20ste-eeuwse drainagesleuven op het rugbyveld na, is de vroegmiddeleeuwse nederzetting redelijk onverstoord aangetroffen.

De nederzetting: structuren en erven

Tijdens de opgraving zijn vele duizenden sporen gedocumenteerd. Deze bestaan hoofdzakelijk uit paalkuilen, kuilen, enkele greppeltjes en vele rijen staakgaten. Ondanks dat de uitwerking van deze sporen nog in volle gang is, zijn diverse resultaten hier zeker al vermeldenswaard. Verspreid over de nederzetting zijn minstens negen, mogelijk zelfs twaalf, boerderijplattegronden te reconstrueren. Deze hadden afmetingen van 15 tot 22 m bij een gemiddelde breedte van 7,5 m. Het lijkt hier met name te gaan om boerderijplattegronden verwant aan het type Odoorn A-B-C. Eén boerderijplattegrond is echter duidelijk anders van opbouw. Deze bevatte binnen twee rijen gepaard geplaatste gebintpalen een goed bewaard gebleven wandgreppel, met daarin twee onderling verspringende rijen van verticaal geplaatste planken. Op basis van de stratigrafie en vergelijkbare huisplattegronden elders aangetroffen, zou dit wel eens de oudste boerderij in de nederzetting kunnen zijn, die we waarschijnlijk in het laatste deel van de 6de eeuw kunnen plaatsen.

Naast boerderijen zijn ook meerdere andere grote gebouwen gereconstrueerd, die vooralsnog als bijgebouwen worden geïnterpreteerd. Opvallend is dat deze structuren over het algemeen veel zwaarder gefundeerd zijn dan de boerderijen. Ze blijken meestal te zijn opgebouwd met behulp van vakkundig aangepunte, meest eikenhouten, palen die tot ca 2 m onder het oorspronkelijke maaiveld zijn geslagen. Dit impliceert een georganiseerde zware communale inspanning. Van dit type zijn in ieder geval 21 structuren herkend, waarvan 13 opmerkelijk lang zijn; deze doen met een lengte variërend van 12 tot 16 m, bij een breedte van zo'n 5,5 tot 6 m, nauwelijks onder voor de boerderijen. Terwijl de meeste boerderijen gebouwd zijn op het hoogste deel van de oeverwal, staan deze (bij)gebouwen vooral op de overgang naar de noordelijke en zuidelijke flanken. Deze structuren vinden we over de gehele nederzetting verspreid, maar zijn met name sterk vertegenwoordigd in het centrale deel van het opgegraven areaal. Mogelijk kunnen we deze structuren identificeren als grote opslagschuren, die, op basis van de diep

De wandgreppel van een huis

*Het silhouet van een van de
eikenhouten palen*

geslagen palen, wellicht met een verhoogd platform gereconstrueerd kunnen worden. Indien deze structuren voor opslag van graan of andere (landbouw)producten gediend hebben, dan had deze nederzetting een grote opslagcapaciteit. Het is nog onduidelijk of er ook sprake was van overcapaciteit, of dat de schuren alleen fungeerden voor gebruik binnen de nederzetting. Door de diepe fundering zijn, verspreid over het opgravingsterrein, van diverse van deze structuren houten paalpunten bewaard gebleven. We hopen spoedig op dendrochronologische dateringen van deze palen, plus van de vele andere houtresten die elders zijn aangetroffen, in de beddingafzettingen van de Oude Rijn en in een grote 'poel' (zie onder).

Binnen de nederzetting zijn redelijk duidelijk erven te onderscheiden, van elkaar gescheiden door secties stakenrijen en smalle stukken greppel. De erven lijken gedurende de gehele bewoningsperiode plaatsvast te zijn: de stakenrijen die de hoeken van de erven aanduiden zijn bijvoorbeeld op enkele plaatsen meerdere malen opnieuw uitgezet. De erven hebben voorts een redelijk vaste vorm en afmetingen, bestaande uit een strook grond van 25-30 m breed. Ze staan haaks op de oeverwal met aan de zuidoostzijde de Oude Rijn en aan de noordoostzijde het lager gelegen (en dus drassiger) deel van de stroomgordel dat mogelijk gebruikt is als weidegrond. Aldus zijn in totaal zeven, mogelijk acht, erven te onderscheiden. Op bijna alle erven zijn minstens twee bouwfasen te onderscheiden, een enkele keer heeft zelfs minimaal drie keer op ongeveer dezelfde plek een gebouw gestaan.

Naast de boerderijen en grote bijgebouwen vinden we, verspreid over de nederzetting, ook enkele tientallen kleinere structuren, hoofdzakelijk bestaande uit vierkante spiekertjes. Opvallend is verder dat nergens binnen de nederzetting hutkommen of waterputten zijn aangetroffen, die beiden wel vaak in vroeg-Middeleeuwse context aangetroffen worden. Gedurende de gehele bewoningsperiode heeft de nederzetting waarschijnlijk pal aan of hooguit 100 m van de oever van de Oude Rijn gelegen; wellicht was drinkbaar water daarmee in voldoende mate aanwezig en waren waterputten daarom overbodig. Het ontbreken van waterputten in sommige nederzettingen is in de Leidsche Rijn overigens ook elders opgemerkt.

Opmerkelijk is de vondst van een ca 24 bij 11 m grote en bijna 4 m diepe kuil in het oostelijk deel van de nederzetting, die wordt geïnterpreteerd als een 'poel'. Deze is mogelijk het zichtbare restant van een kleine crevassegeul, die plaatselijk een stuk dieper is uitgesleten. Ondanks dat deze 'poel' waarschijnlijk gedurende het grootste deel van de bewoning open heeft gelegen, zijn in de rustige afzettingen onderin (waaronder een substantieel pakket veen) geen grote aantallen vondsten aangetroffen. We kunnen daarom aannemen dat de 'poel' bewust schoon is gehouden en niet gebruikt is als afvaldump. Interessant is wel de vondst van een verzameling takken van ca 3 m lang, in de zuidoost hoek van de 'poel'. Een eerste houtonderzoek in het veld liet zien dat het hier gaat om meerdere bundels twijgen, gesorteerd naar dikte, die bewust onder water zijn gelegd om daar voor te

*De twijgen, die gebruikt
werden om manden mee
te vlechten*

Het paardenskelet

De menselijke schedel

Twee bijzondere hangers

weken, met de bedoeling ze later te gebruiken voor het vlechten van manden en wanden. Aangrenzend aan de noordzijde van de 'poel' is voorts een grote kuil aangetroffen, die mogelijk als drenkkuil voor het vee valt te bestempelen.

Dierbegravingen, menselijke resten en overige vondsten

Onder de vele vondsten is een aantal dat er op wijst dat binnen de nederzetting ambachtelijke werkzaamheden plaatsvonden. Onder de vele houtresten is afval van houtbewerkingsafval en hout voor touwproductie aanwezig. Verder is op enkele plekken gewebewerkingsafval en bewerkt bot gevonden in de vorm van, onder andere, kammen en glissen. Gewebewerkingsafval komt in een beperkt aantal kuilen samen voor met klein ruw barnsteen. IJzerslakken en andere metaalslakken zijn ook veelvuldig aangetroffen. Voorts zijn de schamele restanten van een drietal mogelijke veldoventjes het vermelden waard. De vondst van een ijzeren bootshaak en diverse scheepssintels lijken er op te wijzen dat ter plekke schepen zijn aangemeerd.

Interessant is de vondst van een drietal dierbegravingen, één hond en twee paarden, alle drie aangetroffen in het oostelijk deel van de nederzetting. Terwijl van de hond een volledig skelet aanwezig was, bleek dat beide paarden doelbewust onvolledig begraven zijn: van het best geconserveerde skelet, netjes begraven in een strak afgewerkte grafkuil, ontbrak namelijk het hoofd, het gehele rechtervoorbeen (inclusief schouderblad), bijna alle staartwervels en de onderste set rugwervels, inclusief heiligbeen. Her en der verspreid over de opgraving zijn ook losse paardenschedels aangetroffen, vaak in ondiepe kuilen gelegd. Mogelijk hebben we te maken met speciale rituelen rondom deze paardenresten, waar we vooralsnog echter geen duidelijk beeld van hebben.

Tevens zijn enkele menselijke resten aangetroffen. Deze bestaan met name uit losse schedels en zijn alle gevonden in secundaire context (in verspoelde afzettingen van de Oude Rijn en in afvalkuilen). Één van deze schedels is zeer opmerkelijk. Het gaat hierbij om een schedel, gevonden boven in een afvalkuil, met enkele zeer grote en diepe haksporen van vermoedelijk een bijl, waarbij zelfs de bramen van het moordwapen duidelijk zichtbaar zijn. Het letsel, onder andere op het achterhoofd en nabij één van de oren, is deze persoon ongetwijfeld fataal geworden.

Het merendeel van de menselijke resten is, net als de dierbegravingen, aangetroffen in het oostelijk deel van de nederzetting. Wellicht moeten we een (deels) – door de Oude Rijn - verspoeld grafveld zoeken ten oosten van het opgegraven deel van de nederzetting, dus onder de A2 of er ten oosten van, onder de strook grond tussen de A2 en het Amsterdam-Rijnkanaal. Diverse complete luxe metalen voorwerpen, zoals baardtangen en riemtongen, uit verspoelde riviercontext wijzen eventueel ook in die richting. Na het verwijderen van de huidige A2 – niet vóór 2009 - zal hopelijk meer duidelijkheid verschaft kunnen worden over de aan- of afwezigheid van een restant van een dergelijk grafveld.

Conclusies

Terwijl nog geen vijftien jaar geleden vroegmiddeleeuwse nederzettingsresten volledig onbekend waren in het gebied ten westen van de stad Utrecht, heeft grootschalig onderzoek binnen de Vinexlocatie Leidsche Rijn de afgelopen jaren echter aangetoond dat deze bewoningsperiode hier steeds beter vertegenwoordigd is. Van de inmiddels aangetroffen vroegmiddeleeuwse nederzettingen is die nabij de A2 vooralsnog de enige die op een grote schaal is onderzocht. De rond-uit spectaculaire resultaten laten niet alleen zien dat binnen de regio dit wellicht een van de grootste en belangrijkste woonplaatsen is geweest, tevens belooft de goede conservering van vondsten en sporen op deze opgraving veel voor de overige nog op te graven vroegmiddeleeuwse vindplaatsen binnen Leidsche Rijn. De hier gepresenteerde nederzetting vult hoe dan ook een grote lacune op voor de periode van de 6de tot 8ste eeuw tussen enerzijds Dorestad en het Kromme Rijngebied ten zuidoosten van Utrecht en anderszijds het vroegmiddeleeuwse nederzettingscluster in en rondom Leiden, Rijnsburg, Valkenburg en Leiderdorp nabij de westelijke riviermonding van de Oude Rijn.

De nederzetting langs de A2 was mogelijk de eerste laat-Merovingische/vroeg-Karolingische plaats van behoorlijke omvang ten westen van de stad Utrecht: hemelsbreed lag de nederzetting nog geen 4,5 km af van de vroegmiddeleeuwse handelsstad in de Utrechtse stadskern. De A2-opgraving heeft duidelijk laten zien dat op deze locatie een forse nederzetting is geweest, waarvan de inwoners waarschijnlijk handelsbetrekkingen onderhielden met westelijke, noordelijke en zuidoostelijke streken, gezien bijvoorbeeld de hoge percentages importaadewerk uit diverse regio's. De bootshaak en de scheepssintels maken het aannemelijk dat schepen hier aanmeerden. De nederzetting lag immers aan een van de belangrijkste handelsslagaders. Het relatief groot aantal munten aangetroffen tijdens het veldwerk, waaronder 28 *sceatta*'s, plus het bovengemiddeld aantal andere metalen objecten, waaronder een aantal spectaculaire sierstukken, lijken verder aan te geven dat in ieder geval een deel van de bewoners redelijk welgesteld was.

Gezien de afmetingen van de nederzetting en de locatie langs een belangrijke transportroute kunnen we ook aannemen dat deze nederzetting een speelbal is geweest in de 7de-eeuwse strijd tussen de Friezen en het Frankische koninkrijk. Gezien de mogelijk vroeg 9de-eeuwse einddatering van de nederzetting kunnen we verder een Vikingbezoek aan de laatste inwoners ook niet uitsluiten. Op de ingeslagen schedel na, zijn echter nergens duidelijke sporen van geweld aangetroffen. Mogelijk moeten we het eind van de bewoning eerder in verband brengen met een 8ste- of 9de-eeuwse intensivering van de rivieractiviteit, waarvoor op de opgraving enige aanwijzingen zijn gevonden; wellicht werden regelmatige rivieroverstromingen de inwoners te veel.

Hoe nu verder

Het onderzoek aan de sporen en de diverse vondstcategorieën is in volle gang. De zeer goede conserveringsomstandigheden in de diepere delen van de Oude Rijnbeddingafzettingen en in het diepere deel van de 'poel' geven hoopvolle verwachtingen voor analyses aan de verzamelde botanische resten, pollen, het hout en de vele zoölogische resten, waaronder ook veel vis- en vogelrestanten te vinden zijn. Voorts geeft onderzoek aan afval van gewei-, bot- en hoornbewerking, verschillende metaalslakken, glazen kralen en barnsteen naar verwachting meer informatie over de diverse ambachten die op het nederzettingsterein zijn uitgeoefend. Naar verwacht zal een eindrapportage over deze interessante nederzetting tegen het eind van 2006 het licht zien.

Literatuur

- ◆ H.J.A. Berendsen, *De genese van het landschap in het zuiden van de provincie Utrecht – een fysisch-geografische studie* (Utrecht 1982)
- ◆ Y. Henk, *Archeologisch vooronderzoek Leidsche Rijn-Rugbyvelden*, RAAP adviesdocument (Amsterdam 2005)
- ◆ B. Jansen, *Rijksweg A2. Leidsche Rijn (km 59.7 tot 62.5). Een Aanvullende Archeologische Inventarisatie*, RAAP-rapport 668 (Amsterdam 2001)
- ◆ B. Jansen, 'A2 Leidsche Rijn' in: *Archeologische Kroniek provincie Utrecht 2000-2001* (Utrecht 2002) p. 106–108
- ◆ B. Jansen en K. Leijnse, 'Plangebied 't Zand, gemeente Utrecht; een archeologisch vooronderzoek. RAAP rapport 1167 (Amsterdam 2005)
- ◆ J.S. Kamp, *Middeleeuwse bewoning langs de snelweg, Archeologisch proefonderzoek i.v.m. verlegging Rijksweg A2, Utrecht*, Basisrapportage archeologie 5 (Utrecht 2004)
- ◆ H.L. Wynia, 'Rijneul' in: *Archeologische Kroniek provincie Utrecht 2002-2003* (Utrecht 2004) p. 213-216

UTRECHT ♦ Leidsche Rijn, De Woerd

M. LANGEVELD, A. LUKSEN-IJTSMA EN P. WETERINGS

In de periode tussen 7 april en 29 september 2004 heeft de sectie Cultuurhistorie van de gemeente Utrecht definitief archeologisch onderzoek verricht in de VINEX-locatie Leidsche Rijn, deelplan De Woerd. Het project is door de gemeente Utrecht in eigen beheer uitgevoerd met een belangrijke financiële bijdrage van Bouwfonds Fortis en Maarssens Bouwbedrijf. Het onderzoek heeft hoofdzakelijk betrekking op het zuidelijk deel van de burgerlijke nederzetting bij het Romeinse *castellum* (*vicus*) op de Hoge Woerd en zijn directe omgeving. De aanleiding voor het onderzoek was de verstoring van het bodemarchief ten gevolge van geplande nieuwbouw.

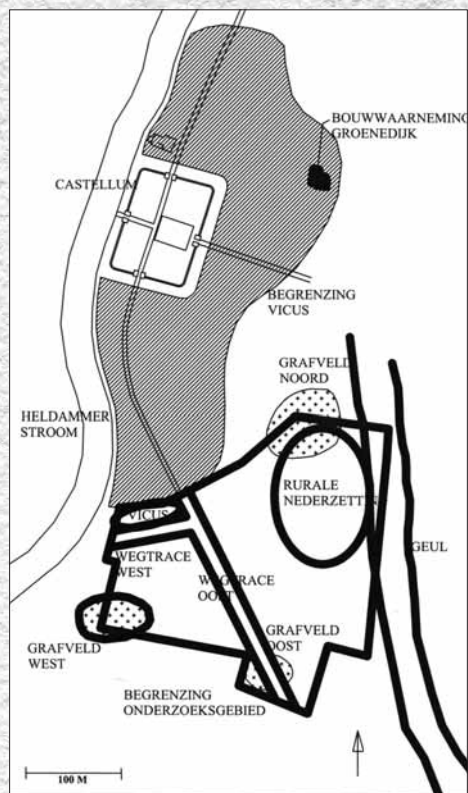
In totaal is een oppervlak van 4,5 ha vlakdekkend archeologisch onderzocht. Daarbij is een groot aantal sporen aan het licht gekomen die in ouderdom variëren van de Late IJzertijd tot in de Nieuwe tijd. Het leeuwendeel van de sporen stamt echter uit de Romeinse tijd. Er zijn binnen het veldonderzoek vier deelonderzoeken onderscheiden, te weten, de randzone van de *vicus*, de Romeinse infrastructuur, de grafvelden en een civiel rurale nederzetting in het oosten van het onderzoeksterrein. Naast de onderzoekslocatie op De Woerd heeft buiten het plangebied archeologische bouwbegeleiding plaatsgevonden aan een terrein langs de Groenedijk 6, dat eveneens binnen de veronderstelde *vicus* is gelegen. Dit project is administratief gescheiden (projectcode LR49), maar wordt gezien de geografische context in het rapport opgenomen. De uitwerking van het onderzoek is nog in volle gang en de hier gepresenteerde resultaten dienen dan ook als voorlopig te worden beschouwd. De deelonderzoeken zullen, voor zover mogelijk, in chronologische volgorde van de vindplaatsen behandeld worden.

Plangebied De Woerd (LR46)

Aan de oostzijde van het opgravingsterrein is onvoorzien een noord-zuid georiënteerde restgeul aangetroffen, met bewoningssporen aan de westelijke oever. De vroegste sporen van menselijke activiteit stammen uit de laat La Tène-periode. Het betreft een concentratie van aardewerk die in een stratigrafisch gesloten restgeulvulling is aangetroffen, alsmede twee *fibulae* die buiten archeologische context zijn aangetroffen. Er zijn echter geen grondsporen aangetroffen die met dit vondstcomplex in verband kunnen worden gebracht.

Na een periode van verlanding, is de geul rond het begin van de jaartelling kortstondig weer actief geweest, waardoor de vondstrijke horizont uit de IJzertijd geheel is afgedekt door nieuwe sedimenten. Daarna werd de westoever opnieuw het toneel van menselijke activiteit. De oudste sporen daarvan zijn centraal in het aangetroffen nederzettingsareaal gesitueerd en stammen uit het tweede decennium van de 1ste eeuw. Het betreft de kopse kant van een oost-west gerichte gebouwplattegrond, met geassocieerde erfgreppels en mogelijk een drietal waterkuilen. De westzijde van het gebouw is verdwenen als gevolg van bodemverstorende activiteiten. Voor het gebouw is een minimale lengte van 8,6 m vastgesteld. De breedte bedroeg 8,3 m. Waarschijnlijk gaat het om een drieschepige plattegrond. In een paalspoor in de zuidwand van de plattegrond is de onderkant van een houten paal bewaard gebleven, die geschikt bleek voor dendrochronologisch onderzoek. Daaruit kon een kapdatum tussen 3 vóór en 17 na Chr. werd vastgesteld. De aanleg van het gebouw bleek echter nauwkeuriger vast te stellen met de vondst van een muntmeester-as van Augustus in de wandgreppel van het gebouw. Deze munt is waarschijnlijk in de vroeg-Tiberische periode als bouwoffer geplaatst, en aangezien muntmeester-assen pas vanaf ca 14 na Chr. de noordelijke grensstreken bereiken, zal het gebouw dus ergens tussen het jaar 14 en 17 zijn

Overzicht van de
opgraving op De Woerd

Fragmenten van de
Romeinse helm

verrezen. De bouw was het startsein voor enkele generaties activiteit in de geulzone, die zich uit in een grote hoeveelheid grondsporen in de vorm van paalsporen, kuilen en greppels die alle in de eerste eeuw te dateren zijn. De grootste bewoningsintensiteit kan op grond van aardewerk- en muntdateringen in de pre-Flavische periode worden geplaatst. Uit de wirwar van sporen zijn mogelijk delen van erven en andersoortige nederzettingssporen aangetroffen.

Uit een centraal in het blootgelegde nederzittingsdeel gelegen waterput is een onderdeel van een Romeinse (ruiter)helm geborgen. Het betreft een door hoogwaardig drijfwerk rijk versierde voorhoofdband van verzilverd messing. Op het helmfragment zijn verschillende voorstellingen waar te nemen. Centraal is een plastisch uitgevoerde buste van een vrouw met lang gevlochten haar uitgethaamd. Voor haar borst houdt zij een schaal met vruchten of een gevlochten brood vast. Zij wordt aan beide zijden geflankeerd door voorstellingen van wilde dieren: aan een zijde zijn een leeuw en een everzwijn uitgebeeld, terwijl aan de andere zijde een voorstelling van een leeuw en een panter is uitgewerkt. Van de iconografie op het helmfragment zijn (nog) geen exacte parallellen bekend. Mogelijk gaat het om de personificatie van een landstreek in Afrika. De waterkuil waarin de helm is aangetroffen, kan op basis van het overige vondstmateriaal en stratigrafische context vóór 70 na Chr. worden gedateerd.

Enkele aspecten van de vondstomstandigheden wijzen mogelijk op een depositie van rituele aard. In de eerste plaats kan op grond van het vervormingspatroon worden uitgesloten dat de vervorming post-depositioneel heeft plaatsgevonden. Waarschijnlijk is dus sprake van intentionele vervorming van het object, een element dat vaker bij objecten in ritueel geïnterpreteerde context kan worden geconstateerd. In de tweede plaats is het vervormingspatroon niet consistent met wat men bij een beoogd verschromtingsobject mag verwachten, aangezien hierdoor verknippen sterk bemoeilijkt wordt. Verder zou de natte context waarin de depositie heeft plaatsgevonden eveneens kunnen duiden op rituele praktijk. Uit diverse archeologische casestudies is een beeld ontstaan waarbij militaire uitrustingsstukken deel uitmaken van rituele praktijken die worden voltrokken bij de overgang van fasen van een mensenleven en/of militaire of civiele loopbaan. Wellicht dient de vondst van de voorhoofdband in dit licht gezien te worden. De vondst is in dit geval mogelijk te interpreteren als offergave van een (inheemse) ruiter die middels het offer van een prominent deel van zijn uitrusting zijn militaire loopbaan symbolisch beëindigd (*Missio Honestas*).

In de loop van de Flavische periode (69-98 na Chr.) verloor het terrein aan de oostelijke geul zijn functie als nederzetting. Toch zijn er aanwijzingen van activiteit in deze periode, zoals de vondst van vier grote kuilen en twee greppels. Overtuigende sporen van bewoning zijn echter niet aangetroffen. Mogelijk is de

bewoning in de Flavische tijd hoofdzakelijk geconcentreerd in de *vicus* die ongeveer 150 m westelijker gelegen was. Dat er in deze periode waarschijnlijk geen bewoning aan de geul meer plaatsvond, heeft mogelijk ook te maken gehad met een vernatting van het gebied aan het eind van de 1ste eeuw na Chr. In deze periode lijkt de oude geuldepressie op bepaalde tijden, bijvoorbeeld tijdens natte winters, namelijk weer water te voeren. De archeologische neerslag van dit fenomeen is gerepresenteerd in de vorm van een vondstrijke vegetatiehorizont die op sommige plaatsen een dikte bereikt van 50 cm. Ondanks de periodiek natte omstandigheden wijst vondstmateriaal uit deze context op activiteiten tot in het eerste kwart van de 2de eeuw na Chr. Opmerkelijk binnen dit complex is het aandeel draadfibulae. Meer dan de helft van het totale aantal mantelspelden uit de geulzone wordt gevormd door draadfibulae van het type Almgren 15 en 16, terwijl keramische vondsten met vergelijkbare chronologische bandbreedte (ca. 70-120 na Chr.) ontbreken. Een curieus complex, aangezien de kern van de activiteiten binnen de *vicus* lijkt plaats te vinden. Een eenduidige verklaring ontbreekt vooralsnog.

Vondstmateriaal uit de periode na het eerste kwart van de 2de eeuw ontbreekt nagenoeg, net als grondsporen uit die periode. Pas in de vroege Middeleeuwen is hernieuwde activiteit waarneembaar als de geul opnieuw actief wordt en een laag zavel afzet op de eerder besproken vegetatiehorizont. Deze reactivering kan gedaateld worden met een aantal vondsten, waarvan de vondst van een muntschat de belangrijkste is. Deze bestaat uit 121 zilveren *sceatta*'s. De munten bevonden op de bodem van de reactiverings-horizont, verspreid over een zone van ongeveer 7 m. Het overgrote deel, ca 95%, is van het zogenaamde stekel-varken/standaard-type. Dit munttype werd tussen 680 en 750 na Chr. geslagen in Engeland en de Friese gebieden. De *sceatta*-schat van De Woerd is, op twee munten na, in laatstgenoemde regio geslagen. De twee overige exemplaren zijn in Engeland aangemunt. Een andere vondst kan in dezelfde chronologische context geslaat worden. Het betreft een zogenaamde *sax*, een eensnijdend kort zwaard uit de vroege Middeleeuwen. Dit type wordt ook wel *scramasax* genoemd en werd vooral gebruikt als houw- of kapzwaard. Typologisch kan het wapen aan het eind van de 7de en in het begin van de 8ste eeuw na Chr. worden geplaatst. Het is waarschijnlijk dat na de vroege Middeleeuwen het verlandingsproces van de oostelijke restgeul zich verder voltrekt. Sporen of vondstmateriaal uit latere perioden zijn niet aangetroffen.

Romeinse infrastructuur: twee wegen

Gezien de cultureel-landschappelijke ligging van het onderzoeksterrein, en de archeologische waarnemingen in het verleden, werd bij de aanvang van het onderzoek sterk rekening gehouden met de mogelijkheid dat een van de uitvals-

De zilveren sceatta's

*De twee Romeinse wegen
foto Hi shots.nl*

wegen uit het Romeinse *castellum* op het onderzoeksterrein zou worden aangetroffen. Groot was de verrassing toen bleek dat niet één, maar twee wegen uit de Romeinse tijd het terrein doorsneden. De eerste weg die is blootgelegd, doorkruist het terrein van het noordwesten naar het zuidoosten. In totaal beslaat deze zo'n 8000 m². Ruim 90% hiervan is blootgelegd en onderzocht. De weg was het best herkenbaar aan de bermgreppels. In verschillende werkputten tekenden zich twee greppelbundels af met een onderlinge afstand van gemiddeld 10 m. Deze greppels konden over een afstand van maar liefst 230 m worden gevolgd. Direct ten zuiden van de bewoningssporen behorende bij de *vicus*, die in het noorden van het onderzoeksterrein zijn blootgelegd, werd een tweede weg aangetroffen in eenzelfde verschijningsvorm als het eerder aangetroffen tracé. Deze tweede weg is noordoost-zuidwest georiënteerd en ligt daarmee min of meer haaks op de eerste weg. In het vlak tekende zich twee greppelbundels af met een onderlinge afstand van gemiddeld 10 m. De greppels zijn blootgelegd en onderzocht over een afstand van 85 m. Op het kruispunt van beide wegen zijn geen oversnijdingen waargenomen waaruit valt op te maken dat beide wegen gelijktijdig zijn aangelegd. Om de beide wegen van elkaar te onderscheiden is gekozen voor de terminologie *weg oost* en *weg west*.

De wegconstructies zijn relatief eenvoudig van opzet. Beide werden aan elke zijde geflankeerd door bermgreppels. In *weg oost* was het rijdek gefundeerd door een op het maaiveld opgeworpen zandlichaam. Bij *weg west* zijn hiervoor geen aanwijzingen aangetroffen. Het rijdek van *weg oost* bestond uit grind dat soms was vermengd met fragmenten keramisch bouw materiaal. Van *weg west* is geen rijdekverharding aangetroffen. Uit het profiel is gebleken dat beide wegen na de eerste aanleg vier maal een grondige onderhoudsbeurt hebben ondergaan. De onderhoudsbeurten varieerden van het uitdiepen van de bermgreppels en het aanvullen van het zandige weglichaam en het wegdek tot het veranderen van de loop van de weg. In eerste aanleg (fase 1) zijn *weg west* en *weg oost* aan de basis even breed opgezet. Beide wegen werden begrensd door een bermgreppel. De afstand tussen de greppels bedroeg 10 m. Er zijn geen aanwijzingen voor de aanleg van een verhoogd weglichaam binnen de bermgreppels. *Weg oost* wordt op basis van verspreide vondsten verondersteld met grind te zijn verhard. Op *weg west* zijn geen aanwijzingen aangetroffen voor verharding van het wegdek. Mogelijk is *wegtracé west* afgedekt met vergankelijk materiaal, zoals plaggen, of was een aangestampt *wegdek* toereikend. Aan de westkant van *weg oost* is een derde bermgreppel aangetroffen die op een afstand van 5 tot 6,4 m het tracé van *weg oost* volgde. Dergelijke secundaire bermgreppels zijn al eerder aangetroffen in Leidsche Rijn. Ze begrenzen stroken met breedtes oplopend tot tientallen meters en ze lijken het tracé van de weg over grote afstanden te volgen. Deze secundaire bermstroken maakten deel uit van het *wegtracé* en kunnen zijn gebruikt voor het verplaatsen van vee zonder schade te berokkenen aan het *wegdek*. Langs *weg west* is geen

secundaire gebruikszone aangetroffen. Op basis van het aardewerk dat is aangetroffen in de bermgreppels kan de aanleg van de wegen worden geplaatst in het laatste kwart van de 1ste eeuw of in het begin van de 2de eeuw.

Bij de eerste onderhoudscampagne (fase 2) zijn beide wegen verbreed. De breedte van de basis van wegtracé oost varieerde in die periode van 13,4 m in het noorden tot 13,8 m in het zuiden. Tussen de bermgreppels is een zandlichaam opgeworpen van minimaal 27 cm dat bestond uit lichtbruin zand met grind en zavelbrokjes. Mogelijk is de stort uit de nieuwe bermgreppels gebruikt voor de opbouw van het weglichaam. Hoewel er geen grindpakketten *in situ* zijn aangetroffen, wijst de aanwezigheid van grind in de bermgreppels erop dat ook in deze wegfase grind is gebruikt als wegverharding. De secundaire bermzone langs wegtracé oost lijkt in deze fase te zijn opgegeven. Op het kruispunt van beide wegen is een driehoekig 'plein' ontstaan van 16,6 m in doorsnede. Weg west werd richting het westen smaller. Uiteindelijk was de weg aan de basis 11,3 m breed. In het profiel zijn geen sporen aangetroffen van een opgeworpen weglichaam of wegverharding voor wegtracé west. Op basis van het aardewerk uit de bermgreppels is fase 2 aan het einde van de 1ste of het begin van de 2de eeuw te plaatsen.

Gelijk met de aanleg van wegfase 2 is ook het direct omliggende landschap ingericht. Hierbij lijkt sprake van een planmatige aanpak. Zowel ten oosten als ten westen van wegtracé oost zijn greppels aangetroffen, die aanhaken aan de bermgreppels van de weg. Deze greppels verdeelden het landschap in een aantal percelen. De afstand tussen de perceleringsgreppels komt overeen met een Romeinse *actus* (35,51 m). Het Romeinse landindelingssysteem wordt *centuriatio* genoemd. Dit systeem, waarbij gebruik wordt gemaakt van vaste afstanden en verhoudingen, is op verschillende locaties in het Romeinse rijk aangetroffen. Opvallend is dat het perceleringssysteem ten noorden van weg west veel kleinere percelen had. Weg west vormde op dit punt dus de fysieke grens van het *vicusterrein*. Het is aannemelijk dat binnen de 'bebouwde kom' van het *vicus*areaal een andere basismaat voor percelering gebruikt werd dan in het buitengebied.

De daaropvolgende grootschalige onderhoudswerkzaamheden (fase 3) bestonden voornamelijk uit herprofilering en aanscherping van de weglichamen en -tracés. Het 'plein' op het kruispunt van beide wegen werd vervangen door een scherpe hoek tussen wegtracé oost en west. De secundaire bermzone langs de westkant van weg oost werd in ere hersteld. De breedte van de secundaire bermzone op gereconstrueerd maaiveld lag in deze fase tussen de 2 tot 3,5 m. De basis van het weglichaam van weg oost varieerde van 9,7 m tot 10,5 m. In het noorden was de weg iets smaller dan in het zuiden. De verbreding van de weg van fase 2 werd daarmee dus weer ongedaan gemaakt. Het weglichaam bleek evenals in de vorige fase tot een hoogte van tenminste 27 cm opgeworpen. De grote hoeveelheden

grind in de bermgreppels wijzen erop dat het wegdek is verhard met grind. De centuriatiegreppels bleven in deze fase intact. De basis van weg west varieerde van 15,5 m in het oosten tot 11,2 m in het westen. Deze onderhoudsfase bracht dus geen veranderingen met zich mee voor wegtracé west. Wederom zijn er geen aanwijzingen aangetroffen van een opgeworpen weglichaam of enige vorm van wegverharding. Op basis van het aardewerk in de bermgreppels kan deze wegfase in de tweede helft van de 2de eeuw worden geplaatst.

In de loop van de tweede helft van de 2de eeuw is een homogeen zandpakket afgezet op de greppels van wegfase 3. Het pakket was zo'n 40 cm dik en vervuild met houtskool en kleine fragmenten bouw materiaal. Mogelijk is het pakket het resultaat van een overstroming die vanuit het noordwesten het terrein overspoelde. Weg west werd zodoende begraven onder het riviersediment. Wegfase 4 is daaropvolgende noodzakelijke nieuwe aanleg van de verdwenen weg west. Opvallend is dat niet alleen weg west opnieuw is aangelegd, maar ook weg oost onder handen is genomen. In de oostelijke bermzone betekende dit niet meer dan een herprofilering van de al bestaande greppel. Aangezien de overstroming blijkens de profielen dit gedeelte van het terrein nooit bereikt heeft, zal de oostelijke berm van weg oost ook onaangetast zijn door de overstroming. Echter in de westelijke bermzone werd een nieuw greppeltracé gegraven. Mogelijk was de greppel en het talud van wegfase 3 in de westelijke bermzone door de overstroming niet goed meer zichtbaar in het landschap en heeft men daarom onbewust het greppeltracé verlegd. Het is ook denkbaar dat er behoefte was aan een bredere weg en dat men bewust het greppeltracé heeft verlegd bij deze gelegenheid. De breedte van de wegbasis van weg west was in deze fase 11,8 m. Door de flauw afbuigende westelijke bermgreppel verbreedde de weg ter hoogte van het kruispunt. Dit fenomeen is reeds eerder waargenomen in wegfase 2. Het is onduidelijk of er sprake is geweest van een verhoogd weglichaam voor het westelijke tracé. Evenmin is duidelijk of het wegdek verhard is geweest. Het ontbreken van grind of ander mogelijk wegdek materiaal doet vermoeden dat het wegdek niet of met vergankelijk materiaal bekleed is geweest. De breedte van de wegbasis van weg oost is gelijk aan die van weg west, en wel 11,7 m. Op basis van het vondstmateriaal in de bermgreppels lijkt het wegdek van weg oost in deze fase uit zowel grind als *tegula* fragmenten te hebben bestaan. Het weglichaam van wegtracé oost lag minimaal 26 cm boven het Romeinse maaiveld. De wegbasisverbreding die ten zuiden van het kruispunt duidelijk waarneembaar is, lijkt ten noorden van het kruispunt, waar de *vicus* bebouwing begint, niet te zijn toegepast. De breedte van de weg in fase 4 is hier nagenoeg gelijk aan de breedte van de voorganger, fase 3 (9,7 m). De reeds aanwezige indeling van de *vicus* liet mogelijk een wegverbreding niet toe. Analyse van het vondstmateriaal dat is aangetroffen in de bermgreppels van fase 4 heeft door het ontbreken van duidelijk dateerbare stukken geen duidelijke datering opgeleverd.

Wegfase 5 representeert het laatste grondige, grootschalige onderhoud aan de wegtracés. Dit onderhoud bestond onder meer uit het uitdiepen van de bermgreppels. Het tracé van de greppels is daarbij niet of nauwelijks veranderd. De basis van het weglichaam was op veel plaatsen iets smaller dan in de vierde fase. De afstand tussen de greppels van wegtracé west was 8,6 m. De afstand tussen de bermgreppels van weg oost ten noorden van het kruispunt lag op 8,9 m. In de omgeving van de *vicus* kwamen weg west en weg oost dus sterk overeen. Mogelijk is op beide tracés het weglichaam zelf nog verstevigd en is het wegdek aangevuld of vernieuwd. Archeologische aanwijzingen hiervoor ontbreken echter. Ten zuiden van het kruispunt, buiten de bebouwde kom, verbreedde weg oost echter al snel tot 12 m. Hoewel dit niet zoveel verschilt met de wegbreedte in fase 4, is het contrast in deze laatste fase tussen de weg in de *vicus* en de weg in het buitengebied groot. Er zijn geen aanwijzingen dat de centuriatiegreppels buiten gebruik zijn geraakt voor de aanleg van wegfase 5. Op basis van het aardewerk in de bermgreppels wordt deze laatste onderhoudscampagne aan het einde van de 2de eeuw of het begin van de 3de eeuw geplaatst.

Hoewel beide wegen in archeologische vorm sterk op elkaar lijken, kan het ontbreken van een opgehoogd weglichaam en wegverharding in wegtracé west een aanwijzing zijn voor een verschil in functie en belang. Weg oost is in verschillende fasen steviger en breder uitgevoerd dan weg west, wat een grotere transportcapaciteit en eventueel groter belang zou kunnen doen veronderstellen. De nevenstrook die weg oost heeft, in tegenstelling tot weg west, lijkt dit te bevestigen. De gelijke frequentie van onderhoud lijkt het verschil in belang van beide wegen niet te onderstrepen. Weg west vormt de fysieke scheiding tussen de bebouwing van de *vicus* en het omringende (akker)land. Het tracé van weg oost was wat richting betreft georiënteerd op de veronderstelde locatie van de *porta sinistra* van het *castellum*. Mogelijk betrof weg west een 'ringweg' rond de *vicus*, en kan weg oost geïnterpreteerd worden als een van de uitvalswegen die het *castellum* en de *vicus* verbonden met de rest van het Romeinse rijk. Het opgeworpen zandlichaam en de aanwezigheid van zowel grind als *tegula*fragmenten als rijdekverharding is een bekende verschijningsvorm van de *limesweg* die is aangetroffen in De Meern-Veldhuizen. De *limesweg*, die is aangelegd op de zuidelijke oever van de Rijn, vormde de verbinding over land tussen de Romeinse *castella*. Naast de Rijn als waterweg is de *limesweg* het enige bekende provincieoverstijgende infrastructuurelement in dit deel van het Romeinse rijk. Het lijkt aannemelijk dat weg oost onderdeel is van de *limesweg*. Het is niet duidelijk of deze weg een rechtstreekse verbinding vormde met het *castellum* in Woerden richting het westen of met het *castellum* in Utrecht richting het oosten.

De jongste vondsten die geassocieerd kunnen worden met het wegtracé zijn enkele fragmenten vroegmiddeleeuws aardewerk met radstempelpersiering. Het is

denkbaar dat deze verhoogde weg tot ver na het uiteenvallen van het Romeinse rijk als pad gefunctioneerd heeft.

Het *vicus*areaal

Tijdens de campagne van 2004 is op twee locaties binnen het *vicus*areaal onderzoek verricht. Dit behelsde in de eerste plaats het definitief archeologisch onderzoek in plangebied De Woerd. Hierbij is de zuidoostelijke randzone van de *vicus* blootgelegd. Het tweede onderzoek betreft een bouwbegeleiding aan de Groenedijk. Bodemversturende activiteiten als gevolg van de constructie van een schuur waren daar aanleiding voor een intensieve bouwbegeleiding.

Bij het onderzoek naar het *vicus*areaal op De Woerd zijn in totaal vijf werkputten aangelegd, die bij elkaar 0,4 ha nederzettingsterrein omvatten. Binnen het *vicus*-deel zijn de restanten aangetroffen van noordwest-zuidoost georiënteerde percelen, waarvan de zuidelijke begrenzing wordt gevormd door de noordelijke bermgreppels van het westelijke wegtracé. De maatvoering en indeling van de percelen is in de loop der tijd verschillende malen aan herindeling onderhevig geweest. De aanleg van de vroegste fase kan op grond van het vondstmateriaal in combinatie met muntvondsten in de Flavische tijd (69-98 na Chr.) gedateerd worden. De indeling van het terrein is in deze vroegste fase onregelmatig. De zuidoosthoek van het onderzochte *vicus*areaal was begrensd door een greppeldeel dat het terrein afsluit van de overige *vicus*. Het terrein binnen de omgreppeling mat ca 16x10 m. Op dit terrein was een waterkuil aangelegd. De functie van het omgreppelde terrein is onduidelijk. De overige drie fasen bestrijken de gehele 2de eeuw en de eerste helft van de 3de eeuw. Een tweede en een derde fase, gedateerd tussen 150-175 en 175-225 na Chr. van herindeling zijn onderscheiden. Vanaf de tweede helft van de 2de eeuw en met name in het laatste kwart van de 2de eeuw lijken de sporen van menselijke activiteit toe te nemen. Mogelijk was pas vanaf deze periode het beschikbare nederzettingsareaal ten volle benut. Ook in deze jongere fasen is sprake van een planmatige percelering, al is de maatvoering onregelmatig. De duiding van activiteiten op de erven in deze gebruiksfasen is problematisch. Het aardewerk vertoont een 'doorsnee' spectrum voor sterk geromaniseerde vindplaatsen.

Fase 4 (eerste helft van de 3de eeuw) kan op grond van het vondstmateriaal niet nauwkeuriger gedateerd worden dan eind tweede- of eerste helft 3de eeuw en lijkt hierdoor gelijktijdig met fase 3. Echter, de sporen geassocieerd met fase 4 kunnen op grond van oversnijdingen tot een jongere fase gerekend worden. Deze fase omvat een paalconfiguratie aan de noordzijde van het onderzochte *vicus*areaal die mogelijk mag worden opgevat als de restanten van een gebouwplattegrond. Het gebouw is noordoost-zuidwest georiënteerd en heeft gereconstrueerde dimensies van 6,7x16 m. De ingangspartijen worden gevormd door een set stijlen in de

lange wand die op ca 7 m van de zuidelijke kopse kant zijn gesteld. Binnen de structuur zijn enkele kuilen aangetroffen die waarschijnlijk tot de plattegrond gerekend kunnen worden. Het gaat om vier ondiep ingegraven kuilen van een palenrij die oorspronkelijk in een rij gesteld moet zijn. Hoewel de paalstelling ongeveer 40 cm van de ideale lengte af van het gebouw afwijkt, kan niet worden uitgesloten dat deze een nokdragende functie vervulden. Het is derhalve onduidelijk of het een enkel- of een tweeschepig gebouw betreft. De plattegrond wordt aan de zuidzijde begeleid door een greppel die parallel ligt aan de lange zijde van het gebouw. Ten zuidwesten van het gebouw is een waterput aangetroffen die tot dezelfde gebruiksfase gerekend mag worden en mogelijk gelijktijdig met het gebouw gefunctioneerd heeft. Uitsproken laat 3de-eeuws vaatwerk of metaalvondsten lijken te ontbreken. De jongste muntvondsten binnen het *vicus*areaal zijn aangemunt tijdens de regering van Severus Alexander (tot 235 na Chr). Hieruit mag voor het onderzochte areaal waarschijnlijk een sterke afname van bewoningsintensiteit in het tweede kwart van de 3de eeuw verondersteld worden.

Binnen het *vicus*areaal zijn negen kuilen aangetroffen die gelijktijdig zijn met de *vicus*bewoning. In vrijwel alle gevallen gaat het om langwerpige greppels met een a-symmetrisch profiel. Het overgrote deel van de kuilen is niet aan een specifieke aanlegfase toe te wijzen. De functie van de kuilen kon niet worden vastgesteld.

Groenedijk 6 (LR49)

Geplande nieuwbouw op het perceel Groenedijk 6 in De Meern, gaf gelegenheid tot het uitvoeren van bouwbegeleidende waarnemingen op een andere locatie binnen het *vicus*areaal. Dit terrein bevindt zich 250 m. ten noorden van het onderzoeksterrein op De Woerd. Om de omstandigheden voor waarnemingen optimaal te houden zijn de bouwputten in twee niveaus uitgegraven. Dit resulteerde in de aanleg van twee ‘werkputten’ van ca 6x6 m en 16x12 m die ieder in twee vlakken zijn onderzocht.

Verdeeld over de twee werkputten zijn de restanten van een gebouw aangetroffen, alsmede een met puin opgevulde greppel die mogelijk mag worden geïnterpreteerd als fundering of uitbraaksleuf. Het gebouw is oost-west georiënteerd. Als gevolg van de onderzoeksomstandigheden kon alleen het uiterst westelijk deel worden gedocumenteerd. Het gebouw had een minimale lengte van 9,2 m. De breedte aan de westelijke kopse zijde is gereconstrueerd op basis van het oostelijke kopse gebint. De breedte van dit gebint bedroeg 7,1 m. Op basis van een paalspoor op de lengte van het gebouw kan mogelijk een tweeschepige constructie worden verondersteld. Aan de westzijde is een opening tussen de wandstijlen aangetroffen van 1,3 m die als ingangspartij kan worden geïnterpreteerd. Uit de sporen geassocieerd met de structuur zijn geen vondsten gedaan. Vondsten uit

het ophogingspakket onder het gebouw leveren een *ante-quem* datering in de eerste helft van de 3de eeuw. Het gebouw moet dus in de loop van de 3de eeuw of later zijn opgericht.

Grafvelden op De Woerd

In totaal zijn er tijdens het onderzoek op De Woerd in 2004 64 grafkuilen aangetroffen. In alle gevallen is er sprake van crematie. De graven zijn verspreid over het terrein in vier verschillende 'grafveldjes' aangetroffen.

In het noorden van het onderzoeksterrein, zijn achttien grafkuilen blootgelegd. Drie grafkuilen zijn omgeven door een vierkante greppel. Deze greppels en eventuele opgeworpen heuveltjes binnen de greppels kunnen als markering van het graf hebben gediend. De overige grafkuilen hebben niet een archeologisch zichtbare landschappelijke markering gekend. Wel zijn er in de omgeving van de grafkuilen vijf ronde kringgreppels aangetroffen die tot een grafmonument kunnen hebben behoord. Van grafkuilen is echter niets teruggevonden. Hierbij dient te worden opgemerkt dat het terrein door subrecente ploeg- en graafactiviteiten zeer verstoord is. Fysisch-antropologisch onderzoek heeft uitgewezen dat de grafkuilen, voor zover bekend, de resten van volwassenen personen van boven de 20 jaar bevatten. De meeste waren jonger dan 40 jaar. Geslachtsbepaling was slechts in twee gevallen mogelijk. In een geval betrof het een vrouw, in het andere een man. Vervorming van een wervel van de man, die eveneens tussen de 20 en 40 jaar oud was, kan wijzen op het verrichten van zware arbeid. In de meeste grafkuilen zijn bijgiften aangetroffen. Het betrof voornamelijk aardewerk, waarbij een voorkeur was voor kruiken en kruikamforen. Elke grafkuil waarin aardewerk is aangetroffen bevatte in ieder geval enkele fragmenten daarvan. In de meeste gevallen was dat ruwwandig aardewerk, zoals fragmenten van kookpotten en kommen en enkele borden. Er zijn ook enkele stukken tafelwaar aangetroffen in de vorm van geverfde bekers en enkele fragmenten *terra sigillata*. Al het aardewerk is gefragmenteerd aangetroffen. Dit is voornamelijk het gevolg van bodemroerende werkzaamheden die in de moderne tijd hebben plaatsgevonden. In zeven grafkuilen is echter verbrand aardewerk aangetroffen. In deze gevallen heeft de overledene dus al op de brandstapel bijgiften meegekregen. In de meeste grafkuilen zijn de overblijfselen van de brandstapel ongesorteerd ter aarde besteld (*Brandgrube*-type). In de grafkuil werden zodoende naast verbrand bot en aardewerk en mogelijke andere bijgiften ook resten van de brandstapel zelf in de vorm van grote hoeveelheden houtskool en eventueel spijkers aangetroffen. Daarnaast kwam een tweede variant, het *Brandschüttung*-type, ook vaak voor. In dat geval zijn de crematieresten zorgvuldig verzameld van de brandstapel en op de bodem van de grafkuil gezet. Hierbij is soms gebruik gemaakt van een doek om de crematieresten bijeen te houden, maar hiervoor kon ook een aardewerken urn gebruikt worden. Naast de crematieresten zijn vaak onverbrande grafgiften bijgezet. Een derde variant, die

schone urnbijzetting wordt genoemd, kwam slechts tweemaal voor in dit grafveld. Hierbij werden de resten van de brandstapel verzameld in een pot van aardewerk, die vervolgens begraven werd. Als urn is doorgaans een ruwwandige kookpot of kom gekozen. Een opvallende vondst in een van de graven betrof een versierde opengewerkte schijf. Mogelijk heeft deze schijf een *balteusriem* gesierd.

Dit is een schouderriem waaraan de zwaardschede is bevestigd. Vanaf het einde van de 1ste eeuw hoorde dit tot de standaarduitrusting van een soldaat in het Romeinse leger. Het is daarom aannemelijk dat in deze grafkuil een soldaat uit het *castellum* is begraven. Naast voornoemde bijgaven zijn er ook aanwijzingen gevonden dat er voedsel is meegegeven in het graf. In drie graven zijn namelijk onverbrande resten van varken aangetroffen, in één geval samen met de onverbrande resten van kip. Ook is er een graf aangetroffen met daarin de resten van kip en patrijs. In de Romeinse wereld was het gebruikelijk de overledene zaken mee in het graf te geven die hij of zij kon gebruiken bij de reis naar de onderwereld. De vroegste graven in dit grafveld lijken in het laatste decennium van de eerste of het begin van de 2de eeuw te zijn aangelegd. Het jongste graf kan in de vroege 3de eeuw geplaatst worden. Mogelijk strekt dit grafveld zich verder uit richting het noorden en westen. Dit kon echter niet onderzocht worden om dat dit terrein een archeologisch monument betreft.

In de zuidwestelijke hoek van het opgravingsterrein, tegen de bebouwing van de huidige Woerdlaan aan, is een tweede grafveldje blootgelegd bestaande uit zeven grafkuilen. Mogelijk is dit grafveldje nog aanzienlijk groter, maar de waarnemingen bleven beperkt tot een smalle leidingsleuf. Het betrof voornamelijk graven van het hierboven genoemde *Brandgrube*-type. Er zijn geen kringgreppels of andere randstructuren aangetroffen. Geslachtsbepaling was bij twee grafkuilen succesvol: beide personen bleken van het vrouwelijke geslacht te zijn. De leeftijd van de overledenen varieerde tussen de 18 en de 60 jaar. Van twee personen viel de leeftijd nauwkeuriger te bepalen. Eén persoon was tussen de 20 en de 40 jaar en een ander tussen de 35 en 52 jaar. Ook in dit grafveld is een sterke voorkeur voor kruiken of kruikamforen als bijgaven waargenomen. Naast aardewerk waren er ook persoonlijke voorwerpen meegegeven. Eén graf bevatte twee *fibulae* (mantelspelden). Het betrof een eenvoudige draad*fibula* en een met niëllo- of emaille-inleg versierde *fibula*. Opvallend is de vondst van een compleet olielampje in een van de graven. Het lampje is vervaardigd in een atelier van de pottenbakker Fortis. Stempels van deze pottenbakker kennen een groot verspreidingsgebied, waaruit geconcludeerd is dat de pottenbakker Fortis vestigingen had op verschillende locaties in zowel *Germania Inferior* als *Germania Superior*. Het lampje wordt gedateerd ergens tussen het eind van de 1ste tot halverwege de 2de eeuw. Olielampjes worden overigens vaker aangetroffen in funeraire context. De achterliggende gedachte was mogelijk dat het lampje licht kon schijnen op de weg naar de onderwereld. In twee grafkuilen zijn de resten van varkens aangetroffen. Onderzoek

*Een versierde,
opengewerkte schijf*

Het complete olielampje

*De kruik met het
opschrift 'Saturni'*

naar botanisch materiaal in de graven heeft aangetoond dat in een van de graven pap aanwezig was. Zowel de pap als de resten van varken kunnen als meegegeven voedsel geïnterpreteerd worden. Dit grafveld is overigens ouder dan het noordelijk grafveld. Het oudste graf lijkt te zijn aangelegd in de Flavische periode (69-96 na Chr.) terwijl het jongste graf in het tweede kwart van de 2de eeuw is gegraven. Zoals gezegd, is het mogelijk dat dit grafveld zich verder uitstrekt onder de bebouwing aan de Woerdlaan naar het noorden, zuiden of westen.

Daarnaast zijn er ruim 100 m richting het noorden drie geïsoleerde graven zonder kringgreppels aangetroffen, die in de 2de eeuw geplaatst kunnen worden. De grafkuilen bevonden zich op de grens van de 'bebouwde kom' van de *vicus* en het buitengebied. Uit fysisch-antropologisch onderzoek bleek dat een van deze kuilen de overblijfselen van een zeer jong kind in de leeftijd van 0 tot 2 jaar bevat. Het grafritueel rond het graf van deze dreumes lijkt op basis van archeologische waarnemingen niet te verschillen van een graf van een volwassene. Enkele tientallen meters van het kindergraf verwijderd, is een grafkuil aangetroffen waarin de resten zijn aangetroffen van een persoon tussen de 20 en de 60 jaar. Geslachtsbepaling was op basis van het botmateriaal niet mogelijk. Naast het gebruikelijke ruwwandige en gladwandige aardewerk zijn er fragmenten van een benen spinrok aangetroffen. Spinrokken worden uitsluitend in vrouwengraven aangetroffen. Spinnen was een vrouwenaangelegenheid en werd in de Romeinse wereld beschouwd als een bezigheid die een eerbare vrouw sierde. De spinrok stond dan ook symbool voor vrouwelijke eerbaarheid en kuisheid.

Het grootste grafveld is aangetroffen in het zuidoosten van het onderzoeksterrein. Dit grafveld bestaande uit 36 graven was gelegen langs weg oost. Het betrof voornamelijk grafkuilen van het *Brandgrube*-type, maar ook *Brandschüttung*-graven kwamen er veel voor. Twee begravingen zijn schone urnbijzettingen, waarbij in beide gevallen was gekozen voor een beige ruwwandige pot als urn. Fysisch-antropologisch onderzoek wijst uit dat in de grafkuilen voornamelijk volwassenen zijn begraven. Drie personen waren in hun tienerjaren (tussen de 12 en de 20 jaar) toen ze overleden. Een hiervan was zeker jonger dan 16 jaar. De overige personen waren op het moment van overlijden tussen de 20 en de 60 jaar, waarvan bijna de helft niet ouder is geworden dan 40 jaar. Er bevinden zich 9 mannen en 6 vrouwen in het grafveld. Het geslacht van de overige personen is onbekend. Alle grafkuilen waarin bijgiften zijn aangetroffen, bevatten fragmenten van kruiken of amfoorkruiken. In een graf is een kruik van het type Hofheim 50/51 compleet aangetroffen, zij het gefragmenteerd door postdepositionele processen. Op de schouder van de kruik is een graffito aangetroffen: SATURNI (vert.: van Saturnus). Wellicht gaat het om een eigendomsmerk. Fysisch-antropologisch onderzoek heeft uitgewezen dat in deze grafkuil een man is bijgezet met een leeftijd tussen 19 en 28 jaar. Was dit misschien Saturnus? Daarnaast bevatte ruim tweederde van de grafkuilen ruw-

wandig aardewerk in de vorm van een kookpot of kom, maar ook borden kwamen regelmatig voor. Ook luxer tafelwaar bleek meegegeven aan de doden. In veertien graven zijn geveerde bekers aangetroffen en in vijf graven zijn fragmenten vaatwerk van *terra sigillata* aangetroffen. Het gaat daarbij om zowel borden als bakjes. Naast aardewerk zijn er in twee grafkuilen niet nader determineerbare glasfragmenten aangetroffen. Eén grafkuil bevatte een as van keizer Trajanus (98-117 na Chr.). De helft van de graven bevatte onverbrande varkensbotten. Deze kunnen eveneens als meegegeven voedsel geïnterpreteerd worden. In twee gevallen zijn naast de resten van varken ook vogelresten aangetroffen.

Het oudste graf binnen dit grafveld lijkt te zijn aangelegd in de jaren zeventig of tachtig van de 1ste eeuw na Chr. Het grafveld lijkt tot in het eind van de 2de en mogelijk het begin van de 3de eeuw in gebruik te zijn geweest. Hoewel grafvelden langs uitvalswegen van zowel *castella* als steden zeer gebruikelijk waren in de Romeinse periode, is de locatie van dit grafveld toch zeer opmerkelijk. Dertig van de 36 grafkuilen waren namelijk aangelegd in de zuidwestelijke flank van het weglichaam van de uitvalsweg. Voor de aanleg van de weg was een zandlichaam opgeworpen van minimaal 26 cm hoog. Op de top was het wegdek van grind aangebracht en aan de zijanten waren schuine taluds gecreëerd. In het zuidelijk talud waren de grafkuilen ingegraven. De overige zes grafkuilen, waaronder het oudste aangetroffen graf, zijn ten noorden van de weg aangetroffen. De weg is aangelegd in de Flavische periode of in het begin van de 2de eeuw en lijkt op basis van het aardewerk dat is aangetroffen in de bermgreppels van de verschillende fasen in ieder geval in gebruik te zijn geweest tot het eind van de 2de of begin van de 3de eeuw. Het grafveld en de weg waren dus gelijktijdig in gebruik. Het is niet duidelijk waarom voor deze graven een locatie in het talud van de weg is gekozen. Het is mogelijk dat de personen die hier begraven zijn een aparte groep binnen de gemeenschap van het *castellum* en de *vicus* vormden. Het onderzoek heeft tot nu toe een heterogeen beeld opgeleverd van deze groep. Het betreft zowel mannen als vrouwen in de leeftijdscategorie van 12 tot 60 jaar. De grafritus wijkt niet af van de degene die is aangetroffen in de twee andere grafvelden. Wellicht behoorden de doden tot één familie. De uitzonderlijke locatie van het grafveld wijst mogelijk op een speciale rol of functie die leden van deze groep hebben gespeeld in het politiek of maatschappelijk leven van de *vicus*.

Synthese

De gecombineerde gegevens van de verschillende deelonderzoeken hebben een coherent beeld opgeleverd van het Romeinse landschapsgebruik en de landschapsindeling in de directe omgeving van het Romeins *castellum* op de Hoge Woerd. Daarnaast leverde het een dynamisch beeld op van interactie tussen aanwezige inheemse groepen en bewoners van *castellum* en *vicus* vanaf de vroege

jaren veertig van de 1ste eeuw. Het vondstcomplex van de rurale nederzetting aan de geul wijst waarschijnlijk op contacten tussen de bewoners van de nederzetting en het Romeins militaire apparaat reeds vóór de stichting van het *castellum* in ca 40 na Chr. Aanwezigheid van onder meer Italische en vroege Zuidgallische *Sigillata* en *miliforiglas* geven aanleiding voor deze hypothese. Wellicht mogen contacten met de militaire nederzetting in Vechten verondersteld worden die vanaf 4/5 na Chr. gedateerd wordt en ca 10 km stroomopwaarts van het *castellum* in de Meern gelegen is. Bij de 1ste-eeuwse vindplaatsen op de Hoge Weide en de Ouderijnseweg in Leidsche Rijn zijn dergelijke contacten in verschillende mate aangetoond.

De stichting van het *castellum* rond 40 na Chr. heeft op het onderzoeksterrein (zie heirna) weinig archeologisch traceerbare sporen nagelaten. De aanwezigheid van een *vicus* vóór 70 na Chr. kan, in tegenstelling tot een groot aantal buitenlandse voorbeelden, niet worden aangetoond. Analyse van muntvondsten lijkt erop te wijzen dat de *vicus* pas in de Flavische tijd werd aangelegd. Gedurende de vroeg- of midden-Flavische tijd zijn grootschalige planologische ingrepen in het landschap verricht. De vroegste *vicus*sporen vallen samen met de constructie van het vroegst traceerbare wegtracé. Kort hierna is een uitgebreid landindelingssysteem (*centuriatio*) aangelegd en zijn de terreindelen in het noorden, zuidwesten en zuidoosten als grafveld in gebruikgenomen. Aan de oostzijde van het onderzoeksterrein raakte de rurale nederzetting echter buiten gebruik.

Bij het nederzettingsterrein aan de oostelijke geul zijn na de Flavische tijd sporen van periodieke vernatting waargenomen. Toch blijft het terrein tot in de eerste kwart van de 2de eeuw toneel van menselijke activiteit, wat valt af te leiden uit een groot aantal draadfibulae en enkele keramische vondsten. Waar het terrein voor is gebruikt, blijft helaas onduidelijk. In de *vicus* is relatief weinig activiteit waarneembaar in de eerste helft van de 2de eeuw na Chr. Ook ontbreken voor deze periode sporen van herprofilering van het wegtracé. Pas vanaf de tweede helft en met name het laatste kwart van de 2de eeuw zijn sporen van activiteit waarneembaar. Dit lijkt pas plaats te vinden na een overstroming, die zijn sporen over een groot deel van het westelijk onderzoeksterrein heeft nagelaten. Vanaf het laatste kwart van de 2de eeuw tot het tweede kwart van de 3de eeuw zijn er drie fasen van herindeling van het zuidelijk *vicus*areaal en herprofilering van wegsecties te onderscheiden. In deze periode lijkt de bewoning op het onderzochte deel van de *vicus* intensiever dan in de voorafgaande periode. Tot de jongst waargenomen structuren in de *vicus* kunnen een tweetal mogelijke gebouwplattegronden gerekend worden. De gebouwen zijn in of vanaf het tweede kwart van de 3de eeuw in gebruik geweest. Hierna kan geen structurele Romeinse bewoning binnen het onderzoeksgebied worden aangetoond. In de vroege Middeleeuwen is de directe omgeving van het *castellum* opnieuw bewoond. Een aantal losse vondsten uit deze periode is geconcentreerd aan de oostelijke geul. Zij vormen het jongste premoderne complex binnen het onderzoeksgebied.

Literatuur

- ♦ K. Böhner, *Die Fränkischen Altertümer des Trierer Landes* (Berlijn 1958)
- ♦ T. Derks, *Gods, Temples and ritual practices, The transformations of religious ideas and values in Roman Gaul* (Amsterdam 1998)
- ♦ F. Kemmers, *De Romeinse muntvondsten van het terrein de Hoge Woerd in De Meern gemeente Utrecht* (conceptrapport 2006; in voorbereiding)
- ♦ N. Roymans, *Tribal societies in Northern Gaul, an antropological perspective*, Cingula 12, 1990
- ♦ C. Sommer, *Kastellvicus und Kastell, Untersuchungen zum Zugmantel im Taunus and zu den Kastelvici in Obergermanien und Raetien*, Fundberichte aus Baden –Württemberg, Band 13, 1988
- ♦ H. Wynia, S. Mooren, M. Hendriksen, J.S. van der Kamp en C. Den Hartog, 'Utrecht Vleuten/De Meern – Hogeweide,' in: *Archeologische Kroniek provincie Utrecht 2002-2003* p. 198-212

UTRECHT ♦ De Meern, Oudenrijnseweg A. LUKSEN-IJTSMA

In 1992 en 1993 heeft Stichting RAAP vooruitlopend op de realisatie van het grootschalige nieuwbouwproject Leidsche Rijn een Aanvullend Archeologische Inventarisatie (AAI) uitgevoerd in het gebied tussen Utrecht en Harmelen. Hierbij is onder meer een nederzetting uit de Romeinse tijd ontdekt ten oosten van de Meentweg in De Meern. De bestemming van dit terrein in het nieuwe Leidsche Rijn is tweeledig. Zo is het westelijk deel inmiddels ingericht als een park met verschillende waterpartijen. Het oostelijk deel zal door uitbreiding van het bedrijventerrein Oudenrijn-West in de richting van het westen ontwikkeld worden. Realisatie van het park en het bedrijventerrein vormt een ernstige bedreiging voor het bodemarchief. Ter aanvulling van het inventariserend onderzoek van RAAP is in 1998 een Aanvullend Archeologisch Onderzoek (AAO) uitgevoerd door het ADC. Hierbij zijn nederzettingsresten aangetroffen over een oppervlakte van tenminste 85x150 m. De nederzetting leek zich uit te strekken op de noordelijke oever van een oost-west georiënteerde geul. Het vondstmateriaal leidde tot een datering van de sporen in de eerste en mogelijk de 2de eeuw na Chr, en in de 11de en 12de eeuw. Op basis van dit onderzoek is de inrichting van het kort daarop aangelegde Meentpark aangepast, zodat het westelijke deel van de vindplaats *in situ* kon worden behouden. Voor het oostelijk deel van de vindplaats, is vervolgens aangedrongen op een Definitief Archeologisch Onderzoek (DAO) voorafgaand aan de bouwwerkzaamheden op het bedrijventerrein. Door de sectie cultuurhistorie van de gemeente Utrecht is daarop van 8 tot en met 10 oktober 2003 en van 4 oktober tot en met 3 december 2004 definitief archeologisch veldonderzoek (DAO) verricht langs de Oudenrijnseweg. De resultaten van die opgraving zijn onder bewerking en zullen worden gepubliceerd in een basisrapportage van de gemeente Utrecht.

Een inheems-Romeinse nederzetting

Tijdens de opgraving in 2004 zijn sporen van een boerderij met omliggende erf blootgelegd. Het betrof een woonstalboerderij met een lengte van 24,0 m en een breedte van 6,1 m. De boerderijplattegrond werd gekenmerkt door een gecombineerde twee- en drieschepige opzet. Aan de westzijde van het gebouw kon op basis van de meerledige indeling het stalgedeelte worden geplaatst. Mogelijk was hier plaats voor acht stuks vee. Het oostelijk deel van de boerderij had een woonfunctie. De gevonden plattegrond vertoont wat opzet en maatvoering betreft overeenkomsten met eerder aangetroffen plattegronden uit het rivierengebied, zoals bij Wijk bij Duurstede-De Horden en bij Kesteren-De Woerd. De datering van deze gebouwen loopt uiteen van vroege 1ste eeuw tot in de 2de eeuw.

De boerderij was omgeven door twee greppels, die de begrenzing van het boeren-erf vormen. De erfindeling had dezelfde oriëntatie als de kleine geul die in het zuiden van het onderzoeksterrein is aangetroffen. Botanisch onderzoek en schelpenanalyse hebben aangetoond dat de geul watervoerend was op het moment dat de bewoning begon. Voorts zijn op een afstand van 28 m ten zuidoosten van de boerderijplattegrond vier brugpijlers aangetroffen, die bestonden uit twee of drie aangepunte palen die in de geulbedding waren geslagen. De palen zijn voornamelijk uit elzenhout gemaakt, maar ook wilg en iep is aangetroffen. Helaas zijn deze houtsoorten niet geschikt voor dendrochronologisch onderzoek. Het hout lijkt afkomstig uit de lokale omgeving. Tijdens het proefsleuvenonderzoek in 1998 is 20 m ten westen van het onderzoeksterrein eveneens een brug aangetroffen. Een eikenhouten brugpijler daarvan is door middel van jaarringenonderzoek geplaatst in omstreeks 25-26 na Chr.

Op het onderzoeksterrein zijn sporen van 24 bijgebouwen gevonden, die voor het grootste deel als kleine opslagschuurtjes (spiekers) geïnterpreteerd worden. De meeste bijgebouwen lagen op enige afstand van de boerderij, in de periferie van de nederzetting. De bijgebouwen varieerden in afmeting van 6x3,8 m tot 1,5x1,3 m. Het grootste bijgebouw kan op basis van de constructiewijze met standgreppels in de Romeinse tijd geplaatst worden. Voorts zijn twaalf, zes-, vijf-, vier- en driepalige spiekers aangetroffen. Spiekers worden doorgaans geïnterpreteerd als kleine opslagschuren voor met name voedselgewassen. De palen droegen een verhoogde vloer waarop allerlei producten vocht- en ongediertevrij opgeslagen konden worden. Het verschil in bouw van de spiekers doet vermoeden dat ze verschillende functies hadden. In de omgeving van de spiekers die zich buiten het erf bevonden, zijn verschillende greppels en greppelsystemen aangetroffen. De greppels lijken de indeling van de agrarische gebruikruimte van de nederzetting te hebben verzorgd. Te denken valt aan begrenzing- en ontwateringsystemen van moestuinen en akkers. De kleine *enclosures* langs de geul zijn op basis van de

Een 12-palige spieker

*Het middeleeuwse
greppelsysteem*

afmeting en de aanwezigheid van mestschimmels in de greppels als veekraal geïnterpreteerd. De meeste spiekers bevonden zich op een rechthoekig perceel dat omgeven werd door verschillende greppels. Deze *enclosure* kan als verzamelplaats voor de oogst gefunctioneerd hebben. Mogelijk zijn de spiekers aangewend voor de opslag van de landopbrengst van de nabijgelegen akkers en moestuinen. Maar ook wat werd verzameld in de natuurlijke omgeving, zoals griendhout en riet, kan zijn opgeslagen in de spiekers. De greppels van de *enclosure* kunnen een begrenzende (symbolisch of praktisch) functie gehad hebben, maar wellicht zijn de greppels ook gebruikt voor de bewerking van de oogst, bijvoorbeeld in de vorm van vlasrootgreppels.

Botanisch en zoölogisch onderzoek heeft inzicht verschaft in het consumptiepatroon en de agrarische economie van de bewoners van de nederzetting. De bewoners hebben drie soorten graan gebruikt: gerst, emmertarwe en haver. Omdat specifieke kafresten in de onderzochte monsters ontbreken, kan niet worden aangetoond of het graan lokaal is verbouwd of van elders afkomstig was. In beide gevallen is echter de rol van de spiekers duidelijk. Naast graan is er ook vlas aangetroffen in de nederzetting. Van vlas zijn kafresten gevonden die aantonen dat deze belangrijke olie- en vezelplant lokaal verbouwd werd. Zoölogisch onderzoek heeft aangetoond dat in de nederzetting voornamelijk runderen werden gehouden en geconsumeerd. Uit onderzoek naar de slachtleefijd bleek dat de helft van de dieren primair bestemd was voor de slacht, terwijl de andere helft in eerste instantie bedoeld was voor de melkproductie en het instandhouden van de veestapel. Naast rund (23,6%), zijn ook de resten van schapen of geiten (7,6%), paarden (6,9%) en varkens (1,6%) aangetroffen. Door het ontbreken van foetale resten is het niet bekend of deze diersoorten werden gefokt in de nederzetting. De hoeveelheid van het botmateriaal toont aan dat rundvlees favoriet was en dat varkensvlees slechts mondjesmaat werd gegeten. De paardenbotten bevatten geen aanwijzingen voor consumptie.

Het vondstmateriaal uit de nederzetting bestaat voornamelijk (ca 90%) uit lokaal geproduceerd handgevormd aardewerk. Op basis van de magering kan veel van dit aardewerk in de vroeg-Romeinse tijd gedateerd worden. Ook is er geïmporteerd, op de draaischijf vervaardigd aardewerk aangetroffen, dat gedateerd kon worden in de jaren tussen 40-110 na Chr. De datering van dit aardewerkcomplex lijkt maar ten dele de periode van bewoning van dit erf te weerspiegelen. De eikenhouten brug die tijdens het onderzoek in 1998 is aangetroffen, wordt gedateerd in 25-26 na Chr. Ook de aanwezigheid van verschillende *fibulae* uit de eerste helft van de 1ste eeuw, lijken op een inrichting van de nederzetting van voor de jaren veertig te wijzen. Draaischijfaardewerk lijkt dus niet bij aanvang van de bewoning, maar pas later in de nederzetting geïntroduceerd te zijn, namelijk

rond de aanleg van een Romeins legerkamp op de Hoge Woerd in De Meern. Dit *castellum* bevond zich ongeveer 1200 m ten noorden van de nederzetting aan de Oudenrijnseweg. Aangezien draaischijfardewerk in de 1ste eeuw voornamelijk voorkwam in een militaire context, is het niet verwonderlijk dat de bewoners van de nederzetting pas vanaf de stichting van het *castellum* hier toegang toe hadden. De bewoners lijken dus vanaf het moment dat de Hoge Woerd als militaire basis werd ingericht, contact met de soldaten en *vicani* (bewoners van het kampdorp) te hebben gehad. De vondst van een 1ste-eeuwse zwaardgordelgesp in een van de greppels van de nederzetting wijst eveneens op die contacten. *Cingulum*-gespen behoren tot de standaarduitrusting van militairen in het Romeinse leger in de 1ste eeuw. Het voorkomen van *militaria* in deze 1ste-eeuwse nederzettingen wijst misschien op de aanwezigheid van een veteraan uit het Romeinse leger. Daarbij zal het niet zozeer gaan om een veteraan van vreemde herkomst maar om een soldaat van lokale origine, die na afzwaaien terug is gekeerd naar zijn geboortegrond. Omdat het opduiken van *militaria* en militair georiënteerd vondstmateriaal in de nederzetting samenvalt met de vestiging van het Romeinse leger in de omgeving, is het overigens niet noodzakelijk dat een veteraan deze nederzetting heeft bewoond, maar kan de gesp ook op een andere manier in de nederzetting terecht zijn gekomen.

Middeleeuwse vlasproductie in de ontginning Oudenrijn

Op het onderzoeksterrein zijn ook sporen van middeleeuwse activiteit aangetroffen. Het betreft een greppelsysteem dat verschillende perceeltjes omsloot. Op enkele plaatsen zijn de greppels breder en dieper uitgegraven, zodat er rechthoekige bakken ontstonden in het greppelsysteem. De greppeldelen zijn verschillende malen uitgediept. Onderin de greppels is een humeuze laag aangetroffen, variërend in dikte van 10 tot 20 cm. Op een van de omsloten perceeltjes is een tweeledige trapeziumvormige kuil aangetroffen. De kuil had een lengte van 5,85 m en de breedte varieerde van 4,10 m tot 5,30 m. Ook in deze kuil lag onderin humeus materiaal.

Botanisch onderzoek naar de zaden en pollen uit de humeuze laag heeft aangetoond dat de kuil en de greppels iets te maken hadden met vlasproductie. De aanwezigheid van resten van zowel dierlijke waterorganismen, als een veelvoud aan waterplanten in de trapeziumvormige kuil geeft aan dat er water in heeft gestaan. Tevens zijn in de kuil resten van vlas aangetroffen. De combinatie van water en vlas doet vermoeden dat dit een rootkuil betreft. Roten is een rottingsproces dat dient om de vlasvezels los te maken van de bast. Vlas werd gerooit in gegraven putten, vijvers of in afgedamde grachten met stilstaand water, vooral nadat het roten in stromend water verboden werd. Gegraven rootputten konden verschillende afmetingen hebben. In Vlaanderen waren de putten tussen 2-4 m breed en hadden lengtes van 3 tot 20 m. In Zuid-Holland waren de rootkuilen soms wel 100 m

*De organische laag onder in
de middeleeuwse greppels*

*Een trapeziumvormige
vlasrootkuil*

lang. Ook het greppelsysteem lijkt watervoerend te zijn geweest op basis van de aanwezigheid van resten van water- en oeverplanten. De bredere en diepere gedeelten in het greppelsysteem kunnen wellicht eveneens als rootputten geïnterpreteerd worden, maar ook een andere rol in de vlasproductie is denkbaar. Naast waterplanten bevatten de monsters van de humeuze laag in het greppelsysteem veel resten van graslandplanten en mestschimmels. Dit kan op de aanwezigheid van mest duiden. Deze combinatie wijst mogelijk op mestbereiding, waarbij behalve dierlijke mest ook zogenaamde watermest is gebruikt. Bij watermest gaat het om allerlei water- en oeverplanten die in sloten, kanalen en rivieren met boten werden gemaaid en opgevisd. Watermest werd al in de Middeleeuwen gebruikt, althans in ieder geval in Vlaanderen. Voor een succesvolle vlasteelt moest de bodem intensief worden bemest. De uitwerpselen van de eigen dieren waren daarvoor beslist onvoldoende. Bovendien was verse mest voor de teelt van vlas minder geschikt omdat het de groei hinderde en de plant vatbaar maakte voor ziektes. Men liet daarvoor de mest eerst rijpen. Het is derhalve mogelijk dat het greppelsysteem gebruikt werd om de dierlijke mest te laten rijpen en te verrijken door de toevoeging van watermest om deze vervolgens op de vlasakker te verspreiden.

Naast pollen en zaden is ook anorganisch vondstmateriaal geborgen uit zowel de greppels als de kuil. Het betreft voornamelijk aardewerk uit het Maasland en het Rijnland. Op basis van dateerbare vormen in het aardewerkcomplex lijkt deze rootakker te zijn aangelegd in de loop van de tweede helft van de 12de eeuw en in gebruik te zijn geweest tot het begin van de 13de eeuw. De vondst van een penning van de Utrechtse bisschop Dirk van Ahr (1198-1212) in een van de greppels is hiermee in overeenstemming.

Literatuur

- ♦ A. Bakker, *Aanvullend Archeologisch Onderzoek in de gemeente Vleuten-De Meern (provincie Utrecht) Vindplaats De Meern-Meentweg*, ADC-rapport 29 (Bunschoten 2000)
- ♦ H.F.A. Haarhuis en E.P. Graafstal, *Vleuten-Harmelen. Een archeologische kartering, inventarisatie en waardering*, RAAP-rapport 80 (Amsterdam 1993)
- ♦ P. Lindemans, *Geschiedenis van de landbouw in België deel I en II* (Antwerpen 1952)
- ♦ M.M. Sier en C.W. Koot, *Archeologie in de betuweroute Kesteren-De Woerd. Bewoningssporen uit de IJzertijd en de Romeinse tijd*, Rapportage Archeologische Monumentenzorg 82 (Amersfoort 2001)
- ♦ P. Verhagen, *De Hennepteelt*, Historische Vereniging Hardinxveld-Giessendam Publicatie 15 (Gorichem 1986)
- ♦ W.K. Vos, *De inheems-Romeinse plattegronden van De Horden te Wijk bij Duurstede*, Rapportage Archeologische Monumentenzorg 96 (Amersfoort 2002)
- ♦ B. de Wilde, *20 eeuwen vlas in Vlaanderen* (Tiel 1984)

UTRECHT ♦ De Meern, 't Zand B. JANSEN

Op basis van bureauonderzoek gold voor het plangebied een hoge verwachting voor bewoningssporen vanaf de IJzertijd. Deze verwachting gold met name voor de Romeinse tijd. Deze verwachting was gebaseerd op de ligging van het plangebied direct ten noorden van het *castellum* de Hoge Woerd en ten oosten van een locatie waar onlangs een wachttoren is aangetroffen en een Romeinse nederzetting bekend is. Of in het gebied daadwerkelijk bewoningssporen uit de Romeinse tijd verwacht kunnen worden hangt sterk af van de ligging van het plangebied in het Romeinse landschap. Het plangebied bevindt zich in de omgeving van het punt waar de Heldam stroomgordel zich afsplitst van de Oude Rijn. Hoe groot de kans is dat ten westen van dit splitsingspunt op de meandergordel van de Oude Rijn bewoningssporen uit de Romeinse tijd voorkomen is onbekend. Voor de zone van en rondom de in de Romeinse tijd watervoerende geulen geldt een hoge verwachting voor militaire Romeinse bewoningssporen. Om meer inzicht te krijgen in het landschap uit de Romeinse tijd zijn boringen uit een ruime zone rond het plangebied bekeken en zijn enkele aanvullende boorraaien gezet.

Voor de periode na de Romeinse tijd gold met name een hoge verwachting rond de middeleeuwse loop van de Oude Rijn.

Tijdens het veldonderzoek zijn geen duidelijke aanwijzingen gevonden voor de aanwezigheid van archeologische vindplaatsen. Wel zijn in het noorden van het plangebied enkele fragmenten aardewerk uit de Late Middeleeuwen aangetroffen. Dit betreft vermoedelijk materiaal dat met bemesting op de akkers is terecht gekomen.

Het booronderzoek heeft wel een gedetailleerd beeld opgeleverd van de geologische opbouw van het gebied. In de zone ten noorden van de Westlandsetuin lijken verschillende kronkelwaardgeulen behorende tot de meander van de middeleeuwse Rijnloop aanwezig te zijn. Op basis hiervan kan geconcludeerd worden dat in deze zone de kans op het aantreffen van intacte archeologische sporen uit de IJzertijd en Romeinse tijd gering zo niet nihil is. Zeker gezien het feit dat zowel uit de boringen als een analyse van het Actueel Hoogtebestand van Nederland (AHN) is gebleken dat in deze zone klei gewonnen is.

Voor het overige deel van het plangebied geldt dat kleine of vondstarne vindplaatsen nog intact aanwezig kunnen zijn. Blijkens een vergelijking van de bekende Romeinse vindplaatsen met de top van het beddingzand geldt voor de zones met de hoogste beddingzandvoorkomens hiervoor de hoogste verwachting.

In het zuiden van het gebied zijn twee smalle restgeulen aangetroffen. Op basis van hun oriëntatie en ligging wordt geconcludeerd dat dit twee restgeulen van de Heldam stroomgordel betreffen. Op basis van gegevens van opgravingen valt op te maken dat de westelijke van deze twee geulen in de Romeinse tijd verland was,

terwijl de oostelijke toen vermoedelijk nog watervoerend was.

Vermoed wordt dat deze oostelijke geul de hoofdgeul van de Heldam stroomgordel in de Romeinse tijd vormde en vermoedelijk direct ten noordoosten van onderhavig plangebied aangesloten was op de hoofdgeul van de Rijn in die tijd. Deze geul vormt vermoedelijk onderdeel van de geul waarin meerdere Romeinse schepen zijn aangetroffen.

Gezien de ligging van deze geul tegen de oostrand van het plangebied kan met enige voorzichtigheid geconcludeerd worden dat slechts een beperkt deel van het plangebied binnen het Romeinse rijk lag. In deze zone kunnen dan ook nog direct met de *limes* samenhangende archeologische resten worden aangetroffen.

Literatuur

- ♦ B. Jansen en K. Leijnse, *Plangebied 't Zand, gemeente Utrecht; een archeologisch vooronderzoek*. RAAP-rapport 1167 (Amsterdam 2005)

UTRECHT ♦ Vleuten, Golfclub De Haar RALF SCHRIJVERS

In opdracht van Van Empelen van Aalderen Partners bv heeft Vestigia b.v. Archeologie & cultuurhistorie een inventariserend archeologisch onderzoek met boringen uitgevoerd op een tweetal locaties nabij Golfclub De Haar te Vleuten. De twee plangebieden liggen op de stroomgordel van de Oude Rijn. Op het westelijke plangebied zijn geen archeologische vindplaatsen bekend. Op het oostelijke uitbreidingsgebied liggen volgens de Archeologische Monumentenkaart Utrecht (AMKU) twee archeologische vindplaatsen. Beide zijn terreinen met vermoedelijke nederzettingssporen en hebben een zeer hoge archeologische waarde en een hoge archeologische waarde. Op grond van het vele aardewerk zijn de nederzettingen in de IJzertijd en/of Romeinse tijd gedateerd.

De resultaten van het bureauonderzoek zijn getoetst via een inventariserend veldonderzoek, bestaande uit een booronderzoek en een veldverkenning binnen de grenzen van het plangebied. Zowel in het westelijke als het oostelijke plangebied komen de bevindingen overeen met de verwachtingen naar aanleiding van het bureauonderzoek. In het westen zijn geen archeologische indicatoren aangetroffen. In het oostelijke deel is met name de aanwezigheid van de oostelijke vindplaats door middel van oppervlaktevondsten bevestigd. Op de akker zijn enkele tientallen aardewerkscherven verzameld en werd ook een grijze verkleuring aan het oppervlak waargenomen. Beide zijn indicatoren voor de aanwezigheid van de vindplaats. Uit de grondboringen is gebleken dat over het gehele terrein gemiddeld slechts de bovenste 40 cm door landbouwwerkzaamheden is verstoord, maar

dat daaronder de bodemopbouw nog intact is. Dit toont daarmee ook aan dat de vermoedelijke nederzettingssporen (greppels, kuilen, sporen van gebouwen en andere structuren) nog onverstoord aanwezig zijn. De datering van de aardewerkscherven van de akker komt overeen met de datering van het eerder aangetroffen materiaal: IJzertijd en/of Romeinse tijd. De ondergrond bestaat uit een complex van oeverwallen en beddingafzettingen, een voornamelijk zandige ondergrond die ook zeer geschikt is voor bewoning.

Op grond van de bevindingen uit het bureauonderzoek en de aanvullende waarnemingen in het veld kan worden geconstateerd dat in het westelijk deel geen aanleiding is voor het verwachten van archeologische vindplaatsen. In het oostelijke deel zou de voorgenomen inrichting van dit deel van de uitbreiding van de golfbaan de archeologische waarden kunnen beschadigen als de aanleg leidt tot ingrepen dieper dan 40 cm onder het huidige oppervlak. Voor de beide AMKU-terreinen in het oostelijk plangebied geldt dat deze als behoudenswaardig worden aangemerkt. Vestigia adviseert hiervoor dan ook dat op beide vindplaatsen geen grondwerkzaamheden of aanplant van gewassen en bomen mogen plaatsvinden, die een verstorende werking hebben die dieper gaan dan 40 cm onder het huidige oppervlak. Het aanbrengen van een beschermende ophogende laag wordt niet als schadelijk gezien, mits het aanbrengen van de grond niet op een voor de ondergrond verstorende wijze plaats vindt. Voor het overige deel van het oostelijke plangebied geldt dat met name op de oeverwallen nog archeologische vindplaatsen kunnen worden verwacht. Voor deze zones binnen het terrein is speciale aandacht gewenst, indien hier ingrepen dieper dan 40 cm onder het huidige oppervlak plaats vinden. De overige delen van het terrein geven vooralsnog geen aanleiding tot het verwachten van archeologische vindplaatsen.

Literatuur

- ♦ J.P. Flamman en M. Reneerkens, *Golfclub "De Haar". Een inventariserend archeologisch onderzoek ten behoeve van de uitbreiding naar 18 holes* (Amersfoort 2005) Vestigia-rapport V228

UTRECHT ❖ **Vleuten, Huis te Vleuten** P.C. DE BOER EN J. DIJKSTRA

In de zomer van 2004 heeft ADC ArcheoProjecten een opgraving uitgevoerd ten zuidoosten van Vleuten. Het oostelijk deel van deze vindplaats betreft het archeologische monument Huis te Vleuten, een kasteel of ridderhofstad uit de Late Middeleeuwen/Nieuwe tijd. Tijdens het eerder uitgevoerde inventariserend veldonderzoek is vastgesteld dat het westelijk deel van deze vindplaats onderdeel vormt van het kasteelterrein.

Tijdens het onderzoek is op dit deel van het terrein de vroegste fase van de neder-

zetting aangetroffen. De woonplaats is in deze fase omsloten door greppels en heeft dan al een aparte status. Op het oostelijk deel kon de fundering van de woontoren Huis te Vleuten en het hieraan gerelateerde grachtensysteem groten-deels worden blootgelegd.

In het kader van de verbreding van de spoorlijn tussen Utrecht en Leiden heeft ADC ArcheoProjecten een opgraving uitgevoerd in opdracht van Prorail ten zuiden van de bestaande spoorlijn, ten zuidoosten van Vleuten. Dit archeologisch onderzoek valt binnen het project Spoorverbreding VleuGel / Randstadspoor. Het betreft vindplaats 6 (toponiem Huis te Vleuten / Utrechtseweg).

Het veldwerk is uitgevoerd vanaf 1 juni tot en met 11 augustus 2004. De ROB had de directievoering over dit project in handen. In het Programma van Eisen zijn verschillende onderzoeksvragen gesteld. De onderzoeksvragen hebben niet alleen betrekking op de datering en fasering van de bewoningssporen, maar ook op de uitleg van de nederzetting in de verschillende perioden. De vragen ten aanzien van het vondstmateriaal hebben vooral betrekking op de sociale status van de bewoners.

De meeste vragen kunnen niet met zekerheid beantwoord worden omdat maar een deel van het oorspronkelijke bewoningsareaal is opgegraven. De begrenzingen van het onderzoeksterrein zijn ingegeven door de verstoring die inmiddels heeft plaatsgevonden. Vooraf was al bekend dat de latere voorburch van het kasteel zich vanaf de 14de/15de eeuw aan de zuidkant van het kasteel bevond, op de plaats van de huidige boerderij en buiten het tracé van de spoorlijn. Daarnaast is tijdens de opgraving duidelijk geworden dat ook de sporen van de vroegere nederzetting zich verder uitstrekken ten zuiden van het opgegraven areaal. In dit artikel beantwoorden we de vragen op basis van hetgeen is opgegraven en het is zeer waarschijnlijk dat de getrokken conclusies bijgesteld moeten worden indien ooit in de toekomst het aangrenzende deel wordt opgegraven.

Eén van de eerste Vleutenaren komt in 1223 in de geschriften voor. Dan treedt ene Hugo van Vleuten op als getuige in een oorkonde van graaf Floris IV van Holland en Dirk van Voorne, burggraaf van Zeeland. Tussen 1235 en 1242 komt Hugo als ministeriaal voor in oorkonden van de elect Otto. Een andere Hugo van Vleuten (waarschijnlijk zijn kleinzoon) komt aan het eind van de 13de eeuw voor in de geschriften. In 1315 tenslotte is er nog een 'Gerard Taetse van Vlueten' bekend geworden. Het voorkomen van een dergelijke familienaam wordt al snel gekoppeld aan een stamgoed en liever nog aan een versterkt huis, maar dit is voor wat betreft het Huis te Vleuten niet zeker.

Het kasteel zelf wordt pas in 1412 voor het eerst vermeld in een akte als Willem van Vleuten het huis met toebehoren aan zijn dochter verkoopt. Een verklaring voor het feit dat het kasteel pas zo laat in de historische bronnen opduikt, kan naast het verloren raken van geschriften, worden gegeven als we aannemen dat dit lange tijd een eigengoed is gebleven. De meeste kastelen komen namelijk pas

Locatie van de opgraving
op de topografische kaart

De woontoren, storkoker,
brug en bijgebouwtjes zoals
R. Roghman ze in 1646/47
heeft vastgelegd

Utrecht - Huis te Vleuten
Faseringskaart

Legenda

	Fase 1 (040 - 1175)		Fase 6 (1550 - 1650)
	Fase 2 (1175 - 1250)		Fase 7 (1650 - 1750)
	Fase 3 (1250 - 1325/50)		Fase 8 (1750 - 1910)
	Fase 4 (1325/50 - 1450)		Fase 9 (1900 - 2004)
	Fase 5 (1450 - 1550)		Overige sporen
			Structuurafdeling

De fasering van de bewoningssporen

in de geschriften voor als deze worden verkocht, verpacht of in leen worden ontvangen of uitgegeven en daarbij in de administratie wordt opgenomen.

In de loop van de tijd blijkt de band tussen het Huis te Vleuten en de nabij gelegen kastelen Den Engh en Den Ham sterk te zijn geweest. In 1443 blijkt het complex een leen van de heer van Den Engh te zijn. Deze geeft het lange tijd uit aan de heer van Den Ham, die het op zijn beurt ook weer in leen uitgeeft. Tussen 1540 en 1642 komt de toren in de leenregisters van het huis Den Engh voor als 'den thoorn geheeten het huijs te vlueten met acht mergen landts mitten bongaert die daer op staet gelegen in den kerspell van vleuten op den Nesse'. Uit deze leenbanden blijkt dat het Huis te Vleuten ten opzichte van Den Engh en Den Ham een ondergeschikte positie inneemt. Illustratief hiervoor is het feit dat deze kastelen in de loop van de eeuwen zijn uitgebouwd en verfraaid, terwijl het Huis te Vleuten zich in mindere mate heeft ontwikkeld. Vooral kasteel Den Ham is uitgebouwd tot een complex met allure. Voor dit kasteel is zelfs aannemelijk gemaakt dat het bouwplan is geïnspireerd op dat van het slot Loevestein.

In 1512 is voor zover bekend in het Nedersticht voor de eerste keer sprake van het begrip 'ridderhofstad'. In dat jaar komen de Utrechtse bisschop en de Staten van Utrecht overeen om een jaarlijkse belasting op elk huis in te stellen. Hierbij wordt een uitzondering gemaakt voor de ridderschap omdat die traditioneel van belastingen is vrijgesteld. Om als 'riddermatig' te kunnen worden aangemerkt moeten men uit een familie komen met een traditie op dit punt, men dient van riddermatige afkomst te zijn, en men moet er een riddermatige levenswijze op na houden. In 1587 wordt expliciet als voorwaarde gesteld dat men voor het verkrijgen van een riddermatige status in het bezit dient te zijn van een ridderhofstad. Een versterkte woning die is voorzien van een gracht en een ophaalbrug. Van dit gebouwencomplex moet ook nog een boerderij ('bouwhuys') deel uitmaken.

In 1536 word het Huis te Vleuten door de Staten van Utrecht erkend als ridderhofstad. Hoe het kasteel er in die tijd uitziet weten we niet. De eerste iconografische bron die ons bekend is stamt uit 1646-1647. Het betreft een tekening van Roelant Roghman die een vierkante woontoren laat zien met daar omheen een gracht.

Op 12 augustus 1699 wordt het complex verkocht door Johannes Cornelis van Egmond van der Nijenburgh aan Cornelis van de Minnebeeck. Hierbij worden ook de wederzijdse erfdienstbaarheden ten opzichte van de ridderhofstad Den Engh bepaald. Het complex bestaat dan uit 'de ridderhofstad en huysinge Vleuten met zijn voorburgh, hoven, boomgaerden, lanen, boschen, verdere plantagie, huysmanswooninge en verder getimmer'. Hieraan wordt toegevoegd: 'exempt de bergen, staende op 't voorburg'. In 1774 wordt melding gemaakt van een voorburg, koetshuis, stallen, hoven, boomgaarden, lanen, bos en 'plantagiën'.

Wanneer de woontoren is afgebroken is niet exact bekend. Er bestaat nog een tekening die rond 1775 is gemaakt, maar op de kadastrale kaart van 1832 ontbreekt de toren. Deze zal dus in de tussenliggende periode zijn gesloopt.

De oudste bewoning

De vindplaats is gesitueerd in de binnenbocht van de Oude Rijn op een oeverwal. De met zware klei opgevulde restgeul van de Oude Rijn is gedeeltelijk teruggevonden in het westelijk deel van het opgravingsterrein nabij de Utrechtseweg en gedeeltelijk aan de andere kant van deze weg. De weg loopt dus over de restgeul heen.

De oeverwal is getuige het vondstmateriaal ter plaatse van vindplaats 6 in verschillende perioden bewoond geweest, terwijl er mogelijk ook andersoortige activiteiten plaatsvonden. De oudst te dateren activiteiten hadden mogelijk al plaats in de Romeinse tijd. Enkele in deze periode te dateren scherven kunnen echter zowel zijn aangevoerd met opgebrachte grond of afkomstig zijn uit verspitte sporen of de vulling van de restgeul. Van echte bewoning ter plekke is in deze periode geen sprake. Hetzelfde geldt voor de Merovingische periode: er zijn wel aardewerkscherven gevonden, maar geen bijbehorende sporen.

De eerste activiteiten die daadwerkelijk sporen in de grond hebben achtergelaten, dateren uit de Karolingische tijd en de Volle Middeleeuwen. Deze zijn samengevat in fase 1 (700-1175). Het zijn de greppels 6, 7 en 8 en kuil 4. Het aantal sporen is echter zeer gering, zodat de bewoningsintensiteit in deze periode nog laag kan worden genoemd. Wellicht behoren de gevonden sporen tot een meer zuidelijk gelegen (verdwenen) nederzetting die eerder door de gemeente Utrecht tijdens een veldkartering is aangetroffen en behoorde het huidige opgravingsterrein tot de periferie van deze nederzetting.

De (her)inrichting van het terrein: de omgreppelde nederzetting

Bij de opgraving is aangetoond dat de oeverwal ter plaatse aan het eind van de 12de of het begin van de 13de eeuw opnieuw is ingericht voor gebruik (vanaf fase 2, 1175-1250). Aan de westzijde van het opgegraven terrein is een oude akkerlaag gevonden. Aan de oostzijde is een terrein door het graven van enkele sloten en greppels afgebakend. Dit omsloten gebied fungeert in deze periode als hoofdterrein en heeft wellicht van meet af aan door zijn omsloten karakter een aparte status. Over de grootte van het oorspronkelijk omgreppelde terrein is geen uitspraak te doen omdat het zuidelijk deel van de nederzetting buiten het opgegraven gebied valt. Er is wel enigszins zicht verkregen op de inrichting van het noordwestelijke deel. Vanaf het begin zijn hier agrarische producten opgeslagen. Deze werden opgeslagen in spiekers (graanopslagplaatsen) en binnen de kringgreppels werden waarschijnlijk korenschoven opgetast. Er zijn zowel vijf- als zespalige spiekers aangetroffen. Mogelijk hadden deze al een verschuifbaar dak, zoals nu nog te zien is bij hooibergen, en wellicht een verhoogde vloer om de oogst tegen ongedierte en vocht te beschermen.

Meer zuidelijk is een mogelijke gebouw aanwijsbaar. Het betreft slechts een rij van vier palen. Gezien de diepte van de paalkuilen van structuur 1 kan het om een hoofdgebouw gaan. Dit gebouw zou dan echter niet centraal binnen het omsloten

terrein liggen, zoals verwacht mag worden. Meer waarschijnlijk is dat het hoofdgebouw ten zuiden van het latere gebouw 3 ligt.

Na het buiten gebruik raken van een gedeelte van de binnenste greppel wordt ter hoogte van greppel 3 een gebouw geplaatst, fase 3, 1250-1325/50). De functie hiervan is niet duidelijk. De onregelmatige plattegrond wijst mogelijk op een functie als schuur. Daarnaast vinden er huishoudelijke en mogelijk ambachtelijke activiteiten plaats. Hiervan getuigen enkele stook- of smoorkuilen en een mogelijke broodoven. Het is opvallend dat de stookkuilen als het ware afgeschermd zijn van de rest van het nederzettingsterrein door middel van een greppel.

De woontoren, het voorterrein en de grachten

Mogelijk in de tweede helft van de 13de eeuw, maar meer waarschijnlijk pas in het tweede kwart van de 14de eeuw, heeft men de status van het complex nog eens extra willen benadrukken (fase 4, 1325/1350). Hierbij zijn grote veranderingen zichtbaar in de uitleg van de nederzetting. Op de overgang van de oeverwal naar de restgeul wordt een bakstenen toren opgericht. Tevens wordt een grachtensysteem rondom de woontoren aangelegd dat via een inlaat in verbinding staat met de restgeul van de Oude Rijn. In tegenstelling tot de vroegere nederzetting zijn de grachten nu breder, dieper én watervoerend. Gracht 2 die direct om de woontoren ligt, heeft bijvoorbeeld een breedte van 12 m. Verder wordt aan de westzijde sloot 3 gedempt en sloot 2 aangelegd. Deze vormt de nieuwe westelijke begrenzing van het terrein. Vermoedelijk was deze sloot (die waarschijnlijk als buitenste gracht moet worden gezien) ook watervoerend.

Het complex bestaat nu uit meerdere terreinen of elementen: de woontoren met de 'slotgracht', een vermoedelijke voorburcht met omgrachting ten zuiden van de woontoren ter hoogte van de huidige boerderij, en tenslotte het terrein ten westen van de woontoren dat tot uiterlijk 1550 een opslagfunctie behoudt. Van dit laatste getuigt de aanwezigheid van spiekers, kringgreppels en een drieschepig gebouw die vermoedelijk als schuur heeft gefunctioneerd.

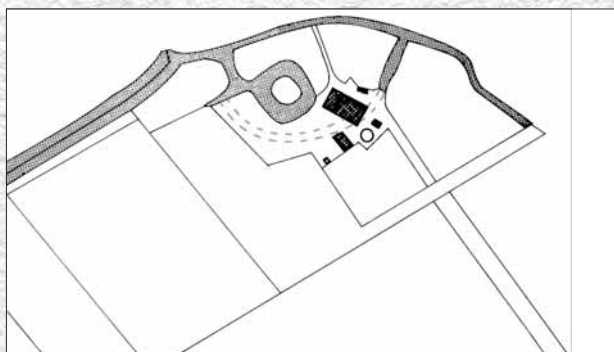
Het Huis te Vleuten is met zijn grondplan van 9,60x9,15 m eerder vierkant dan rechthoekig. Het gebouw heeft 1,5 m dikke muren. De toren was niet direct omgeven door water, maar rond de voet van de toren was grond opgeworpen. Rondom het 'eiland' was een beschoeiing van vlechtwerk aangebracht om afkalving van deze grond te voorkomen. Uit het archeologisch en iconografisch onderzoek blijkt dat de ingang via een (ophaal)brug bereikbaar was en dat de entree op de eerste verdieping lag. Resten van de oudste brug zijn in gracht 2 aangetroffen.

De toren had een terugliggend dak met een loopgoot en aan de bovenzijde van de muren zijn kantelen aanwezig met daarin schietsleuven van waaruit men een eventuele aanvaller kan bestoken. Het is aannemelijk dat de toren ook in zijn oudste gedaante van kantelen is voorzien, zeker is dit evenwel niet. Het complex heeft

*De fundering van
Huis te Vleuten*

De laat-18de-eeuwse inlaat

*De vermoedelijke loop van de
gracht geprojecteerd op de
kadastrale tekening van 1832*

duis een weerbaar karakter. Het onderzoek heeft echter geen aanwijzingen opgeleverd dat ter plaatse oorlogshandelingen plaats hebben gehad.

Na het midden van de 16de eeuw lijkt er opnieuw een verschuiving binnen het complex plaats te hebben (vanaf fase 6, 1550-1650). Vanaf die periode zijn er geen bouwsels meer aanwezig op het noordwestelijke deel van het omsloten voorterrein. Mogelijk heeft deze verandering te maken met de erkenning van Huis te Vleuten als ridderhofstad in 1536. De agrarische activiteiten die gerelateerd zijn aan het houden van vee of het verwerken van landbouwproducten zijn vanaf dan zeer waarschijnlijk geconcentreerd op het terrein ten zuiden van de woontoren, ter plaatse van de huidige boerderij. De status van het complex als ridderhofstede impliceert in ieder geval dat een boerderij ('bouwhuys') aanwezig zou moeten zijn. Deze locatie lijkt het meest voor de hand te liggen. Het terrein ten westen van de woontoren wordt vanaf dat moment vermoedelijk gebruikt als akker- of weiland.

In de hieraan voorafgaande periode zal de aanleg en onderhoud van de grachten en de ophaalbrug naast een statusverhogende functie ook wel degelijk een hoge weerbaarheid aan het complex hebben gegeven. In de 16de en 17de eeuw zijn deze echter meer symbolisch. Het onderhoud is dan nog steeds noodzakelijk om de status van ridderhofstad te behouden. We zien dan ook dat er met name in die periode veel aandacht is besteed aan het onderhoud van de grachten en de brug. Een mooi voorbeeld hiervan zijn de opknapwerkzaamheden aan de brug, de beschoeiingen rond de woontoren en de inlaat. Deze konden op basis van dendrochronologische gegevens worden gedateerd in 1698. Wellicht dat de toenmalige eigenaar Johannes Cornelis van Egmond van der Nijenburgh het complex heeft opgeknapt met het oog op een eventuele verkoop. Op 12 augustus 1699 gaat de ridderhofstad namelijk over in handen van Cornelis van de Minnebeeck.

Aan de noordoost zijde van de woontoren bevindt zich een aanbouw. De funderingspalen van dit gebouw, aan de binnenzijde van de beschoeiing, zijn dendrochronologisch gedateerd op najaar/winter 1663 en 1661 ± 2. Het zal hier dus gaan om de fundamenteën van de opvolger van het gebouwtje dat Roelant Roghman in 1646/47 heeft getekend. In de gracht, ter hoogte van deze aanbouw, bevond zich een grote vondstconcentratie die dateert tussen ca 1650 en 1750.

Het wooncomfort in de toren is vergroot door het aanbrengen van grotere ramen. Gelet op de gevonden scherven van vensterglas in de gracht moet dit in de tweede helft van de 17de en/of de vroege 18de eeuw zijn gebeurd.

Het vondstmateriaal dat in de gracht is gevonden wijst op bewoning van het complex tot in het derde kwart van de 18de eeuw. Er bestaat nog een afbeelding van de toren uit ca 1775, waarop het achterstallig onderhoud duidelijk is te zien. De toren moet rond 1800 zijn afgebroken.

Voedingsgewoonten

De analyse van botanische resten uit de vroegste fasen van de nederzetting wijst op het agrarische karakter van de nederzetting, waarin haver, gerst en broodtarwe de belangrijkste granen zijn (de fasen 2 en 3). Emmertarwe en rogge zijn minder belangrijk. Naast graan spelen ook erwten, paardenboon, raapzaad, hennep en vlas (lijnzaad) een rol in de voedsel economie. Op grond van de aangetroffen kafresten is bewezen dat de haver, gerst, rogge, broodtarwe en vlas lokaal zijn verbouwd en verwerkt (gedorst). Voor de andere cultuurgewassen is dit niet zeker, maar de onderzoekers vermoeden dat deze ook ter plaatse zijn verbouwd. In de monsters zijn geen resten van fruit gevonden. Alle aangetroffen cultuurgewassen zijn normale verschijningen in rurale contexten uit deze periode.

Het botanisch onderzoek wijst op de sterk toegenomen betekenis van fruit in de periode 1250-1350 (fase 3) ten opzichte van fase 2. Het aangetroffen fruitspectrum, met onder andere aardbei, mispel, druif, kers en appel is beslist niet normaal voor een rurale nederzetting in deze periode. Doorgaans wordt dit alleen aangetroffen bij kastelen, kloosters en in steden. De aanwijzingen voor lokale tuinbouw zijn iets sterker dan in de voorgaande fase. Hoewel op Huis te Vleuten nog steeds sprake is van akkerbouw, kunnen we op grond van het aangetroffen fruitspectrum concluderen dat de status van de bewoners ten opzichte van de voorgaande fase is gestegen.

Het onderzoek naar het dierlijk botmateriaal laat een vergelijkbaar beeld zien. Onder het botmateriaal bevinden zich echter enkele vondsten waaruit de meer bijzondere status al vanaf fase 2 kan blijken. Ter plekke werden runderen gehouden. Ook waren paarden in de nederzetting aanwezig. Deze zijn gebruikt als last-, rij- of trekdier. Van de andere diersoorten is het niet zeker of ze ter plekke zijn gehouden of van elders zijn aangevoerd. Men kan zich echter voorstellen dat in een dergelijke nederzetting kippen, ganzen en wellicht varkens op het erf rondscharrelden. Binnen de voedsel economie speelden het vlees van rund, varken en schaap/geit de belangrijkste rol. Daarnaast is op kleine schaal gans, kip en eend gegeten.

Een bijzondere vondst uit de tweede of derde fase van de nederzetting is een skeletelement van een ooievaar uit greppel 4. Resten van ooievaar worden niet vaak gevonden en als ze tevoorschijn komen, blijken ze vooral gebonden aan vondstcomplexen van de betere sociale klasse. De adel en de gegoede burgerij gebruikten de ooievaar voor prestigieuze doeleinden en serveerden hem als pronkstuk op feestbanketten. Eveneens bijzonder is de aanwezigheid van een skeletelement van karper in greppel 3 uit fase 2. Resten van een karper worden in deze periode gezien als keuken- of maaltijdresten van een stedelijke, geestelijke of adellijke elite, die zich een dergelijke luxe van een gekweekte, exclusieve en toen nog dure vis voor de dis konden veroorloven. In greppel 2 uit fase 2 is een skeletelement van een havik gevonden. De aanwezigheid van deze vogel vormt een aanwijzing voor valkerij. Deze vorm van jacht hoort bij een zekere status.

De resultaten van de onkruidanalyse lijken er op te wijzen dat in de periode 1325/50-1550 de betekenis van lokale moestuinen is toegenomen. Uit het botanisch onderzoek blijkt tevens dat wat betreft de consumptie van tuinbouwproducten er een spectaculaire verandering heeft plaatsgevonden. Het aantal soorten fruit is toegenomen evenals het aantal soorten groenten en kruiden. Onder het fruit zijn bijvoorbeeld de vijg en de aalbes in de perioden hiervoor niet aangetroffen en onder de groente de veldsla. De agrarische bedrijfsvoering is nog steeds gebaseerd op de verbouw van de akkerbouwproducten als haver, broodtarwe, gerst, paardenboon, erwt, raapzaad, hennep, vlas en maanzaad.

Het onderzoek naar het dierlijk bot heeft voor deze fasen (1350-1550) relatief weinig gegevens opgeleverd. De reeds genoemde zoogdieren zijn ook in deze fasen aanwezig. De aantallen zijn echter te gering om betrouwbare uitspraken te doen over het ter plekke houden van vee, over de grootste vleesleverancier en dergelijke.

Het is gezien deze riddermatige context beslist niet toevallig dat de botanische analyse van monsters uit de periode 1550-1750 aanwijzingen geeft voor een rijke sociale context. In de vulling van een beerton zijn geen van de traditioneel genoemde akkerbouwproducten gevonden. Wel drie voor Huis te Vleuten nieuwe granen: boekweit, gierst en rijst. De rijst zelf is weliswaar niet gevonden, maar de vondst van het typische rijstveldonkruid stekelige bies levert het bewijs dat door de bewoners rijst is gegeten. De drie granen zijn een vreemde mengeling van exclusieve en ordinare producten. Rijst mag in de 16de eeuw beslist exclusief genoemd worden, zeker in een niet-stedelijke context. Boekweit en pluimgierst zijn niet bepaald granen die veel door de sociale bovenlaag van de bevolking zijn gegeten. Toch zijn er aanwijzingen dat ook de rijken deze gewone 'boerse' voedingsmiddelen aten. Sterke aanwijzingen dat de bewoners beslist geen alledaagse, boerse voedingsgewoonten hadden, worden voornamelijk geleverd door de aanwezigheid van peper en de exclusieve fruitsoorten perzik en meloen. De bewoners hebben in deze fase tot de elite behoord. Vondsten van deze fruitsoorten zijn tot op heden alleen in rijke sociale context gedaan.

Het basisvoedsel bestond in deze periode waarschijnlijk uit broodtarwe en rogge, aangevuld met gerst en haver. Deze laatste beide granen zijn waarschijnlijk als diervoedsel gebruikt. Tussen de overige voedingsmiddelen zijn tal van exclusieve producten gevonden waaruit we afleiden dat bewoners beslist tot de elite moeten hebben behoord. Hieronder bevinden zich komkommer, pompoen, kolokwint (wilde watermeloen), olijf, tomaat, abrikoos en perzik. Deze zeer exclusieve combinatie komt zelfs in elitaire stedelijke context maar zelden voor. Hier vullen de archeologische en historische gegevens elkaar goed aan want uit de nadagen van het complex is namelijk een beschrijving bekend dat men boomgaarden en 'plantagiën' bezat naast verschillende voorrechten zoals die van de visvangst. Het is aan de hand van de aangetroffen resten niet eenvoudig te bepalen wat door de voormalige bewoners zelf is verbouwd en wat elders is gekocht. Er zijn maar wei-

nig kafresten van akkerbouwgewassen gevonden op grond waarvan we iets zouden kunnen concluderen over de aard van het boerenbedrijf dat op de hofstede werd uitgeoefend.

Het archeozoologisch onderzoek laat een vergelijkbaar beeld zien, hoewel minder uitgesproken dan bij het botanische onderzoek. De eerder genoemde diersoorten zijn ook in deze fasen geconsumeerd. In fase 7 is opvallend veel schapenvlees gegeten, vooral vlees van jonge dieren. De oververtegenwoordiging van de vleesrijke delen van de romp en van de vleesrijke en vleesloze delen van de achterpoot van schaap wijst er mogelijk op dat de schapen deels in stukken werden aangevoerd. De consumptie van jong, mals vlees mag als indicatie van welstand worden gezien. Nieuw zijn (tam) konijn, mogelijk gehouden op de voorhof, duif en verschillende soorten zoetwater- en zeevis. Op een afbeelding van de woontoren uit 1698 is een duivenkot te zien. Hiermee is echter nog niet zeker of er inderdaad één aanwezig was. Het houden van duiven was een voorrecht dat niet was toegestaan aan de gewone burgerij. Verse zeevis en met name tong, mag in deze periode nog als duurder product worden gezien. Het archeozoologisch onderzoek geeft een beeld van een welgesteld, maar niet echt rijk milieu in de 17de en 18de eeuw.

De materiële cultuur

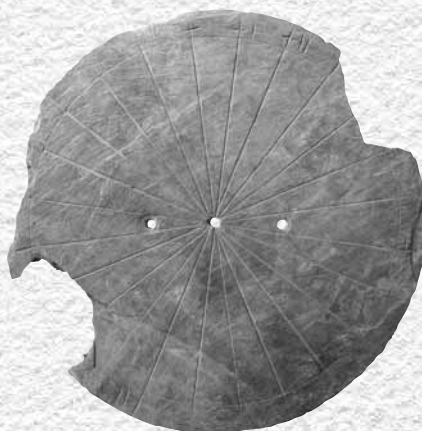
De interdisciplinaire studie van de materiële cultuur wijst erop dat de status van de bewoners van dit kasteelcomplex zich niet eenduidig laat aflezen aan de hand van het vondstmateriaal. Voor wat betreft de voorganger van Huis te Vleuten op het oostelijk deel van het opgravingsterrein zijn er in de periode tot 1250 geen aanwijzingen voor de aanwezigheid van een elite. Het aardewerkspectrum laat een beeld zien dat niet afwijkt van een 'gewone' agrarische nederzetting. Onder het aardewerk uit deze periode bevindt zich kogelpot aardewerk dat vermoedelijk regionaal is vervaardigd, aardewerk uit Duitsland: Pingsdorf-, Paffrath- en Elmpdtype aardewerk, Maaslands aardewerk uit België en protosteengoed. Zoals gewoonlijk gebruikte men vooral het kogelpot aardewerk.

Het vondstmateriaal uit de 13de tot en met de 16de eeuw straalt ook geen overdadige luxe uit. Onder het aardewerk bevinden zich steengoed kannen uit Siegburg en het gebruikelijke rood- en grijsbakkend aardewerk. Veel van dit aardewerk is afkomstig uit Utrecht. De weinige vondsten uit deze periode die als luxe artikelen kunnen worden aangewezen zijn een bakstenen braadspitoplegger en een leistenen zonnewijzer. Dit zijn artefacten die met name worden gevonden in contexten als kastelen, kloosters en voorname stadshuizen. De vondsten van een ridderspoor, een roskam en hoefijzers wijzen daarnaast op de aanwezigheid van rijpaarden en derhalve op een (of meer) adellijke bewoner(s). Het voor opslag van landbouwproducten bestemde aardewerk en voor de zuivelveeteelt bedoelde melkteilen wijzen daarnaast op het agrarische karakter van het kasteel. In Utrecht is

De braadspitoplegger

De zonnewijzer van lei

waarschijnlijk ook een (belangrijk) deel van de agrarische productie van het landbouwbedrijf dat Huis te Vleuten moet zijn geweest, afgezet. In dit kader wordt verwezen naar de resultaten van het botanisch onderzoek.

Het belang van de vindplaats wordt mogelijk benadrukt door de aanwezigheid van maalstenen afkomstig van een mechanische molen. Dit geldt in ieder geval voor het midden van de 14de eeuw. Mogelijk had de eigenaar van het kasteelcomplex het molenrecht in handen, hetgeen betekent dat de boeren in de omgeving verplicht waren hun graan bij de landheer te malen.

Het vondstcomplex dat afkomstig is uit de jongste gracht om de kasteeltoren vormt – gelet op de datering – de materiële neerslag van de bewoning uit de periode dat deze als ridderhofstad bekend staat. Ook hier is de status van de bewoners van het kasteel niet eenduidig af te leiden uit het vondstmateriaal. Het aardewerk, de metaalvondsten, het glaswerk en de kleipijpen getuigen niet direct van grote weelde maar vormen een mix van de gewone en duurere producten. Zowel het glas als de kleipijpen wijzen in de richting van een wooncultuur waar luxe belangrijk was. De pijpen zijn ofwel van de fijne kwaliteit ofwel ze behoren tot de duurere soort van de grove kwaliteit. Onder het glaswerk zijn veel flessen en glazen die wijzen op de consumptie van wijn. Daarnaast valt het hoge percentage versierde glazen op. Onder het aardewerk zijn zowel eenvoudige producten zoals het goedkope Nederrijns aardewerk als het duurere Chinese porselein aanwezig. De vondst van een porseleinen miniatuurvaasje wijst mogelijk op het verzamelen van dergelijke objecten door de familie des huizes. Een gewoonte die gedurende de late 17de en vroege 18de eeuw nog is voorbehouden aan de elite van de samenleving. De opvallende grote groep faïence is evenals de glasvondsten vergelijkbaar met de vondsten uit de beerput van de familie Lidt de Jeude uit Tiel.

De mix van vondsten die we zowel uit rijke als uit arme milieus kennen, is vergelijkbaar met het botanische materiaal. De vondstgroep is dan ook mogelijk te beschouwen als de neerslag van zowel het afval van de eigenaar van de ridderhofstad als zijn personeel. Daarnaast hebben we waarschijnlijk te maken met zowel materiaal uit de woonvertrekken van de familie des huizes als wel meer eenvoudig gebruiksgoed dat werd gebruikt in de keuken.

Conclusies

Tijdens het onderzoek zijn vele sporen tevoorschijn gekomen die enerzijds behoren tot een nederzetting met een bijzondere status en anderzijds tot een kasteelcomplex. In tijd volgen deze elkaar op. Afgezien van enkele verspreid liggende sporen die een datering hebben tot ca 1175, bestaat de eerste echte bewoningsfase uit een deel van een met greppels en sloten afgebakend terrein. Hierdoor is er sprake van een aparte status. Vermoedelijk hebben we hier te maken met de voorganger van het latere kasteelcomplex. Het hoofdgebouw moet zich meer zuidelijk, buiten het opgegraven gebied bevinden. Het is opvallend dat het elite

karakter niet eenduidig uit de grondsporen en het vondstmateriaal blijkt. Structuren als spiekers en hooibergen vinden we in elke boerennederzetting, evenals bijvoorbeeld het kogelpot aardewerk. Het aangetroffen fruitspectrum en de vondst van ooievaar, karper en havik is echter beslist niet normaal voor een rurale nederzetting in deze periode.

Over de bewoners van deze nederzetting valt moeilijk een uitspraak te doen. Uitgebreid historisch onderzoek naar deze vroege fase heeft nog niet plaats kunnen vinden. Ook over de bezitsverhoudingen is in dit gebied nog niets bekend. Het is verleidelijk deze woonplaats te koppelen aan die van de familie van Vleuten waarvan vanaf 1223 sprake is in de historische bronnen. Misschien hebben we te maken met de woonplaats van een ministeriaal behorende tot de lagere adel.

Mogelijk in de tweede helft van de 13de eeuw, maar meer waarschijnlijk pas in het tweede kwart van de 14de eeuw is de woontoren gebouwd en is een grachtensysteem aangelegd. Deze stond vanaf het begin via een inlaat in verbinding met de restgeul van de Oude Rijn. Het complex is door de aanwezigheid van watervoevend grachten en de steenbouw beter verdedigbaar. Mogelijk heeft de aanleg en bouw van dit complex niet alleen een statusverhogende functie, maar is het tevens te relateren aan politieke gebeurtenissen. Dat de aanleg van de grachten (en wellicht de toren zelf) het gevolg is van de toegenomen spanningen gedurende de Hoekse en Kabeljauwse twisten blijft natuurlijk giswerk, maar is niet ondenkbeeldig. De agrarische functie van het terrein ten westen van de woontoren is overigens nog steeds aanwezig.

In latere fasen versmalden de grachten en was het complex niet meer te verdedigen tegen aanvallen van buitenaf. De woontoren was toen meer een statussymbool. De bewoners behoorden tot de lagere adel, hetgeen ook te zien is aan het vondstmateriaal. Het terrein ten westen van de woontoren werd vanaf ongeveer 1550 gebruikt als akker- of weiland. De agrarische gebouwen bevonden zich vanaf dat moment waarschijnlijk ter hoogte van de huidige boerderij.

De woontoren is rond 1800 afgebroken. Men woonde toen in een boerderij ten zuiden van de voormalige toren; de voormalige kasteelgracht zou tot in 2004 blijven bestaan.

Huis te Vleuten is niet de enige woontoren in de omgeving. Het gebied rond Vleuten wordt doorsneden door oude stroomruggen en hier liggen verschillende woontorens zoals Den Ham, Den Engh, Bottestein en Huis te Vleuten. De relatief hoge ligging van de kastelen ter plaatse kan misschien nog wel het best worden geïllustreerd aan de hand van Den Engh en Huis te Vleuten. Het toponiem 'eng' duidt namelijk op een stuk land, dat ten opzichte van de naastgelegen gronden hoog is gelegen. Het Huis te Vleuten ligt op een verhoging die de 'Nes' of 'Nesse' wordt genoemd. Dit is een soort verhoogde landtong die is ontstaan aan de binnenbocht van de Oude Rijn.

De kastelen zijn met name daar geplaatst waar zich de ontginningsassen bevin-

den. Veelal wordt aangenomen dat de bouw van de torens ter hand is genomen door rijk geworden ministerialen die op hun ontginningen woontorens hebben neergezet. Tussen de aanvang van de ontginningen en de torenbouw ligt echter vaak een gat van soms meer dan anderhalve eeuw. Dit is dus niet zozeer een direct gevolg van de ontginningsactiviteiten, maar eerder een later voortvloeisel daaruit. Dit kan worden afgeleid uit het feit dat de meeste van dit soort gebouwen naast de oorspronkelijke boerenwoningen werden opgetrokken. Enkele kolonistenfamilies vergaarden dus fortuin en werkten zich verder omhoog op de sociale ladder. De bakstenen woontorens kunnen dan ook mogelijk gezien worden als een imitatie van de woontorens van de hogere adel. Door het bouwen van een dergelijk statussymbool probeerden de 'nieuwe rijken' zich met deze groep te associëren of te identificeren.

Ondanks het grote aantal kastelen in het rivierengebied is er weinig archeologisch vergelijkingsmateriaal voor handen. Twee uitzonderingen hierop vormen het nabij Vleuten gelegen voormalige kasteel Nijvelt (Veldhuizen) en de opgraving van de Stenen Kamer in Kerk-Avezaath.

Vermoedelijk hebben de heren van Veldhuizen een leidende rol gespeeld bij de ontginning van Veldhuizen. Kasteel Nijvelt waar deze heren resideerden, was een bisschoppelijk leengoed. Het was bovendien een strategisch belangrijk kasteel voor de landsheer en de verdedigbaarheid was dan ook van groot belang. Op het kasteel resideerden leden van de hoogste adel. De hoge status van het complex kan bovendien worden geïllustreerd aan het feit dat het in de loop der tijd is uitgebouwd en verfraaid. Ook de aangetroffen artefacten, zoals kacheltegels en luxe aardewerk, wijzen op de hoge status van de eigenaren. Wat dat betreft bevindt kasteel Nijvelt zich hoger in de rangorde dan Huis te Vleuten.

Meer oostelijk in het rivierengebied gelegen zijn de vindplaatsen 'Stenen Kamer' en 'Linge' te Kerk-Avezaath, die in het kader van de aanleg van de Betuweroute zijn onderzocht. De vindplaatsen vormen oorspronkelijk één bewoningsareaal waarop een ontwikkeling is te zien van agrarische nederzetting tot ongeveer 1250 naar een eenvoudige woontoren die rond 1275 wordt gebouwd. In de periode van de steenbouw had de nederzetting een sterk agrarisch karakter. Toch laat het botanisch onderzoek wel enkele veranderingen zien in vergelijking met de voorgaande perioden. Opvallend is de goede vertegenwoordiging van de luxer graansoort broodtarwe en het toegenomen belang van fruit in de voedsleconomie. Een gedeelte van dit voedsel is waarschijnlijk lokaal verbouwd. Er zijn geen aanwijzingen voor uitgebreide importen. De situatie die hier is aangetroffen, komt sterk overeen met de bewoningsgeschiedenis van Huis te Vleuten.

Literatuur

- ♦ M.M. Bijlsma, *Archeologisch onderzoek Vleuten De Meern, Plangebied Veldhuizen*. Rijksstraatweg, Veldhuizen A, (Amersfoort 1998) Rapportage Archeologische Monumentenzorg 60
- ♦ J. Dijkstra en P.B. de Boer, *Huis te Vleuten opgegraven*. *Archeologisch onderzoek in het kader van het project Spoorverbreding VleuGel / Randstadspoor* (Amersfoort 2005)(ADC Rapport, 403). Met bijdragen

- van: M. van Riessen, M. Schabbink, H.J.L.C. Koopmanschap, S. Ostkamp, J.F.P. Kottman, D. Duco, C. Nooijen, E. Kars, C. van Pruissen, A.M. Brakman, R. van Lil, H. van Haaster, K. Hänninen, P. van Rijn, J. van Dijk, E. Esser, B. Beerenhout, M.J. Rijkelijkhuisen, O. Goubitz, K. Abelskamp en R. Exaltus
- ◆ H.F.A. Haarhuis en E.P. Graafstal, *Vleuten-Harmelen: een archeologische kartering, inventarisatie en waardering* (Amsterdam 1993) RAAP-rapport, 80
 - ◆ J.H. Huiting, J.H., 'Het huis te Vleuten', *Historische vereniging Vleuten De Meern Haarzuilens*, jg 14 (1994) nr. 4, 77-81
 - ◆ J.H. Huiting, 'Vleuten', in: B. Olde Meierink *et al.*, red., *Kastelen en ridderhofsteden in Utrecht* (Utrecht 1995), p. 433-6
 - ◆ E. Jacobs, *Programma van Eisen voor het Definitief Onderzoek Vindplaats 6 (spoorverbreding VleuGel/Randstadspoor)*, 11 december 2003.
 - ◆ H.L. Janssen, H.L., 'Woontorens, circa 1250-circa 1450', in: H.L. Janssen, M.M. Kylstra-Wielinga & B. Olde Meierink, red., *1000 Jaar Kastelen in Nederland. Functie en vorm door de eeuwen heen* (Utrecht 1996), 84-91
 - ◆ A.A.A. Verhoeven en O. Brinkkemper, red., *Twaalf eeuwen bewoning langs de Linge bij de Stenen Kamer in Kerk-Avezaath* (Amersfoort) Rapportage Archeologische Monumentenzorg 85
 - ◆ J.F. van der Weerden en M.C. Brouwer, *Spoorverbreding VleuGel, vindplaatsen 5.2, 6.1 en 7. Inventariserend veldonderzoek* (Deventer/Den Bosch 2004)(BAAC-rapport, 03.137b)

UTRECHT ❖ Vleuten, Spoorverbreding VleuGel M.C. BROUWER

Begin maart 2004 heeft het bureau voor Bouwhistorie, Archeologie, Architectuur- en Cultuurhistorie (BAAC) in Vleuten een Inventariserend Veldonderzoek (IVO) d.m.v. proefsleuven uitgevoerd. Dit in het kader van een spoorverbreding tussen Vleuten en Geldermalsen, waarbij de bestaande spoorbaan verbreed en verhoogd zal worden. Tijdens dit onderzoek is in de westelijke helft van de proefsleuf een drietal greppels aangetroffen dat, gezien de kadastrale minuut, al voor 1832 in onbruik is geraakt. In de oostelijke helft van de sleuf bevond zich de middeleeuwse restgeul van de Oude Rijn, die na 1122 door afdamming is ontstaan. Het afdammen veroorzaakte verlanding, waardoor de zuidelijke oever steeds meer naar het noorden verschoof. Tijdens de ontginningen in de Late Middeleeuwen werd een gedeelte van de verlande restgeul in landbouwgrond omgezet. Na de verlanding van de restgeul lijken op het onderzoeksterrein, gezien het ontbreken van relevante archeologische vondsten en sporen, nauwelijks meer menselijke activiteiten te hebben plaatsgevonden. Opvallend is tenslotte het ontbreken van afvletingssporen op deze locatie, dit in tegenstelling tot bijvoorbeeld de meer naar het oosten gelegen vindplaatsen. Het lijkt er dan ook op dat de klei ter hoogte van de onderzoekslocatie te dun is geweest, om rendabel afgevlet te kunnen worden.

Literatuur

- ◆ J.F. Weerden en M.C. Brouwer, *Spoorverbreding VleuGel vindplaats 1. Inventariserend veldonderzoek* (BAAC-rapport 04.020) (z.p. 2004)

UTRECHT ❖ Vleuten, Themaat

C. DEN HARTOG, M. HENDRIKSEN EN Y. MEIJER

In de polder Themaat, ten noorden van de Thematerweg in Vleuten, is in de herfst van 2004 het terrein ten oosten van een verlaten boomgaard ontgraven om zand, klei en veen te winnen voor de aanleg van wegen en dijken. Daardoor ontstond er een grote waterpartij: de Haarrijnse plas. Bij het afgraven van de bovenste lagen kwam echter muurwerk tevoorschijn, waarna de grondwinning onmiddellijk werd stopgezet. Gedurende twee weken is het perceel vervolgens opgegraven door de sectie Cultuurhistorie van de gemeente Utrecht. Hoewel het terrein zwaar gehavend was, leverde het noodonderzoek een greppelsysteem op met aardewerk en metaal uit de periode 1350-1450 en 1550-1630.

Een torenfundament

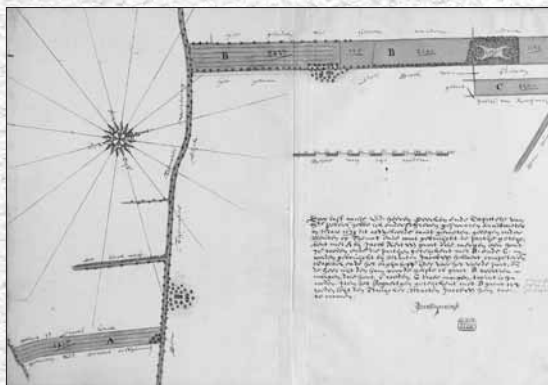
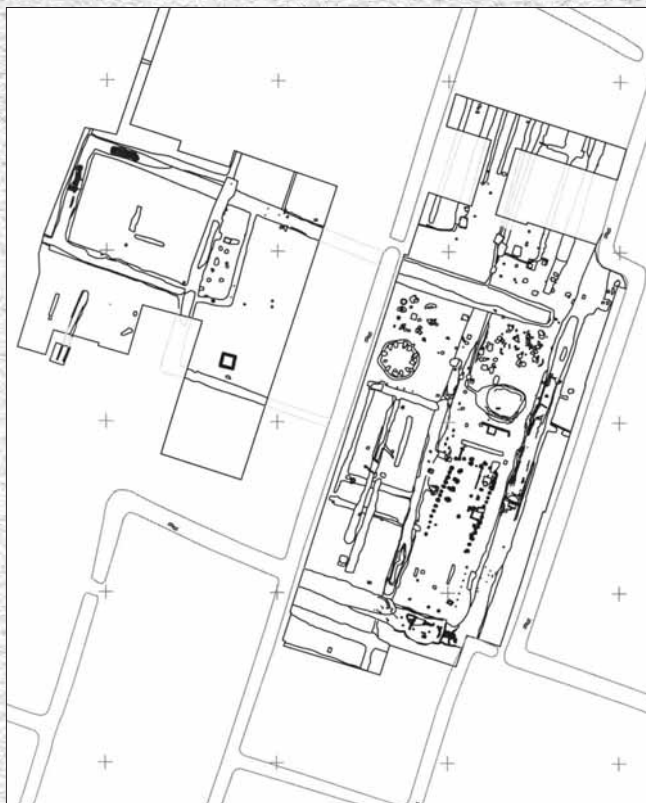
Het systeem bestond uit twee min of meer rechthoekige omgreppelingen die elkaar oversneden, en tijdens de verschillende bewoningfases opnieuw uitgegraven leken te zijn geweest. Het eerder aangetroffen muurwerk bevond zich in de grootste en oudste fase van het greppelsysteem. Het ging om een fundering van 4,3x4,3 m, bestaande uit zes lagen baksteen. De muurdikte bedroeg 70 cm. Aan de hand van het formaat van de bakstenen en de wijze waarop zij gemetseld zijn, valt af te leiden dat het om een 14de-eeuws bouwwerk moest gaan. Maar wel een waarmee iets bijzonders aan de hand was. Want het lijkt erop dat men vol goede moed aan de bouw van een toren is begonnen, maar deze waarschijnlijk nooit heeft afgemaakt. Eén van de hoeken lag namelijk precies boven de overgang van stevige naar slappe ondergrond, wat ongetwijfeld problemen moeten hebben opgeleverd tijdens de bouw. De fundering vertoonde namelijk op verschillende plaatsen scheuren en de noordoosthoek was flink verzakt.

Zeventiende-eeuwse bewoning

Het oudste greppelsysteem bleek door te lopen op het westelijk gelegen perceel en wordt oversneden door een noord-zuid lopende recente sloot. Dit wijst erop dat de twee percelen oorspronkelijk anders ingedeeld zijn geweest en mogelijk één geheel hebben gevormd.

Binnen de tweede omgreppeling werd nog meer muurwerk aangetroffen. Het bleek te gaan om een 17de-eeuws keldertje van 1,5x2 m. Uit de overige sporen binnen deze omgreppeling kon niet met zekerheid een huisplattegrond worden gereconstrueerd, toch zal hier zeker zijn gewoond getuige het afval in de greppels. Na het noodonderzoek werd besloten om het terrein van de naastgelegen boomgaard volledig op te graven. Eind jaren '90 waren hier puinconcentraties door adviesbureau RAAP ontdekt die in eerste instantie werden geïnterpreteerd als recente stort. Het kaartboek van het kapittel van Sint-Pieter bleek echter een landmeter-

Overzicht van de
opgraving op Themaat

Kaart van het kapittel
van St.-Pieter

kaartje te bevatten waarop niet alleen dit perceel maar ook een huis en een aantal hooibergen staan afgebeeld. Het kaartje werd in 1639 in opdracht van het kapittel gemaakt door Van Diepenem.

Naar aanleiding van deze archiefvondst werd in 2000 een onderzoek naar het terrein gestart door de Historische Vereniging Vleuten, De Meern, Haarzuilens en de AWN. Dit leverde inderdaad de restanten op van een huis met kelder en aanwijzingen voor hooibergen uit de 17de eeuw. De formaten van aangetroffen baksteen en de aardewerk- en metaalvondsten deden vermoeden dat de bewoning op het perceel al in de Middeleeuwen moest zijn aangevangen. Het terrein van de boomgaard werd echter niet vlakdekkend opgegraven. Nu het onderzoek van het naastgelegen perceel een middeleeuwse bewoningsfase opleverde en de greppels van het ene naar het andere perceel leken door te lopen, werd verondersteld dat de beide percelen ooit één geheel moesten zijn geweest. Met de ontgroning en de aanleg van de Haarrijnse plas zouden de mogelijk aanwezige sporen definitief verdwijnen. Besloten werd het gehele perceel alsnog te onderzoeken.

Een middeleeuwse voorganger

In het voorjaar van 2005 is het terrein eerst van de appelbomen ontdaan en daarna geëgaliseerd. In de zeventien weken die volgden, is een areaal van ruim 1,5 ha opgegraven (LR52) door de sectie Cultuurhistorie van de gemeente Utrecht. Het perceel bleek te worden doorsneden door twee noord-zuid en twee oost-west georiënteerde greppels. In het noordwestelijke deel van het perceel werden de restanten van het eerder aangetroffen muurwerk blootgelegd. In het zuidelijk deel van het perceel zijn sporen van verschillende hooibergplattegronden gevonden. Onder de restanten van het 17de-eeuwse huis bleek een middeleeuwse boerderijplattegrond schuil te gaan. De boerderij had min of meer dezelfde oriëntatie als de 17de-eeuwse opvolger, maar lag 10 m noordelijker. Deze oudere plattegrond had een afmeting van 26x13,5 m. Aan de hand van het aardewerk uit de sporen is vastgesteld dat de begindatering van de boerderij tussen 1250 en 1270 ligt. Aangezien het overige middeleeuwse vondstmateriaal tot 1425 gaat, zou dit betekenen dat de boerderij er maximaal 175 jaar heeft bestaan. Dit is overigens wel erg lang voor een gebouw dat geheel uit hout is opgetrokken. De grote hoeveelheid 14de-eeuwse baksteen kan wijzen op een -gedeeltelijke - verstening in die periode. Ook kan gedacht worden aan een compleet nieuw gebouw maar dan gefundeerd op stiepen, zodat hiervan geen sporen bewaard zijn gebleven. Omstreeks 1425 moet het terrein zijn verlaten, want voor een periode van ongeveer 175 jaar zijn er geen aanwijzingen voor bewoning aangetroffen. Hiervoor valt geen sluitende verklaring te geven. Werden de bewoners verjaagd door onlusten of plagen? Tot nu toe zijn daar geen aanwijzingen voor. Mogelijk ging het bezit over in andere handen of verhuisde men naar elders waar het beter toeven was.

Een boerderij met waterput, wasplaats en vijver

Rond 1600 is 'bovenop' de middeleeuwse boerderij een nieuw huis gebouwd. De aangetroffen sporen kunnen worden geïnterpreteerd als een boerderij met in ieder geval een stenen voorhuis, en mogelijk een houten achterhuis. De exacte afmetingen zijn niet vast te stellen, maar de boerderij moet minimaal 12,5 m breed zijn geweest en mogelijk 28,5 m lang. Men heeft gebruik gemaakt van het aanwezige 14de-eeuwse materiaal, aangevuld met nieuwe baksteen. Dit was goed te zien bij de fundering van de gevel: brokken baksteen uit de 14de eeuw zijn gebruikt voor de basis van de fundering die niet in het zicht zou komen. Voor het metselen van de kelder was wel een nieuwe partij baksteen gebruikt. In het huis heeft men tevens een put aangelegd. Deze had de restanten van een wagenwiel als basis en was verder opgetrokken uit baksteen. Buiten was een spoelplaats ingericht om de (af-)was te doen. In de 18de eeuw werd vóór het huis een vijver gegraven. Het is verleidelijk een siervijver voor te stellen, compleet met vissen en planten. Waarschijnlijk heeft de vijver echter een heel ander doel gediend. Gedacht kan worden aan het houden van vis, maar dan voor consumptie. Ook kan de waterpartij zijn gebruikt voor het drinken van dieren of het inwateren van hout. Ten zuiden van de vijver zijn sporen aangetroffen van enkele hooibergen. Een aantal daarvan is vermoedelijk middeleeuws. De sporen bevatten geen enkele daterende vondst, alleen de schone vulling is een aanwijzing dat de hooibergen uit die periode stammen. De overige hooibergplattegronden zijn wel toe te schrijven aan de 17de-eeuwse bewoningsfase. Ze zijn dan ook terug te vinden op de landmeterkaartjes. Op basis van de vondsten is duidelijk dat de bewoning tot omstreeks 1750 doorgaat.

Het vondstmateriaal van Themaat

Omdat het gehele perceel al eerder was ontdaan van een ca 1 m dikke bovenlaag heeft het archeologisch onderzoek relatief weinig vondsten opgeleverd. Voorafgaand aan het archeologisch noodonderzoek zijn twee opmerkelijke metaalvondsten gedaan (met dank aan de heer J. de Zwart uit Nieuwegein). Het gaat om een zegelstempel en een tinnen kan. Het zegelstempel dateert uit de eerste helft van de 15de eeuw en heeft een greep die wordt gevormd door een driepas. De binnenkant van het stempelvlak bestaat uit een schild met drie handzagen met hieromheen de tekst S – TITTI-WEDRICH=CLEII. Deze naam is tot op het heden nog niet achterhaald. De kan, waarvan het deksel ontbreekt, is eveneens zeldzaam en dateert uit de vroege 15de eeuw. Dergelijke kannen waren destijds vrij kostbaar in aanschaf.

Alle andere vondsten die tijdens de opgraving zijn gevonden, zijn afkomstig uit de omgreppeling en dan met name uit de zandige opvulling in de zuidoost hoek. Uit deze laag zijn acht munten afkomstig. Het betreft in alle gevallen kleine denominaties die gemakkelijk werden verloren en waarvan men de moeite van het

opzoeken niet waard vond. Hierdoor geven de aangetroffen munten een mogelijke tijdsperiode van bewoning weer en niet de welstand van de toenmalige bewoners. De munten zijn geslagen tussen 1617 en 1625. Aangezien ze nauwelijks slijtage vertonen zullen ze niet lang in roulatie zijn geweest. Dit is met name het geval bij de uit 1625 daterende duit van de stad Utrecht. Op basis van de muntdatering kan verondersteld worden dat de bewoning ophield in of kort na het jaar 1625.

Een opmerkelijke vondst is een zeer fraai mesheft in de vorm van een muzikant die een doedelzak bespeelt. Het heft is uit koper gegoten waarna de diepe uitsparingen zijn opgevuld met email. De decoratie bestaat uit een bloemen- en rankenmotief en bevat de resten van zwarte, witte en blauwe email. Dit soort heften staan ook bekend onder de naam *cloisonné champlevé* en komen voor vanaf ca 1620 tot aan het einde van de 17de eeuw. Het vervaardigen van een dergelijk heft moet destijds arbeidintensief geweest zijn, waardoor zij zeker zo duur zullen zijn geweest als de zilveren mesheften die op dat moment in zwang waren bij de hogere kringen.

Verder werden enkele loodstripjes voor glas-in-loodramen en constructiedelen, zoals deurgehengen en -duimen, aangetroffen en kledingaccessoires in de vorm van sluitingen, gespen, beslag en knopen. Ook zijn vondsten gedaan die kenmerkend zijn voor deze periode: enkele loden kogels, hoefijzers, lakenloodjes, beslag en enkele tinnen lepels.

Het aardewerk bestaat voornamelijk uit kook- en opslaggerei vervaardigd uit rood- en witbakkende aardewerk. Waarbij opvalt dat het steengoed slecht vertegenwoordigd is. Tussen de vondsten bevinden zich fragmenten van borden van Weser- en Werrakeramiek en gepolychromeerde majolica. Dergelijke borden zijn kenmerkend voor de periode. Het aangetroffen glas bestaat uit maximaal 28 individuen en omvat onder meer wafelbekers, knobbelbekers, ribbekers, netwerkbekers en een *vetro a fili* beker.

De vondsten uit de boomgaard

In totaal hebben de onderzoeken bijna 600 metalen voorwerpen opgeleverd. De meeste voorwerpen kwamen uit de omgreppeling van het terrein, die op sommige stukken als afvalplaats heeft gediend. Slechts een klein percentage kwam uit de overige nederzettingssporen. De vondsten kunnen grofweg verdeeld worden in twee perioden. De oudste begint in het midden van de 13de eeuw en loopt door tot in het eerste kwart van de 15de eeuw. De jongste periode start begin 17de eeuw en loopt in ieder geval door tot het midden van de 18de eeuw, maar mogelijk iets langer. Tussen het tweede kwart van de 15de eeuw tot aan het begin van de 17de eeuw is het perceel kennelijk niet bewoond geweest.

Metaal

De oudste te dateren vondst is een zilveren penning van Willem II van Holland, geslagen te Dordrecht tussen 1234-1256. Verder stammen uit de vroegste bewo-

*Het mesheft in de vorm
van een doelzakspeler*

Een tinnen lepel

ningsfase een gespje en enkele ijzerfragmenten. Opvallend genoeg ontbreken de zogenoemde golfrandhoefijzers. Deze zijn bij alle andere laatmiddeleeuwse sites in Leidsche Rijn vaak in grote aantallen aangetroffen. Hieruit mag voorzichtig worden geconcludeerd dat de bewoning op de Themaat in de vroegste fase niet veel heeft voorgesteld, en dat de locatie pas vanaf de late 13de eeuw enig aanzien heeft gekregen. Dit blijkt ook uit diverse voorwerpen die dateren uit de jaren tussen 1300 en 1425, zoals fragmenten van bronzen vaatwerk, tinnen lepels, pelgrimsinsignes, ruitersporen, pijlpunten en veel munten. Deze stralen onmiskenbaar een zekere status uit.

Tot de muntvondsten behoren tien sterlingen en een aantal penningen van onder meer Coevorden en Harderwijk die zijn geslagen tijdens het bewind van Reinoud II in de periode 1315-1343. Hiervan zijn er maar enkele bekend in Nederland. Munten met een grotere denominatie zijn de halve, hele en dubbelgroten waarvan de jongste afkomstig is uit Kleef en geslagen is op naam van Adolf II in de periode 1394-1448. Eén gouden munt is een zogenoemde gouden Pieter geslagen in Leuven in de periode 1380-1381 op naam van Johanna en Wencelas.

Een bijzondere vondst is een uit lood/tin vervaardigd miniatuur schenkkannetje van een type dat halverwege de 14de eeuw bij de hogere sociale klasse in de mode was. Voor zover bekend is een dergelijk kannetje nog niet eerder in Nederland aangetroffen. De enige bekende parallel uit de literatuur van deze schenkan op hoge poten is een exemplaar dat werd gevonden in de Theems in Londen. Het miniatuurkannetje van de Themaat is, getuige de verticale gietnaad, in een tweedelige mal gegoten. Het staat op drie hoge poten en heeft een peervormige romp. Het oor is driehoekig op doorsnede. De tuit is licht gebogen en voorzien van een tussenstukje. De romp van het kannetje is versierd met vijf horizontale banden die zijn opgevuld met driehoekjes welke om en om zijn gearceerd. De versiering lijkt op die van een miniatuur grape afkomstig uit de gracht van kasteel Voorst bij Zwolle. Deze heeft eveneens driehoekige versieringen die zijn opgevuld met een ruitmotief en kan gedateerd worden in de periode ca 1325-1362.

Enkele gevonden munten en kledingaccessoires zijn tussen 1425-1630 te plaatsen en zullen hier terecht zijn gekomen toen het perceel niet werd bewoond, maar in gebruik was als weide of landbouwgrond.

Van de 17de- en 18de-eeuwse bewoning zijn in de eerste plaats metalen voorwerpen aangetroffen die bij de boerderij hoorden, zoals loodstripjes voor glas-in-lood ramen, deurduimen, deurgeheng en andere constructiedelen. In de bakstenen waterput is een groot deel van de loden zuigbuis aangetroffen. Verder zijn vrijwel alle denkbare soorten sluitingen, gespen, beslag en knopen gevonden die tot de categorie kledingaccessoires gerekend kunnen worden. De bewoners van de boerderij lijken modebewust te zijn geweest en ook de middelen te hebben gehad om hier aan deel te kunnen nemen, zoals blijkt uit enkele van zilver gemaakte kledingaccessoires.

*Het miniatuur
schenkkannetje*

*Een lepel met een
Utrechts merk*

Tot de categorie metalen eetgerei behoren maar liefst 14 tinnen lepels. Deze zijn afkomstig uit de zanderige opvulling van de westelijke greppel, ter hoogte van de spoelplaats. Twee lepels hebben een roosmerk met kroon en de overige zijn gekeurd met het Utrechtse stadswapen. De jongste lepel is van een type dat in zwang kwam vanaf het midden van de 18de eeuw. Deze is op de achterkant van de steel voorzien van het gekroonde Utrechtse merk met verticale strepen in de linkerhelft en de initialen C.K. De initialen verwijzen naar de tinnegieter Cornelus Goedkoop die aan de zuidzijde van de Zadelstraat in Utrecht woonde en in 1764 is overleden. De vondst van enkele gereedschappen, zoals hooivorken en maaihaken, geven aan dat er ook nog gewerkt moest worden...

Aardewerk en glas

Het aardewerk dat gedateerd kan worden in de eerste helft van de 13de eeuw is, evenals de metalen voorwerpen, zeer gering. Tussen de vondsten komen maar enkele fragmenten Pingsdorf, Paffrath, Andenne, proto-steengoed en een kogelpot voor. Hoewel de aantallen voor de tweede helft van de 13de eeuw nog steeds gering zijn, nemen zij gestaag toe. Bijna alle soorten die uit die periode kunnen worden aangetroffen, waren aanwezig zoals bijna-steengoed, grijsbakkend en roodbakkend aardewerk en kogelpotten met gedraaide rand of *besenstrich*. Het materiaal dat gedateerd kan worden tussen 1270 en 1425 is voor het grootste deel afkomstig uit de vulling van de middelste noord-zuidgreppel. Op een fragment van een Langerwehe pelgrimshoorn na zijn het alle gewone gebruiksartikelen, zoals kookpotten, bakpannen, vetvangers, voorraadpotten, drinkschaaltjes en drinkkannen. Het aardewerk dat dateert uit de 17de en 18de eeuw bestaat voor het grootste deel uit roodbakkend materiaal, het betreft grappen, kommen, borden en voorraadpotten. Enkele stukken majolica zijn uitgevoerd met tulpen en Chinese motieven en dateren uit de periode ca 1625-1650. Vanaf 1675 valt er een toename van, voornamelijk witte, faience te bespeuren en zien we de eerste stukken porselein. Opvallend is het vrijwel ontbreken van steengoed en glas.

Het weinige glaswerk dat is aangetroffen bestaat uit enkele fragmenten van bekers, waaronder een gegraveerd exemplaar, en buikflessen. Dit in tegenstelling tot Themaat waar een grote hoeveelheid rijk versierde bekers werden aangetroffen.

Botmateriaal

Tijdens het vervolgonderzoek is het botmateriaal per periode verzameld, waardoor het mogelijk is om na te gaan of er verschillen of overeenkomsten tussen de beide fasen van bewoning aanwezig zijn. Voor het onderzoek komen zeven sporen uit de middeleeuwse periode (1270-1425) en vier sporen uit post-middeleeuwse periode (1630-1750) in aanmerking. Het botmateriaal is zoveel mogelijk op soort en skeletelement gedetermineerd, ook is er gekeken naar leeftijd en eventuele slachtsproten. Het materiaal uit de middeleeuwse context is sterk gefragmenteerd, daarom is

soortbepaling niet altijd mogelijk, behalve de vaststelling dat het om de grote dieren, zoals paard en rund gaat. Wel zijn juist op deze middeleeuwse fragmenten slachtsporen aangetroffen. De slachtsporen bevinden zich vooral op de ribben en de pijpbeenderen. Slachtsporen op elementen die wel aan een soort gekoppeld zijn, laten geen eenduidig beeld zien.

Het determineerbare botmateriaal uit de middeleeuwse fase blijkt voor het grootste deel uit rund (*Bos taurus*) te bestaan. Daarnaast zijn er ook botten van varken (*Sus scrofa*), schaap/geit (*Ovis aries/Capra hircus*) en paard (*Equus caballus*) aangetroffen. Het botmateriaal uit de postmiddeleeuwse fase levert wat dat betreft een vergelijkbaar beeld op. Wel stamt uit de middeleeuwse fase een aantal fragmenten van hond (*Canis familiaris*) en enkele vogel- en visbotten.

De vogelbotten zijn vooral van watervogels, en dan in het bijzonder van eend (*Anas sp.*) en gans (*Anser sp.*). Daarnaast zijn ook twee fragmenten van kleinere vogels gevonden. Een positieve determinatie is niet mogelijk, maar we kunnen denken aan bijvoorbeeld duif (*Columba sp.*). Aan de aangetroffen vissenwervels is geen positieve determinatie te koppelen. Wanneer het botmateriaal uit de zeefmonsters gedetermineerd wordt, zullen er waarschijnlijk meer vogel- en viselementen op soort gebracht kunnen worden.

Bij minder dan een kwart van het botmateriaal kon een leeftijd bepaald worden. De leeftijdsbepalingen voor het post-craniale skelet en voor de gebitselementen van de middeleeuwse fauna laten zien dat het merendeel van de runderen (*Bos taurus*) en schapen/geiten (*Ovis aries/Capra hircus*) volgroeid waren toen ze stierven. Bij het varken (*Sus scrofa*) zijn juist botten aangetroffen van jonge dieren. De botten van het rund (*Bos taurus*) uit de postmiddeleeuwse sporen zijn qua leeftijdsopbouw vergelijkbaar met die van de middeleeuwse. Het aantal elementen van de overige soorten uit de postmiddeleeuwse sporen is echter te beperkt om een leeftijdsonderzoek te doen.

VEENENDAAL ❖ Veenendaal-oost D.E.A. SCHILTMANS

In opdracht van het Ontwikkelingsbedrijf Veenendaal-Oost Beheer B.V. (OvO) heeft RAAP Archeologisch Adviesbureau in de periode september 2003 tot en met juni 2004 een cultuurhistorisch (archeologisch, historisch-geografisch en bouwhistorisch) onderzoek uitgevoerd ten behoeve van de milieu-effectrapportage-procedure Veenendaal-oost. Het plangebied ligt ten oosten van de bebouwde kom van Veenendaal en wordt globaal begrensd door de A12 in het noorden, de Dragonderweg in het oosten, het Gelders Benedeneind (de weg langs de Grift) in het zuiden en de Rondweg-Oost in het westen. De oppervlakte van het totale plangebied bedraagt ca 155 ha. In het gebied heeft de gemeente Veenendaal de nieuwbouw van ca 3500 woningen gepland.

Ten behoeve van de cultuurhistorische inventarisatie en waardering is in eerste instantie een bureauonderzoek uitgevoerd. In aanvulling hierop is een visuele inspectie en een verkennend booronderzoek uitgevoerd. Uit het archeologisch onderzoek blijkt dat het plangebied relatief laag ligt en waarschijnlijk pas in de Nieuwe tijd bewoond is geraakt. De aanwezigheid van een intacte kleine dekzandrug of -kop, waarop eventueel archeologische resten uit met name de Steentijd kunnen voorkomen, kan worden uitgesloten. Het dekzand is grotendeels verstoord als gevolg van de veenwinning in de 16de en 17de eeuw en andere (sub)recente grondwerkzaamheden. Uit het bureauonderzoek blijkt dat er nageenog geen archeologische vindplaatsen bekend zijn van de laaggelegen dekzandgronden in de Gelderse Vallei. Indien archeologische vindplaatsen in dit gebied aanwezig zijn, liggen deze doorgaans op de flanken van stuwwallen, de (gordel)dekzandruggen en kleinere dekzandkoppen. Ook uit de venige laagten zijn geen archeologische vindplaatsen bekend, hetgeen gezien de relatief vochtige omstandigheden in dergelijke gebieden niet verrassend is. Op basis van bovenstaande geldt voor het overgrote deel van het plangebied een lage archeologische verwachting. Voor het gedeelte van het plangebied dat samenvalt met de zone met historische lineaire bebouwing langs het Gelders Benedeneind kan worden geconcludeerd dat er een hoge archeologische verwachting geldt voor resten die samenhangen met de oude bewoning van Veenendaal.

Uit het historisch-geografisch onderzoek blijkt dat het plangebied in het verleden werd gekenmerkt door de aanwezigheid van de Grift (het huidige Valleikanaal), enige bebouwing, enkele wegen, een strokenverkaveling die deel uitmaakte van een ontginningseenheid in Gelders Veenendaal en een inundatiegebied van de Grebbelinie. Het Valleikanaal vormt de zuidelijke grens van het plangebied en volgt hier de loop van de voormalige Grift of Bisschop Davidsgrift. Deze in oorsprong uit de 15de eeuw daterende Grift liep vanaf het huidige Zwaaiplein in zuidoostelijke richting, naar de Rijn. In de jaren '60 van de 19de eeuw werd, in samenhang met de aanleg van het Omleidingskanaal, dit gedeelte van de Grift verbreed tot ca 8 m. Hierdoor werd een eventuele inundatie in dit deel van de Grebbelinie beter mogelijk. In de 20ste eeuw werden Grift en Omleidingskanaal opgenomen in het Valleikanaal dat tussen 1937 en 1942 werd gegraven naar het IJsselmeer ter verbetering van de afwateringssituatie in de Gelderse Vallei. Langs de zuidelijke grens van het plangebied, het huidige Valleikanaal, is op de kadastrale kaart uit 1832 een zone met lineaire bebouwing weergegeven langs de Grift. Op één boerderij na (gelegen bij de verbinding van het Gelders Benedeneind met de Meentdijk) zijn alle historische gebouwen in deze zone in de Tweede Wereldoorlog vernietigd. In het plangebied zijn twee wegen op historische dwarskaden aangelegd: de Buursteeg en de Meentdijk. Bovendien bevond zich langs de noordzijde van de Grift een pad: het Gelders Benedeneind. De Dragonderweg en Spitsbergenweg dateren van recente datum (20ste eeuw). Het grootste deel van

het plangebied bestaat uit een open gebied met een strokenverkaveling. Tijdens de vervening ontstond door de aanleg van de wijken een fijnmazige strokenverkaveling die ook na afloop van de turfwinning, toen de grond een agrarische bestemming kreeg, in hoofdlijnen is gehandhaafd. Tot slot heeft het plangebied als geheel vanaf het midden van de 18de eeuw tot in de Tweede Wereldoorlog een functie gehad als inundatiegebied van de Grebbelinie. Het behoorde tot de meest zuidelijke inundatiekom van deze linie. Kenmerkend voor inundatiegebieden zijn landschappelijke openheid, een relatief lage ligging en een vlak karakter. Deze eigenschappen zijn in het plangebied nog goed herkenbaar.

Volgens de bekende historisch-bouwkundige gegevens (monumentenlijsten en gegevens Monumenten Inventarisatie Project) bevinden zich in het plangebied geen waardevolle gebouwen. Tijdens de visuele inspectie is in de lineaire bebouwingszone langs het Valleikanaal op Gelders Benedeneind nummer 11, ter hoogte van de verbinding met de Meentdijk, echter nog een boerderij aangetroffen die dateert van voor 1900. De overige bebouwing in het plangebied dateert uit de 20ste en de 21ste eeuw.

Geconcludeerd kan worden dat de aanleg van de nieuwbouwwijk Veenendaal-oost negatieve effecten heeft op cultuurhistorische (archeologische, historisch-geografische en historisch-bouwkundige) waarden in het plangebied. Deze negatieve effecten treden vooral op ten aanzien van de historisch-geografische waarden. De aanleg heeft met name de aantasting van de openheid van het gehele (plan)gebied tot gevolg. Het verkavelingspatroon wordt alleen in het zuidelijk gedeelte van het plangebied, het Gelders Benedeneind, aangetast. Vanwege het ontbreken van gebouwen met een historisch-bouwkundige waarde is het effect op dergelijke waarden nihil. Het effect op eventueel langs het Gelders Benedeneind aanwezige archeologische waarden is afhankelijk van het aantal daadwerkelijk aanwezige vindplaatsen en het aantal bodemingrepen dat zal plaatsvinden in de directe nabijheid van het bewoningslint.

Literatuur

- ♦ D. Bekius, M. Rietkerk en D.E.A. Schiltmans, *Plangebied Veenendaal-oost, gemeente Veenendaal; een cultuurhistorisch onderzoek in het kader van de m.e.r.*, RAAP-rapport 1114 (Amsterdam 2004)

VIANEN ❖ Autenasekade/Achterkade H. JANSSEN EN J. VAN DER ROEST

De Bolgerijsche Beheer heeft aan Grontmij de opdracht verleend om een archeologisch onderzoek uit te voeren ten zuiden van Vianen. De Bolgerijsche Beheer is voornemens daar een nieuwe golfbaan aan te leggen. Voor deze ontwikkeling was een integrale herziening van het bestemmingsplan noodzakelijk. De vaststelling

hiervan heeft geleid tot een m.e.r.-plichtig besluit. In het kader van het milieueffectrapport is dit archeologische onderzoek uitgevoerd.

Het onderzoek heeft bestaan uit een bureauonderzoek en een verkennend booronderzoek. Uit het bureauonderzoek bleek dat het plangebied voor het grootste deel een lage archeologische verwachting had. Binnen het plangebied konden zich echter enkele geologische elementen bevinden met een (middel)hoge verwachting op het aantreffen van archeologische sporen. Ten noorden van het plangebied loopt de Stroomgordel van Tienhoven die de noordoostelijke punt van het plangebied overlapt. Ten noorden van de Bolgerijsekade, aan de oostzijde, staat op diverse bronnen een Jonge Dryasduin aangegeven en ten westen daarvan bevindt zich mogelijk een Jonge Dryasterras/stroomgordel. Dit laatste element is met name ingegeven door het AHN. De mogelijke aanwezigheid van drie geologische elementen die potentiële archeologische vindplaatsen zouden kunnen zijn, maakten het noodzakelijk een booronderzoek uit te voeren. Daarnaast staan in Archis diverse waarnemingen en vindplaatsen geregistreerd in de directe nabijheid van het plangebied waardoor het een potentieel gebied is voor het aantreffen van archeologische waarden en sporen. Het veldonderzoek is voornamelijk ten noorden van de Bolgerijsekade uitgevoerd in januari 2006. Het heeft de verwachting zoals die uit het bureauonderzoek naar voren was gekomen, niet kunnen bevestigen. De bodem van het plangebied herbergde archeologisch gezien geen verrassingen. De bodem vertoonde een natuurlijke opbouw. Indicaties voor de aanwezigheid van het Jonge Dryasduin zijn tot op een diepte van 5 m onder het maaiveld niet aangetroffen. De Stroomgordel van Tienhoven is niet waargenomen tot een diepte van 3 m beneden het maaiveld. Het Jonge Dryasterras of de stroomgordel is zeer vermoedelijk wel aangeboord in de diepere ondergrond. In vier boringen is (marginaal gelaagd) zand waargenomen op een diepte van minimaal 3,10 m onder het maaiveld. Dit is echter aangetroffen op een dusdanige diepte dat dit element niet door de grondwerkzaamheden voor de aanleg van de golfbaan zal worden verstoord.

Ten zuiden van de Bolgerijsekade zijn in molshopen enkele fragmenten van aardwerkscherven gevonden. Dit betreft twee sterk verweerde scherven van roodbakend aardewerk met bruin glazuur uit de 17de/18de eeuw en een scherf van zoutglazuur-steengoed aardewerk uit de 19de eeuw.

VIANEN ❖ Gaasperwaard M.S. JORDANOV

In april 2005 heeft RAAP Archeologisch Adviesbureau in opdracht van de gemeente Vianen een bureau- en inventariserend veldonderzoek uitgevoerd in verband met de geplande aanleg van twee rotondes en een weg die de afrit van de A27 in het noorden met de Lange Dreef in het zuiden verbindt (deelgebied A) en

ten behoefte van de herziening van het bestemmingplan voor het gebied direct ten noorden van de Biezenweg (deelgebied B). Tijdens het bureau- en veldonderzoek is in deelgebied A één archeologische vindplaats aangetroffen. In vijf boringen zijn archeologische indicatoren waargenomen in de top van de oeverafzettingen (tussen ca 65 en 100 cm beneden het maaiveld) in een laag bruinigrijze zandige klei. Er zijn drie fragmenten handgevormd aardewerk aangetroffen en houtskoolresten. Het betreft waarschijnlijk een relatief klein nederzettingsterrein van ca 1,0 ha. Mogelijk gaat het om een huisplaats uit de IJzertijd/Romeinse tijd. Op grond van de resultaten wordt aanbevolen de kwaliteit (gaafheid en conservering), aard, datering, omvang en diepteligging nader vast te stellen door middel van een waarderend proefsleuvenonderzoek.

In deelgebied B zijn resten van middeleeuwse bewoning langs de Biezenweg aangetroffen. In drie delen van het plangebied zijn archeologische indicatoren aangetroffen in de vorm van houtskoolspikkels, puinresten, aardewerk en fosfaatsporen die zich in een antropogeen ophogingspakket bevonden. Tijdens de oppervlaktekartering zijn ook aardewerkscherven verzameld. Het betreft vooral scherven van steengoed en proto-steengoed en een enkele kogelpotscherf. Ten aanzien van het materiaal dat aan de oppervlakte is aangetroffen, dient opgemerkt te worden dat het deels materiaal kan betreffen dat met bemesting op de akker is terechtgekomen. Toch is het in combinatie met de ouderdom van de Biezenweg, de nabijheid van de middeleeuwse nederzetting vlak ten oosten van het plangebied (Hagestein) en de aanwezigheid van vroeg-middeleeuwse verkaveling langs de Biezenweg, gerechtvaardigd om aan te nemen dat het om een middeleeuwse vindplaats gaat. Onder de bebouwing aan de Biezenweg nr. 20 bevinden zich vermoedelijk laat-middeleeuwse en mogelijk oudere bewoningssporen.

Ten aanzien van deelgebied B wordt aanbevolen eventuele sloop van de boerderij op huisnummer 20 aan de Biezenweg onder archeologische en bouwhistorische begeleiding te laten plaatsvinden. Daarnaast wordt aanbevolen om, wanneer bodemverstorende ingrepen plaatsvinden, in een strook van 175 m ten noorden van de Biezenweg de kwaliteit (gaafheid en conservering), aard, datering, omvang en diepteligging nader vast te stellen d.m.v. een waarderend proefsleuvenonderzoek. Het is niet uitgesloten dat overal langs de Biezenweg resten van Middeleeuwse bewoning zijn.

Literatuur

- ♦ M.S. Jordanov, *Plangebied industrieterrein Gaasperwaard, gemeente Vianen; archeologisch vooronderzoek: een bureau- en inventariserend veldonderzoek (karterende fase)*. RAAP-rapport 1173 (Amsterdam 2005)

VIANEN ♦ Plangebied Hofplein H. RINGENIER

In opdracht van de gemeente Vianen heeft RAAP Archeologisch Adviesbureau in maart 2005 een inventariserend bureauonderzoek uitgevoerd voor plangebied Hofplein en omgeving te Vianen. Aanleiding voor het onderzoek vormt een door de gemeente geplande bodemsanering en aansluitend daarop een herinrichting van het plangebied.

Het onderzoek heeft aangetoond dat zich in het plangebied waardevolle archeologische resten in de ondergrond bevinden. Het betreffen resten van het voormalige kasteel Batestein, de voormalige stadsmuur en (delen van) gedempte grachten. Voorts is het niet uitgesloten dat andere archeologische fenomenen bewaard zijn gebleven. Door bodemverstorende activiteiten is een deel van het bodemarchief vrijwel zeker aangetast of vernietigd. Muurresten kunnen echter ook in de als verstoord aangegeven zones gespaard zijn gebleven.

Het is wenselijk de aantasting of vernietiging van de aangetoonde archeologische waarden in het plangebied Hofplein en omgeving zoveel mogelijk te beperken.

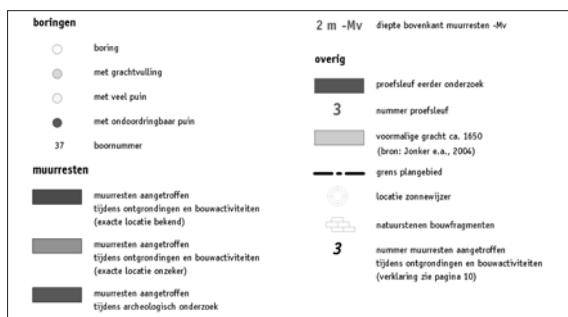
Voor de saneringslocatie is dit niet te verwezenlijken indien de sanering gepaard gaat met grootschalig grondverzet. Aanbevolen wordt sanering *in situ* te laten uitvoeren, omdat daarbij grootschalige bodemingrepen achterwege blijven. Indien sanering *in situ* niet mogelijk is, wordt archeologisch onderzoek op de saneringslocatie aanbevolen. Dit houdt in dat de aanwezige archeologische resten worden opgegraven.

De voorgestelde herinrichting van het plangebied, met nieuwbouw voorzien van ondergrondse parkeergarages en het (deels) ontgraven van grachten, leidt tot een verdere aantasting van archeologische waarden. Om dit zoveel mogelijk te beperken, geniet 'kasteelvariant 3b' de voorkeur. Bij deze variant is het wenselijk een aangepaste funderingswijze te kiezen.

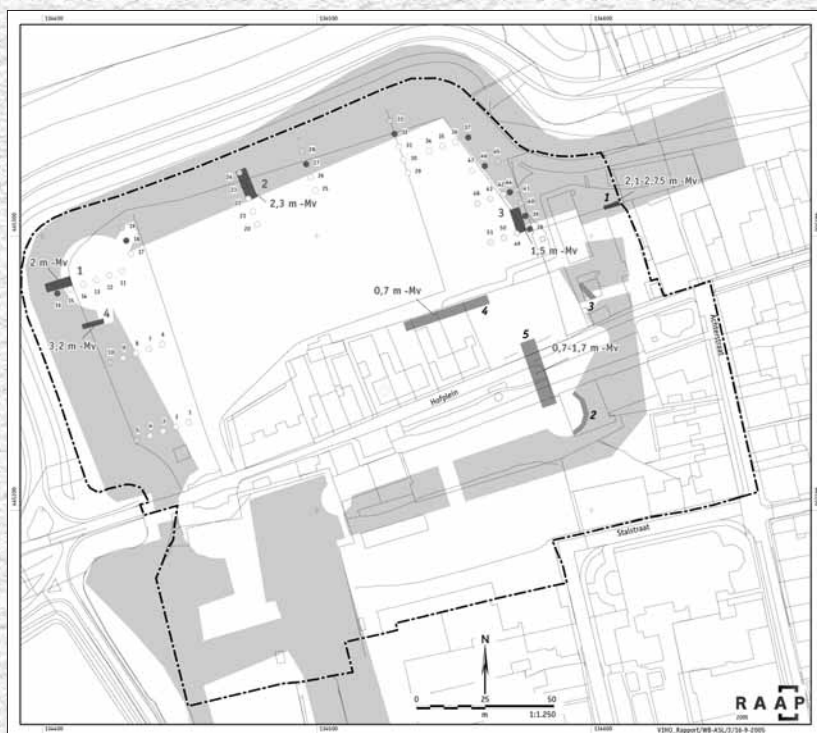
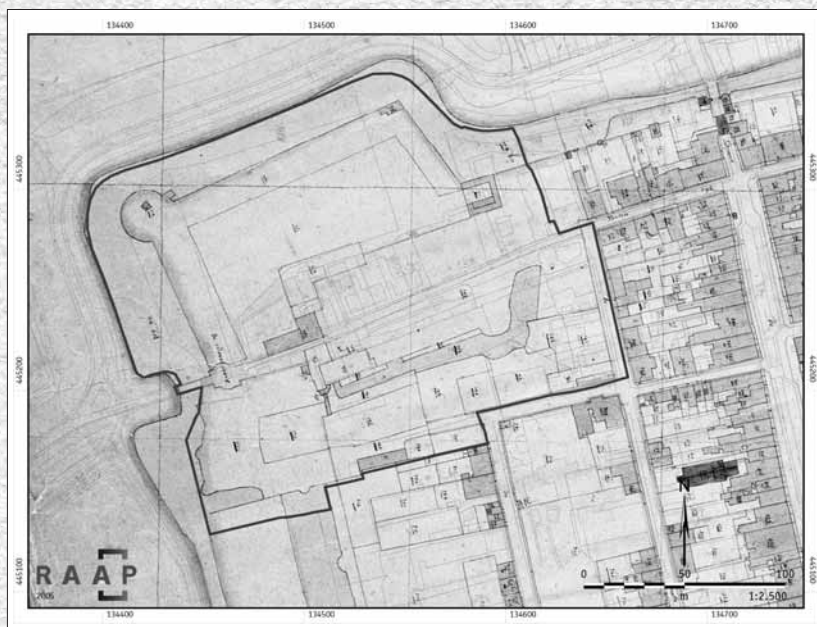
Indien het niet mogelijk blijkt de archeologische waarden te ontzien bij de herinrichting van het plangebied, wordt aanbevolen archeologisch onderzoek in de vorm van een opgraving uit te laten voeren. Deze optie is bij voorbaat niet wenselijk gezien de hoge kosten, het tijdrovende karakter en de complexiteit van het onderzoek. Bovendien wordt vanuit de optiek van de archeologische monumentenzorg in eerste instantie altijd gestreefd naar behoud *in situ*.

Literatuur

- ♦ H. Ringenier, *Plangebied Hofplein en omgeving, gemeente Vianen: een bureauonderzoek* (Amsterdam 2005) (RAAP rapport 1172)

Het plangebied Vianen – Hofplein geprojecteerd op de kadastrale minuut van 1822.

De resultaten van het archeologisch onderzoek geprojecteerd op de voormalige gracht, gereconstrueerd naar situatie rond 1650j

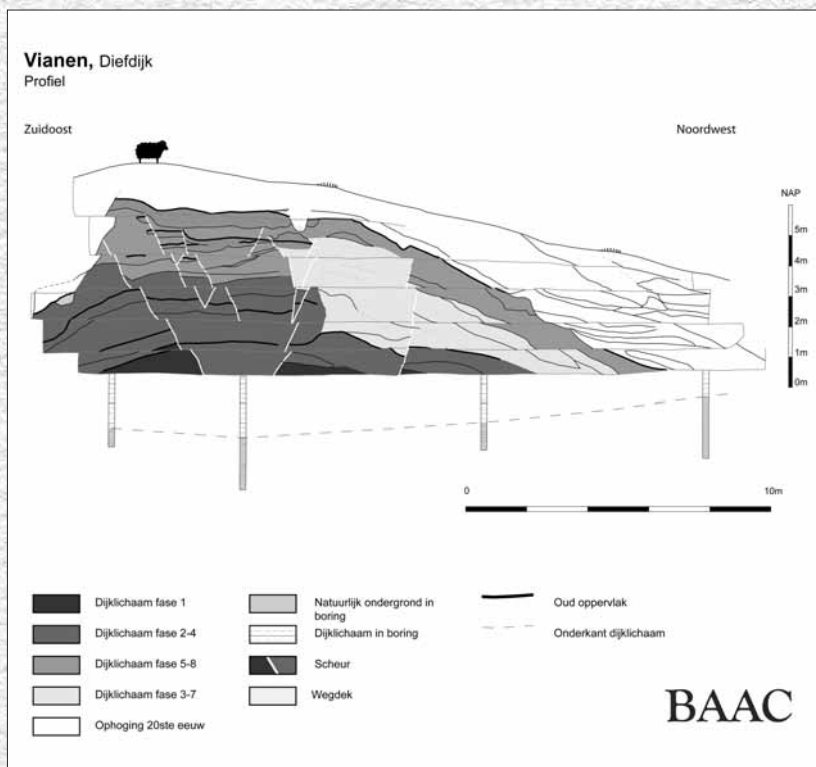
VIANEN ❖ Diefdijk R. VAN GENABEEK

Tussen 21 juli en 23 juli 2004 is aan de westzijde van de Rijksweg A2 ter hoogte van de Diefdijk te Vianen door BAAC in opdracht van Rijkswaterstaat archeologisch onderzoek verricht. De aanleiding hiervoor was de verbreding van de A2. De Diefdijk is een van oorsprong middeleeuwse waterkering die haaks op de rivieren gelegen is tussen de Lek bij Everdingen en de Linge bij Leerdam. De dijk vormde de grens tussen Gelderland (Gelre) in het oosten en Zuid-Holland (Holland) in het westen en diende als bescherming voor het erachter gelegen gebied wanneer het land aan de andere zijde van de dijk tengevolge van de doorbraak van een rivierdijk onder water was komen te staan. In het verleden heeft de dijk deze functie meerdere malen met succes vervuld, hoewel ze ook een paar keer is doorgebroken. De functie als waterkering is nog steeds aanwezig en vandaar dat op de plaats waar de rijksweg A2 de dijk doorsnijdt een beweegbare afsluiting is gemaakt. In het kader van de verbreding van de A2, traject Everdingen-Deil, is een deel van de dijk weggegraven en is in het nieuwe viaduct wederom een waterkering aangebracht. Door het deels weggraven van de dijk ontstond een profiel dwars door de dijk, hetgeen een unieke kans bood de opbouw van de dijk archeologisch te bestuderen.

Aangezien nauwelijks iets bekend was over de opbouw van de dijk ging de aandacht vooral uit naar de bestudering van de doorsnede en het herkennen en dateren van de verschillende fases waarin de dijk tot stand is gekomen. Vanwege de veiligheid en de grote hoogte van het profiel is de doorsnede trapsgewijs aangelegd. Om verzakkingen van de toekomstige A2 te voorkomen mocht niet dieper worden gegraven dan 0,5m +NAP, ongeveer 7 m onder de kruin van de dijk. Om ook de diepere lagen te onderzoeken is een aantal boringen gezet zodat de voet van de dijk en het oorspronkelijk oppervlak konden worden bestudeerd. Van het oorspronkelijke oppervlak is een pollenmonster genomen dat door BIAx is geanalyseerd.

De oudste vermelding van de Diefdijk dateert uit 1284. Op 11 april (de dinsdag na Pasen) van dat jaar tekende een aantal locale gezagsdragers in de kerk van Everdingen aan de Lek een oorkonde. Zij vertegenwoordigden de bewoners van 14 gerechtsgebieden tussen de Diefdijk en de dijk bij Ameide. Hun bedoeling was om de streek door de aanleg van dijken en een goede afwatering structureel te beschermen tegen wateroverlast. De vijf heren waren die van Arkel, Vianen, Hagestein, Everdingen en Leerdam. De directe aanleiding voor deze actie moet worden gezocht in de overstromingen in de jaren 1280, 1281 en 1284. Uit deze oorkonde kan worden opgemaakt dat in 1284 de Diefdijk al bestond. Het was de naam voor een reeks haaks op de rivier gerichte kaden die aan de oostzijde de Alblasserwaard en de Vijfheerenlanden beschermden tegen Gelders overstromingswater. Later zijn deze kaden geleidelijk verhoogd tot een hoge waterkerende dijk: de Diefdijk.

Overzicht van het
archeologisch onderzoek
aan de Diefdijk. Vanwege
de grote hoogte is het
profiel trapsgewijs
aangelegd

Vereenvoudigde
doorsnede van de opbouw
van de Diefdijk

Opbouw van het dijklichaam

De huidige Diefdijk steekt ter hoogte van de A2 bijna 7 m boven het maaiveld uit. Deze 7 m is tijdens het onderzoek gedocumenteerd. Uit grondboringen bleek echter dat het dijklichaam nog 2 m dieper door liep. Het totale dijklichaam was daarmee bijna 9 m dik. Onder de dijk bevond zich een restant van het oorspronkelijke oppervlak waarin nog resten van riet te herkennen waren. In een pollenmonster uit deze laag zijn geen bewijzen gevonden voor intensieve menselijke activiteit in de nabije omgeving. Dit betekent niet dat ter plaatse helemaal geen menselijke activiteit was. Het onderzoek heeft namelijk duidelijke aanwijzingen opgeleverd voor de aanwezigheid van agrarisch grasland. Uit de soortensamenstelling blijkt dat het hierbij niet gaat om intensief begraasde weidegrond, maar om een extensief beheerd vochtig/nat hooiland. In het winterhalfjaar stond het grondwater boven het maaiveld. Tijdens de zomermaanden zakte het water en kwam het gebied droog te liggen. Na de hooioogst werd het grasland mogelijk begraasd. In het gebied van de zogenaamde westelijke binnenwaarden, waar de Vijfheerenlanden deel van uitmaakte, kwamen vroeger vele duizenden hectaren onbemest hooiland voor. Destijds vormden deze hooilanden de voornaamste basis waarop het bestaan van de boerenbedrijven in de waarden tussen de Waal/Merwede en de Oude Rijn gebaseerd was. Wat de heide was voor zandgronden, waren komkleihooilanden in het rivierengebied.

Het dijklichaam dat op dit oppervlak is opgeworpen kent een gelaagde opbouw: hetgeen samen hangt met het in fases tot stand komen van de dijk. Inclusief de recente bovenlaag zijn negen fases onderscheiden. Deze zijn herkenbaar aan verschillen in samenstelling en oude oppervlakken die zich aftekenen als donkerdere banden, zogenaamde laklagen. Hoewel de laklagen niet in alle gevallen door het hele dijklichaam gevolgd kunnen worden, kan toch een reconstructie worden gemaakt van de opbouw van de dijk. In totaal zijn er 9 bouwfases in de dijk onderscheiden, inclusief de toplaag uit de tweede helft van de 20ste eeuw. Op grond van het aangetroffen aardewerk in enkele lagen kunnen sommige fases worden gedateerd.

- ♦ Fase 1: eerste aanleg dijk vermoedelijk eind 13de eeuw, dijkhoogte 3,50 m.
- ♦ Fase 2: ophogingslaag van 0,50 m uit de 14de eeuw.
- ♦ Fase 3: ophogingslaag van 1,10 m uit de 14de-15de eeuw.
- ♦ Fase 4: ophogingslaag van 0,85 m, geen datering.
- ♦ Fase 5: ophogingslaag van 0,25 m met deels resten van een wegniveau, geen datering.
- ♦ Fase 6: ophogingslaag van 0,85 m met een wegniveau, geen datering.
- ♦ Fase 7: ophogingslaag van 0,40 m met wegniveau uit de 18de-19de eeuw.
- ♦ Fase 8: ophogingslaag van 0,60 m met een dik wegniveau uit de 18de – 20ste eeuw.
- ♦ Fase 9: ophogingslaag van 1,15 m, tweede helft 20ste eeuw.

De oudst herkende fase (fase 1) bestaat uit licht bruینگrijze tot grijze klei, die naar boven toe iets humeuzer wordt. Door verzakking is het oorspronkelijke verloop van de dijk niet meer te reconstrueren. Het niveau is bewaard tot een hoogte van 1,50 m +NAP maar de oorspronkelijke top van de dijk was niet meer aanwezig. In deze fase zal de dijk niet meer dan ca 3,5 m boven het toenmalige maaiveld hebben uitgestoken. Gezien de datering van de daarop volgende fase kunnen we hier te maken hebben met het dijklichaam waarvan in 1284 melding wordt gemaakt. De hierop volgende fases (2 tot 4) zijn tot stand gekomen in de 14de en 15de eeuw en bestaan uit licht bruینگrijze klei met wat zand. In deze lagen zijn geen aanwijzingen voor wegniveaus aangetroffen. In deze periode is de dijk totaal zo'n 2,5 m opgehoogd.

Na de vierde fase moet de dijk nog enkele malen zijn opgehoogd. Het was niet mogelijk de bijbehorende oude dijkoppervlakken te herkennen aan de flanken van de dijk. Op de kruin daarentegen waren enkele laagjes herkenbaar die geïnterpreteerd moeten worden als behorend bij oude wegdekken op de kruin van de dijk. In totaal zijn vier oude wegniveaus aangetroffen waarvan de oudste in ieder geval van vóór de 18de eeuw dateert. Van deze wegdekken waren alleen lagen grind overgebleven. Of dit de oorspronkelijke wegverharding betrof of dat dit een grondverbetering betrof onder een verdwenen bestrating is niet duidelijk geworden.

Op de bovenste wegverharding is een ruim 1 m dik pakket grond opgebracht met materiaal uit de tweede helft van de 20ste eeuw. Vermoedelijk hangt deze laatste fase samen met de aanleg van de A2 en het bijbehorende viaduct in de jaren zeventig van de vorige eeuw.

Verzakkingen van het dijklichaam

De verschillende fases van de dijk tekenen zich niet af als duidelijk doorlopende lagen. Op tal van plaatsen blijken de lagen te verspringen. Dit is veroorzaakt door zogenaamde plastische vervorming van het dijklichaam en is te herkennen aan de aanwezige schuifvlakken, waarbij dezelfde laagpakketten aan weerszijden van het schuifvlak ten opzichte van elkaar zijn verschoven. Bij een plastische vervorming kan een geleidelijke of een vrij plotselinge verzakking optreden. Schuifvlakken kunnen ontstaan door het gewicht van de massa van het dijklichaam op de ondergrond, hoogwaterstanden die zeer snel dalen (drukontlasting) en verkeersbelasting. Ook door de werkzaamheden die zijn uitgevoerd bij de doorgraving van de Diefdijk voor de A2 en de aanleg van het eerste viaduct kunnen schuifvlakken zijn ontstaan in het noordwestelijk deel van het profiel.

Een andere soort vervorming, de zogenaamde elastische vervorming, vindt veel geleidelijker plaats en hangt onder meer samen met het onder zijn eigen gewicht wegzakken van het dijklichaam in de ondergrond waardoor het profiel minder scherp wordt en de taluds afvlakken.

De Diefdijk in breder perspectief

Hoewel Nederland een waterrijk land is met kilometers dijklichaam staat het archeologisch onderzoek van dijken nog in de kinderschoenen. Het meest is bekend van dijken in het Maasmondgebied waar de laatste jaren tal van dijken zijn onderzocht. Aangezien veel dijken nog steeds een waterkerende functie hebben komt het maar zelden voor dat een doorsnede door een dijk kan worden bestudeerd.

De oudste fase van de Diefdijk bleek relatief laag te zijn geweest (ongeveer 3,5 m), een verschijnsel dat ook bij andere dijken is geconstateerd. Vermoedelijk was het verschil in waterstanden tussen de normale situatie en piekafvoeren aanvankelijk relatief gering. In de loop der eeuwen was men gedwongen om steeds hogere dijken te bouwen om het hoofd te kunnen bieden aan steeds hogere hoogwaterpeilen van de rivier. Deze werden veroorzaakt door verhoogde piekafvoeren door ontbossing, opslibbing van de uiterwaarden, waardoor het waterbergend vermogen afnam, verkleining van de overstromingsvlakte door ingebruikname van steeds meer grond en de algemene daling van het maaiveld veroorzaakt door een betere drainage. Vrijwel alle onderzochte dijken blijken dan ook in meer fasen tot stand te zijn gekomen. Helaas was het bij de Diefdijk door de moeilijke herkenbaarheid van de niveaus en het geringe aantal vondsten niet mogelijk de afzonderlijke ophogingen duidelijk van elkaar te scheiden en te dateren. De ophogingen zijn evenmin uit de gepubliceerde historische bronnen bekend. Mogelijk hangt één van de pakketten samen met een voorgenomen ophoging die vermeld wordt in 1587.

De opbouw van de dijken, het gebruikte materiaal en de mate van verzakking wisselt sterk en hangt vooral af van de samenstelling van de ondergrond en het materiaal dat voorhanden is. De Diefdijk is aangelegd op een kleiige ondergrond en bij het opwerpen maakte men gebruik van relatief schone klei die vermoedelijk in de omgeving werd gewonnen. In het profiel was geen plaggenstructuur (meer) herkenbaar waaraan de wijze van opwerpen afgelezen kon worden. Het verloop van de dijk aan de zuidoostzijde (waterkerende zijde) is steiler dan aan de noordwestzijde. Bij het opwerpen van de dijken in het Maasmondgebied gebruikte men naast klei ook vaak organisch materiaal en werden rietmatten verwerkt om het geheel te verstevigen. Bovendien is daar vaak nog wel de plaggenstructuur van het opwerpen herkenbaar.

Naast stijgende waterstanden maakten ook verzakkingen ophogingen en reparaties van de dijk noodzakelijk. Door zogenaamde elastische vervorming is het dijklichaam van de Diefdijk in de ondergrond weggezakt terwijl plastische vervorming schuifvlakken heeft veroorzaakt. Enkele opgegraven dijken in het Maasmondgebied laten zien dat vergelijkbare scheuren en verzakkingen in dijken vaker voorkomen. Het profiel van de Diefdijk is het best te vergelijken met een profiel van de Schenkeldijk in Spijkenisse, waar zowel vervorming als schuifvlakken in de dijk zijn geconstateerd. De scheuren lopen daarbij door tot in de natuur-

lijke ondergrond. Dit is in mindere mate ook het geval bij de dijk rond de polder Oud Pernis. Deze dijk is op meer plaatsen doorsneden en op enkele locaties is de dijk zelfs geheel in de venige ondergrond weggezaakt. Bij de Vlaardingerdijk in Schiedam en de dijk rond de Zuidpolder te Barendrecht is alleen elastische vervorming van de dijk vastgesteld.

Het onderzoek bood een unieke kans om de doorsnede van een nog in werking zijnde, van oorsprong middeleeuwse dijk in het rivierengebied te bestuderen. Het heeft nieuwe inzichten opgeleverd over de fasering van de dijk maar ook over formatieprocessen in het dijklichaam. Het blijft echter onduidelijk in hoeverre deze waarnemingen representatief zijn voor de gehele Diefdijk of voor dijken in het rivierengebied in het algemeen. Bovendien bleek het niet mogelijk de diepste lagen van de dijk en de delen aan de dijkvoet te bestuderen. Daardoor ontbreken gedetailleerde gegevens met betrekking tot de oudste fase en eventuele kades en wegen erlangs. Het verdient daarom aanbeveling om in de toekomst ontsluitingen van dijkprofielen in het rivierengebied door middel van archeologisch onderzoek nader te bestuderen.

Literatuur

- ♦ J. Buisman, *Duizend jaar weer, wind en water in de lage landen. Deel 4, 1575-1675* (Franeker 2000)
- ♦ C.Y. Burnier en R.A. Houkes, *Spijkenisse Schenkeldijk. Archeologisch onderzoek in het kader van de uitbreiding en herinrichting van de Schenkelweg*. (Rotterdam 2003) (BOOR-rapport 120)
- ♦ R.J.M. Genabeek en E. Schorn, *Vianen Diefdijk. Beperkt archeologisch onderzoek*. (BAAC-rapport 04.128) (z.p. 2004)
- ♦ E. Jacobs, *Schiedam 'Vlaardingerdijk'. Een dijk doorsneden. Archeologisch onderzoek in het kader van de aanleg van het metro-tracé Beneluxlijn Rotterdam 2000* (BOOR-rapporten 49)
- ♦ E. Jacobs, *Pernisserpark, nogmaals een doorsnede van de dijk rondom de polder 'Oud Pernis'. Archeologisch onderzoek in het kader van de aanleg van de Beneluxlijn. Rotterdam 2002* (BOOR-rapporten 106)
- ♦ E. Jacobs en A. Pavlovic, *Pernis, een doorsnede door de dijk van de polder 'Oud Pernis' (11-76). Archeologisch onderzoek in het kader van de aanleg van de Beneluxlijn (Rotterdam 2000)* (BOOR-rapporten 71)
- ♦ J.M. Moree e.a., 'Archeologisch onderzoek in het Maasmondgebied: archeologische kroniek 1991-2000', in: A. Carmiggelt, A.J. Guiran en M.C. van Trierum: *BOOR-balans 5. Bijdragen aan de bewoningsgeschiedenis van het Maasmondgebied* (Rotterdam 2002)

VIANEN ♦ Hagestein, Vogelenzangseweg C.Y. BURNIER, E. JACOBS

In opdracht van Van Dijk Geo-en Milieutechniek is in december 2004 door Jacobs & Burnier, archeologisch projectbureau een inventariserend veldonderzoek door middel van grondboringen uitgevoerd. Aanleiding voor het uitgevoerde onderzoek vormde de voorgenomen bestemmingswijziging, waarbij de bestaande boomgaard omgezet zal worden in een woonlocatie.

Op basis van de omvang van de locatie zijn in het kader van het onderzoek uiteindelijk totaal 38 boringen gezet. Geconcludeerd kon worden dat in het noordelijk deel van de onderzoeklocatie sprake is van de aanwezigheid van afzettingen, die behoren tot de 'Hagestein stroomgordel'. Op de stroomgordel zijn op een diepte van 1 tot 1,20 m onder het maaiveld archeologische indicatoren aangetroffen, die mogelijk wijzen op de aanwezigheid van archeologische waarden. Het gaat daarbij om een donkerbruine, licht organische, enigszins zandige laag met houtskoolresten, een botfragment en een randfragment van een kogelpot. Laatstgenoemd aardewerkfragment kan niet scherper gedateerd worden dan 8ste tot 13de eeuw. Naar aanleiding van de verkregen resultaten is geadviseerd dat grondverstorende activiteiten op het noordelijk deel van de locatie, overeenkomend met de locatie van de 'Hagestein stroomgordel', vooraf gegaan worden door een aanvullend archeologisch onderzoek.

Literatuur

- ♦ B.A. Corver en M.C. Dorst, 2005, *Vogelenzangseweg, sectie F, nr. 282, Gemeente Vianen. Een inventariserend veldonderzoek*, Jacobs & Burnier, archeologisch projectbureau STAR 42, Amsterdam

VIANEN ❖ Zijderveld S. KNIPPENBERG EN P. JONGSTE

Zijderveld was lange tijd een van de weinig grootschalig onderzochte vindplaatsen uit de Bronstijd. Het ROB-onderzoek vond plaats in de jaren '60 en '70 van de vorige eeuw toen bleek dat de vindplaats door zandwinning zou verdwijnen. De vindplaats lag op een fossiele stroomrug en was bewoond gedurende de Midden-Bronstijd en Vroege IJzertijd. Rondom het erf werden tot ver in de omgeving staakpaalsporen gevonden die deel uitmaakten van erfafscheidingen en perceelafscheidingen. De toenmalige bewoners hadden intensief gebruik gemaakt van de directe omgeving om percelen af te bakenen voor akkers en weidegronden. Een deel van de vindplaats kon behouden blijven door de toekenning van de status van archeologisch monument. De voorgenomen verbreding van de A2 gaf aanleiding om deze monumentenstatus op te heffen en de vindplaats te onderzoeken. Dit onderzoek, in opdracht van Rijkswaterstaat, bestond in eerste instantie uit een boor- en proefsleuvenonderzoek. In de sleuven werden dezelfde staakpaalsporen herkend vergezeld van indrukken van dierhoeven.

Op het moment dat het proefsleuvenonderzoek plaatsvond, startte aan de Faculteit der Archeologie van de Universiteit Leiden het NWO-onderzoeksproject 'Living in a (dynamic) Bronze Age landscape' in het kader van het Oogst van Malta-programma. Het doel van dit onderzoeksproject is om het inzicht te vergroten in de dynamiek van het cultuurlandschap in het Nederlandse rivierengebied

Overzicht van de gezette
grondboringen in Hagestein

gedurende de Bronstijd. Zijderveld is een van de sleutelsites in het onderzoek. De resultaten van het proefsleuvenonderzoek gaven aanleiding tot verder onderzoek om tijdsdiepte en omvang van het cultuurlandschap vast te kunnen stellen. Dit leidde tot een aanbeveling om de vindplaats door een vlakdekkende opgraving te onderzoeken. Archol voerde deze opgraving uit vanaf januari tot en met maart 2004. Het blootleggen van iets minder dan 1,5 ha terrein aan weerszijden van de A2 leverde een aantal interessante aanvullingen op het eerdere onderzoek en plaatsen de oude resultaten in een nieuw licht.

De locatie van Zijderveld blijkt intensiever bewoond te zijn geweest gedurende de Midden-Bronstijd dan tot nu toe is aangenomen. De recente opgravingen hebben weinig additionele data opgeleverd voor de latere bewoning en activiteiten uit de ijzertijd. Tijdens de graafwerkzaamheden zijn drie nieuwe Midden-Bronstijd huisplaatsen met huisplattegronden aangetroffen, alsmede aanwijzingen voor een vierde huisplaats. In ieder geval zijn nu vier plattegronden bekend en zijn er worden nog drie andere vermoed.

Op basis van een serie ¹⁴C en enkele dendrochronologische dateringen kunnen deze huisplaatsen gedateerd worden tussen 1520-1400 cal BC and 1390-1120 cal BC. De huisplaatsen zijn gelegen op de hoge delen van de oeverafzettingen langs een oude, verlande restgeul die door de hekwerken is begrensd en dus een zichtbaar element in het landschap moet zijn geweest.

De plattegronden van drie nieuw aangetroffen huizen passen in de typologie van (woonstal-)huizen uit de Bronstijd. Alle zijn drieschepig en voorzien van vlechtwandjes. De ingangspartijen bevinden zich aan beide kopse kanten. Toch zijn er ook verschillen. Een van de plattegronden is voorzien van een greppel buiten de wanden en is in vorm en omvang (32 m) goed vergelijkbaar met de huisplattegrond (type Zijderveld) die tijdens de ROB-opgravingen was ontdekt. De beide andere hebben echter geen greppels langs de wanden en zijn beduidend kleiner (14-19 m). Ook blijkt rond de beide lange woonstalhuizen het aantal spiekers beduidend groter te zijn dan bij de kleine huisplattegronden. De spiekers zijn aantoonbaar gelijktijdig met het woonstalhuis.

Dit verschil roept vragen op: hebben we hier te maken met functioneel verschillende huistypen (de grote boerderijen als woonstalhuizen; de kleine als woonhuizen of bijgebouwen?) of gaat het hier om sociale verschillen met rijkere of grotere families die de grotere huizen bewoonden? Analyse van fosfaatconcentraties in een groot en een klein huis, heeft geen duidelijke aanwijzingen opgeleverd dat er functionele verschillen zijn tussen beide huistypen. Ook het kleine huistype heeft aanwijzingen opgeleverd voor gebruik als woonstalhuis. Het verschil lijkt daarom eerder samen te hangen met sociale verschillen.

Op de erven rond de huizen bestaan wel enige verschillen tussen de grote en kleine huizen. Het is opvallend dat rond de grote huizen beduidend meer spiekers lagen dan rond de kleine huizen. Bij een van de grote huizen, opgegraven tijdens

het Archol onderzoek, bleek steeds hetzelfde type spieker op een vaste plaats bij een van de vier hoekpunten van het huis gebouwd. Op een van hoekpunten kon vastgesteld worden dat ten minste vier spiekers na elkaar gestaan hebben. Bij de andere hoeken ging het om minder herbouwfases. Deze vaste locaties en het feit dat bepaalde spiekertypen aan deze locaties verbonden waren suggereren een functionele indeling rond het huis.

Op de erven lagen ook grote drenkkuilen, kleinere kuilen en telkens één waterput. Twee van de drie drenkkuilen bleken na gebruik als afvaldump gebruikt te zijn. Uit deze kuilen kon een relatief grote hoeveelheid vondsten geborgen worden. De meeste andere kuilen waren opvallend vondstarm en hun functie blijft onduidelijk. De paalsporen van de recent onderzochte grote huisplattegrond en sommige van de omliggende spiekers bevatten nog resten van de oorspronkelijke houten staanders. Na nauwkeurige analyse van deze staanderdelen bleek dat er in het grote huis een indeling bestond, waarbij in het centrale deel van het huis bestaande uit vier gebinten eiken planken gebruikt waren als middenstaanders, terwijl zich aan weerskanten daarvan ronde elzen palen bevonden. Deze indeling onderbouwt het idee van een woonstalhuis. Vermoedelijk was het eikenhouten – en dus sterker geconstrueerde - deel als stal gebruikt.

Ook de bestudering van de bijlsnedefacetten op de onderzijde van de paalstompen leverde enkele interessante resultaten op. Bij de bouw van een van de spiekers kon aangetoond worden dat ten minste vijf verschillende bronzen bijlen gebruikt waren bij het kappen en aanstompen van de houtenstaanders. Bij een andere spieker waren ten minste drie bijlen gebruikt en bij het grote huis ten minste twee. Als we aannemen dat bronzen bijlen een kostbaar bezit waren, dan suggereren deze resultaten dat de bouw van een huis een collectief gebeuren is geweest waar een grote groep mensen bij betrokken was, mogelijk van zelfs buiten de nederzetting.

Rondom de huisplaatsen bevonden zich staakpalen rijen. Zowel enkelvoudige als dubbelgestelde stakenrijen zijn herkend. De enkelvoudige lijken vooral als erfafscheiding gebruikt te zijn, terwijl de dubbelgestelde rijen voor de perceelinrichting dienden. Deze perceelinrichting volgt telkens min of meer de loop van de restgeul of staat er haaks op. De percelen zijn gebruikt als weidegronden, vooral langs de lagere flanken van de meandergordel, en als akkers – hoewel de aanwijzingen hiervoor schaars zijn - op de hogere delen. De veeteelt bestond, gelet op de resultaten van het zoologisch onderzoek voornamelijk uit het houden van rundvee. Op sommige percelen zijn verspreid plattegronden van spiekers gevonden die mogelijk dienden voor opslag van cultuurgewassen die daar verbouwd werden.

Vlakbij de grote plattegrond lag ook een kringgreppel. Duidelijke aanwijzingen voor een grafmonument ontbreken; de structuur is te onregelmatig van vorm en er zijn geen crematie of inhumatie resten aangetroffen. Na bestudering van het profiel bleek dat zich ook geen opgeworpen heuvel-lichaam binnen de greppel

heeft bevonden. In de greppelvulling zijn ook geen cultuurgewaszaden aangetroffen die in verband gebracht zouden kunnen worden met opslag (zoals in West-Friesland). Mogelijk gaat het hier om een afgescheiden ovaalvormig perceel waarbinnen een bepaald gewas verbouwd is of kleine dieren zijn gehouden.

Het gebied van Zijderveld is intensiever gebruikt geweest in de Midden-Bronstijd dan tot nu toe verwacht. Tot ver in de omgeving hebben de toenmalige bewoners het landschap ingericht en onderhouden. De feitelijke omvang van het oude cultuurlandschap kon tijdens het onderzoek helaas niet worden vastgesteld. Het was daarvoor te uitgestrekt. Of de verschillende erven gelijktijdig bewoond zijn geweest of dat sprake is van solitaire erven die zich gedurende de Bronstijd in dit gebied verplaatsten (zogenaamde zwervende erven) is moeilijk te bewijzen. Naast de vier aangetroffen huizen zijn er in ieder geval nog drie locaties waar op basis van vondstverspreidingen en hekwerkconfiguraties huisplaatsen vermoed worden. Daarnaast kon de omvang van de vindplaats niet begrensd worden en is het waarschijnlijk dat er nog meerdere huizen hebben gestaan op niet onderzochte delen (onder meer onder de huidige A2). Op basis hiervan is het aannemelijk om te veronderstellen dat er meerdere huizen gelijktijdig in gebruik zijn geweest. Zijderveld heeft aangetoond dat onderzoek naar het cultuurlandschap rondom het monument meer heeft opgeleverd dan een samenstel van hekwerken, hoefindrukken en een enkele verdwaalde kuil. Het onderzoek geeft duidelijk aan dat off-site archeologie voor wat betreft de Bronstijd in het rivierengebied een misplaatste term is. Reden te meer om veel meer ruimte te geven aan opgravingen van huisplaatsen en hun omgeving uit deze periode.

Literatuur

- ♦ S. Arnoldussen, *Aanvullend archeologisch onderzoek van de randzone van een nederzetting uit de midden-bronstijd te Zijderveld*. Archol Rapport 23. (z.p. 2003)
- ♦ S. Arnoldussen, 'Vianen. Zijderveld', in *Archeologische Kroniek Provincie Utrecht 2002-2003* (Utrecht 2004) p. 289-291
- ♦ H.F.A. Haarhuis, *Verbreiding A2 Everdingen-Deil: Een archeologische kartering*. RAAP Rapport 378 (Amsterdam 1998)
- ♦ R.S. Hulst, 'Nederzettingen uit de midden-bronstijd in het rivierengebied', in: H. Fokkens & N. Roymans (red.), *Nederzettingen uit de bronstijd en de vroege ijzertijd in de Lage Landen*. Nederlandse Archeologische Rapporten 13, p. 53-59 (z.p. 1991)
- ♦ S. Knippenberg en P.F.B. Jongste *Terug naar Zijderveld. Archeologische opgravingen van een bronstijd-nederzetting langs de A2*. Leiden, Archol Rapport 37 (z.p. 2005)
- ♦ E.M. Theunissen, *Midden-Bronstijdsamenlevingen in het zuiden van de Lage Landen. Een evaluatie van het begrip 'Hilversum-Cultuur'* (Leiden 1999)

WOERDEN ❖ Havenstraat 55-57 S. DIEPENDAELE EN M. VAN DASSELAAR

Ter voorbereiding op een bouwplan voor Havenstraat 55-57 in Woerden is door ArcheoMedia BV in 2005 een archeologisch bureauonderzoek uitgevoerd. Het bouwplan behelst de sloop en nieuwbouw van een tweetal panden, waarbij tevens een gedeeltelijke bodemsanering plaats zal vinden. Uit het vele recente en minder recente archeologisch onderzoek in Woerden is de ligging van het Romeinse *castellum Laur(i)um* gereconstrueerd. De ligging en omvang van de *vicus* is echter nog niet met zekerheid vastgesteld. Resten van de Romeinse handelsnederzetting (*vicus*) zijn ter plaatse van de onderzoekslocatie in de Havenstraat, te verwachten. De stad Woerden heeft door de eeuwen heen verschillende veranderingen ondergaan. Na de Romeinse tijd is aan de Oude Rijn de middeleeuwse stad ontstaan. Op verschillende kaarten vanaf de 16de eeuw is te zien dat de locatie aan de Havenstraat bebouwd is. Deze gaat terug op de laatmiddeleeuwse situatie. Er zijn op het perceel Havenstraat 55-57 dan ook resten uit de Romeinse tijd, de Middeleeuwen en de Nieuwe tijd te verwachten.

Geadviseerd wordt de noodzakelijke sanering archeologisch te begeleiden en indien hierbij archeologische resten uit de Romeinse tijd worden aangetroffen deze begeleiding om te zetten in een archeologische opgraving. Verder wordt voor het nog op te stellen definitieve bouwplan onderzocht of het kan worden aangepast zodat de bodem zo weinig mogelijk wordt verstoord.

Literatuur

- ♦ S. van der Staak en S. Diependaele, *Archeologisch Bureauonderzoek Havenstraat 55-57 te Woerden*, ArcheoMedia rapport A04-265-H (Capelle aan den IJssel 2005)

WOERDEN ❖ Hoochwoert (Kerkplein) T. HAZENBERG

In de jaren 2004 en 2005 hebben archeologen van Hazenberg Archeologie en ADC ArcheoProjecten veel werk verricht. Dit werk bestond uit enkele opgravingen en daarnaast veel begeleidingen en toezicht op graafwerkzaamheden van derden. Twee opgravingen sprongen het meest in het oog: de opgravingen van bouwblokken C en E aan beide zijden van de Hoge Woerd en de opgraving op het Kerkplein ter hoogte van de Groenendaal.

Het eerste onderzoek had een bijzonder karakter. Het *castellum Laurium* zal binnen haar verdedigingswallen wettelijk beschermd worden. Dit betekent dat bouwprojecten slechts beperkt verstoringen mogen aanbrengen. Alleen bij de funderingssleuven en liftkokerputten mocht de bouwer dieper dan het zogenaamde

archeologische peil. Deze zones zijn door ADC ArchoProjecten opgegraven in zomer en najaar van 2004. Op bouwblok E2 is een intacte fundering van een tufstenen muur ontdekt met een hoogte van 3 m en breedte van 50 cm. De tufstenen zijn gefundeerd op palen met daarop een grindbed. Hierop is een dubbele rij tufstenen gelegd, gemetseld met mortel. Op grond van de ligging en de richting is het waarschijnlijk dat deze fundering de zuidmuur van de *principia* droeg. De *principia* diende als centrale plaats voor zowel militaire en administratieve als religieuze aangelegenheden. De *principiamuur* lijkt te behoren tot *castellum*fase Woerden V (tweede helft 2de eeuw) en is daarmee de oudste muur van Woerden. Een liftkokerput ten zuiden van de Hoge Woerd leverde een houten fundering van een soldatenbarak op. Op grond van de stratigrafie kunnen deze grondsporen worden gedateerd van kort na de Bataafse Opstand van 69 na Chr.

Een opvallende vondst is een miniatuur-kruik van lood. Dit kruikje heeft toebehoord aan een speelgoed-uitzet waarmee een kind heeft gespeeld. Daarnaast zijn enkele loden zegels met de indruk van de letters LDF ontdekt. Tenslotte wijst de vondst van een loden kegeltje op het gebruik van een groma, een landmeet-instrument.

De tweede grote opgraving van het ADC was aan de zuidwestkant van het *castellum*, bij de Groenendaal en vond plaats in het najaar van 2004. De belangrijkste ontdekking hier was het *vicus*-huis van minimaal 10 m lang en 4 m breed. Van de fundering was het eikenhout nog zichtbaar maar het hout verkeerde in zeer slechte staat. Het is door de stratigrafie scherp te dateren. Het moet vlak vóór de Bataafse Opstand, tijdens *castellum*fase Woerden III, zijn gebouwd en vervolgens zijn afgebrand. Vreemd genoeg hield het huis totaal geen rekening met de oriëntatie van het grote *castellum*. En dat terwijl het huis direct naast de gracht aan de voet van de *castellum* lag. De opgravers hebben verder de verdedigingsgrachten kunnen volgen die ze in voorgaande jaren reeds aan het licht hadden gebracht.

Naast de opgravingen heeft Hazenbeg Archeologie Leiden vele grondwerkzaamheden begeleid. De grootste begeleiding was in de periode augustus-december 2004 en vormde de ontgraving van de Castellumgarage. Bijna de gehele oppervlakte van de garage was reeds opgegraven, maar enkele zones, op grond van selectie buiten de opgraving gebleven, konden wel nog worden bekeken tijdens het graafwerk. Behoudens een mogelijk rand van een verdedigingsgracht, een enkele middeleeuwse beerput en enige liggende staken hout leverde dit graafwerk geen duidelijke grondsporen op. De ontgraven grond daarentegen heeft een schat aan metalen voorwerpen opgeleverd door de inzet van amateur-archeologen op de doellocatie van de grond. Dit heeft nog een 100-tal munten, vele *fibulae* en een bronzen olielamp opgebracht. Een bijzondere vondst is een zwaard van het *falcata*-type.

*De fundering op het
Kerkplein in Woerden*

De soldatenbarak

De speelgoedkruik

*De fundering
van het vicushuis*

Alle werkzaamheden (behalve de opgraving aan de Groenendaal) worden in rapporten van Hazenberg Archeologie en ADC ArcheoProjecten gepubliceerd. De synthese en interpretatie van de resultaten wordt gedaan in het overkoepelende rapport dat zal verschijnen in de loop van 2007.

Literatuur

- ♦ J.J. Lanzing & W.K. Vos, *Woerden, Hoochwoert bouwblokken C en E, sloopbegeleiding en IVO –april 2004*, ADC Rapport 308 (Amersfoort 2004)
- ♦ W. Roessingh & J. Lanzing, *Woerden, Parkeerkelder - begeleiding* ADC Rapport 322 (Amersfoort 2005)
- ♦ W. Roessingh & J. Lanzing, *Woerden, begeleiding Kerkstraat* ADC Rapport 338 (Amersfoort 2005)

WOERDEN ❖ Plantsoen E.C. PRONK

In opdracht van Bolton BV heeft RAAP Archeologisch Adviesbureau op 11 en 12 oktober 2004 een bureau- en inventariserend veldonderzoek uitgevoerd in plangebied Plantsoen in verband met de geplande bouwwerkzaamheden in de gemeente Woerden. Doel van dit onderzoek was eventueel aanwezige archeologische waarden in kaart te brengen en, voor zover mogelijk, een eerste indruk te geven van de kwaliteit (gaafheid, conservering), aard, datering, omvang en diepteligging ervan.

Voor het plangebied geldt een hoge archeologische verwachting voor resten uit de Late Middeleeuwen en Nieuwe tijd. Dit heeft te maken met de ligging van het plangebied op de locatie van de vroegere vestingwerken van Woerden.

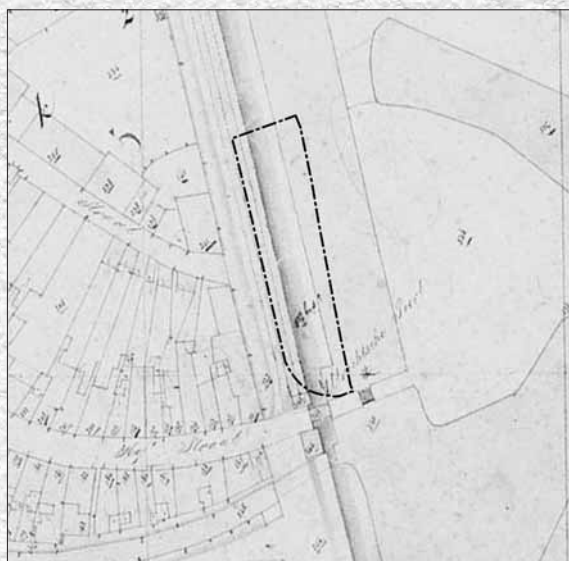
Tijdens het veldonderzoek is in 4 boringen een antropogeen pakket en ondoordringbaar puin aangetroffen in het plangebied. In alle boringen zijn archeologische indicatoren waargenomen in het antropogene pakket. Met name in het noordelijk deel is het goed mogelijk dat deze overblijfselen te maken hebben met de aanwezigheid van de vroegere stadswallen en –muren.

Op grond van de resultaten is aanbevolen de kwaliteit (gaafheid en conservering), aard, datering, omvang en diepteligging nader vast te stellen door middel van een proefsleuvenonderzoek.

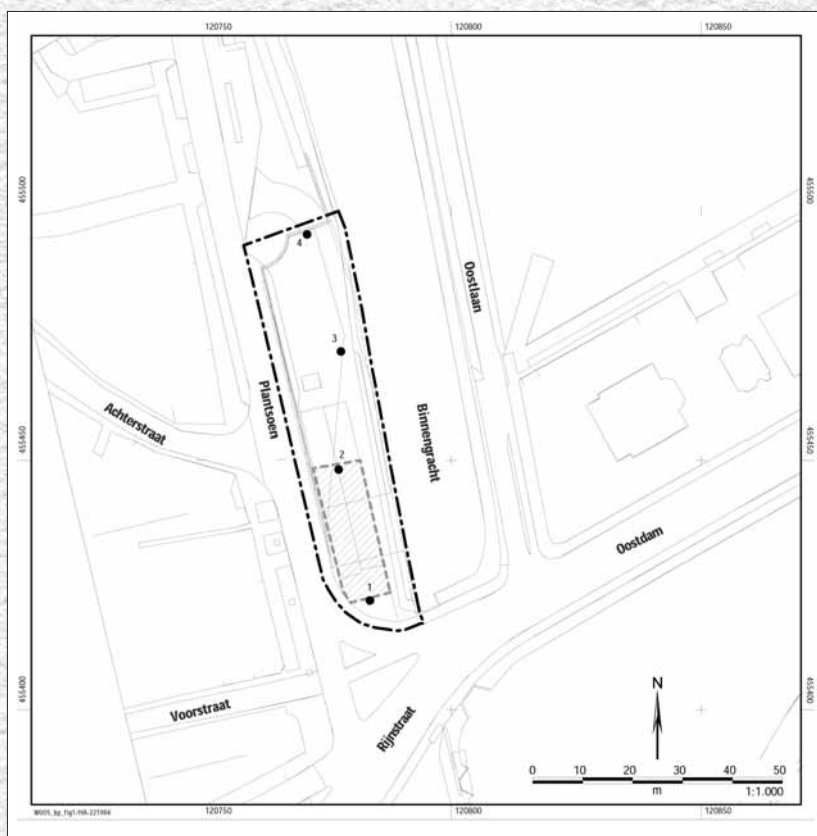
Literatuur

- ♦ E.C. Pronk, *Plangebied Plantsoen, gemeente Woerden: een bureau- en inventariserend veldonderzoek* (Amsterdam 2004) (RAAP Notitie 891)

Overzicht van
het plangebied
Woerden Plantsoen

- boring
- 2 boomnummer
- - - globale locatie voormalig politiebureau
- - - grens plangebied

De boringen

WOERDEN ❖ **Wulverhorstbaan** C.R.C. SCHAMP

In opdracht van de gemeente Woerden heeft RAAP Archeologisch Adviesbureau in februari 2004 een inventariserend archeologisch onderzoek uitgevoerd in verband met de aanleg van een tankstation aan de Wulverhorstbaan in de gemeente Woerden. Doel van dit onderzoek was eventueel aanwezige archeologische resten op te sporen en, voorzover mogelijk, een eerste indruk te geven van de kwaliteit (gaafheid en conservering), aard, datering, omvang en diepteligging ervan.

Op basis van het bureauonderzoek gold bij aanvang van het veldonderzoek een middelmatige archeologische verwachting voor vindplaatsen uit de Late IJzertijd t/m de Late Middeleeuwen op stroomgordelafzettingen van de Linschoten. Voor het komgebied gold een lage verwachting voor archeologische vindplaatsen. De zandige afzettingen van de Linschoter stroomgordel zijn alleen in de zuidwesthoek van het plangebied aangetroffen. In de overige boringen zijn komafzettingen en veen waargenomen.

In geen van de boringen zijn archeologische indicatoren gevonden die op de aanwezigheid van een archeologische vindplaats in het plangebied wijzen.

Naar verwachting zal er als gevolg van de geplande werkzaamheden dan ook geen verstoring van archeologische waarden optreden. Derhalve zijn geen aanbevelingen voor vervolgonderzoek gedaan.

Literatuur

- ♦ K. Leijnse, *Plangebied tankstation Wulverhorstbaan, gemeente Woerden; een inventariserend archeologisch onderzoek*, RAAP-notitie 604 (Amsterdam 2004)

WOERDEN ❖ **Harmelen, A12** D.E.A. SCHILTMANS

In opdracht van Witteveen+Bos heeft RAAP Archeologisch Adviesbureau van eind maart tot en met begin mei 2005 een cultuurhistorisch (historisch-geografisch, architectuurhistorisch en archeologisch) onderzoek uitgevoerd ten behoeve van de m.e.r.-procedure A12 BRAVO projecten 3, 6a, 6b en 8. Het project A12 BRAVO (Brede Regionale Aanpak Voorkomt Oponthoud) is opgezet door de provincie Utrecht, Rijkswaterstaat, het Bestuur Regio Utrecht en de gemeenten Utrecht, Woerden, Bodegraven, Montfoort en Nieuwegein met het doel de ontsluiting en de bereikbaarheid van de kernen in deze gemeenten te verbeteren. De MER waarvoor onderhavige cultuurhistorische inventarisatie is uitgevoerd, heeft betrekking op de aanleg van vier aansluitingswegen op de A12 nabij Woerden en Harmelen. Doel van het onderzoek was vaststellen of in de projectgebieden (inclusief varianten) historisch-geografische, architectuurhistorische en archeolo-

gische waarden aanwezig zijn of verwacht kunnen worden. De historisch-geografische en architectuurhistorische inventarisatie richtte zich daarbij op de volledige projectgebieden. Voor wat betreft de archeologische inventarisatie beperkte het onderzoek zich tot de delen waarvoor een hoge archeologische verwachting geldt, voor zover bedreigd door de aanlegplannen.

In ARCHIS staat slechts één archeologische vindplaats geregistreerd uit de (directe) omgeving van de vier projectgebieden. Het betreft een deel van de Romeinse weg die op ca 350 m ten westen van het tracé van project 6b is waargenomen. Volgens de Indicatieve Kaart van Archeologische Waarden geldt voor het grootste deel van de vier projectgebieden een lage kans op het aantreffen van archeologische waarden. Voor het tracé van project 6a geldt dit in z'n geheel. Project 6a is verder in het archeologisch onderzoek buiten beschouwing gelaten. Voor een aantal delen van de projecten 3, 6b en 8 geldt echter een hoge kans op het aantreffen van archeologische waarden (IJzertijd tot en met de Nieuwe tijd). Het betreft onder meer de stroomgordels van de Waarder, de Linschoten en de Oude Rijn en (laat-)middeleeuwse bewoningslinten bij Kromwijk en bij de Oude Rijn.

In overeenstemming met wat verwacht werd op basis van het bureauonderzoek zijn in twee van de vier projectgebieden tijdens het inventariserend archeologisch onderzoek drie archeologische vindplaatsen aangetroffen. In het westelijke deel van het tracé van project 3 zijn in de afzettingen van de Waarder stroomgordel aanwijzingen aangetroffen voor de aanwezigheid van een archeologische vindplaats uit de periode IJzertijd t/m Romeinse tijd. Het gaat om enkele stukjes houtskool en één fragment handgevormd aardwerk. Het pakket waarin de vondsten zijn aangetroffen is 40 cm dik. Eveneens in het westelijke deel van het tracé van project 3 zijn in de top van de komafzettingen op de overgang naar de afzettingen van de Waarder stroomgordel, aanwijzingen aangetroffen voor de aanwezigheid van een archeologische vindplaats uit de Vroege en Late Middeleeuwen. Het gaat om enkele stukjes houtskool, onverbrand bot en puinfragmenten. Het pakket is ca 20 cm dik. Hiernaast zijn aan het oppervlakte twee fragmenten Badorfaarde-werk uit de Vroege Middeleeuwen, drie fragmenten Paffrath aardewerk uit de Late Middeleeuwen en één fragment grijsbakkend gedraaid aardewerk, eveneens uit de Late Middeleeuwen aangetroffen. Tot slot zijn in het oostelijke tracé van project 8 in de afzettingen van de Oude Rijn stroomgordel aanwijzingen aangetroffen voor de aanwezigheid van een archeologische vindplaats uit de periode Late Middeleeuwen en Nieuwe tijd. Noch in het oostelijke deel van het tracé van project 3 (ter hoogte van Kromwijk), noch in het tracé van project 6b zijn aanwijzingen aangetroffen voor de aanwezigheid van archeologische vindplaatsen. In het tracé van project 6b zijn geen aanwijzingen aangetroffen voor de aanwezigheid van de Romeinse weg.

Zoals al eerder aangegeven heeft het archeologisch onderzoek zich beperkt tot de delen van de projectgebieden waarvoor een hoge archeologische verwachting

geldt. Uit het historisch-geografisch en architectuurhistorisch onderzoek is echter gebleken dat ook de delen met een lage archeologische verwachting rijk zijn aan (zichtbare) cultuurhistorische elementen. Elk van de projecten doorsnijdt (restanten van) middeleeuwse veenontginningen en kruist of passeert op korte afstand waterlopen, kades, wegen, nederzettingsstructuren en gebouwen van cultuurhistorische betekenis.

Op basis van de resultaten van het inventariserend archeologisch onderzoek is aanbevolen de drie vindplaatsen te behouden door middel van aanpassing van de huidige plannen of, indien dit niet mogelijk is, het uitvoeren van een waarderend booronderzoek. Voor het tracédeel van project 6b, dat in de zone ligt met een hoge kans op de aanwezigheid van de Romeinse weg, is aanbevolen dit nader te onderzoeken door middel van een aanvullend booronderzoek. In de overige tracédelen van de projecten zijn geen aanwijzingen voor de aanwezigheid van archeologische vindplaatsen aangetroffen. Echter waar de geplande wegen cultuurhistorische elementen zoals kades en dijken doorsnijden is geadviseerd deze te onderzoeken door middel van een archeologische begeleiding met als doel de aard (opbouw) en datering nader vast te stellen. Voor de tracédelen waar geen archeologische vindplaatsen of cultuurhistorische elementen zijn aangetroffen zijn geen aanbevelingen voor vervolgonderzoek gedaan.

Vanuit historisch-geografisch en architectuurhistorisch oogpunt is aanbevolen om de tracés van de nieuwe ontsluitingswegen zodanig te kiezen dat de nog bestaande cultuurhistorische elementen en patronen zoveel mogelijk behouden kunnen blijven. In dit verband is aanbevolen om waar mogelijk de tracés van de nieuwe ontsluitingswegen zoveel mogelijk te bundelen met reeds aanwezige verstoringsen in het landschap, zoals bijvoorbeeld parallelle situering langs de al bestaande snelweg A12. Met het doel de cultuurhistorische identiteit van dit gebied te benutten en te versterken is daarnaast aanbevolen om de tracés zo optimaal mogelijk aan te laten sluiten bij de bestaande cultuurhistorische elementen en patronen in het landschap, bijvoorbeeld door aanleg overeenkomstig de richting van de strokenverkaveling of oude kades, wegen en waterlopen.

Literatuur

- ♦ D. Bekius en D.E.A. Schiltmans, *A12 BRAVO projecten 3,6a, 6b en 8, gemeenten Woerden en Bodegraven: een cultuurhistorisch onderzoek in het kader van de m.e.r.*, RAAP-rapport 1178 (Amsterdam 2005)

WOERDEN ❖ Harmelen, Haanwijk 13-15 C.N. KRUIDHOF

In opdracht van Boogaard Foods B.V. is op 15 april 2005 een archeologisch vooronderzoek uitgevoerd aan de Haanwijk 13-15 in Harmelen. Dit onderzoek bestond uit een bureauonderzoek en een karterend booronderzoek. Het bureauonderzoek

had als doel het inventariseren van de geologische, bodemkundige en landschapelijke kenmerken alsmede de bekende en verwachte archeologische waarden van het plangebied. Doel van het karterend booronderzoek was het opsporen van archeologische resten.

Het plangebied ligt geologisch gezien op de zuidelijke oever van de stroomgordel van de Oude Rijn. De stroomgordel van de Oude Rijn is rond 4300 voor Chr. ontstaan, de activiteit van de Oude Rijn eindigt in 1122 na Chr. als gevolg van de afdamming van de Kromme Rijn bij Wijk bij Duurstede. Op grond van de inventarisatie van archeologische, historische, bodemkundige en geologische gegevens gold bij aanvang van het veldonderzoek voor het plangebied een hoge archeologische verwachting voor vindplaatsen vanaf de Late IJzertijd tot en met de Late Middeleeuwen. Op basis van de kadastrale minuut uit 1832 is duidelijk geworden dat het plangebied ligt op het erf van een huis dat ten noordwesten van het plangebied stond. Aangenomen wordt dat sprake is van een lage archeologische verwachting voor bebouwing uit de Nieuwe tijd op de locatie van de geplande nieuwbouw. In het plangebied kunnen behalve nederzettingsterreinen uit de Late IJzertijd tot en met de Late Middeleeuwen andere typen vindplaatsen, zoals graven, verkavelingspatronen en andere zeer lokale archeologische resten worden verwacht. Daarnaast geldt speciaal een hoge kans op het aantreffen van de Romeinse *limes*-weg.

Tijdens het booronderzoek zijn 10 boringen gezet. In de oeverafzettingen van de Oude Rijn is een 20 tot 70 cm dikke archeologische laag met houtskool, verbrand leem, onverbrand bot, fosfaat en puin aangetroffen. De archeologische laag bevindt zich (vrijwel) direct onder de bouwvoor tussen ca 0,4 en 0,8 m beneden het maaiveld. In de bouwvoor is een fragment van kogelpot aardewerk uit de Middeleeuwen aangetroffen.

De archeologische resten duiden mogelijk op de aanwezigheid van een nederzetting (huisplaats?). Op basis van de geologische en archeologische inventarisatie en de diepteligging van de archeologische laag wordt uitgegaan van een datering in de periode Romeinse tijd-Middeleeuwen. Aangezien op de vindplaats geen bodemverstoringen dieper dan de bouwvoor zijn waargenomen en er onverbrand botmateriaal aanwezig is, lijken de gaafheid en conservering van de vindplaats goed te zijn. De vindplaats lijkt zich in ieder geval over het volledige onderzoeksgebied uit te strekken. De omvang van de vindplaats buiten het plangebied is echter niet bekend. Het booronderzoek heeft geen aanwijzingen geleverd voor de aanwezigheid van intacte delen van de Romeinse *limes*weg. Toch kan de aanwezigheid van resten van deze weg niet worden uitgesloten.

Op basis van bovenstaande gegevens wordt normaliter een waarderend onderzoek in de vorm van booronderzoek of proefsleuven aanbevolen om de kwaliteit (gaafheid en conservering), omvang, diepteligging, aard en datering van eventuele

archeologische sporen en/of resten vast te kunnen stellen. Gezien de hoge fysieke kwaliteit van de vindplaats zal een waarderend onderzoek in dit geval vermoedelijk resulteren in een aanbeveling tot behoud *in situ* (planaanpassing) of behoud *ex situ* (opgraving).

De opgraving

In opdracht van Bogaard Foods BV heeft RAAP Archeologisch Adviesbureau op 30 juni en 1 juli 2005 een opgraving uitgevoerd in plangebied Haanwijk 13-15 in verband met de bouw van een huis met kelder in de gemeente Woerden.

Het doel van de opgraving was te komen tot behoud *ex situ* van de archeologische resten in het onderzoeksgebied en het vaststellen van de waarde van deze resten. De opgraving beperkte zich tot het deel van het plangebied waarin een kelder wordt gerealiseerd. In totaal is een oppervlakte van 88 m² blootgelegd.

De diepere ondergrond van het plangebied bestaat uit uiterst siltige klei (oeverafzettingen van de Oude Rijn). In de opgraving zijn op ca 0,75 cm beneden het maaiveld vijftien goed bewaard gebleven grondsporen aangetroffen.

De oudste sporen betreffen waarschijnlijk resten van bouwsels en kuilen behorende bij een huisplaats uit de Late Middeleeuwen (ca 12de-13de eeuw). Het hoofdbouw zelf is tijdens de opgraving niet aangetroffen, maar heeft mogelijk direct ten noordwesten van de opgraving gelegen, op de locatie van de huidige boerderij Haanwijk 15.

Waarschijnlijk maakte de huisplaats deel uit van het bewoningslint van de copeontginning Haanwijk. Vanwege de geringe omvang van de opgraving is onduidelijk of de locatie vanaf de 12de/13de eeuw continu bewoond is geweest of dat sprake is van hiaten in de bewoning van de locatie. Naast de laat-middeleeuwse sporen zijn tijdens de opgraving nog enkele sporen van jongere datum aangetroffen: een noord-zuid georiënteerde sloot uit ca 1400-1600, waarvan de precieze functie onduidelijk is, en een aantal begraven runderskeletten uit de 19de eeuw.

De opgravingen hebben geen aanwijzingen opgeleverd voor de aanwezigheid van de *limes*-weg. Het valt echter niet uit te sluiten dat elders in het plangebied resten van de weg aanwezig zijn.

De vindplaats is behoudenswaardig op grond van zijn fysieke kwaliteit alsmede zijn landschappelijke en archeologische contextwaarde. Aanbevolen wordt in de rest van het plangebied geen bodemingrepen te laten plaatsvinden dieper dan de bouwvoor en akkerlaag (niet dieper dan ca 45 cm beneden het maaiveld).

Literatuur

- ♦ C.N. Kruidhof, *Plangebied Haanwijk 13-15, gemeente Woerden; archeologisch vooronderzoek: een bureau- en inventariserend veldonderzoek*, RAAP-notitie 1122 (Amsterdam 2005)
- ♦ A.J. Tol en D. Bekius, *Haanwijk 13-15, gemeente Woerden; een opgraving*, RAAP-rapport 1207 (Amsterdam 2005)

WOERDEN ❖ Harmelen, Heldamweg (1) B. JANSEN

Het plangebied maakt deel uit van een gebied voor herlokalisering van een aantal glastuinbouw-bedrijven in verband met de aanleg van de VINEX-locatie Leidsche Rijn. In 2001 is in het kader van dit herlokaliseringsproject reeds een inventariserend archeologisch onderzoek uitgevoerd in het grootste deel van het plangebied. Onderhavig onderzoek was noodzakelijk aangezien een deel van het plangebied, gelegen ten oosten van de Heldamweg, nog niet was onderzocht. Op basis van het bureauonderzoek bestond de verwachting dat op dit perceel archeologische vindplaatsen uit de Late IJzertijd tot en met de Middeleeuwen aanwezig kunnen zijn. Tijdens het karterend booronderzoek zijn hiervoor geen aanwijzingen aangetroffen. In het midden van dit perceel is een geul aangetroffen die mogelijk in de Romeinse tijd open heeft gelegen.

Op het perceel direct ten westen van de Heldamweg zijn tijdens het onderzoek in 2001 aanwijzingen aangetroffen voor de aanwezigheid van de *via militaris*, de weg die deel uitmaakte van de noordgrens van het Romeinse Rijk. Tijdens dit onderzoek is op het perceel een specifiek booronderzoek naar de resten van deze weg uitgevoerd. Hierbij is komen vast te staan dat de weg inderdaad door dit deel van het plangebied loopt en dat deze goed bewaard is gebleven in de bodem. In de boringen zijn aanwijzingen gevonden voor twee fasen van de weg.

Daarnaast zijn op het perceel ten westen van de Heldamweg in verschillende boringen fragmenten bot en houtskool aangetroffen. Het is niet duidelijk of deze indicatoren verband houden met de Romeinse weg of dat het restanten van laat-middeleeuwse menselijke activiteit betreffen.

Literatuur

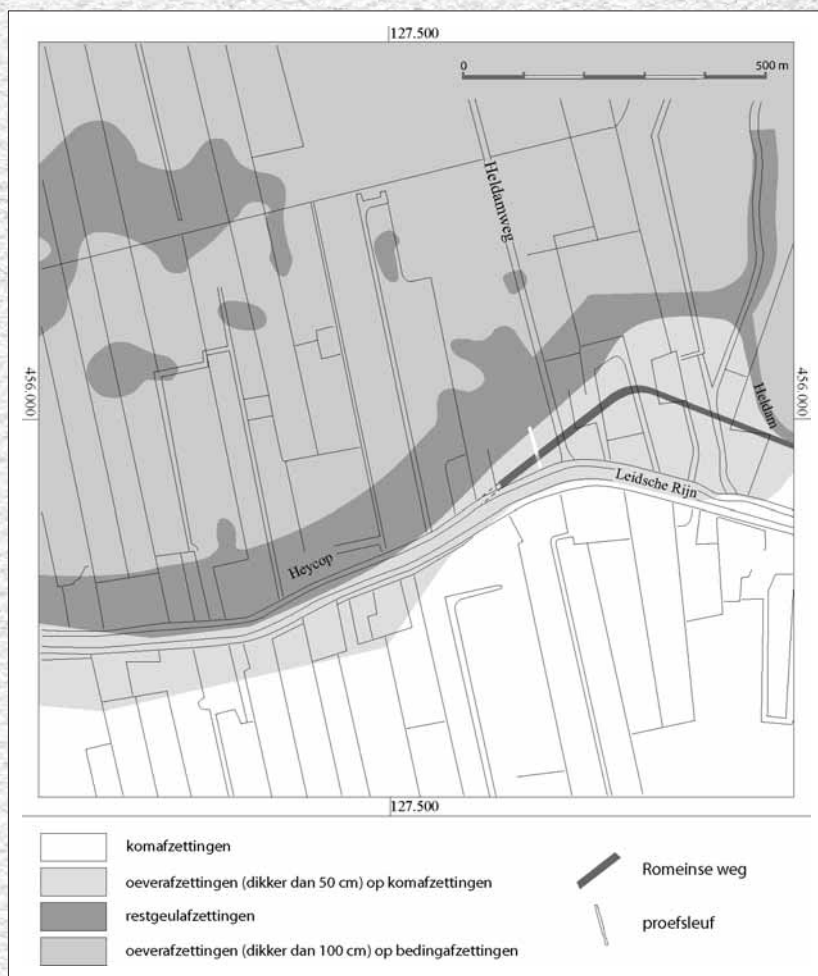
- ♦ B. Jansen, *Plangebied Dorpeldijk/Heldamweg, gemeente Woerden; een inventariserend archeologisch onderzoek*. RAAP-notitie 674. (Amsterdam 2004)

WOERDEN ❖ Harmelen, Heldamweg (2) S. GERRITSEN EN J.P.L. VAARS

Van dinsdag 10 tot en met donderdag 12 augustus 2004 is door Hollandia Archeologie een Inventariserend Veldonderzoek door middel van een proefsleuf uitgevoerd op een terrein aan de Heldamweg te Harmelen, gemeente Woerden.

Het onderhavige terrein valt binnen een herlokaliseringsproject van een aantal glastuinbouwbedrijven. In het kader van dit project werd in 2001 en 2004 door adviesbureau RAAP een karterend bodemonderzoek uitgevoerd waarbij werd vastgesteld dat de Romeinse *limesweg* die in het gebied vermoed werd, inderdaad

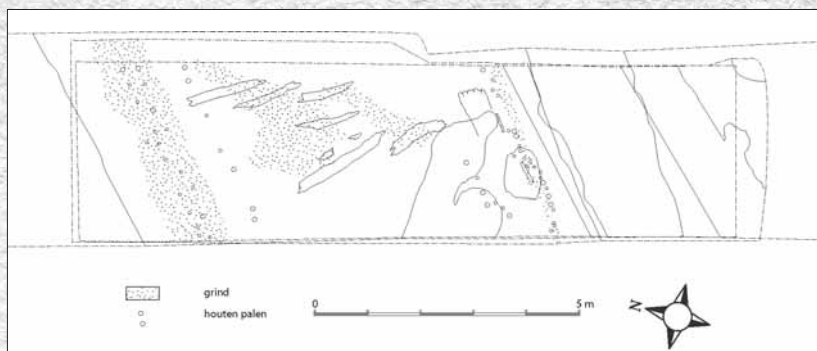
*De ligging van de proefsleuf
en de geologische situatie
in de omgeving van
het onderzoeksgebied
in Harmelen*

aanwezig was. Ten noorden van de weg werden in enkele boringen archeologische indicatoren (bot, puin en houtskool) aangetroffen. Het hoofddoel van het proefsleuvenonderzoek was de aanwezigheid en exacte omvang van eventuele archeologische resten aldaar vast te stellen, en de aard, kwaliteit en datering ervan te bepalen. Tevens diende meer zekerheid verkregen te worden over de aanwezigheid en de opbouw van de weg.

Er zijn tijdens het onderzoek sporen uit drie verschillende perioden aangetroffen. De jongste sporen kunnen in de Nieuwe Tijd gedateerd worden, iets ouder zijn de laat-middeleeuwse kuilen en greppel. Het oudste aangetroffen spoor is de Romeinse weg. Deze werd, zoals verwacht, in het zuidelijke deel van de sleuf aangetroffen. In het eerste vlak werd de weg al zichtbaar door het voorkomen van wat keien en de aanwezigheid van meer grind dan in de directe omgeving. Bij verdiepen naar het tweede vlak bleef het grind prominent aanwezig, maar pas in het derde vlak werden de parallel lopende karakteristieke palenrijen aangetroffen, en konden we zeker zijn van de aanwezigheid van de weg. Over de palen bestaan nog enkele onduidelijkheden. Er zijn vier evenwijdige palenrijen waarbij de meest noordelijke uit een dubbele rij lijkt te bestaan. De afstand tussen de rijen onderling ligt tussen de 5,25 en 5,5 m, wanneer we er vanuit gaan dat er twee keer twee rijen zijn aangelegd. Volgens Erik Graafstal (mond. mededeling) is de afstand van 5,5 m al eerder bij de Romeinse weg vastgesteld. De twee rijen palen zullen dus hoogstwaarschijnlijk twee bouwfasen weerspiegelen. Welke rijen bij de eerste en welke bij de tweede fase horen, is onduidelijk. Wel dient hierbij vermeld te worden dat er twee smalle grindbanen in het tweede vlak werden ontdekt die precies boven de twee buitenste palenrijen vielen. Dit zou kunnen betekenen dat deze rijen aangelegd werden nadat het grind al geplaatst was. Mogelijk is er dus niet sprake van een verlegging, maar eerder van een verbreding van de weg. De doorgraving van de grindlaag is echter in het profiel niet waargenomen.

De opbouw van de weg is waarschijnlijk als volgt: allereerst werden de palen in de grond geslagen. De tussenliggende ruimte werd opgevuld met klei en houten palen of grote takken die loodrecht op de wegrichting werden neergelegd. Of hiervoor eerst grond werd weggegraven is niet duidelijk. Zowel in het vlak als in het profiel was het met het blote oog onmogelijk waar te nemen of de grond door mensenhanden geroerd is of niet. Dit probleem is al eerder aangetroffen bij een deel van het tracé van de Romeinse weg op de VINEX-locatie Leidsche Rijn. In de toekomst zouden korrelgrootte analyse en micromorfologisch onderzoek dit probleem kunnen ondervangen. De houtlaag is vervolgens afgedekt met relatief schone zandige klei, waarna weer een laag met liggend hout en brokken klei volgde. Het verschil met de onderste houtlaag is dat deze meer bestond uit plat, mogelijk gekleefd hout. Hier bovenop werd weer een relatief schone laag aangebracht,

De Romeinse weg. Alle sporen die in vlak 1 t/m 3 werden aangetroffen, over elkaar heen geprojecteerd. Opvallend zijn de twee parallel lopende grindbanen die precies boven de palenrijen lijken te liggen. Schaal 1:100.

Bij het machinaal verdiepen van de Romeinse weg werd een tweede laag met liggend hout aangetroffen. De bovenste houtlaag bevindt zich ongeveer op het niveau waar de archeoloog staat. Foto richting westen.

waarop een baan met keien en grind werd aangelegd. Tenslotte is alles waarschijnlijk afgedekt met een laag bruingrijs zandige klei. Of daar bovenop nog iets heeft gelegen wat in de loop der tijd is geërodeerd, is onduidelijk. Waar de opgebrachte klei vandaan komt is een raadsel. Er zijn geen uitgegraven greppels gevonden die zoals gebruikelijk is, op een afstandje van de weg parallel aan de weg liggen. In de opgebrachte grond werden een drietal handgevormde scherven uit de IJzertijd of Romeinse Tijd aangetroffen. De afwezigheid van dit soort aardewerk in de omgeving van de weg doet vermoeden dat de grond van elders is aangevoerd.

Of de restgeul in het noordelijke deel van de proefsleuf watervoerend is geweest tijdens de Romeinse tijd is een lastige vraag. De geulafzettingen die in het noorden zijn aangetroffen worden afgedekt door een laag (geel)grijze zandige klei met roestvlekken, die meer in verband kan worden gebracht met een rustig milieu. Deze laag zit aan de noordzijde ongeveer 80 cm onder het maaiveld. In het RAAP-rapport uit 2001 wordt melding gemaakt van een 'laklaag' die in de boringen bovenin de restgeulvulling aanwezig is. De aanwezigheid van deze laklaag (op 0,8 m onder het maaiveld) geeft aan dat de geul vermoedelijk voor de Romeinse Tijd al verland is. De boring 13 (van RAAP) ligt ter hoogte van het noordelijke deel van onze proefsleuf, boring 14 in het verlengde ervan. Het zou dus goed kunnen dat deze laklaag stratigrafisch met onze roestige laag overeenkomt. Het is dus waarschijnlijk dat de geul niet meer watervoerend was in de tijd van de weg, maar zeker is het niet. Inklinking van de weg en de doorsnijding van de ophogingslagen door latere sloten aan de zijkanen er van maken een stratigrafische koppeling van de weg in het zuiden aan de geologische lagen in het noorden uiterst lastig.

Literatuur

- ◆ D. de Jager, 'Woerden Harmelerwaard', in: D. Kok, R. Kok en F. Vogelzang *Archeologische Kroniek Provincie Utrecht 2000-2001*, p.221-223 (Utrecht 2002)
- ◆ D. de Jager en B. Jansen, *Herinrichtingsgebied Harmelerwaard, gemeente Woerden; een inventariserend archeologisch onderzoek*. RAAP-rapport 676 (Amsterdam 2001)
- ◆ B. Jansen, *Plangebied Dorpeldijk/Heldamweg, gemeente Woerden; een inventariserend archeologisch onderzoek*. RAAP-notitie 674 (Amsterdam 2004)
- ◆ W. van Zijverden, 'Korrelgrootteanalyse, een nieuwe toepassing bij prospecties', P. Jongste & H. van der Velde (red.) *ADC-info*, 1e kwartaal 2002

WOUDENBERG ❖ Stationsweg en Nico Bergsteijnweg Noord

ADC ArcheoProjecten heeft een bureauonderzoek en een inventariserend archeologisch onderzoek uitgevoerd voor het plangebied 'Woudenberg-Stationsweg' (locatie I) en 'Woudenberg-Nico Bergsteijnweg Noord' (locatie II) in de gemeente Woudenberg. De plangebieden omvatten respectievelijk ca 12 en 3,5 ha waarop de bouw van woningen is gepland.

Op de Indicatieve Kaart Archeologische Waarden (IKAW) heeft het oostelijk deel van het locatie I een middelhoge trefkans. Het westelijk deel heeft een lage trefkans. In de omgeving van het terrein zijn geen Archis-meldingen bekend. Op de geomorfologische kaart ligt in het zuidwestelijk deel van het gebied een dekzandrug, al dan niet met een oud-bouwland dek. In het oosten van het gebied ligt een vlakte van ten dele verspoelde dekzanden. Volgens de bodemkaart liggen in het gebied voornamelijk beekerdgronden.

Locatie II ligt in een gebied met ten dele verspoelde dekzanden die zijn ontstaan in de beekdalen gedurende het Holoceen. De bodem bestaat hier uit beekerdgronden. Deze locatie heeft een lage trefkans en ook hier zijn geen Archis-meldingen bekend in de directe omgeving.

Op locatie I zijn 93 boringen gezet tot maximaal 2 m onder het maaiveld. Op locatie II zijn 18 boringen gezet tot maximaal 1,20 m onder het maaiveld. De bodemopbouw op locatie I bestaat voornamelijk uit siltig zand (dekzandafzettingen) en zwak tot sterk zandige leem (beekafzettingen). De bodemopbouw op locatie II bestaat volledig uit beekafzettingen.

Uit het bureauonderzoek en het veldonderzoek zijn aanwijzingen gevonden voor de aanwezigheid van artefacten en/of grondsporen op een deel van locatie I. Het gaat dan om de delen waar een dekzandrug met een oud bouwlanddek is gevonden (esdek). In drie boringen zijn archeologische indicatoren aangetroffen: aardewerk uit ca 1600 en een deel van een pijpsteeltje en een tegeltje, beide postmiddeleeuws. Locatie I is op te delen in gebieden waar voor het opsporen van archeologische resten booronderzoek een werkbare prospectiemethodiek vormt (esdek gedeeltelijk intact) en gebieden waar het zinvol is om een oppervlaktekartering uit te voeren (esdek volledig opgenomen in de bouwvoor of niet aanwezig). Doordat het gebied vrijwel volledig in gebruik is als grasland is de vondstzichtbaarheid minimaal en vormt proefsleuvenonderzoek de enige vorm van onderzoek om archeologische resten te traceren. Het advies is om delen met een esdek op locatie I nader te onderzoeken door middel van proefsleuven. Voor het oostelijk deel van het terrein op locatie I (hoger gelegen dekzandruggen) is het advies om de aanleg van de wegcunetten archeologisch te laten begeleiden. De hoger gelegen gebieden hebben nog steeds een hoge trefkans op het aantreffen van archeologie. In deze gebieden is booronderzoek echter niet de juiste manier om archeologische resten op te sporen. Een ander optie naast het begeleiden is om deze hoger gelegen gebieden te laten ploegen en frezen zodat vondstzichtbaarheid wordt geoptimaliseerd en op het terrein een veldkartering kan worden uitgevoerd. Indien bij een veldkartering geen archeologisch materiaal wordt aangetroffen is verder archeologisch onderzoek niet noodzakelijk. Voor locatie II is het advies om het gebied vrij te geven voor verdere ontwikkeling.

*De locatie van de opgraving
aan de Wijkse Frankenweg*

lijks gebruik. Veel van deze producten waren van vergankelijk materiaal en zijn niet in de bodem bewaard gebleven. Toch weten we wel iets over de aard ervan, omdat ze in de tolregisters van Dorestad staan vermeld: pelzen, textiel, verfstoffen, zout, voedsel en honing. Verder werden er jachthonden en slaven verhandeld. De handelsartikelen die archeologisch wel traceerbaar zijn, komen vooral uit het midden-Rijngebied: aardewerk en glas uit het gebied tussen Bonn en Keulen, wijn uit Hessen en maalstenen uit de Eifel. Uit het Baltisch gebied werden grote hoeveelheden barnsteen aangevoerd en uit Scandinavië slijpstenen.

In Dorestad werd niet alleen gehandeld. Er werden ook diverse ambachten uitgeoefend. Zo werden onder andere van bot en gewei benen kammen gemaakt en van brons sieraden en sleutels gegoten. Van ruwe brokken barnsteen werden kralen en spinklosjes gemaakt. Tevens waren er in de nederzetting talloze boeren gevestigd. Deze voorzagen, mogelijk samen met boeren uit de omgeving, de bewoners van voedsel.

Vermoedelijk had Dorestad ook een bestuursfunctie en speelde het een rol bij de kerstening van het Kromme Rijngebied. Dorestad had tevens een eigen muntslag. Munten voorzien van de naam Dorestad worden tot in Rusland aangetroffen.

In de loop van de 9de eeuw verslechterde de positie van Dorestad als handelscentrum. Er worden in de literatuur verschillende verklaringen gegeven voor deze teruggang die uiteindelijk tot het einde van Dorestad in de periode 850-875 zou leiden. Volgens sommige onderzoekers speelt het uiteenvallen van het Karolingische rijk na de dood van Lodewijk de Vrome (814-840) een belangrijke rol. Anderen wijten het aan de plunderingen van Vikingen in de periode 834-863, terwijl nog weer anderen in het verzanden van de Kromme Rijn in de tweede helft van de 9de eeuw de belangrijkste oorzaak zien. Recentelijk is geopperd dat het verdwijnen van Dorestad samenhangt met het feit dat er hier geen kerkelijk centrum tot ontwikkeling was gekomen, waardoor de interesse van vorst en elite voor deze plaats verdween. Mogelijk hebben al deze zaken in meer of mindere mate zekere rol gespeeld, maar het definitieve antwoord op de vraag waarom Dorestad ophield te bestaan kan nog niet worden gegeven.

Het verdwijnen van Dorestad betekende evenwel niet dat de plek volledig werd opgegeven. De locatie bleef gedeeltelijk bewoond, maar de bewoning kreeg een geheel ander karakter. De vroeg-middeleeuwse handelsstad maakte plaats voor een agrarische nederzetting die vanaf de 10de eeuw in de geschreven bronnen als villa Wijk (Wic) voorkomt. Van de vele functies die Dorestad had gehad, bleef in feite alleen de agrarische over.

De resultaten en conclusies van het onderzoek

Tijdens de opgraving aan zijn bewoningssporen uit de Vroege Middeleeuwen, de Ottoonse periode en de Volle Middeleeuwen aangetroffen. Er moeten op het onderzoeksterrein meerdere erven hebben gelegen, maar deze zijn door latere

grondbewerkingsactiviteiten sterk aangetast en hierdoor fragmentair bewaard gebleven. De aangetroffen grondsporen en het daaruit geborgen vondstmateriaal weerspiegelen enkele eeuwen van intensieve bewoning. Het vondstmateriaal is voornamelijk nederzettingsafval, bestaande uit aardewerkscherven, botten, zowel slacht- en consumptieafval als ecofacten, zoals benen kammen en naalden, houtskool, brokken verbrande (hutten)leem, fragmenten van glazen vaatwerk en voorwerpen van steen en metaal.

In totaal zijn op grond van het aardewerk vijf verschillende bewonings- cq gebruiksfasen te onderscheiden:

- a. Merovingisch/vroeg-Karolingisch,
- b. Karolingisch,
- c. laat 9de/10de-eeuws (Ottoonse periode),
- d. Volle Middeleeuwen,
- e. Late Middeleeuwen en
- f. Nieuwe tijd/recent.

De bewoning lijkt aan te vangen aan het eind van de laat-Merovingische tijd (ca 600-725 na Chr.) De sporen uit deze periode bestaan uit (paal-)kuilen, enkele greppels en waterputten. De aanwezigheid van vier waterputten doet vermoeden dat er gebouwen op het terrein gestaan hebben. De resten hiervan zijn evenwel niet gevonden. Drie van de vier waterputten hadden een houten bekisting, waarvan één een ton. Dendrochronologisch (jaarring) onderzoek heeft uitgewezen dat het hout waaruit deze ton is vervaardigd moet zijn gekapt in het jaar 714 ± 8 na Chr. De kapdatum geeft evenwel geen uitsluitsel over het exacte tijdstip waarop de ton is verwerkt in de waterput.

In de daarop volgende Karolingische periode (ca 725-850/75 na Chr.) is het terrein het meest intensief in gebruik geweest. Dit blijkt onder andere uit de aanwezigheid van een groot aantal (paal-)kuilen en greppels en acht waterputten. Drie waterputten hadden een bekisting bestaande uit een ingegraven houten ton. Uit de palencluster is mogelijk de plattegrond van één gebouw te reconstrueren. Deze noord-zuid georiënteerde palenconfiguratie is ca 22 m lang en 7 m breed en is licht bootvormig. Het is opvallend dat de oriëntatie van de plattegrond niet die van de greppels volgt. De greppels begrenzen waarschijnlijk de percelen die haaks op de Kromme Rijn georiënteerd waren. De breedte van één perceel kon worden bepaald op ca 21,5 m. Dit greppelpatroon heeft zich vanaf de oeverzone tot ver in het achterland voortgezet, waarbij vermoedelijk tussen de perceelblokken ook enkele noord-zuid gerichte wegen aanwezig zijn geweest. Wellicht is de huidige Zandweg al in de Vroege Middeleeuwen ontstaan.

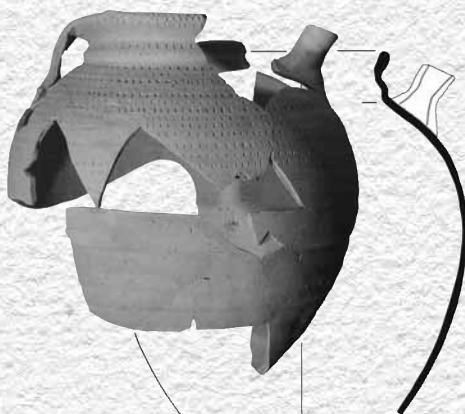
In de Ottoonse periode (late 9de/10de eeuw) neemt de bewoningsintensiteit sterk af. Mogelijk heeft deze reductie te maken met het verdwijnen van Dorestad in het

De sporen uit de laat-
Merovingische en
Karolingische periode.

Wijk bij Duurstede - Frankenweg / Zandweg
Alle sporen-periodekaart
a. Merovingisch/Vroeg-Karolingisch,
b. Karolingisch, f. Nieuwe tijd/recent

Legenda

- (Mogelijk) fase a
- (Mogelijk) fase b
- Fase f
- Waterput met nummer
WA1-4 fase a; WA5-12 fase b
- Structuur 1 uit fase b
- Overige sporen

Karolingisch
draaischijfwaardewerk
(Badorf, type WIIC)

midden van de 9de eeuw. Onder de gevonden bewoningssporen bevinden zich vier waterputten, waarvan er één een bekisting in de vorm van een ingegraven houten ton had.

In de Volle en Late Middeleeuwen wordt er niet meer gewoond op het terrein. Ca 20 m ten noorden van structuur 1 heeft mogelijk een vijfpalige hooiberg of spieker gestaan. Deze vijfpalige structuur sluit aan bij vergelijkbare structuren die in jaren zestig van de vorige eeuw voorafgaand aan de aanleg van de Frankenweg zijn opgegraven. Hier zijn toen ook sporen van gebouwen gevonden. Het terrein lijkt in deze perioden in gebruik te zijn als landbouwgrond. Hierop wijzen ook de greppels die samen een verkavelingssysteem rond akkerpercelen vormen. De oriëntatie van dit systeem is oost-west, hetgeen overeen komt met die van de greppels uit de oudere bewoningsfasen.

De opgraving heeft vondstmateriaal uit uiteenlopende perioden opgeleverd. Het aardewerk neemt binnen het vondstmateriaal een prominente plaats in. Het geeft onder andere inzicht in de datering van de op het terrein opgegraven grondsporen. De gevonden Romeinse scherven kunnen als opspit worden geïnterpreteerd. Het materiaal is mogelijk afkomstig van de nabijgelegen nederzettingsterreinen De Horden of De Geer. Onduidelijk is of dit ook geldt voor een deel van het Merovingische materiaal, en dan met name de scherven uit de vroegste fase van de Laat-Merovingische tijd. Het aantal scherven is relatief klein en grondsporen uit deze periode lijken grotendeels te ontbreken, zodat aannemelijk is dat ook dit materiaal van elders afkomstig is.

De bewoning op het opgravingssterrein lijkt in de laat-Merovingische tijd aan te vangen. Het Karolingische aardewerkspectrum komt min of meer overeen met hetgeen we uit andere delen van Dorestad kennen. Toch zijn er enkele verschillen. Zo wijst het relatief hoge percentage bolvormige kookpotten van type W III en het geringe aantal reliëfband-amforen en tuit- en middelgrote potten en kanen uit Badorf en omgeving (resp. de typen W I en II), op een minder intensief gebruik van het terrein in de loop van de 9de eeuw. In andere delen van Dorestad, zoals bijvoorbeeld in de opgraving Hoogstraat I, zijn deze percentages juist tegenovergesteld. De activiteiten concentreerden zich in die periode kennelijk meer in het gebied langs de oever van de Kromme Rijn. Ook het relatief geringe aantal scherven uit de Ottoonse tijd en de Volle en Late Middeleeuwen wijst op een extensief gebruik van het terrein.

De samenstelling van het vondstmateriaal is indicatief voor bewoningsdoeleinden. Aanwijzingen voor handwerksactiviteiten ontbreken grotendeels. Er zijn wel enkele stukken van afgezaagde geweistangen gevonden, maar het aantal is te gering om van gewei- en botbewerking van enige omvang te kunnen spreken. Hetzelfde geldt voor de vondsten die met glas- of metaalbewerking in verband kunnen worden gebracht. Wel zijn er talloze ijzerslakken gevonden. Deze worden vrijwel in alle delen van Dorestad in grote aantallen gevonden, zodat de vondst

hiervan niet direct op gespecialiseerde ambachtelijke productie hoeft te wijzen. Sommige vondstgroepen, zoals munten, draaischijfardewerk, glasfragmenten, slijpstenen, maalstenen van tefriet, (wijn-)tonnen van eikenhout en zilverspar zijn indicatief voor uitwisseling of handelsactiviteiten. Dat deze aanwezig zijn, is gezien de functie van Dorestad als handels- en marktplaats niet verwonderlijk. Ook kunnen agrarische producten zijn aangeschaft. Mogelijk werden deze producten op de lokale markt met klinkende munt betaald, maar ruilhandel in de vorm van uitwisseling van agrarische producten of het verrichten van diensten kan niet worden uitgesloten.

Literatuur

- ♦ M.M. Sier, J. van Doesburg & W.J.H. Verwers (red.), *Wijk bij Duurstede-Frankenweg/Zandweg* (Amersfoort 2004) ADC Rapport 282

WIJK BIJ DUURSTEDÉ ❖ Jacob van Ruysdaelstraat W. S. VAN DE GRAAF

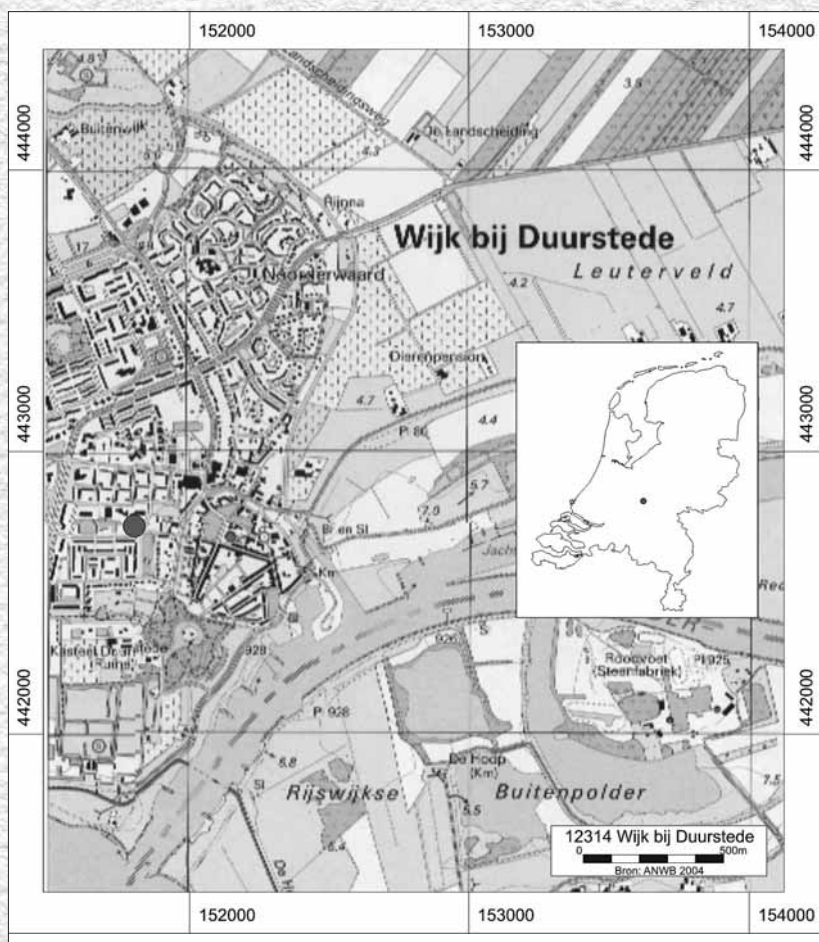
In het kader van nieuwbouw op de plek van het oude busstation op de hoek Jacob van Ruysdaelstraat/ Gansfoortstraat in Wijk bij Duurstede heeft archeologisch onderzoeksbureau Becker & Van de Graaf in mei-juni 2005 een opgraving uitgevoerd. Het ging om een 720 m² grote bouwput, die tot maximaal 2 m diepte werd onderzocht (+2,5 m NAP). Het onderzoek werd intensief begeleid door een fysisch geograaf en ondersteund door de plaatselijke vrijwilligers de heren Joustra en Middag. De onderzoekslocatie ligt aan de westelijke rand van de zogenaamde middenzone van het vroeg-middeleeuwse Dorestad, die hoofdzakelijk agrarisch in gebruik was. De opgraving lag tussen twee putten die de ROB in de jaren '60 reeds opgegraven had.

In de directe omgeving van de onderzoekslocatie waren kuilen met fragmenten van smeltkroezen opgegraven. Bij de huidige opgraving kwamen weliswaar vele metaalslakken tevoorschijn, sporen die met metaalbewerking te maken hebben, werden niet aangetroffen.

Er werden drie vlakken aangelegd die steeds 0,2 m onder elkaar lagen. Het onderste vlak is deels nog dieper uitgegraven. Door de sloop van het busstation, het verwijderen van kabels, leidingen en boomstronken was een groot deel van de onderzoekslocatie tot een maximale diepte van 1,0 m verstoord.

Het onderzoek leverde geen sporen van ambachtelijke activiteiten op, maar uitsluitend enkele verkavelingsgreppels, waarvan er vier een oost-westelijke oriëntatie hadden. De noordelijkste daarvan dateerde in de Nieuwe tijd (spoor 10), één dateerde in de 13de-14de eeuw (spoor 9) en de overige twee in de 9de eeuw (spoor

Een zilveren munt, een
zogenaamde sceatta van
het Maastricht-type

Situering van de opgraving aan
de Ruysdaalstraat op de
topografische kaart 1:25000

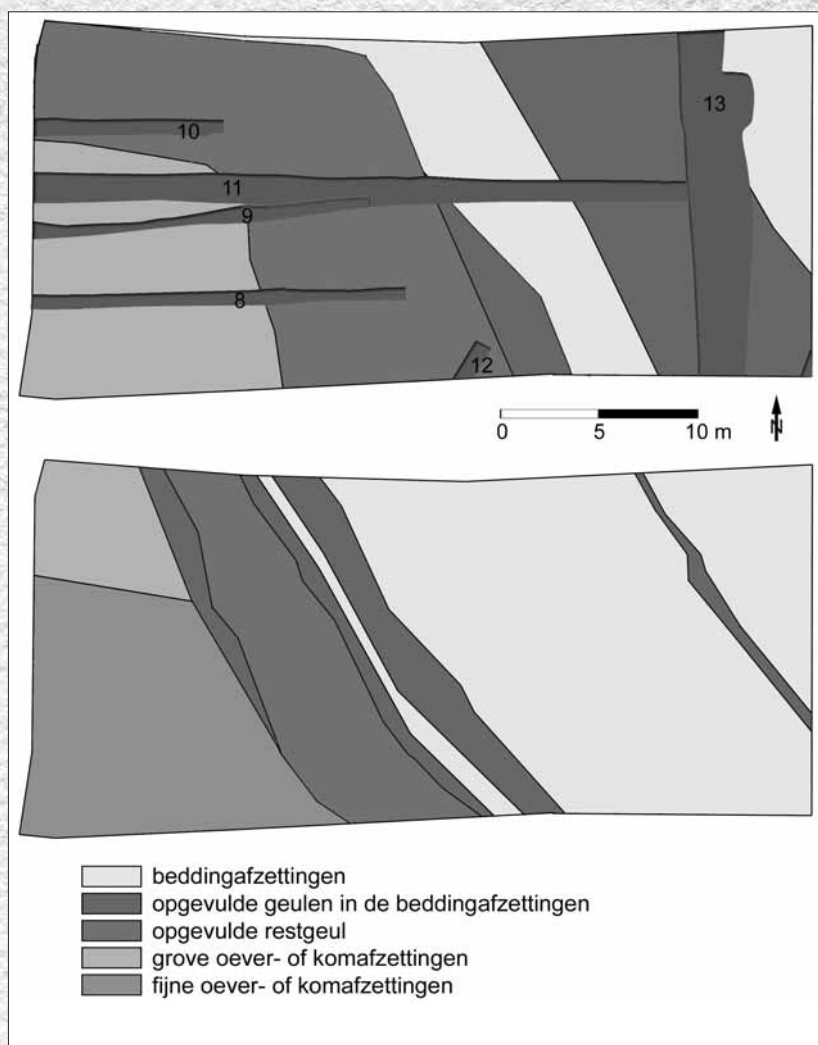
8 en 11). Uit de tweede helft van de 9de eeuw dateerde ook een rechthoekige kuil aan de zuidelijke rand van de werkput (spoor 12). Tenslotte werd een noord-zuid verlopende greppel aangetroffen (spoor 13), waarin veel 13de-14de-eeuws materiaal werd aangetroffen, maar die waarschijnlijk tot de 16de eeuw open heeft gelegen. Deze sporen zijn ingegraven in een opgevulde restgeul. Deze geul is tussen de Late Bronstijd en de Vroege-Middeleeuwen ontstaan, waarschijnlijk als crevasse-geul, die gevormd is bij een doorbraak van de oeverwal van de Kromme Rijn. In de opvulling zijn karolingische scherven gevonden, wat er op wijst dat de geul tot de 9de eeuw watervoerend is geweest en toen opgevuld is met klei.

In de gehele werkput is aardewerk gevonden dat uit de vroege Middeleeuwen stamt. Samenhangend met de secundaire context van de meeste vondsten, was het materiaal meestal verweerd. Enkele van de 255 aardewerkfragmenten dateren uit de Romeinse en Merovingische periode. Bij de meeste vondsten gaat het echter om Karolingisch importaardewerk uit het Duitse Rijnland en de Eifel. De hoofdmoot bestaat uit Badorf-kogelpotten die voornamelijk in de 9de eeuw te dateren zijn. Ouder materiaal dat elders in Dorestad veelvuldig gevonden wordt, is op deze locatie zeldzaam. Vondstmateriaal uit de 10de-12de eeuw ontbreekt geheel. De 13de eeuw is weer binnen het aardewerkspectrum vertegenwoordigd. Een bijzondere vondst is een 377 g zwaar strijkglas dat in de oeverwalafzettingen gevonden is en een diameter heeft van 7,8cm. Het komt qua vorm en maat overeen met exemplaren die in de Hoogstraat I gevonden zijn. Ook al kan het hier gevonden stuk niet gedateerd worden aan de hand van andere vondsten, op grond van analogie met de havenvondsten is een vroeg-middeleeuwse datering zeer waarschijnlijk.

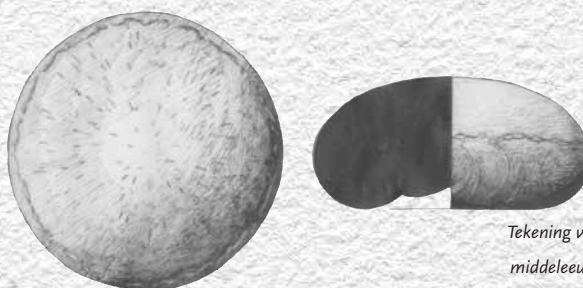
Samenvattend kan gesteld worden dat de onderzoekslocatie aan de Jacob van Ruysdaelstraat vanaf de vroege Middeleeuwen in gebruik is geweest, maar dat hier geen bewoning of ambachtelijke activiteiten plaatsgevonden hebben. Het gebied zal een agrarische functie gehad hebben.

Literatuur

- ◆ H.J.A. Berendsen en E. Stouthamer, *Palaeogeographic development of the Rhine-Meuse delta, The Netherlands* Assen 2001)
- ◆ W.A. van Es en W.J.H. Verwers, 'Excavations at Dorestad: The harbour, Hoogstraat 1', in: *Nederlandse Oudheden 9, Kromme Rijn project* (Amersfoort 1980)
- ◆ W.A. van Es, H. Sarfatij en P.J. Woltering (red.), *Archeologie in Nederland, De rijkdom van het bodemarchief* (Amsterdam 1988)
- ◆ E. Stouthamer, *Holocene avulsions in the Rhine-Meuse delta, The Netherlands* (Utrecht 2001)

Overzicht van de
aangetroffen sporen

Tekening van het vroeg-
middeleeuwse strijkglas
(tek. S. Stahn)

IJSSSELSTEIN ❖ De archeologische verwachtings- en beleidsadvieskaart M. BENJAMINS EN M. KOCKEN

In opdracht van de gemeente IJsselstein heeft ADC Heritage samen met ADC ArcheoProjecten een archeologische verwachtings- en beleidsadvieskaart vervaardigd voor de gemeente IJsselstein. De kaart is middels twee aparte opdrachten tot stand gekomen. In eerste instantie lag er de opdracht voor de archeologische verwachtings- en beleidsadvieskaart voor de binnenstad van IJsselstein die in 2004 gereed is gekomen. In 2006 is na een tweede opdracht de archeologische verwachtings- en beleidskaart voor de hele gemeente opgeleverd.

Op dit moment wordt het Verdrag van Valletta in de Nederlandse wetgeving uitgewerkt. De uitgangspunten van het verdrag zullen worden verankerd in de nieuwe Wet op de archeologische monumentenzorg, waarbij vooral de huidige Monumentenwet uit 1988 zal worden gewijzigd. De verantwoordelijkheid voor het behoud en beheer van het bodemarchief komt bij de gemeenten te liggen. Volgens het huidige wetsvoorstel vormt het bestemmingsplan een belangrijk instrument voor de archeologische monumentenzorg.

Vanuit het Rijk zijn voor deze nieuwe taak als handreiking de AMK (archeologische monumentenkaart) en IKAW (indicatieve kaart van archeologische waarden) beschikbaar. De IKAW is helaas (door een aantal beperkingen) niet geschikt voor gebruik op bestemmingsplanniveau. Daarom zijn voor gemeenten archeologische verwachtings- en beleidskaarten, opgesteld door deskundigen, richtinggevend voor zowel de planologische bescherming van archeologische waarden in het bestemmingsplan als voor het archeologisch onderzoek dat bij voorbereiding van ruimtelijke plannen moet plaatsvinden. In dit kader heeft de gemeente IJsselstein besloten een archeologische verwachtings- en beleidskaart te laten ontwikkelen, zodat zij beredeneerd haar verantwoordelijkheid kan nemen in het proces van de archeologische monumentenzorg. Het onderzoek dat is uitgevoerd ten behoeve van het opstellen van de verwachtings- en beleidsadvieskaart voor de gemeente IJsselstein is verricht door een multidisciplinair team binnen ADC Heritage en ADC Archeoprojecten. Er is hierbij tevens gebruik gemaakt van informatie in Het Utrechts Archief en in het archief van de gemeente IJsselstein. De opdrachtgever, gemeente IJsselstein, de provincie Utrecht, de Archeologische Werkgroep Zuidwest-Utrecht en de Historische Kring IJsselstein waren eveneens inhoudelijk betrokken bij de totstandkoming.

Vraagstelling en aanpak

Vanuit de gemeente IJsselstein is de vraag gesteld een archeologische waarden- en verwachtingskaart op te stellen en deze te bewerken tot een beleidsadvieskaart met toelichting en modelvoorschriften.

Een archeologische verwachtingskaart is 'een voorspellingskaart waarop verwachtingen met betrekking tot de situering van (nog) onbekende archeologische vindplaatsen zijn vertaald in termen van vlakken en zones'. Op de kaart worden zones aangegeven met verschillende verwachtingen: hoge, middelhoge of lage verwachtingen. Deze zonering wordt aangebracht op grond van archeologische informatie uit het gebied zelf en op grond van archeologische informatie uit landschappelijk vergelijkbare gebieden. In dit geval wordt voornamelijk gebruik gemaakt van vestigingsfactoren en locatiekeuzen. Met andere woorden, er wordt gekeken naar de mogelijkheden van het landschap in het verleden: welke locaties waren geschikt voor bewoning (in het rivierengebied bijvoorbeeld hooggelegen oeverwallen) en welke in de nabijheid gelegen locaties waren geschikt voor landbouw en veeteelt. Om een verwachtingskaart te completeren wordt gebruik gemaakt van historisch kaartmateriaal en de bekende verstoringen binnen een onderzoeksgebied. Bij deze verstoringen gaat het meestal om grootschalige verstoringen waarbij het gehele bodemarchief al is vernietigd.

Voor de landschappelijke analyse wordt de ontstaansgeschiedenis van het landschap gereconstrueerd. Uitgangspunt hiervoor is de geomorfogenetische kaart van Berendsen. De ouderdom van de verschillende afzettingen is afgeleid met behulp van de stroomgordelkaart van het Nederlandse rivierengebied van Berendsen en Stouthamer. De begrenzing en interpretatie van de verschillende afzettingen is verder verfijnd met behulp van hoogtegegevens van het AHN, boorbeschrijvingen van NITG-TNO, boorbeschrijvingen van milieu- en archeologische onderzoeken in de gemeente en profielbeschrijvingen van opgravingen. Door grond af te graven kunnen eventuele archeologische resten zijn aangetast of zelfs zijn vernietigd. Door het ophogen van het maaiveld kunnen archeologische resten juist worden beschermd. Dit speelt vooral in de uiterwaarden van de Hollandse IJssel en in de bebouwde kom van IJsselstein. Met behulp van het AHN, een hoogtepuntenkaart uit 1978 en een hoogtelijnenkaart uit 1966 zijn de percelen geïnventariseerd waar dit een rol speelt en is een schatting gemaakt van de ontgravingsdiepte danwel ophogingsdikte.

Voornaamste werken bij het opstellen van de verwachtingskaart voor de Middeleeuwen en recenter zijn: de monumenten-inventarisatie provincie Utrecht *IJsselstein, Geschiedenis en Architectuur* (1989), een samenvatting van de archeologie in onder meer de gemeente IJsselstein *Archeologie van de Lopikerwaard, het ontstaan van Zuid-West-Utrecht*, (1990), verscheidene publicaties over onderzoeken naar onder meer Eiteren en de Cultuurhistorische Atlas van de provincie Utrecht. De informatie uit de boeken is aangevuld met mondelinge informatie verkregen bij de raadpleging van de bekende amateur archeoloog Remy Ooyevaar en bij de raadpleging van de Stichting Historische Kring IJsselstein (dhr. B. Rietveld).

Op grond van de geïnventariseerde gegevens is, in combinatie met algemene kennis over bodemopbouw, bewoningsgeschiedenis van en locatiekeuzes in het rivie-

reng gebied een archeologisch verwachtingsmodel opgesteld gesplitst in de tijdvakken Romeinse Tijd en ouder, en Middeleeuwen en Nieuwe Tijd. In deze modellen wordt beschreven in welke zones archeologische resten kunnen worden getroffen en waarom. De modellen zijn een poging om op basis van de meest recente wetenschappelijke inzichten en feitelijke waarnemingen binnen de gemeente een voorspelling te doen over het voorkomen van archeologische resten. De archeologische verwachtingskaarten van het rapport zijn visualisaties van deze modellen.

Resultaten en conclusies

De gemeente IJsselstein heeft een oppervlakte van ongeveer 22 km². Behalve de stad zelf bestaat er geen andere woonkern in de gemeente. Op het grondgebied bevinden zich 11 geregistreerde archeologische terreinen. In de ondergrond van deze terreinen zijn archeologisch waardevolle resten uit de IJzertijd, Romeinse tijd, Late Middeleeuwen en Nieuwe Tijd aangetroffen. Aansprekende archeologische terreinen zijn Eiteren, kasteel IJsselstein en het Cisterciënzerklooster, alle gelegen in de bebouwde kom. De binnenstad heeft sinds 1966 de status van 'Beschermd stadsgezicht'. Bij het onderzoek voor het opstellen van de gemeentelijke archeologische verwachtings- en beleidsadvieskaart zijn de bekende geschiedenis en archeologische sporen geïnventariseerd. Deze geschiedenis en sporen worden in het rapport in detail gepresenteerd. Er wordt hierbij een onderscheid gemaakt tussen de historische binnenstad van IJsselstein en het daarbuiten gelegen gebied.

In het buitengebied wordt met name ingegaan op de bewoning van de stroomgorfels van vroegere rivieren in de periode voor de Late Middeleeuwen. De oudst teruggevonden sporen dateren uit de Bronstijd. Deze zijn aangetroffen bij een opgraving aan de N210. Daar dichtbij zijn vermoedelijk twee Vroege IJzertijdboerderijen aangetroffen. Er zijn meer sporen bekend op de diverse stroomruggen uit de Late IJzertijd en Romeinse tijd. Op een geval na zijn deze echter als oppervlaktevondsten of bij booronderzoek aan het licht gekomen en is de context dus niet bekend.

Over het algemeen kan gesteld worden dat binnen de gemeentegrenzen van IJsselstein sporen van bewoning voorafgaand aan de Late Middeleeuwen zeer schaars zijn.

Behalve de genoemde vondsten uit de Late IJzertijd/Romeinse tijd zijn echter ook enkele vroeg-middeleeuwse vondsten bekend. Onder meer bij Eiteren, op het Hogeland in de polder Over-Oudland en in de Geinpolder ten zuiden van de polder Over-Oudland. Twee buurten of kleine nederzettingen gaan ook volgens historische bronnen terug tot de Vroege Middeleeuwen. Opburen en Eiteren worden genoemd in historische documenten uit de Vroege Middeleeuwen. De ligging van het vroegmiddeleeuwse Eiteren is niet op grond van kaartmateriaal te achterha-

len. Wel is Eiteren door Jacob van Deventer op de kaart van IJsselstein uit ca 1550 aangeduid. Zodoende wordt aangenomen dat het kerkdorp oorspronkelijk op de hoek van de Eitersesteeg met de weg over de dijk heeft gelegen. Mogelijk beschikte Eiteren al rond het jaar 1000 over een parochiekerkje.

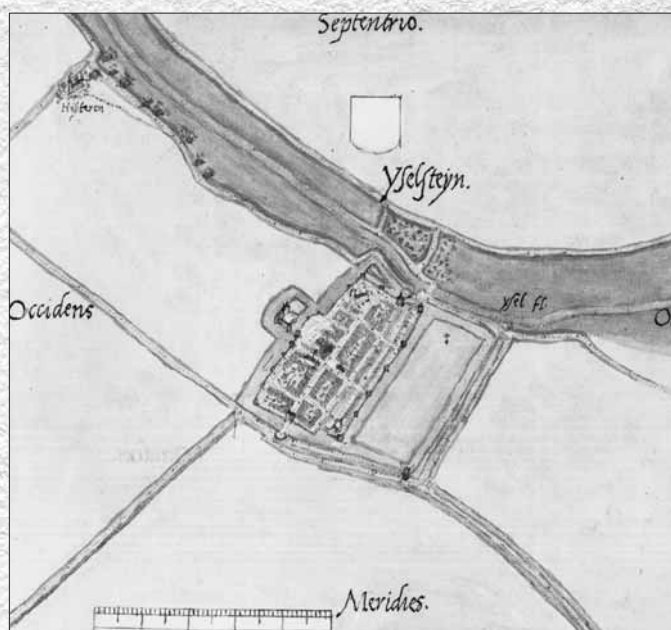
In de periode van de 11de tot de 13de eeuw kwamen systematische ontginningen op gang. Dit zijn de zogenaamde cope-ontginningen. Deze ontginningen werden volgens een vast regelmatig patroon uitgevoerd vanuit ontginningshoeven die elk voor zover mogelijk een vast oppervlakte van ca 14 hectare kregen. De ontginningen vonden plaats vanuit een gegraven of natuurlijke waterloop die de basis vormde. De Achtersloot, de wetering langs de latere Hogebiezendijk en de IJsseldijk dienden bijvoorbeeld als ontginningsbasis. Haaks op deze basis stonden waarschijnlijk ontginningshoeven.

In het gebied Over-Oudland is sprake van een afwijkend verkavelingspatroon dat erop zou kunnen wijzen dat dit gebied al voor 1000 als cultuurgrond in gebruik was. Naar verwachting is ook de polder Neder-Oudland al voor 1000 in cultuur gebracht. Het wegenpatroon is in hoofdlijnen tegelijk met of kort na de ontginning in de Middeleeuwen tot stand gekomen. Interlokale wegen liepen over de IJsseldijken en over enkele polderkades. Van belang waren de Benschopsesteeg, de Kampensteeg, de Hogebiezendijk, de Achterslootseweg, de Geinseweg of -dijk, de Oudelandschedijk en een brug over de IJsseldijk. Lokaal waren de Lage Dijk, de Hoge Dijk, de Broeksedijk, de Eitersesteeg en de Paardenlaan van belang.

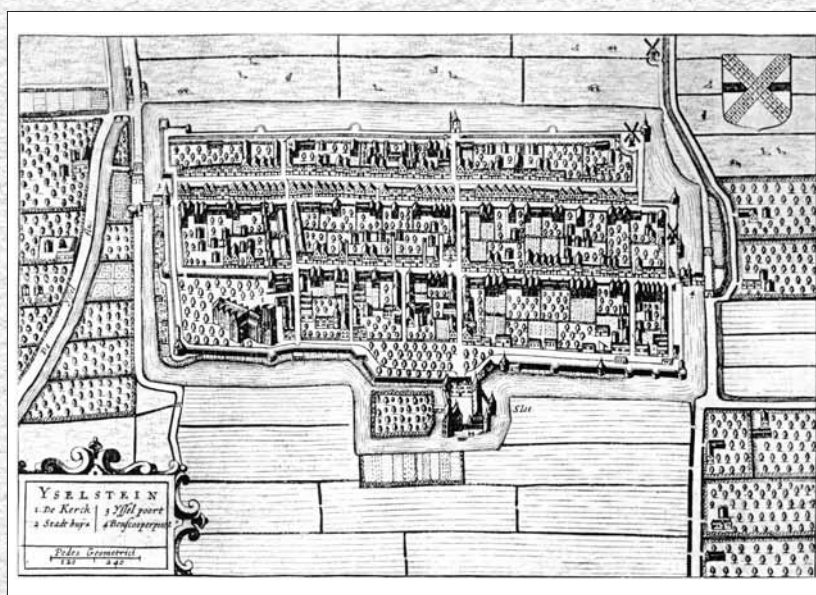
In de periode van de Late Middeleeuwen tot de ongeveer 1800 heeft IJsselstein geen echte economische groei gekend noch een economische bloeiperiode. In de periode die volgde op de ontginning werd de grond primair als akkerland gebruikt. Daarnaast werd ook vee gehouden. Langzaam treedt echter een verschuiving naar veeteelt op, mede veroorzaakt door het ongeschikt raken van de gronden voor akkerbouw door klinking.

Over laatmiddeleeuwse bebouwing langs deze wegen is niet veel bekend. De al genoemde ontginningshoeven aan de Achterslootseweg en Hogebiezendijk en de bebouwing langs de Oudelandschedijk van Eiteren zullen de voornaamste bebouwing in het buitengebied hebben uitgemaakt.

In het rapport wordt in een apart hoofdstuk aandacht besteedt aan de archeologische vondsten die zijn gedaan en geregistreerd in het buitengebied van de gemeente. Al vanaf de jaren dertig van de 20ste eeuw worden er door particulieren vondsten gedaan en overgedragen aan de ROB. Vanaf eind jaren '40 van die eeuw worden er georganiseerde opgravingen verricht. Alle vondsten worden beschreven en geplaatst in de context van de ontwikkelingsgeschiedenis die eerder is beschreven. Aan de hand van de vondsten wordt vastgesteld waar in de gemeente mogelijk meer sporen uit bepaalde perioden te verwachten zijn.

De kaart van Jacob van
Deventer uit het midden
van de 16de eeuw

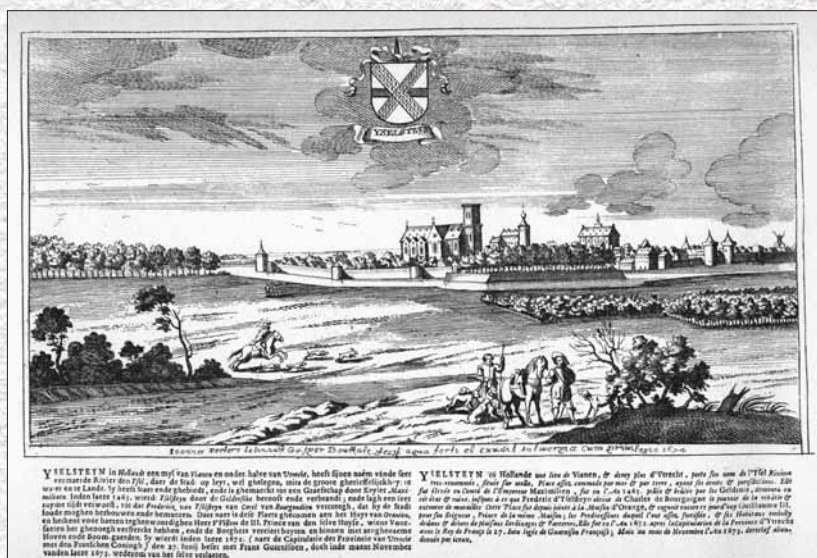
De kaart van J. Blaeu
uit het midden van
de 17de eeuw

De vroegste resten die aan de ontwikkeling van de stad IJsselstein kunnen worden gekoppeld zijn een vroegmiddeleeuwse scherf in de buurt van de Eitersesteeg en de funderingsresten van een vroeg 14de-eeuws klooster. Het laatste is op een oudere begraafplaats aangelegd getuige de tufstenen sarcofaagresten die zijn aangetroffen. Het grondgebied van de stad IJsselstein werd in de Late Middeleeuwen ontgonnen, en was als leengoed in bezit van het geslacht van Amstel. Gijsbrecht van Amstel of een directe voorvader is waarschijnlijk de stichter van het 'Steijn' aan de IJssel. Het kasteel bestond in eerste instantie slechts uit een versterkte toren met een gracht eromheen. Kasteelheer Gijsbrecht van Amstel stimuleerde omstreeks 1300 de groei van de nederzetting die mogelijk snel na de bouw van het slot was ontstaan. Hij drong er in 1310 op aan dat de nieuw gebouwde kerk van IJsselstein parochiekerk werd in plaats van de kerk van Eiteren. De ontwikkelingen van de stad vóór 1550 kan in drie fasen worden verdeeld.

De eerste fase is die van het kasteeldorp rond 1300, er was een nederzetting met gracht en mogelijk een omwalling met palissade. In de tweede fase, de 'stedelijke' fase, omstreeks 1344 is er een omwalling, ommuring met torens en worden er kloosters aangelegd. In 1417/1418 werd vrijwel alle bebouwing binnen de stadsgrenzen vernietigd op bevel van Jacoba van Beieren. De wederopbouw begon rond 1424. De derde fase begint rond 1470, wanneer na een volgende verwoesting in 1466 door Gelderse troepen de stadsgrenzen naar binnen toe worden aangepast en de stadsgracht verbreed. Hierbij komt het klooster in Nieuwpoort buiten de stadsmuren te liggen. In 1495 werd dit klooster naar de westkant van de Kloosterstraat in de binnenstad verplaatst, en het oude klooster afgebroken omdat het bij een belegering in 1482 door de vijand was gebruikt.

De oudste plattegrond van IJsselstein en Eiteren is vervaardigd door Jacob van Deventer omstreeks 1550, rond 1650 heeft J. Blaeu een kaart gemaakt. Op beide kaarten is het regelmatige stratenpatroon van de IJsselsteinse binnenstad goed te herkennen. De ruimtelijke opbouw binnen de stadsmuren heeft een hoofdstructuur van twee parallelle wegen met haaks daarop kleinere straten. Dit patroon en de zuivere rechthoek die is te herkennen in de vorm van het stadsoppervlak, is niet het gevolg van de ruimtelijke ontwikkeling van de vroegmiddeleeuwse bevolkingskern op de IJsseloever, maar is planmatig ontstaan. IJsselstein is een voorbeeld van een bewust gestichte stad, als centrum van de heerlijkheid van de heren van IJsselstein en als strategisch gelegen grensvesting tussen Holland en het Sticht Utrecht. Een dergelijke planmatig aangelegde stad wordt ook wel bastidestad genoemd. Steden met een vergelijkbaar patroon in het naburige rivierengebied zijn bijvoorbeeld, Vianen, Leerdam, Montfoort en Buren.

De eerste bebouwing van IJsselstein was waarschijnlijk aan de Voorstraat gelegen. De andere centrale weg werd gevormd door de Benschopperstraat en Achterstraat. Aan de Benschopperstraat werden de waag en het stadhuis gebouwd.

Aanzicht van IJsselstein aan
het eind van 17de eeuw

Er zijn verschillende aanwijzingen dat IJsselstein tot in de 17de eeuw een sterk agrarische inslag had en dat er veel boeren in de stad woonachtig waren.

In IJsselstein was geen sprake van een strikte ruimtelijke scheiding tussen rijk en arm. Mensen uit lagere sociale klassen woonden vooral aan de havenzijde van de Voorstraat, aan het Wet (tegenwoordig Schuttersgracht) en aan de Walkade. Verder kwamen stadsboerderijen, daggelderwoningen en grotere woonhuizen over de hele stad verspreid naast elkaar voor.

In 1815 telde IJsselstein 2624 inwoners en bestond de bebouwing uit 463 woonhuizen, 29 grote en 19 kleine boerderijen en 42 daggelderhuisjes. Op een plattegrond uit 1819 is de bebouwing van de binnenstad weergegeven, hieruit blijkt dat zich langs zowel de hoofdwegen als de zijstraten vrijwel aaneengesloten bebouwing bevond. Tussen 1850 en 1940 nam de bevolking toe van ongeveer 3000 tot 4900. De gemiddelde woonbezetting nam toe want het karakter van de stadsbebouwing veranderde nauwelijks, alleen nieuwgebouwde winkelpanden werden aan het stadsbeeld toegevoegd.

Op grond van de Gemeentewet uit 1851 was het de gemeente toegestaan om zonder toestemming gemeentegebouwen te slopen. Er werd besloten tot de sloop van de stadspoorten en een deel van de zuidoostelijke stadsmuur; de Doelentoren aan de zuidoost zijde van de Doelenstraat werd aan het begin van de vorige eeuw afgebroken.

In 1888 werd het kasteel gesloopt, alleen de vierkante traptoren bleef gespaard, en een groot gedeelte van de gracht werd gedempt. Geleidelijk aan vindt verdere verdichting van de bebouwing op het grondgebied binnen de grachten plaats. Het bouwvolume van het stadsdeel tussen de Utrechtsestraat-Benschopperstraat en Kronenburgplantsoen werd opgevoerd door nieuwbouw naast de bestaande 18de-eeuwse panden. In 1887 werd de rooms katholieke Sint Nicolaasbasiliek gebouwd op een open ruimte in de westhoek van de binnenstad.

Archeologische waarden

De oudste archeologische vondst in de stad is in 2002 bij een opgraving aan de Hofstraat aan het licht gekomen. Het betreft een scherf uit de Romeinse tijd. Deze bevond zich onder de laatmiddeleeuwse ophogingslagen, maar is omdat er geen Romeinse grondsporen zijn aangetroffen vermoedelijk toch verspoeld. Het centrum van IJsselstein stamt uit de Late Middeleeuwen en is rijk aan archeologische vondsten. Telkens wanneer gebouwen werden verwoest door brand of plundering van de stad of door afbraak van oude huizen zijn er resten achtergebleven in de bodem. Dit is de reden dat het gehele centrum van IJsselstein als terrein van hoge archeologische waarde op de AMK staat aangegeven. Daarnaast bevinden zich in het onderzoeksgebied twee beschermde archeologische monumenten: het kasteelterrein en het kloosterterrein in Nieuwpoort. Door de jaren heen zijn er in de binnenstad bij werkzaamheden regelmatig vondsten aangetrof-

fen (naast laat-middeleeuws aardewerk en bouwmaterialen ook een Romeinse munt met de beeltenis van keizer Commodus (180-192 na Chr.) en is een aantal maal archeologisch onderzoek verricht. Op het kasteelterrein en het kloosterterrein is veel onderzoek uitgevoerd. In de binnenstad zelf is relatief weinig onderzoek gedaan: twee proefonderzoeken en een onderzoek aan de stadsmuur in het noordoostelijk deel van de stad.

Verwachtingsmodel

Op basis van het verrichte onderzoek wordt een verwachtingsmodel opgesteld voor het aantreffen van archeologische sporen en vondsten. Het verwachtingsmodel is ingedeeld in tijdvakken. Voor de perioden tot en met de Romeinse tijd hangt de verwachting volledig samen met de ligging van de stroomgordels, waarvan verondersteld wordt dat dit voorkeurslocaties voor bewoning waren. De periode van activiteit van de diverse stroomgordels in combinatie met de aangetroffen vondsten leidt tot een uitspraak over de verwachting per stroomgordel voor vondsten uit bepaalde perioden. De verwachting wordt bijgesteld voor een aantal gebieden waar recent verstoringen hebben plaatsgevonden.

Omdat de huidige stad gedeeltelijk op de Buitenzorgse stroomgordel is gebouwd, een rivier waarvan de oeverwallen in het Neolithicum en de Bronstijd goede bewoningsmogelijkheden boden, bestaat er een archeologische verwachting voor sporen en vondsten uit die perioden. Deze is niet naar beneden bijgesteld, hetgeen je zou verwachten gezien de middeleeuwse bebouwing. Omdat de betreffende stroomgordel zo diep onder het maaiveld ligt zijn vondsten en sporen waarschijnlijk niet of nauwelijks verstoord.

Ook de verwachting van vroegmiddeleeuwse bewoningssporen is sterk gecorreleerd aan de ligging van de stroomgordels. Speciale aandacht wordt besteed aan de uit de historische bronnen bekende plaatsen Opburen en Eiteren, waarvan de exacte ligging nog niet is vastgesteld. Op de locatie waarvan verwacht wordt dat het vroegmiddeleeuwse Eiteren er gelegen is heeft grootschalige nieuwbouw plaatsgevonden. In dit soort gevallen zou normaliter een hoge verwachting direct omgezet kunnen worden in een lage verwachting. Aangezien er voorafgaand aan de nieuwbouw aanzienlijke grondophoging heeft plaatsgevonden en niet duidelijk is in hoe diep de bestaande grond daarvoor is afgegraven, en bovendien er behoorlijk veel open ruimte is in de nieuwbouwwijk, heeft de zone een middel-hoge verwachting meegekregen.

Uit de Vroege Middeleeuwen kunnen naast de plaatsen Opburen en Eiteren verder nog geïsoleerd gelegen boerenerven verwacht worden. De verwachting hiervoor is middelhoog omdat de trefkans niet erg groot is en er in het algemeen maar weinig vondstlocaties van vroegmiddeleeuws materiaal bekend zijn.

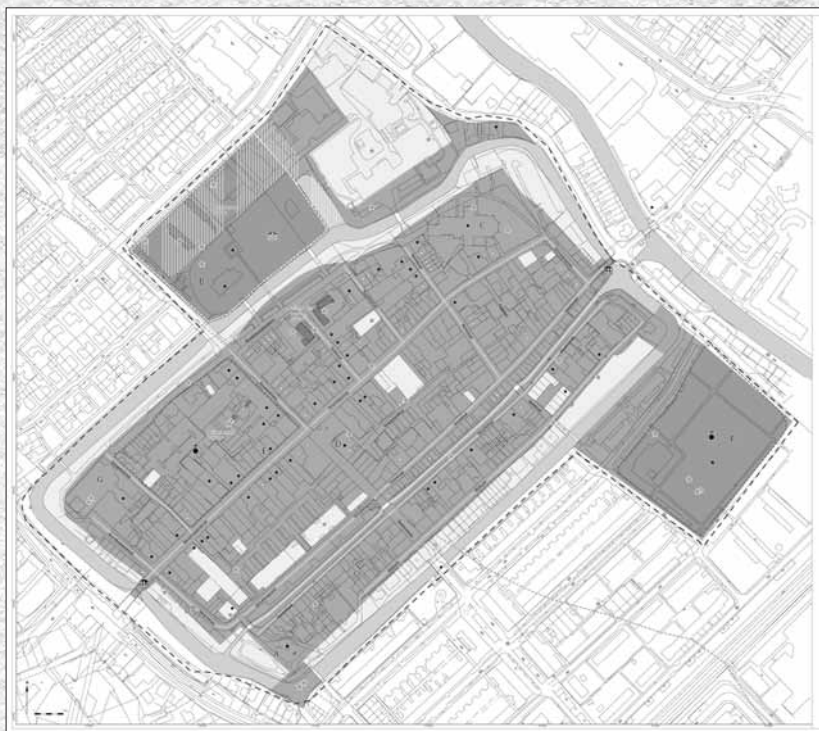
De verwachting voor archeologische waarden uit de Late Middeleeuwen en de Nieuwe Tijd betreft in eerste instantie de binnenstad van IJsselstein. Een lage ver-

wachting wordt toegekend aan een aantal locaties waar recent nieuwbouw heeft plaatsgevonden en de grond verstoord is, of waar in het verleden archeologische opgravingen hebben plaatsgevonden. Ook zijn de gedeelten van de stadsgracht en de gracht rond het kasteel die in de 19de eeuw gedempt zijn, gekarteerd als gebieden met lage verwachting. De randen van de grachten hebben dan weer wel een hoge verwachting omdat daar nog resten van beschoeiing aangetroffen zouden kunnen worden. De straten die ook al voorkwamen op de eerste stadsplattegronden zijn opgenomen als gebieden met een middelhoge verwachting. De rest van de binnenstad heeft een hoge verwachting waarbij onderscheid wordt gemaakt tussen prestedelijke en stedelijke bewoning. De prestedelijke bewoning betreft agrarische nederzettingen, de stedelijke bewoning betreft bewoningsporen vanaf het eind van de 13de eeuw, waaronder resten van het kasteel, kerk- en kloostergebouwen, woonhuizen, ambachtshuizen en bijbehorende bijgebouwen, waterputten, afvalkuilen, beerputten en dergelijke. Ook de in de huidige stadsgracht aangetroffen muurresten van de stadswal, geven de hoge verwachting dat er nog meer muurresten bewaard zijn gebleven. Alle sporen kunnen vrijwel direct onder het maaiveld liggen, dus ook ondiepe verstoringen kunnen leiden tot verstoring van het bodemarchief.

De archeologische verwachting voor sporen uit de Late Middeleeuwen en Nieuwe Tijd hangt samen met de ontginning van het buitengebied. Langs de genoemde ontginningsbases, namelijk de Achtersloot, de Hogebiezendijk en de IJsseldijk, kunnen op geregelde afstanden in de ondergrond van verscheidene erfpercelen van huidige boerderijen resten van ontginningshoeven en hun omringende erven verwacht worden. Het is zeker niet uit te sluiten dat menige huidige boerderij is gebouwd of gereconstrueerd op de fundamentresten van oudere boerderijen. Langs de bases zijn stroken opgenomen, waarvoor een hoge verwachting geldt. De Achtersloot en het noordelijk deel van de IJsseldijk vormen in de Nieuwe Tijd klaarblijkelijk ook aantrekkelijke vestigingsbases voor nog meer boerderijen dan de reeds bestaande ontginningshoeven uit de Late Middeleeuwen. Hier vormen zich boerderijstroken. Veel van deze boerderijen zullen in een of andere vorm tot op heden nog staan.

Daarnaast zijn langs de IJsseldijk op twee plaatsen nog resten te verwachten van grotere gebouwen uit de Nieuwe Tijd. Het betreft de Rijpickerwaard met een hoge verwachting en 's-Heerendijk met een lage verwachting.

Ook kunnen op vier plaatsen resten verwacht worden van windmolens die ten behoeve van bemaling zijn gebouwd in de 16de eeuw. De verwachting voor al deze locaties geldt als hoog. Ook de verwachting voor andere sporen die samenhangen met waterbeheersing worden aangegeven en in kaart gebracht. Het oorspronkelijke cultuurlandschap van de Broekpolder wordt als behoudenswaardig benoemd. In geval van bedreiging wordt archeologische begeleiding aanbevolen. Het verwachtingsmodel is vertaald in drie kaartbeelden: een verwachtingskaart

IJsselstein - Binnenstad Kaartblad 2: verwachtings- en beleidsadvieskaart

Legenda

1 Onderzoeksgedeeft

Gebieden met recente diepe veranderingen en die daarom aanpakkingen van de stadpracht en reeds archeologisch gewaardeerde gebieden

Continuïteit in het stratenplan vanaf de Middeleeuwen

Gebieden met oude en meer recente bebouwing met daaronder een hoge verwachting van tuinen, erven, kassen en legruimten vanaf de Middeleeuwen

Binnewater

Eerder uitgevoerd onderzoek

Archeologische verwachting

Laag

Middelhoog

Hoog

Beleidsadvies

Streven naar behoud in huidige staat niet vereist. Geen restricties voor planvorming

Streven naar behoud van ruilplan. Streven naar behoud oude wegdek in huidige staat niet vereist.

Tijdelijke bodemgraven onder het bestaande wegdek. Archeologische begeleiding.

Streven naar inpassing

Streven naar behoud in huidige staat niet vereist, tenzij gemeentelijke of rijksmonumenten aanwezig zijn.

Bij planvorming en voorafgaand aan vergoedingsaanpakking voorafgaand inventarisatie. Veldonderzoek (VOG-0).

Ijzertuinen waardenrekeningen gevolgd door een opgraving in combinatie met bewaarderend onderzoek.

Waar mogelijk streven naar inpassing.

Bekende archeologische waarden

Archeologische waarneming

Gebouwd rijksmonument

Gemeentelijk monument

Kloosterterrein

Kasteelterrein

Kloosterterrein

Ruiter van poort

Molen

Vermeendelijke molen

Kasteelterrein

Bestaande monument

A Historisch gebouw, beschreven in de tekst

Geen gegevens

Archeologisch rijksmonument

Vooraf tot uitbreiding van het terrein, van zeer hoge archeologische waarde, monument 1224

Grens tussen overzettingen en kringveld

Verwachtings- en
beleidsadvieskaart
IJsselstein – Binnenstad

voor Prehistorie tot en met Romeinse tijd, een verwachtingskaart voor de Middeleeuwen en Nieuwe Tijd en een verwachtingskaart voor de Middeleeuwen en Nieuwe Tijd voor de binnenstad. Deze laatste kaart is gecombineerd met beleidsadviezen.

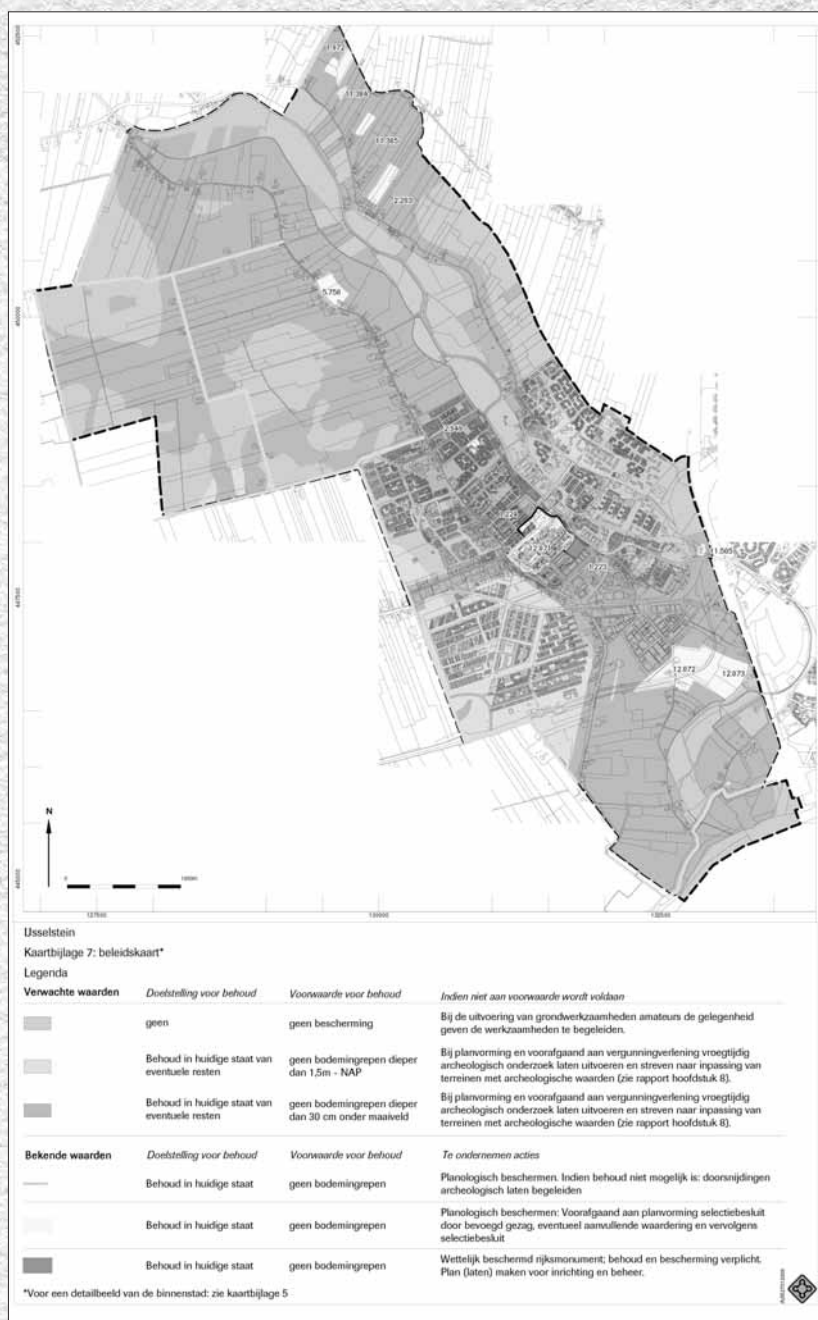
Archeologische beleidsadvieskaart

Als laatste stap wordt de archeologische verwachtingskaart vertaald naar een beleidsadvieskaart.

Na het schetsen van de beleidsmatige kaders die Rijk, Provincie en gemeente stellen wordt de beleidsadvieskaart toegelicht. Op de beleidsadvieskaart en in de begeleidende tekst staat verbeeld en verwoord hoe in het planproces moet worden omgegaan met de verschillende bekende archeologische terreinen en verwachtingszones, in het bijzonder in relatie met ruimtelijke ontwikkelingen. Op de kaart staat aangegeven voor welke terreinen archeologische informatie beschikbaar is. Waar archeologische waarden zijn vastgesteld, kan vervolgens worden aangegeven welke beperkende maatregelen eventueel van toepassing zijn en welke vervolgstappen bij bodemingrepen noodzakelijk zijn. Omdat de archeologische beleidsadvieskaart voor niet-ingewijden een complex kaartbeeld is, is ervoor gekozen een aanvullend kaartbeeld te maken. Dit levert een zogenaamde ‘archeologische maatregelenkaart’ op, die speciaal is bedoeld voor plannen- en beleidsmakers en in één oogopslag weergeeft welke maatregelen waar getroffen moeten worden voor een juiste archeologische monumentenzorg. Op grond van richtlijnen vanuit de KNA worden de uitvoeringsstappen beschreven die aan de maatregelen gekoppeld zijn.

Tenslotte worden, rekening houdend met de handleiding van de provincie Utrecht, aanbevelingen gedaan en is een aantal modelvoorschriften voor bestemmingsplannen opgenomen die gebruikt kunnen worden om archeologie concreet te implementeren in het gemeentelijk ruimtelijk beleid en op die manier de archeologische waarden juridischplanologisch te beschermen.

De archeologische verwachtings- en beleidsadvieskaart voor de gemeente IJsselstein is een document waarin de actuele stand van het archeologisch onderzoek in de gemeente en de lijnen voor het toekomstig onderzoek zijn vastgelegd en voorstellen zijn gedaan om deze in het bredere kader van het gemeentelijk beleid in te bedden. De verwachtings- en beleidsadvieskaart sluit aan bij het werken in de geest van Malta dat door het Rijk en de provincies vooruitlopend op de invoering van de herziene Monumentenwet wordt gestimuleerd. De gemeente IJsselstein sluit zich hiermee aan bij een steeds grotere groep gemeenten die hun archeologiebeleid tijdig in beeld brengen om zich goed te kunnen voorbereiden op de nieuwe taken en verplichtingen die de invoering van de monumentenwet met zich mee zal brengen,

Beleidskaart gemeente IJsselstein

Literatuur

- ♦ Dijkstra, J., Kocken, M., Prangma, N. en L. Smole, *De archeologische verwachtings- en beleidsadvieskaart van de binnenstad van IJsselstein*, ADC Heritage rapport H002, (Amersfoort 2004)
- ♦ Boer, A. de, Meijlink, B. en M. Kocken, *De archeologische verwachtings- en beleidsadvieskaart van de gemeente IJsselstein*, ADC Heritage rapport H011, (Amersfoort 2006)

IJSSELSTEIN ❖ Hogebiezen 20 en 20a M.S. LESPARRE-DE WAAL

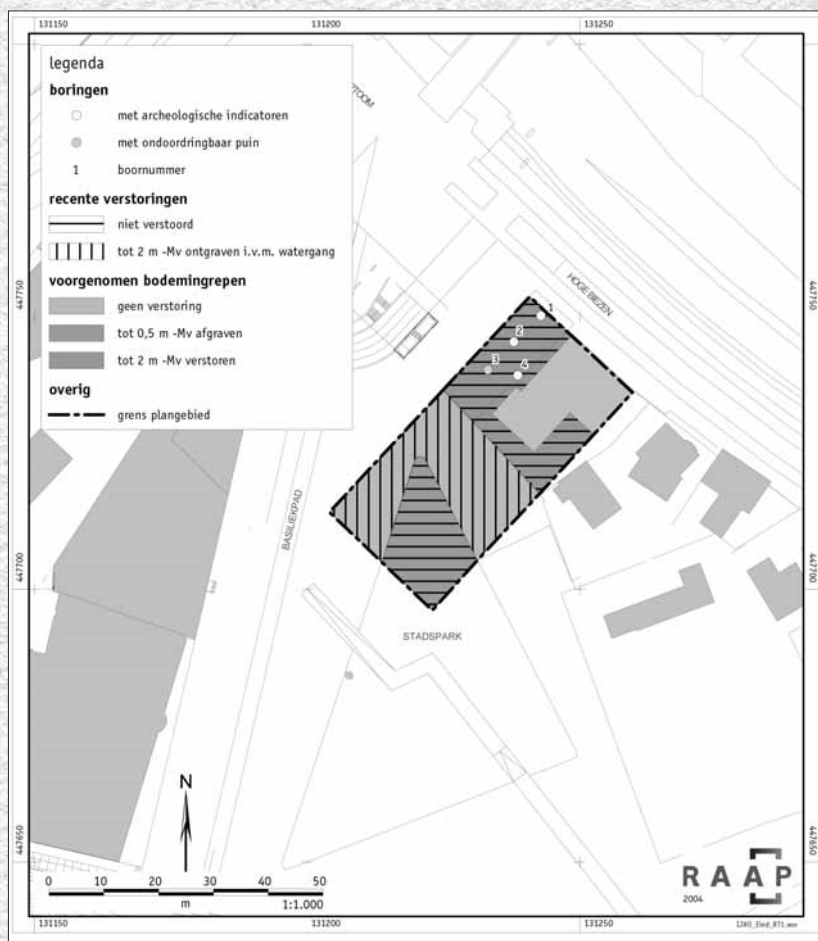
In opdracht van Gemeente IJsselstein heeft RAAP Archeologisch Adviesbureau in november 2004 een bureau- en inventariserend veldonderzoek uitgevoerd in verband met de aanleg van een multifunctionele bibliotheek aan de Hogebiezen 20 en 20a in de gemeente IJsselstein. Het onderzoek diende te worden uitgevoerd omdat realisatie van de plannen zou kunnen leiden tot aantasting of vernietiging van mogelijk aanwezige archeologische resten.

Doel van het bureauonderzoek was het opstellen van een archeologische verwachting voor de eventuele aanwezigheid van archeologische resten in de ondergrond van het plangebied en het onderzoeken van de effecten van het voorgenomen nieuwbouwproject op eventueel aanwezige archeologische resten.

Uit het bureauonderzoek bleek dat in de ondergrond van het plangebied (tussen ca 2,0 en 3,5 m beneden het maaiveld) archeologische resten uit het Neolithicum aanwezig zouden kunnen zijn op de Wiersche stroomgordel. Er zijn geen aanwijzingen aangetroffen voor historische bewoning voor 1868. Het bureauonderzoek toonde aan dat eventueel aanwezige archeologische waarden in het noordelijke deel van het plangebied (tussen de Hogebiezen en de watergang) verstoord kunnen worden door de voorgenomen bodemingrepen (tot ca 2,0 m beneden het maaiveld). In dit gedeelte van het plangebied is een archeologisch veldonderzoek uitgevoerd om allereerst vast te stellen of inderdaad afzettingen aangetroffen worden die behoren bij de Wiersch stroomgordel binnen de verwachte verstoringsdiepte van ca 2,0 m beneden het maaiveld. Ten tweede diende het onderzoek om te bepalen of er archeologische waarden aanwezig zijn in de ondergrond van het plangebied.

Tijdens het veldonderzoek zijn aanwijzingen aangetroffen voor de aanwezigheid van een archeologische vindplaats in het noordwestelijke deel van het plangebied. Hier zijn in drie boringen archeologische indicatoren waargenomen tussen 0,4 en 1,9 m beneden het maaiveld in een pakket (donker)grijsbruine klei. Het gaat om bewoningsafval uit de Nieuwe tijd. De Wiersch stroomgordel is niet aangeboord binnen 2,9 m beneden het maaiveld. Er is aanbevolen de voorgenomen bodemingrepen in het noordelijk deel van het plangebied archeologisch te begeleiden.

Resultaten onderzoek
en voorgenomen
bodemingrepen aan de
Hogebiezen

Literatuur

- ♦ M.S. Lesparre- deWaal, *Plangebied Hogebiezen 20 en 20a, gemeente IJsselstein: een bureau- en inventariserend veldonderzoek* (Amsterdam 2004) RAAP Notitie 935)

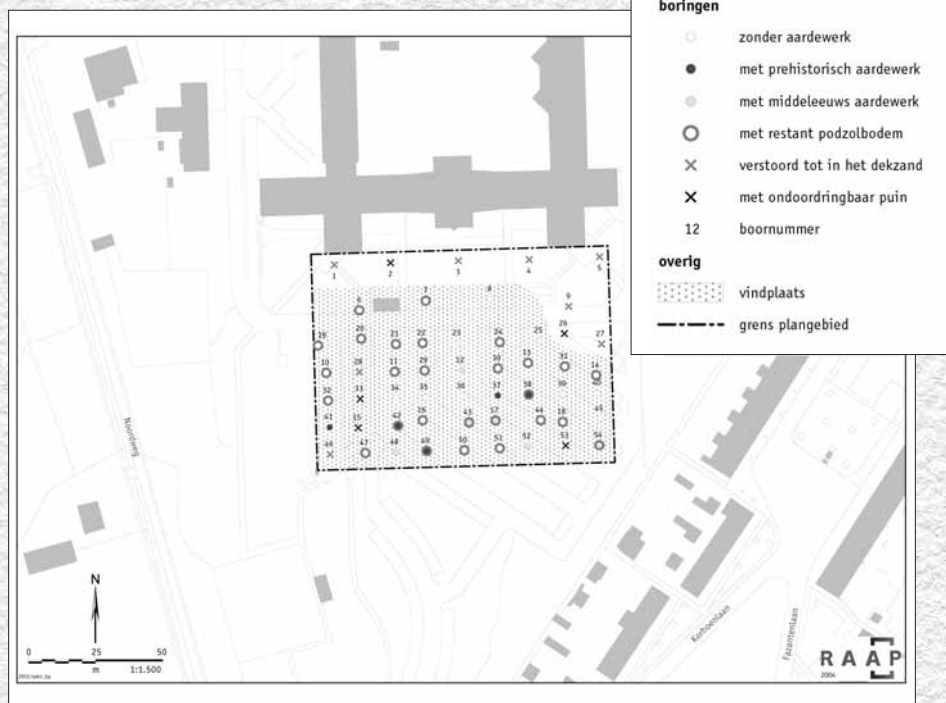
ZEIST ❖ Kroostweg-Noord J.H.M. VAN EIJK

In opdracht van BBN Adviseurs voor gebouwen en gebieden heeft RAAP Archeologisch Adviesbureau in januari 2004 een inventariserend archeologisch onderzoek uitgevoerd in verband met de uitbreiding van het hoofdkantoor van de PGGM in de gemeente Zeist. Het onderzoek diende te worden uitgevoerd omdat realisatie van de plannen zou kunnen leiden tot aantasting of vernietiging van mogelijk aanwezige archeologische resten. Doel van het onderzoek was het opsporen van deze resten en, indien mogelijk, een eerste indruk geven van de kwaliteit (gaafheid en conservering), aard, datering, omvang en diepteligging ervan. Tijdens het inventariserend archeologisch onderzoek is door middel van 54 boringen in een grid van 10x12,5 m één archeologische vindplaats aangetroffen in het plangebied. Hier zijn in 11 boringen archeologische indicatoren (scherven aardewerk uit de periode IJzertijd/Romeinse tijd en de Middeleeuwen) aangetroffen in de basis van het esdek en de top van daar onderliggend dekzand (tussen 0,5 en 1,1 m beneden het maaiveld). De scherven wijzen mogelijk op de aanwezigheid van een nederzettingsterrein uit de IJzertijd/Romeinse tijd en misschien de Middeleeuwen.

Op grond van de resultaten is aanbevolen de kwaliteit (gaafheid en conservering), aard, datering, omvang, diepteligging en de archeologische waarde van de vindplaats nader vast te stellen door middel van een waarderend onderzoek in de vorm van proefsleuven.

Literatuur

- ♦ J.H.M. van Eijk, *Plangebied Kroostweg-Noord Gemeente Zeist, een inventariserend archeologisch onderzoek*. (Amsterdam 2004) RAAP Notitie 571

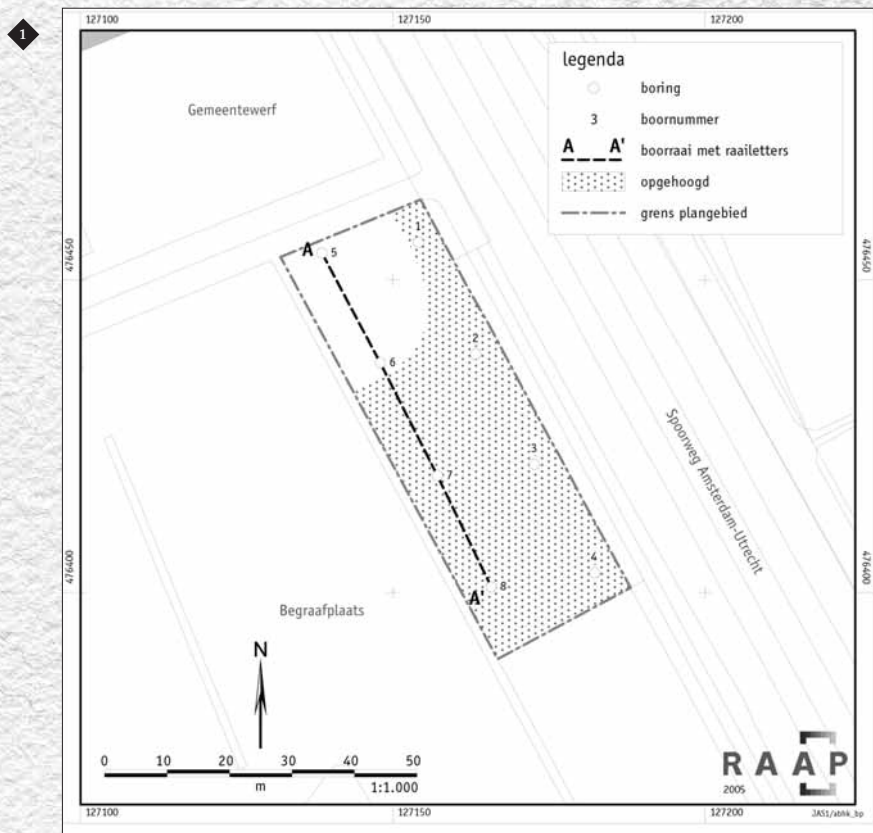

Resultaten van het
booronderzoek aan de
Kroostweg in Zeist

DEEL II

❖ ONDERZOEK
MET WEINIG RESULTATEN

Boorpuntenkaart station Abcoude

ABCOUDE

Hollandse Kade-Stationsgebied (1)

B. JANSEN & A.J. TOL

In opdracht van de gemeente Abcoude heeft RAAP Archeologisch Adviesbureau een archeologisch onderzoek uitgevoerd in verband met de ontwikkeling van het plangebied Hollandse Kade-Stationsgebied. Het onderzoek heeft betrekking op het noordelijke deel van een groenstrook ten zuiden van de gemeentewerf en ten oosten van de begraafplaats. Het onderzoeksgebied vormt het noordoostelijke deel van een terrein van archeologische waarde met bewoningsresten uit de IJzertijd. In de planontwikkeling wordt rekening gehouden met een nieuw buitenterrein van de gemeentewerf op dit deel van de groenstrook. Daarnaast bestaat de mogelijkheid dat deze locatie in de toekomst (over ca 10 jaar) deel gaat uitmaken van de nabijgelegen begraafplaats.

Doel van het onderzoek is het geven van adviezen over het behoud en beheer van de archeologische waarden in het onderzoeksgebied ten behoeve van het nieuwe bestemmingsplan.

Het veldonderzoek heeft bevestigd dat het onderzoeksgebied deel uitmaakt van de vindplaats Abcoude-Kerkstraat uit de IJzertijd en dus terecht in het AMK-terrein is opgenomen. Uit het onderzoek blijkt verder dat de in het onderzoeksgebied aanwezige archeologische resten waarschijnlijk nog relatief gaaf zijn, aangezien in een groot deel ervan nog een archeologische laag aanwezig is. De conserveringsgraad van organische resten is matig tot slecht. Dit maakt de vindplaats echter niet minder waardevol, aangezien deze hierin niet

afwijkt van andere, aan het oppervlak gelegen vindplaatsen uit de IJzertijd.

Uitgaande van een bruto ophoging met ca 2 m zand en de tijdens het booronderzoek vastgestelde bodemopbouw is een vergelijking gemaakt met de zettingonderzoeken die zijn uitgevoerd op het archeologisch monument Zuiderveld in de VINEX-locatie Waalsprong bij Nijmegen. Hieruit blijkt dat - onder voorwaarden - het terrein met maximaal ca 2 m zand kan worden opgehoogd zonder dat dit leidt tot ernstig informatieverlies van de aanwezige archeologische waarden.

Met betrekking tot de archeologische waarden in het onderzoeksgebied is aanbevolen de archeologische waarden te behouden. Behoud van de archeologische waarden kan worden bereikt door maatregelen te nemen op het vlak van planologische bescherming (door middel van het gemeentelijk bestemmingsplan). Planologische bescherming van het onderzoeksgebied kan worden gerealiseerd door opname van de vindplaats Abcoude-Kerkstraat in het gemeentelijke bestemmingsplan met de dubbelbestemming 'archeologisch waardevol terrein'. Het terrein dient dan tevens met deze status en als vlak op de plankaart te worden aangegeven. De dubbelbestemming archeologisch waardevol terrein moet worden gekoppeld aan een aanlegvergunningstelsel waarin voor een aantal bodemingrepen een vergunning is vereist.

Literatuur

◆ B. Jansen en A.J. Tol, Plangebied "Hollandse Kade - Stationsgebied", gemeente Abcoude: inrichtings- en beheersadvies (Amsterdam 2005) RAAP Rapport 1170

ABCOUDE

Hollandse Kade Stationsgebied (2)

C.R.C. SCHAMP

RAAP Archeologisch Adviesbureau heeft op 20 juli 2005 in opdracht van de gemeente Abcoude een bureauonderzoek en inventariserend veldonderzoek uitgevoerd in verband met de geplande nieuwbouwwerkzaamheden in de gemeente Abcoude. Op grond van de resultaten van het bureauonderzoek gold bij aanvang van het veldonderzoek voor het plangebied (gemeente Abcoude) een hoge archeologische verwachting voor vindplaatsen vanaf de IJzertijd (voor de oeverafzettingen van het Gein die werden verwacht in het zuidelijke deel van het plangebied) en een lage archeologische verwachting voor vindplaatsen vanaf de IJzertijd (voor de komafzettingen op veen die werden verwacht in het noordelijke deel van het plangebied).

Tijdens het veldonderzoek zijn in het zuidelijke deel van het plangebied oeverafzettingen van het Gein op beddingafzettingen van het Gein aangetroffen en in het noordelijke deel van het plangebied bevinden zich komafzettingen op veen. In het gehele plangebied is een opgebracht pakket aangetroffen. Onder het opgebrachte pakket kan de oorspronkelijk bodemopbouw nog voor een deel intact zijn. Het is wel mogelijk dat de oorspronkelijke bodemlagen door zetting verdrukt zijn. In het zuiden van het plangebied, waar zich oeverafzettingen van het Gein bevinden, is het opgebrachte pakket dunner. In het uiterste zuiden zijn de oeverafzettingen mogelijk door bebouwing en (diepere) bodemwerkzaamheden verstoord. Op grond hiervan worden in het plangebied geen waardevolle archeologische resten verwacht.

Het veldonderzoek heeft geen aanwijzingen opgeleverd voor de aanwezigheid van vondstrijke nederzettingen vanaf de IJzertijd. Op de oeverafzettingen van het Gein zijn geen archeologische indicatoren aangetroffen. De komafzettingen en het veen waren te nat voor (permanente) bewoning. Hoewel niet valt uit te sluiten dat vondstar-me nederzettingen of zeer lokale archeologische resten (zoals graven en verkavelingsgreppels) aanwezig zijn, werd geen vervolgonderzoek aanbevolen aangezien deze resten nauwelijks door de voorgenen bodemingrepen werden bedreigd.

Literatuur

♦ J.H.M. van Eijk, *Plangebied Hollandse Kade - Stationsgebied, gemeente Abcoude; archeologisch vooronderzoek: een bureau- en inventariserend veldonderzoek*, RAAP-notitie 1274 (Amsterdam 2005)

AMERONGEN

Dwarsweg

C.R.C. SCHAMP EN Y. HENK

RAAP Archeologisch Adviesbureau heeft op 11 augustus 2005 in opdracht van Brons&Partners Landschapsarchitecten een bureauonderzoek en inventariserend veldonderzoek uitgevoerd in verband met de geplande bouwwerkzaamheden (een hotel) ten oosten en westen van Brasserie de Holle Boom in de gemeente Amerongen.

Op grond van de resultaten van het bureauonderzoek gold bij aanvang van het veldonderzoek voor het plangebied een hoge archeologische verwachting voor vindplaatsen uit het Laat Paleolithicum.

Het veldonderzoek heeft geen aanwijzingen opgeleverd voor de aanwezigheid van

vondstrijke nederzettingen. Het plangebied is opgedeeld in een twee delen: deelgebied 1 (ten westen van het restaurant) en deelgebied 2 (ten oosten van het restaurant). Omdat de bodem in deelgebied 1 ernstig verstoord is, worden hier geen behoudenswaardige archeologische waarden verwacht. De situatie in deelgebied 2 is anders. Omdat de bodemopbouw hier relatief gaaf is, valt niet uit te sluiten dat vondstarme nederzettingen of zeer lokale archeologische resten (met name uit de Prehistorie) aanwezig zijn. Omdat de A- en de E-horizont tijdens de aanleg van het esdek verstoord zijn, gaat het dan wel voornamelijk om diepere sporen die zich in de B-horizont kunnen bevinden.

De mogelijk aanwezige archeologische resten werden in deelgebied 2 mogelijk bedreigd door de voorgenomen bodemingrepen. Volgens de bouwplannen zou de bodem bij de aanleg van de parkeerplaats tot 50 cm onder het maaiveld verstoord worden. In dat geval zou de top van het dekzand, met daarin mogelijk een vondstniveau, geraakt worden.

Op grond van het ontbreken van aanwijzingen voor de aanwezigheid van waardevolle archeologische resten werd ten aanzien van deelgebied 1 geen vervolgonderzoek aanbevolen. In deelgebied 2 konden de voorgenomen bodemingrepen, voor zover het de archeologische waarden betrof, zonder beperkingen worden uitgevoerd mits zij niet dieper reikten dan 0,5 m onder het maaiveld. Indien dit wel het geval was, werd aanbevolen deze graafwerkzaamheden archeologisch te laten begeleiden.

Literatuur

♦ Y. Henk, *Plangebied Dwarsweg, gemeente Amerongen; archeologisch vooronderzoek: een bureau- en inventariserend veldonderzoek*, RAAP-notitie 1284 (Amsterdam 2005)

AMERONGEN

Galgenberg

A. VAN ROOIJEN

H. van het Loo ontdekte in oktober 2004 op het oog in het bos bij de Galgenberg op de flauwe helling van de stuwwal een solitair gelegen, mogelijke grafheuvel. De heuvel is te bereiken via een bospad en lijkt niet bedreigd. De heuvel is een halve meter hoog en heeft een hellingshoek van maximaal 9 graden. Verder heeft hij een doorsnee van 13 m en is begroeid met lariksen en bochtige smele. H. van het Loo ziet vooral in de vorm en ligging een aanwijzing, dat de heuvel een grafheuvel is. Minder dan 200 m verder ligt een geregistreerde grafheuvel.

AMERONGEN

Westelijke Amerongse Bovenpolder

D.E.A. SCHILTMANS

In opdracht van de Dienst Landelijk Gebied (DLG) heeft RAAP Archeologisch Adviesbureau in mei en juli 2004 een inventariserend archeologisch onderzoek uitgevoerd in het plangebied de Westelijke Amerongse Bovenpolder. Het plangebied ligt ten zuiden van Amerongen, direct ten westen van het kasteel en heeft een oppervlakte van ca 25 ha. Het plangebied maakt deel uit van het herinrichtingsplan voor de gehele Amerongse Bovenpolder ten behoeve van

natuurontwikkeling conform het project Noordoever Neder-Rijn. Hiertoe worden onder andere kwelmoerassen en natte graslanden aangelegd. De hiermee gepaard gaande graafwerkzaamheden kunnen eventueel aanwezige archeologische resten aantasten of vernietigen. Doel van het onderzoek was het opsporen van deze resten en, indien mogelijk, een eerste indruk geven van de kwaliteit (gaafheid en conservering), aard, datering, omvang en diepteligging ervan. Het onderzoek bestond uit een beknopt bureauonderzoek, een verkennend (fase 1) en een karterend booronderzoek (fase 2).

Op basis van het bureauonderzoek gold voor het plangebied een hoge of middelmatige archeologische verwachting. Deze verwachting hangt samen met het voorkomen van afzettingen in het plangebied, waarvan de genese (en daarmee ook de archeologische verwachting) niet eenduidig is vastgesteld. De afzettingen bestaan enerzijds uit oever- en beddingafzettingen die zijn ontstaan voor 300 na Chr. (vóór de Laat Romeinse tijd). Voor deze afzettingen geldt een hoge archeologische verwachting voor vindplaatsen vanaf het Neolithicum. Anderzijds komen in het plangebied beddingafzettingen voor die zijn ontstaan tussen 300 en 1300 na Chr. (tot de bedijkingen). Voor deze afzettingen geldt een middelmatige archeologische verwachting voor vindplaatsen uit de Vroege en Late Middeleeuwen.

Tijdens het booronderzoek zijn in totaal 118 boringen gezet. De ondergrond bestaat over het algemeen uit sterk tot uiterst siltige gerijpte klei op zwak siltig zand. Op de overgang van de klei naar het zand zijn klei- en zandlagen waargenomen. Deze

bodemopbouw wordt geïnterpreteerd als oever- op beddingafzettingen. In 19 boringen zijn tot 2 m beneden het maaiveld geen beddingafzettingen aangetroffen. De bodem bestaat uit sterk tot uiterst siltige gerijpte klei. In boring 46 is de klei sterk humeus. Deze profielopbouw wordt geïnterpreteerd als restgeulafzettingen. In 12 boringen is in de sterk tot uiterst siltige gerijpte klei een zandig traject waargenomen tussen 0,5 en 0,7 m beneden het maaiveld (ca 5,7-5,5 m +NAP). Onder deze zandige laag ligt een matig siltig grijs kleipakket op zwak siltig zand. Opvallend aan de bovenste zandlaag is dat het zeer slecht gesorteerd materiaal betreft, met relatief veel grind. Deze sedimenten worden geïnterpreteerd als oeverafzettingen, die bestaan uit grover materiaal in vergelijking met de oeverafzettingen in de rest van het plangebied.

Tijdens het onderzoek zijn in 13 boringen archeologische indicatoren aangetroffen. Het betreft voor het grootste deel puinspikkels, maar in de boringen 65, 78 en 63 zijn respectievelijk aardewerk, houtskool en onverbrand bot aangetroffen. Het aardewerk uit boring 65 betreft een fragment laat-middeleeuws kogelpot-aardewerk. Het onverbrande bot is niet determineerbaar. Over het algemeen zijn de archeologische indicatoren aangetroffen in en op de grove oeverafzettingen of in de nabijheid van de zone waar deze afzettingen zijn aangetroffen. Op basis van de aangetroffen archeologische indicatoren wordt geconcludeerd dat het een archeologische vindplaats betreft. De aard van de vindplaats is echter niet met zekerheid vast te stellen. De indicatoren liggen landschappelijk gezien op een plaats in het landschap waar archeolo-

gische resten vaak voorkomen (oeverafzettingen). Wegens het ontbreken van een duidelijke humeuze, houtskoolrijke (zgn. vuile) cultuurlaag is het niet duidelijk of de archeologische resten in primaire context liggen. Er is een kans aanwezig dat het materiaal van een (deels) verspoelde vindplaats afkomstig is. Dit zou dus betekenen dat de archeologische resten in een verspoelde (secundaire) context liggen en dat er geen intacte archeologische grondsporen aanwezig kunnen zijn.

Op grond van de resultaten van het onderzoek is een vervolgonderzoek aanbevolen om de aard van de aangetroffen archeologische resten vast te stellen. Het belangrijkste hierbij is om na te gaan of de archeologische resten in primaire of secundaire context liggen.

Literatuur

♦ A. Müller en D.E.A. Schiltmans, *Plangebied Westelijke Amerongse Bovenpolder, gemeente Amerongen; een inventariserend archeologisch onderzoek*, RAAP-rapport 1078 (Amsterdam 2004)

AMERONGEN diverse meldingen

A. VAN ROOIJEN

H. van het Loo zag tijdens zijn grafheuvel-inventarisatieproject in april 2005 over een bospad een vijftal walletjes lopen, alle noordoost/zuidwest geïntendeerd. De onderlinge afstand tussen de tweede en derde wal en tussen wal vier en vijf, is 40 à 45 m. De walletjes kunnen behoren tot een Celtic Field.

J. van der Horst vond eind juli 2005 bij het Egelmeer op het oog in een ca 1 m lang

talud van een grote heuvel een prehistorische aardewerkscherf, handgevormd en 8-9 mm dik. Een weg doorsnijdt de flank van de heuvel. In een omtrek van 75 m rondom de heuvel zag hij flinke verstoringen, ontstaan door het rooien van bossen en het graven van kuilen voor het tegengaan van erosie. De heuvel is als grafheuvel bekend in Archis.

BAARN

Lage Vuursche

A. VAN ROOIJEN

G. Buhr zag in april 2004 bij de aanleg van een ondiepe, kronkelige beek in venige grond drie parallel noord-zuid lopende banen wit zand van enkele tientallen meters lengte. Dit kunnen wellicht resten zijn van zand- of veenwinning. Tot de vondsten behoren gespen, duiten en ander (stads?) afval van na 1800. A. van Rooijen deed bij een inspectie in juni evenmin vondsten van vóór 1800. Hij zag de zandbanen niet, maar wel een stort met recent bouwpuin.

BAARN

Roosterbosch

J. KLUIJT

J. van der Laan vond in juni 2004 op een ontbost perceel in het Roosterbosch, waar voor nieuwe aanplant de bodem was gescheurd, een standingfragment van een trechterbeker. Het is een fragment van een kom van het Haveltype, 3350-3050 v. Chr. Een herhaalde veldloop leverde een kooksteen en een vuursteen kernstuk op. Ten

zuiden van de vindplaats, op minder dan 10 m afstand, ligt volgens Archis een grafheuvel met een diameter van 17 m en een hoogte van 1 m. De grafheuvel lag eertijds in een naaldbos, maar is van begroeiing ontdaan en goed zichtbaar.

DE BILT Larenstein

C.R.C. SCHAMP

In opdracht van de gemeente De Bilt heeft RAAP Archeologisch Adviesbureau in maart en mei 2004 een inventariserend archeologisch onderzoek (verkenning en kartering) uitgevoerd in verband met de aanleg van bedrijventerrein Larenstein in de gemeente De Bilt. Doel van dit onderzoek was eventueel aanwezige archeologische resten op te sporen en, indien mogelijk, een eerste indruk te geven van de kwaliteit (gaafheid en conservering), aard, datering, omvang en diepteligging ervan.

Bij de aanleg van de sportvelden is het noordelijke deel van het plangebied geëgaliseerd en afgegraven. Waarschijnlijk zijn bij die bodemingrepen met name de hogere delen van het dekzand verstoord.

Naar aanleiding van de resultaten van het verkennend booronderzoek is een karterend booronderzoek uitgevoerd om archeologische vindplaatsen uit met name de Steentijd in kaart te brengen. Tijdens het karterend booronderzoek zijn, met uitzondering van opgebracht materiaal uit de Nieuwe tijd (uit het esdek), geen archeologische indicatoren aangetroffen.

Op basis van het bureauonderzoek en de resultaten van het booronderzoek in het noordelijke deel van het plangebied kan

geconcludeerd worden dat de kans op het voorkomen van archeologische resten in het zuidelijke deel van het plangebied, het mobilisatieterrein, zeer gering is.

Op grond van het ontbreken van (duidelijke) aanwijzingen voor de aanwezigheid van archeologische resten is ten aanzien van het plangebied Larenstein geen archeologisch vervolgonderzoek aanbevolen.

Literatuur

♦ J.H.M. van Eijk, *Plangebied Larenstein, gemeente De Bilt; een inventariserend archeologisch onderzoek (verkenning en kartering)*, RAAP-notitie 751 (Amsterdam 2004)

DE BILT Hollandsche Rading

A.T.E. CRUYSHEER

In Hollandsche Rading is in het jaar 2000 met behulp van een metaaldetector een gehalveerde zilveren zegelstempel gevonden uit ca 1350. De zegelstempel die bovendien sporen vertoont van vergulding is afkomstig van een akker nabij het treinstation van Hollandsche Rading.

Aan diverse deskundigen is hulp gevraagd voor de determinatie van de zegelstempel uit Hollandsche Rading, maar geen van hen kon uitsluitsel geven. Hulp kwam uiteindelijk van het determinatieteam van de vereniging 'De detector amateur'. De tekst op de zegelstempel luidt 'S.SVEDE??...TIECTEN'. De solitaire S staat voor SIGILLUM(zegel) en SVEDE kan worden aangevuld tot Sveder [SVEDERI of SVEDERUS] Zweder dus. Het laatste tekstdeel is een geregeld voorkomende afkorting voor Trajectum of Trajectensis (Utrecht). Het ontbrekende tekstdeel bevatte waarschijnlijk onder andere een titel of functienaam en

- 3 Gehalveerde zilveren
zegelstempel uit ca 1350
met sporen van vergulding
(zijkant)

wellicht een familienaam. Zijn naam was in elk geval Zweder en zijn geboorte- of standplaats Utrecht.

Het draadoog aan de bovenzijde van de stempel wijst in combinatie met de lettertypes (Lombardische uncialen) op een datering in de 14de eeuw.

Probleem voor de datering is dat er meerdere Zweders bestaan. Zo is er een Zweder van Culemborg (1425- 1433, bisschop van Utrecht), Zweder I van Zuylen van Abcoude (13de eeuw) of Zweder II (1307-1345). De eerste twee Zweders voldoen niet aan de datering van de zegelstempel, de laatste wel. Deze zetelde echter op Wijk bij Duurstede. Een andere kandidaat is Zweder Uterlo. Hij was kanunnik van het Domkapittel, en trad tijdens de afwezigheid van bisschop Jan van Arkel op als vicaris-generaal van het bisdom. Uterlo had daarmee tijdelijke, maar wel volledige geestelijke en wereldlijke macht. Uterlo is ook bekend als bouwer en kasteelheer van het kasteel Ter Eem nabij Eemnes. Hier werd zelfs strijd geleverd tegen de teruggekeerde bisschop Jan van Arkel (bisschop van 1342-1364).

Het -gebroken- zegelstempel is bij het overlijden van Zweder Uterlo mogelijk bij het vuilnis terechtgekomen en via bemesting van het land op een akker te Hollandsche Rading beland. De betreffende akker blijkt daarmee dus al vanaf de 14de eeuw in gebruik te zijn. Meerdere middeleeuwse vondsten van deze locatie bevestigen dit beeld.

Literatuur

- ♦ J.C.P.W.A. Steenkamp, *Zegels*. Bibliotheek voor geslacht- en wapenkunde, nr. 8, 1941
- ♦ www.kasteleninutrecht.nl/Eem.htm

BREUKELLEN

Markt 29-31

A. VAN ROOIJEN

Ch. van Eijck meldde de vondst van een waterput, ontdekt bij herbestrationswerkzaamheden op de Markt put was afgedekt met een putdeksel en zo te zien nog volledig intact. Uit archiefonderzoek van de Historische Vereniging Breukelen bleek, dat op deze plaats in 1927 een pomp stond in de vorm van een rond torentje met een metalen kegelvormig dak. Vanaf straatniveau gerekend is de put ca. 3 m diep. De put heeft kort onder straatniveau een binnendiameter van ca 1 m. Op het niveau van de waterspiegel ca 1,5 m onder het wegdek bedraagt de diameter ca 1,4 m. Uit welke tijd de put dateert is onbekend.

BREUKELLEN/LOENEN

Rijksstraatweg 256-258

H.W. VAN KLAVEREN, J. HUIZER, H.J. VAN OORT

Wegens planontwikkeling is in opdracht van Katalist Ruimte-Management BV te Arnhem een fabrieksterrein aan de Rijksstraatweg tussen Breukelen en Loenen onderzocht op het voorkomen van archeologische waarden. Het terrein ligt in de stroomgordel van de Vecht en heeft daarom een hoge verwachting. Vanaf de Late IJzertijd zou bewoning mogelijk geweest zijn. In de vroege 19de eeuw was het terrein deels ondiep water geworden; weer later is het dichtgestort en opgehoogd en daarna in gebruik genomen als fabrieksterrein. Op 9 december 2004 zijn dertien boringen geplaatst tot 2 en tot 4 m diepte onder het maaiveld. Het terrein blijkt verstoord te

zijn. Het grootste deel is vergraven op een onbekende datum, waarschijnlijk in de Nieuwe Tijd. Er zijn geen waarden meer aangetroffen. Of hier ooit archeologische waarden aanwezig geweest zijn, is niet meer uit te maken. Verder onderzoek is volgens Synthesgra onnodig.

BUNNIK

A12

J. KLUIT

A. Beukhof zag rond 1992 bij werk aan de oprit van de A12 een goed gevulde Romeinse afvallaag van ca 0,3 m dik, met scherven van *terra sigillata*, kookpotten en deksels, botten, glas- en dakpanfragmenten. Handgevoemd aardewerk ontbrak. Vanwege de, dankzij het hete droge weer van eind augustus, harde bodem, was werken met schop en troffel nauwelijks mogelijk. Veel was al vergraven en afgevoerd en het terrein was een grote chaos. Op deze plaats, waar eerste een boomgaard was, is mogelijk sprake van resten van een Romeinse wachttoren. Hierop duidt de geringe vondstspreading – volgens B. Elberse ca 10x10 m – en het feit dat handgevoemd aardewerk blijkbaar niet voorkomt. Beukhof verzamelde selectief vondsten. Hij seinde de opgravingsploeg van Vechten in, die kwam kijken. Onduidelijk is of sporen van een vierkante omgreppeling zijn gezien. De melding bleek niet bekend in Archis.

BUNNIK

diverse vondsten

A. VAN ROOIJEN

B. Elberse deed al in 1977 verspreid op een maisakker bij Werkhoven, meer dan 30 vondsten uit de Late IJzertijd en Romeinse tijd. Hij vond vooral handgevoemd inheems aardewerk, maar geen crematieresten. Verder vond hij ondermeer ca. 30 glazen armbandfragmenten, glazen kralen, slingerkogels, ijzertijdspinstenen, mantelspelden en munten. De vindplaats is deel van een groter vondstgebied. B. Elberse beliep een gebied van ca 100x110 m.

B. Elberse deed al in 1975 verspreid op een maisakker bij Werkhoven meer dan 200 vondsten uit de Late IJzertijd en Romeinse tijd. Hij vond vooral handgevoemd inheems aardewerk, maar geen crematieresten. Verder vond hij onder andere meer dan honderd glazen armbandfragmenten (deels gesmolten), circa 50 ijzertijdspinstenen, glazen kralen, slingerkogels, mantelspelden en munten. De vindplaats is deel van een groter vondstgebied. B. Elberse beliep een gebied van ca 120x200 m.

B. Elberse verzamelde in april 2004 op een akker bij Werkhoven, die eerst griendland was, aardewerkfragmenten uit de IJzertijd, Romeinse tijd en de 10de-12de eeuw. Mogelijk is hier sprake van een oude restgeul.

A. Veenhof zag in juni 2004 twee flinke middeleeuwse paalsporen in een wegcunet in Klein Sonsbeek. Hij schaafde één ervan op en fotografeerde die. Vermoedelijk staat de huidige boerderij bij of op een oude middeleeuwse boerderij of schuur. Naast

paalsporen zag Veenhof ook aardewerk. Dit is niet verzameld.

D. van de Pol vond in februari 2004 op een besneeuwde akker aan de Tuurdijk in Werkhoven met de detector een bronzen kokerbijl en op het oog enkele scherfjes. J.J. Butler dateerde de bijl in de 9de eeuw v.Chr en meent dat eerder sprake is van een prestige- dan van een gebruiksvoorwerp.

In 1844 deed L. Janssen vervolgonderzoek op de plek waar al in 1839 vijf enorme brokken kalksteen van een groot Romeins grafmonument waren gevonden. Daarbij was ook tufsteen aangetroffen. A. van Schip deed 1981-1983 en 1990 onderzoek naar de precieze vindplaats. Summiere aanwijzingen in de bronnen wijzen volgens hem op een plaats nabij de huidige watertoren. De fragmenten blijken zich niet meer in het depot van het RMO te bevinden.

Ook W. Hessing lokaliseert de vindplaats nabij de watertoren. Hij vermeldt in 1994 een 'veldkartering in de jaren tachtig in de omgeving van de vindplaats', waarbij 'veel scherven' en een 'vrij grote fosfaatconcentratie' zijn gevonden, die wijzen op een 'nederzetting uit de Romeinse tijd'. In het kader van het recente onderzoek naar het tracé van de Romeinse Limesweg, krijgt deze vondstlocatie een nieuwe lading. De vondstlocatie ligt vermoedelijk nabij dit tracé als deel van een grafveld of -minder waarschijnlijk- als geïsoleerd grafmonument. Helaas leverde de zoektocht op de AHN naar kuilen in de akker, waaruit de brokken kalksteen mogelijk kwamen, niets op. Archis meldt bij het toponiem Zure Maat de vondst van enkele brokstukken steen, met als beschrijving: 'Waarschijnlijk

in de vorm van een Igelerzuil, het gedenkteken van de *secundii* bij Bonn. De stukken behoren aan twee reliefs. Het ene vertoont het torso van een man iets kleiner dan levensgroot. Het andere een apotheose'. Of het hier dezelfde vondst betreft is niet duidelijk.

Literatuur

- ♦ *Tijdschrift Tussen Rijn en Lek*: (1982) 16, 1, p.9-52; (1983) 17, 3, p.19-25; (1999) 33, 1, p.23-24;
- ♦ W.A. van Es en W.A.M. Hessing, *Romeinen, Friezen en Franken in het hart van Nederland* (Utrecht 1994)

B. Elberse zag in januari 2005 in het profiel van een bouwput aan de Dorpsstraat in Bunnik een geuloever. Deze valt minstens 30 m samen met de rooilijn van de Dorpsstraat. De oude geulbedding volgt hier de loop van de Dorpsstraat. Dit vermoeden had Elberse al langer. De geul bevatte geen archeologisch relevante vondsten of sporen, maar dateert mogelijk uit de IJzertijd. De geroerde bovengrond was hooguit 1 m dik.

B. Elberse stelde op verzoek van het archeologisch instituut van de Vrije Universiteit van Amsterdam zijn collectie fragmenten van houten Romeinse schrijfplankjes voor onderzoek beschikbaar. Hij verzamelde de brokstukken in de jaren 1976/1977 in de buurt van Vechten in de stort van wegwerzaamheden aan de A12 en hield ze in goede staat door ze permanent onder water te bewaren. Het onderzoek richt zich met name op de vraag, of nog leesbare delen van teksten op de buiten- en binnenkant van de plankjes te ontdekken zijn.

B. Elberse vond in juli 2005 in een bouwput aan de Singel in Odijk veel aardewerk

uit de IJzertijd en één radstempelversierde Karolingische scherf. Het vlak was erg verstoord. Enkele diepere sporen resteerden. In de jaren '90 bouwde men pal ten zuiden van deze locatie vijf huizenblokken. B. Elberse deed daarbij toen nauwelijks vondsten en zag in de zandbodem -deels met recente verstoringen- geen sporen.

Tot de vondsten uit 2005 behoorden ondermeer 143 scherven van handgevormd onversierd IJzertijd aardewerk, zowel gepolijst als besmeten. Verder vijf met insteek versierde, handgevormde IJzertijd scherven en een fragment van radstempelversierde *terra sigillata* (4de/5de eeuw). Opvallend was een gladgemaakte schijf van een witbakkende romeinse kruikamfoor, die vanwege secundair gebruik mogelijk vroeg-middeleeuws is. Tot slot een fragment van gedraaid, geelwit Pingsdorf aardewerk met uitgeknepen voet, spinstenen van aardewerk en lood, alsmede botfragmenten.

W. en B. Elberse zagen rond 1979 ca 0,6 m brede zwarte sporen van (huizen?)greppels bij de bouw van een sportkantine aan de Achterdijk te Werkhoven. De sporen hadden een rechthoekige vorm. De begeleidende vondsten dateerden uit de IJzertijd en Romeinse tijd. Romeins bouw materiaal ontbrak. De sporen liggen nog grotendeels intact onder de sportkantine.

B. Elberse verzamelde in november 2005 op een akker aan de N229 bij Werkhoven op het oog enkele laatmiddeleeuwse scherven. Hij beliep een gebied van 210x390 m.

B. Elberse verzamelde op een akker aan de N229 bij Werkhoven in november 2005 op het oog en met de detector een concentratie

van uitsluitend Romeinse scherven, waaronder opvallend veel bordfragmenten en versierde fragmenten van *terra sigillata*. Verder opvallend grote stukken wrijfschaal, amfora -dik- en dunwandig- en dakpanfragmenten, evenals een sleutel en een munt, beide Romeins. Hij beliep een gebied van 210x390 m.

J. Stakenborg vond in februari 2005 op een maisakker aan de Tuurdijk in Werkhoven met de detector een bronzen kokerbijl uit de 9de eeuw voor Chr. Op oude luchtfoto's ligt de vindplaats op een perceelscheiding, mogelijk ontstaan door grondverzet. Hij deed geen begeleidende vondsten. Hij nam contact op met D. van de Pol, die in 2004 tien meter verder ook een kokerbijl vond. Mogelijk maakt de vondst deel uit van een bronsdepot. Bij een archeologisch onderzoek van de ROB in 2006 bleken in de ondergrond geen sporen aanwezig die met de genoemde bijlvondsten in verband zouden kunnen staan.

BUNSCHOTEN-SPAKENBURG

Kerkstraat 22

R. SCHRIJVERS

In opdracht van OVILE bv heeft Vestigia bv Archeologie en cultuurhistorie een inventariserend veldonderzoek met boringen uitgevoerd in Spakenburg, Kerkstraat 22, in verband met plannen tot realisatie van een appartementencomplex. Het plangebied ligt volgens de AMK-kaart binnen het monument dat de oude dorpskern van Spakenburg omvat en is daarmee een terrein van hoge archeologische waarde. Aan de

hand van de boringen is gebleken dat het dekzand onder de woning te diep ligt voor bewoning uit het Mesolithicum en Neolithicum. Daarbij is de top van het dekzand geërodeerd. Er zijn verder geen aanwijzingen voor bewoningssporen uit de Prehistorie of de Vroege Middeleeuwen. Eerdere bewoning van het perceel zal verstoord zijn door het uitgraven van de kelder van de huidige woning. Op basis van de onderzoeksresultaten wordt derhalve geen archeologisch onderzoek nodig geacht.

Literatuur

- ♦ M. Diepenveen-Jansen en R. Schrijvers, *Kerkstraat 22, Spakenburg. Een inventariserend veldonderzoek met boringen* (Amersfoort 2005) (Vestigia-rapport V234)

BUNSCHOTEN-SPAKENBURG

Polynorm Automotive bv

R. SCHRIJVERS

In opdracht van Polynorm Automotive bv heeft Vestigia Archeologie & cultuurhistorie een archeologisch inventariserend vooronderzoek verricht ter plaatse van het voorgenomen uitbreidingsgebied ten zuiden van het huidige fabriekscomplex. Het plangebied is benodigd voor onoverdekte opslagruimte en parkeerplaatsen, alsmede een nieuwe aan- en afvoeroute. In voorbereiding op de vaststelling van de inrichting, dient eerst echter te worden bepaald welke archeologische waarden in de ondergrond verscholen liggen. Het plangebied is 4,5 ha groot. Met behulp van een bureauonderzoek is de verwachting voor het gebied voor verschillende archeologische perioden gespecificeerd, waarvoor gebruik is gemaakt van ARCHIS II, geologische kaarten en historische studies. Met uitzonde-

ring van de westelijke zijkant, waarvoor een lage archeologische verwachting geldt, heeft het plangebied een middelhoge archeologische verwachting. Naar aanleiding van het bureauonderzoek is deze verwachting gespecificeerd; er geldt een hoge verwachting op eventuele archeologische resten uit de Midden- en Jonge Steentijd voor het gehele plangebied en een middelhoge verwachting op archeologische resten uit de Nieuwe Tijd langs de westzijde van het plangebied.

Het daaropvolgende booronderzoek toont aan dat de bodemstratigrafie ongeschonden is. Het plangebied is gelegen op een dekzandvlakte, die in de loop van het tweede millennium voor Chr. is verdrongen. In de Late Middeleeuwen is tijdens overstromingen vanuit de Zuiderzee een kleidek gevormd boven de veenlagen. Tegen het einde van de 12de eeuw zijn de ontginningen vanuit de huidige dorpskern van Bunschoten op gang gekomen. Belangrijk is de constatering dat in de top van het dekzand een bodem is ontstaan. In deze bodem zijn echter geen primaire archeologische indicatoren aangetroffen en evenmin houtskool, wat had kunnen duiden op menselijke aanwezigheid. Het veldonderzoek stelt de verwachtingswaarde derhalve bij: er is een lage trefkans op archeologische resten uit de Nieuwe Tijd voor de westzijde van het plangebied en een middelhoge trefkans op archeologische resten uit de Midden- en Jonge Steentijd.

Aangezien de inrichtingsplannen kunnen worden gerealiseerd met hoogstens een geringe incidentele verstoring van de top van het dekzand en er geen evidente aanwijzingen zijn voor archeologische vindplaatsen, is vervolgonderzoek in het kader

van de archeologische monumentenzorg niet noodzakelijk. De opdrachtgever dient in het civieltechnische ontwerp voor de inrichting van het uitbreidingsgebied voorwaarden op te nemen, die ook garanderen dat het dekzand zo goed als onverstoord blijft. Het meest eenvoudig is dat te realiseren door een het huidige maaiveld op te hogen met zand.

Literatuur

♦ C.W. Koot en R. Schrijvers, *Archeologisch inventariserend vooronderzoek op het uitbreidingsgebied van Polynorm Automotive b.v., gemeente Bunschoten-Spakenburg* (Amersfoort 2005)(Vestigia-rapport V199)

BUNSCHOTEN- SPAKENBURG diverse meldingen

A. VAN ROOIJEN

C. Mulder van de AWN-afdeling Amersfoort meldde, dat AWN'ers bij een waarneming in augustus 2004 in de slibstort van een gesaneerde sloot bij Bunschoten, aardewerk uit de 19de en 20ste eeuw vonden. Het grondwerk was op dat moment al bijna gereed. Een waarneming in het slibdepot zelf leverde niets op, omdat het slib onder water was opgeslagen. De archeologische waarde van de ondergrond is vanwege het slechte zicht dus niet vast te stellen. Begin augustus 2005 werkte men opnieuw aan de bewuste sloot in verband met het verbreden en het maken van een ecologisch profiel. Ook dit werk was al in een gevorderd stadium op het moment van waarneming, waardoor C. Mulder alleen de oevers en de stort kon controleren. Die bestonden uit veen, vermengd met weinig leem en klei. Tot de vondsten behoorden nu eenendertig scherven uit de 14de-15de

eeuw, waaronder steengoed en een stukje metaal. W. Bos vond naar men zegt op deze plaats met de detector enkele munten.

H. Stokmans en W. Bos vonden in maart 2004 in polder De Haar op het oog en met de detector veel bouwpuin en aardewerk, een ronde bronzen gesp en een bronzen vingerring. De vondsten dateren uit de late 13de tot en met de 15de eeuw. De vindplaats is zichtbaar als een lichte terreinverhoging en kan een middeleeuwse woon- of stortplaats zijn. Veldonderzoek met de grondradar in november 2004 leverde weliswaar heldere beelden op, maar de interpretatie ervan is zonder nader booronderzoek onmogelijk.

W. Bos vond in januari 2005 met de detector na de sloop van een pand aan de Zeilmakerssteeg, een beerput en onderzocht die. Hij verzamelde de vondsten laagsgewijs. De put is mogelijk aangelegd op een oudere woonlaag.

W. Bos vond in januari 2005 met de detector een zilveren munt in het profiel van een net aangelegde sloot in polder De Haar. Het is een leeuwengroot, daterend uit de 14de eeuw (1354 of later). In de buurt vond hij aardewerkscherven. De munt ligt nabij een vindplaats van vroeg 14de-eeuws materiaal.

DOORN

Buurtweg 8

C.R.C. SCHAMP

In opdracht van J.J. Jagtenberg heeft RAAP Archeologisch Adviesbureau op 24 november 2005 een bureau- en inventariserend

veldonderzoek uitgevoerd in verband met de sloop en nieuwbouw aan de Buurtweg 8 in Doorn. Doel van dit onderzoek was eventueel aanwezige archeologische resten op te sporen en, voorzover mogelijk, een eerste indruk te geven van de kwaliteit (gaafheid en conservering), aard, datering, omvang en diepteligging ervan.

Voor aanvang van het veldonderzoek gold een hoge verwachting voor vindplaatsen vanaf het Mesolithicum. Tijdens het veldonderzoek is een bodemopbouw aangetroffen van een esdek op dekzand en zijn geen aanwijzingen gevonden voor vindplaatsen.

Hoewel niet valt uit te sluiten dat er vondst-arme nederzettingen of zeer lokale archeologische resten (zoals graven en verkavelingsgreppels) aanwezig zijn, werd gezien de geringe omvang van de geplande bodemin-grepen, geen vervolgonderzoek aanbevolen.

Literatuur

- ◆ S. Warning, *Plangebied Buurtweg 8, gemeente Doorn; archeologisch vooronderzoek: een bureau- en inventariserend veldonderzoek*, RAAP-notitie 1412 (Amsterdam 2005)

DOORN

Hoog Moersbergen

J. KLUIT EN A. VAN ROOIJEN

Enthousiast inventariseerde H. van het Loo met hulp van het meldpunt bij Doorn in bebost gebied alle heuvels, die mogelijk een grafheuvel konden zijn. Hij beschreef in totaal 46 mogelijke grafheuvels gelegen rond de 15x-coördinaat en deed dat op een manier, die hij al eerder bij een soortgelijk project bij Rhenen beproefd had: hij beschreef elke heuvel op een inventarisblad, gaf de ligging ervan aan op een detail-

kaart en gaf hem een volgnummer.

In de beschrijving legde hij de doorsnede, afmetingen en hoogte van de heuvel en verstoringsen erin vast, evenals de vorm, hellingshoek en begroeiing. Ook vermeldde hij hoe de heuvel te bereiken is, of en waar door de heuvel bedreigd wordt en of de heuvel deel uitmaakt van een groep. Als laatste gaf hij aan waarom hij dacht dat het hier een grafheuvel betrof, waarbij hij door-gaans de vorm, de ligging en de omgeving als de belangrijkste indicatoren noemde.

Hij schouwde de heuvels enkele keren, de laatste keer samen met B. van Hoof, die bereidwillig van elke heuvel met GPS de exacte geografische coördinaten bepaalde. Het bepalen van de exacte locatie van grafheuvels is een bekend probleem. Nieuwe technische ontwikkelingen maken exacte hoogte- en plaatsbepalingen ook vanuit de lucht mogelijk, zodat ook op deze wijze binnen afzienbare tijd exacte plaatsbepaling mogelijk zal zijn.

H. van het Loo plote de heuvels van een deelgebied op een kaartje en ontdekte daarbij, dat de heuvels in lijnen haaks op de hoogtelijnen lagen. Verder heeft hij de indruk, dat nog meer heuvels in dit gebied liggen. Opvallend is verder, dat twee van de beschreven heuvels een ringwal hebben. Dit verschijnsel is alleen bekend van grafheuvels beneden de grote rivieren. Nader onderzoek lijkt al met al wenselijk. Het meldpunt heeft de verzamelde gegevens doorgegeven aan Archis.

H. van het Loo zag tijdens zijn grafheuvel-inventarisatie bij Hoog Moersbergen in april 2005, een hoogliggend perceel met in de zuidwesthoek een steilrand van 170 cm. Het perceel is nu bos, maar in 1895 was het vermoedelijk bouwland.

DOORN

Raadhuisplein

A. VAN ROOIJEN

4 R. van Lith, bouwbedrijf ABC meldde in november 2004 dat in een bouwput aan het Raadhuisplein te Doorn een gemetselde put werd aangetroffen. Op verzoek van het meldpunt bekeek T. van Bommel deze put. Die bleek niet ouder dan ca. 1900. Vanwege de geringe archeologische waarde vond geen nader onderzoek plaats. De put was nauwelijks bereikbaar en lag grotendeels verborgen in een metershoge zandhoop. Naderhand kwamen nog ca tien soortgelijke putten voor de dag, zonder uitzondering daterend uit de 19de-20ste eeuw. Een bijzonder grote waterput, met een binnendiameter van ca 3 m, leek ouder. Door een kijkgat was gelijkmatig metselwerk zichtbaar bestaande uit oranje/rode en een enkele gele steen, wat een datering in de 17e eeuw mogelijk maakte. De later verzamelde machinaal vervaardigde en gezande bakstenen plaatsten de put echter toch in de eerste helft van de 20ste eeuw. Mogelijk was deze grote waterput voor gemeenschappelijk gebruik. In 1904 had Doorn weliswaar al een watertoren, maar de put lijkt toch nog van ná 1904 te dateren. De put is ca. 3 m diep en heeft op bodemniveau een verspringing. Vermoedelijk is de put opgemetseld vanaf een houten ring. Bij het ruimen eind januari 2005 werd naast deze grote put nog een kleinere van onbekende ouderdom ontdekt, aldus opzichter B. Smit. De uitvoerder J. Dijkgraaf maakte bij het ruimen enkele foto's.

DOORN

Sterkenburglaan 54

J.W. DE KORT

In opdracht van Klomp Architecten heeft RAAP Archeologisch Adviesbureau in juli 2004 een bureau- en inventariserend veldonderzoek uitgevoerd in verband met de voorgenomen nieuwbouw aan de Sterkenburglaan 54 in de gemeente Doorn.

Tijdens het veldonderzoek zijn in het plangebied geen (eenduidige) archeologische resten aangetroffen. Het aangetroffen bodemtype en de verstoringgraad geven ook geen aanleiding intacte archeologische waarden te vermoeden. Naar verwachting zal er als gevolg van de geplande werkzaamheden dan ook geen verstoring van archeologische waarden optreden.

Literatuur

♦ J.W. de Kort, *Plangebied Sterkenburglaan 54, gemeente Doorn; een inventariserend archeologisch onderzoek*, RAAP-notitie 771 (Amsterdam 2004)

DOORN

diverse locaties

E.E.A. VAN DER KUIJL, M. TUMP,

H.J. VAN OORT, K. WENTINK, J. HUIZER

Locatie 1. Hoek De Beaufortlaan – Schaffelaarslaan. Openbaar groen.

Locatie 2. Groengebied Paulus Potterlaan – Frans Halslaan. Gemengd bos.

Locatie 3. Hoek Dribergsestraatweg – Berkenweg. Gemengd bos.

Naar aanleiding van een wijziging van het bestemmingsplan heeft de gemeente Doorn een inventariserend onderzoek laten uitvoeren. De hoge archeologische

4

*De bouwput op het
Raadhuisplein in Doorn*

verwachting van het gebied is te danken aan de ligging op de flank van de Heuvelrug nabij groepen grafheuvels. Ooit moet het gebied een bos geweest zijn, later werd het heide en stuifzandgebied. Vanaf 1870 werd herbebossing uitgevoerd. Op 29 en 30 juli werden 40 boringen geplaatst met de Edelmanboor. Plaatselijk werd de aanwezigheid van een overstoven oud oppervlak vastgesteld. De zichtbare oneffenheden op locatie 2 en 3 bleken geen grafheuvels te zijn maar landduintjes van de Formatie van Kootwijk. Dit bleek uit het ontbreken van plagachtige structuren in extra boringen met de zandguts. Archeologische indicatoren ontbreken daardoor op locatie 1 en 2 en in het grootste deel van locatie 3. In de oostelijke helft van locatie 3 werden op tamelijk geringe diepte kleine brokjes aardewerk, houtskool en mogelijk ook een grondspoor uit de IJzertijd aangetroffen. Een meer precieze datering is nog niet mogelijk. De indicatoren kunnen als akkerlaag of woonlaag geïnterpreteerd worden. Voor dit gedeelte van het terrein heeft SyntheGra aan de opdrachtgever een vervolgonderzoek met behulp van proefsleuven geadviseerd.

DRIEBERGEN-RIJSENBURG Rijsenburgselaan

E.E.A. VAN DER KUIJL,

A.A.G. EMAUS, C. HELMICH, C. PEEN

In opdracht van SAB Arnhem bv te Arnhem heeft SyntheGra Archeologie in oktober 2004 een bureauonderzoek uitgevoerd naar een perceel op de hoek van de Rijsenburgselaan en de Drieklinken te Driebergen-Rijsenburg, waar achter de bestaande

19de-eeuwse bebouwing nieuwbouw gepland is. Het gebied ligt op een gordeldekzandwelling op oudere glaciële afzettingen aan de westelijke flank van stuwwal. De bodem is niet gekarteerd. Van dit terrein zijn geen meldingen bekend, maar op grond van meldingen in de directe omgeving werd het gebied ingeschat als gebied met een hoge verwachting.

Op 17 januari 2005 zijn 25 boringen gezet met een Edelmanboor van 15 cm diameter. Onder invloed van landbouw blijkt in plaats van een podzol een dunne eerdgrond gevormd te zijn. Het bodemprofiel is redelijk intact. In de hogere min of meer humeuze lagen zijn meerdere fragmenten van 11de/12de-eeuwse kogelpotten en ook wat subrecent en ondateerbaar aardewerk aangetroffen. De ondergrond is wit/geel zand op 80 cm onder maaiveld. SyntheGra heeft verder onderzoek met proefsleuven aanbevolen bij de opdrachtgever.

Literatuur

♦ A. Emaus e.a., *Inventariserend veldonderzoek (SAI), Rijsenburgselaan te Driebergen-Rijsenburg* (Dordrecht 2004)

DRIEBERGEN-RIJSENBURG Schotellaan

R.W. DE GROOT

Op 4 mei 2005 is aan de Schotellaan te Driebergen-Rijsenburg door SyntheGra Archeologie b.v. een inventariserend veldonderzoek (karterende fase) uitgevoerd. De locatie is onderzocht in verband met de geplande nieuwbouw. De onderzoekslocatie wordt omsloten door de Schotellaan, de Akkerweg, de Wethouder Teselinglaan en de Dennenhorst. Het onderzoek omvatte

een veldverkenning waarbij eventuele zichtbare archeologische waarden in kaart zijn gebracht.

Gedurende het veldwerk werden in een aantal boringen vondsten aangetroffen. Een aantal maal betreft het vondsten van aardewerk, leisteen, houtskool en baksteenpuin. Het aardewerk bestaat uit roodbakkend aardewerk met slibversiering, dat is te dateren in de Nieuwe Tijd. Daarnaast werden eveneens fragmenten aardewerk aangetroffen, die mogelijk kunnen dateren uit de Romeinse Tijd/IJzertijd of Middeleeuwen.

Literatuur

♦ J.S. Krist (Red.) *Bureauonderzoek Schotellaan te Dribergen-Rijzenburg, Rapport 175033* (Dordrecht 2005)

EEMNES

Wakkerendijk 68

A. DE BOER

ADC ArcheoProjecten heeft een bureauonderzoek en een inventariserend archeologisch onderzoek uitgevoerd voor het plangebied Eemnes Wakkerendijk 68. Het plangebied omvat ongeveer 100 m² waarop de aanleg van een nieuwe onderkelderde berging is gepland.

Op de archeologische verwachtingskaart kaart heeft het plangebied een hoge verwachting voor de Prehistorie (Laat Mesolithicum tot en met IJzertijd) en een hoge verwachting voor de Late Middeleeuwen. Het prehistorische niveau bevindt zich 1 tot 2 m onder het maaiveld. Het middeleeuwse niveau bevindt zich in of direct onder de bouwvoor.

In het gebied zijn vijf boringen gezet tot maximaal 280 cm diepte. De bodemopbouw bestaat uit een antropogeen pakket

op veen op zand. De natuurlijke bodemopbouw (veen op zand) is niet zichtbaar verstoord door het aanbrengen van en/of de aanwezigheid van het antropogene pakket. In de top van het zand is geen bodemprofiel waargenomen. In geen van de boringen zijn archeologische indicatoren aangetroffen. Vier van de vijf boringen zijn bemonsterd en gezeefd (maaswijdte 1 mm). In de zeefresiduen zijn geen indicatoren aangetroffen die duiden op prehistorische resten in de ondergrond.

Het advies is om in het plangebied geen aanvullend archeologisch onderzoek uit te voeren en het vrij te geven voor verdere ontwikkeling.

Literatuur

♦ A. de Boer, *Eemnes Wakkerendijk 68, Bureauonderzoek en IVO, ADC Rapport 263* (Amersfoort 2004).

HOUTEN

De Koppeling/De Schaft (1)

G. DE BOER

RAAP Archeologisch Adviesbureau heeft in juli 2004 een inventariserend archeologisch veldonderzoek (karterend booronderzoek) uitgevoerd in verband met de geplande ontwikkeling van een bedrijven- en kantorenlocatie in het plangebied. Voorafgaand aan het onderzoek waren uit het gebied zelf geen archeologische vondsten bekend, in de directe omgeving ervan stonden wel verschillende vindplaatsen geregistreerd. Deze betroffen hoofdzakelijk bewoningssporen uit de IJzertijd, Romeinse tijd en Middeleeuwen. Voor het gebied gold dan ook - overeenkomstig de Indicatie- Kaart Archeologische Waarden - een

hoge kans op het aantreffen van archeologische waarden uit de IJzertijd, Romeinse tijd en Middeleeuwen. Archeologische resten uit eerstgenoemde twee perioden werden verwacht op een diepte van 1 tot 1,5 m beneden het maaiveld in de top van de afzettingen van de Jutphase stroomrug. Middeleeuwse resten werden direct onder het maaiveld verwacht.

Tijdens het veldonderzoek zijn in twee zones archeologische resten aangetroffen. De eerste zone ligt in het westelijk deel van het gebied, en betreft een zeer diffuse spreiding van slechts enkele archeologische indicatoren (houtschool en verbrande leem). Aard en ouderdom van de aangetroffen resten is niet zeker, mogelijk gaat het om off-site structuren. De archeologische resten die in het noordoostelijk deel van het gebied zijn gekarteerd (houtschool, verbrande leem, onverbrand bot en fosfaat), betreffen zeer waarschijnlijk bewoningssporen die deel uitmaken van de randzone van een nabijgelegen nederzettingsterrein uit de Romeinse tijd-IJzertijd.

Grote delen van het gebied waren reeds verstoord als gevolg van de aanleg van het industrieterrein de Schaft en recente (woning-)bouwwerkzaamheden.

Literatuur

- ♦ G.H. de Boer, *Plangebied Koppeling/De Schaft, gemeente Houten: een inventariserend archeologisch veldonderzoek*. RAAP-rapport 1067 (Amsterdam 2004)

HOUTEN

De Koppeling/De Schaft (2)

TH. NALES

In opdracht van de gemeente Houten en ArcheoLogic bv heeft BAAC bv een inventa-

riserend archeologisch veldonderzoek (IVO, waarderende fase) uitgevoerd op het plangebied de Koppeling/de Schaft, gelegen aan de Koppeling in het zuiden van de bebouwde kom van Houten. Aanleiding voor dit onderzoek is de inrichting van het terrein als bedrijven- en kantorenlocatie. Tijdens een eerder uitgevoerd karterend booronderzoek door RAAP zijn hier archeologische indicatoren aangetroffen, zoals houtschool, drie fragmenten verbrande leem en een fragment bouwpuin. Tijdens het waarderende onderzoek zijn echter geen (primaire) aanwijzingen aangetroffen voor de aanwezigheid van een archeologische vindplaats, ondanks het intensieve boorgrid. Het noordelijk deel van het te waarden terrein bleek verstoord tot een diepte van 150 cm. Het gebied ten zuiden van het terrein was verstoord tot ca 70 cm. In een verrommeld kleidek is een fragment bewerkt vuursteen aangetroffen. Daarnaast zijn aan het maaiveld twee middeleeuwse scherven en een Romeinse scherf gevonden. De kans is zeer groot dat dit materiaal van elders afkomstig is, aangezien het scherfmateriaal op bouwrijpe grond lag. Het vondstmateriaal is in ieder geval niet te correleren aan een vindplaats binnen het onderzochte gebied, zodat nader onderzoek niet noodzakelijk zal zijn.

Literatuur

- ♦ G.H. de Boer, *Plangebied De Koppeling/de Schaft, Gemeente Houten, Een inventariserend archeologisch veldonderzoek*, RAAP rapport 1067 (Amsterdam 2004)
- ♦ T. Nales, *Houten, De Koppeling-De Schaft, een inventariserend archeologisch veldonderzoek (waarderende fase)*, BAAC rapport 05.207 (Deventer 2005)

HOUTEN

Oud Wulfseweg

C.R.C. SCHAMP

RAAP Archeologisch Adviesbureau heeft op 1 maart 2005 in opdracht van de heer W.J. van Woudenberg een bureauonderzoek en karterend veldonderzoek uitgevoerd in verband met de geplande bouwwerkzaamheden in de gemeente Houten. Op grond van de resultaten van het bureauonderzoek gold bij aanvang van het veldonderzoek voor het plangebied een hoge archeologische verwachting voor vindplaatsen vanaf het Neolithicum. Gezien de nabijheid van het *castellum Fectio* en bijbehorende *vicus*, werden met name resten uit de Romeinse tijd verwacht. Het plangebied ligt ten zuiden van de Kromme Rijn, op de grens van de stroomgordels van Hoon en van Jutphaas. Uit het veldonderzoek blijkt dat de bodem is opgebouwd uit komafzettingen die op ca 2 m beneden het maaiveld overgaan in oeverafzettingen. Tijdens het veldonderzoek is in boring 1 mogelijk een laklaag aangetroffen. In deze laklaag zijn geen vondsten of archeologische resten aangetroffen. Op grond van het ontbreken van duidelijke aanwijzingen voor de aanwezigheid van archeologische resten werd ten aanzien van het plangebied geen vervolgonderzoek aanbevolen.

Literatuur

- ♦ I.R.P.M. Briels, *Plangebied Oud Wulfseweg, gemeente Houten; archeologisch vooronderzoek: een bureauonderzoek en karterend booronderzoek*. RAAP-notitie 1058 (Amsterdam 2005)

HOUTEN

Rietdijk

J.Y. HUIS IN 'T VELD, S.J. TUINSTRAS & M.J.M. DE WIT

Aan de Rietdijk bij Houten is in 2003 en 2004 een kwekerij annex hoveniersbedrijf verplaatst. Hiervoor was de bouw van twee panden (woning en schuur) noodzakelijk. Het hoveniersbedrijf ligt op een te beschermen archeologisch monument uit de Late IJzertijd, Romeinse Tijd en Vroege Middeleeuwen, kortweg vindplaats 6 genoemd. Vindplaats 6 ligt op de Houtense stroomrug, aan de westoever van een noord-zuid georiënteerde restgeul. Langs deze restgeul zijn meerdere archeologische monumenten uit de IJzertijd en Romeinse Tijd gekarteerd. Op vindplaats 6 is de cultuurlaag ca 30 cm dik. Op en rond de vindplaats hebben enkele veldverkenningen plaatsgevonden alsmede een fosfaatkartering en een aanvullende archeologische inventarisatie en een aanvullend archeologisch onderzoek door de ROB. Het terrein heeft een hoge waarde vanwege de kwaliteit en gaafheid van de archeologische resten. Ook de ligging van de vindplaats, temidden van andere hoogwaardige vindplaatsen uit dezelfde periode, maakt dat vindplaats 6 een hoge waardering heeft.

De gemeente Houten en de provincie Utrecht hanteren een uitgangspunt dat uitgaat van handhaving van de vindplaats. Om het monument een goede bescherming te bieden, werd besloten het terrein ca 70 cm op te hogen. Samen met de ca 30 cm dikke bouwvoor leverde dit een benutbare laag van 1 m op. Dit is voldoende om de onderliggende archeologische resten te beschermen. Bij de aanleg van twee keerwanden in de zuidwesthoek van het terrein en het in

een later stadium aanleggen van een persriool voor de bestaande en de te bouwen woning, bestond echter een kans dat eventuele archeologische resten verstoord zouden kunnen raken. Om deze goed te kunnen documenteren, was een archeologische begeleiding van de werkzaamheden noodzakelijk. Deze begeleiding werd uitgevoerd door Archaeological Research & Consultancy (ARC bv).

Voor de aanleg van de keerwanden dienden twee ondiepe en smalle sleuven (werkputten 1 en 2) te worden aangelegd. Werkput 1 was ca 35 m lang en had een breedte van ongeveer 0,5 m. Werkput 2 had een lengte van ca 55 m en een breedte van ca 0,25 m. De onderzijde van werkput 1 lag ca 0,4 m beneden het maaiveld, die van werkput 2 ongeveer 0,1 m.

Deze graafwerkzaamheden werden door de archeologen op de voet gevolgd en waar mogelijk werden profielen afgestoken om de bodemopbouw te onderzoeken.

Ten behoeve van het persriool werd met behulp van een minirupskraan een sleuf getrokken van 0,5 m breed bij maximaal 1,6 m diep.

Archeologisch gezien is het resultaat van de beide begeleidingen beperkt. De afmetingen van de sleuven, van maximaal 1 m tot veelal slechts 0,5 m breed, maakten goede archeologische waarneming moeilijk. In het geval van de sleuven voor de keerwand was daarnaast de geringe diepte van de sleuven een beperkende factor. Nergens reikten deze sleuven tot onder de bouwvoor, in de onverstoorde bodem.

Ook bij het aanleg van het persriool werden geen archeologische vondsten en/of sporen aangetroffen. Wel kon in deze sleuven de bodemopbouw worden bestudeerd. De

bodem van de sleuven, bestaande uit grof zand en fijn grind, kan worden geïnterpreteerd als beddingafzettingen van de in dit gebied lopende meandergordel, waarvan een restgeul op ca 110 m oostelijk van de vindplaats aanwezig is. De geelbruine, vlekkerige zandlaag direct bovenop deze afzettingen is vermoedelijk het restant van een oud oppervlak. De aangetroffen fosfaatvlekken zijn waarschijnlijk het resultaat van menselijke activiteiten. De aanwezigheid van de fosfaatconcentraties komt overeen met eerdere onderzoeken, zoals samengevat in Vos & Van der Velde. De daarboven gelegen kleilagen zijn natuurlijke rivierafzettingen.

Hoewel er geen archeologische sporen en/of vondsten zijn aangetroffen, kan gezien de ligging van de onderzoekssleuven ten opzichte van het monument en de aanwezigheid van de fosfaatsporen, worden geconcludeerd dat het hier gaat om de -waarschijnlijk niet direct bewoonde, maar wel gebruikte - randzone van het monument. Dat er tijdens deze begeleidingen geen archeologische vondsten en/of sporen zijn aangetroffen, mag, gezien de te verwachten lage dichtheid van dergelijke sporen in de periferie van een bewoningsterrein en de geringe omvang de sleuven, niet verwonderlijk heten. Het betekent echter niet dat archeologische sporen hier niet aanwezig zijn. Bij eventuele toekomstige bodemversturende ingrepen in dit terrein, die dieper gaan dan 80 cm beneden maaiveld, is archeologisch vervolgonderzoek dan ook zeer aanbevolen.

Literatuur

- ♦ H.J.A. Berendsen, *De genese van het landschap in het zuiden van de provincie Utrecht*. (Utrecht 1982)

- ♦ R. Steenbeek, *Fosfaatkartering in Houten-Zuid, intern verslag ROB* (Amersfoort 1983)
- ♦ W.K. Vos & H.M. van der Velde, *Archeologie in de gemeente Houten*, ADC-info 3e kwartaal (Bunschoten 2001)

HOUTEN

Waijensedijk

E.E.A. VAN DER KUIJL, A. BUESINK,

A.A.G. EMAUS, J. HUIZER

Wegens de geplande uitbreiding van een aangrenzend kassengebied heeft SyntheGra Archeologie voor opdrachtgever GLTO Bedrijfsadvies bv te Wageningen een inventariserend onderzoek uitgevoerd. Het gebied heeft een hoge archeologische verwachting, omdat het gelegen is op een stroomgordel. In 1828 was het nog groten-deels bouwland. Sindsdien is het een boomgaard geworden. Van oudere bewoning of bebouwing is niets bekend.

Het onderzoek is uitgevoerd in twee fasen, op 13 en 14 mei 2004. Er zijn 18 boringen uitgevoerd met de edelmanboor en met de gutsboor. Archeologische ondateerbare indicatoren (bot, slak) zijn *in situ* aangetroffen in 2 boringen op 90 cm diepte onder maaiveld. Een karterend onderzoek is uitgevoerd op 10 september 2004. Wij constateerden een subrecente verstoring van maximaal 60 cm diepte. Ter plaatse blijkt de bovengrond licht afgekleid en vervolgens weer opgehoogd te zijn met vuile grond van onbekende herkomst. Op de diepte van 90 cm onder maaiveld is geen bewoningslaag of andere archeologische indicator aangetroffen. SyntheGra heeft geen verder onderzoek aanbevolen.

Literatuur

- ♦ A. Buesink, *Inventariserend veldonderzoek 1 en 2, Waijensedijk te Houten* (Dordrecht 2004)

HOUTEN

diverse meldingen

A. VAN ROOIJEN EN J. KLUIT

J. Stakenborg vond in augustus 2004 op een akker met de detector een zilveren Romeinse ogenfibula uit de 1ste eeuw, met een militair karakter. Hij vond geen aardewerk uit de Romeinse tijd en evenmin botfragmenten. Op deze akker deed hij hiervoor alleen vondsten uit de 17de en 18de eeuw.

B. Elberse verzamelde op een akker op het oog veel, deels sterk geërodeerde, Romeinse scherven. Het gaat vooral om draaischijf-aardewerk, waaronder ook gevefde waar. Daarnaast vond hij een fibulanaald. De vindplaats is al vanaf 1988 bij hem bekend. De vondsten zijn gelijkmatig over de vindplaats verspreid. Hij verzamelde de vondsten op verzoek van het meldpunt.

B. Elberse vond in december 2004 in bouwputten aan de Houtense Wetering, geglazuurde aardewerkscherven bij puinresten en in grote ondiepe brandplekken. Daarbij vond hij ook sporen van onder meer U-vormige greppels. Uit één van vier grote ondiepe brandplekken dichtbij de Wetering kwam een vleesvork. De parallelle greppels, waarschijnlijk oude erfscheidingen, liggen ca 11 m uit elkaar, zijn ca 1,6 m breed en staan haaks op de Houtense Wetering. De sporen zijn deels onder de huizen behouden.

De archeologische werkgroep Leen de Keijzer deed in oktober 2004 een booronderzoek bij Schalkwijk aan de Zuwendijk. Ze vermoedt hier een (vroeg-) middeleeuws terp onder een woonhuis. Bij een tuinit-

breiding, aanleg van een paddenpoel en slootreconstructie is een groot deel van de vindplaats verdwenen. De vondsten van het booronderzoek zijn beschreven op vondstenlijsten.

De archeologische werkgroep Leen de Keijzer onderzocht in oktober 2005 bij kasteel Heemstede een gebied, waar na de sloop van een oude schuur een uitbouw van ca 100 m² gepland is. De uitbouw komt tegen de boerderij uit ca 1650. Na een negatief selectiebe-sluit van de provincie gaf de ROB hiervoor toestemming. De bodem bleek meer dan 1 m diep te zijn omgewoeld. In de losse grond ontbraken vondsten ouder dan de 17de eeuw. Nabij het onderzoeksgebied groef de werkgroep na enkele boringen en prikstokacties een proefputje. Ze wilde daarmee de plaats, diepte en conservering bepalen van eventuele funderingsresten van de verdwenen oranje-rie van het kasteel. Op ca 1,25 m diepte werden intacte funderingsresten gevonden.

5 B. Elberse schonk op verzoek van het meldpunt een nagenoeg intacte houten kom uit vermoedelijk de IJzertijd aan de provincie. Deze kwam tevoorschijn bij onderzoek in 2001 van een ontgrond gebied aan de Hoonwetering in Houten. De kom lag tegen een bekapte houten paal in veengrond. Erin en erbij lagen schilfers IJzertijdaardewerk, bovenop de kom en eronder lagen bekapte takken. Het voorwerp is nog in uitstekende conditie, omdat hij het onder water bewaarde. Na vakkundige conservering van het bedrijf Archeoplan zal het via het provinciaal depot voor expositie en onderzoek beschikbaar zijn. Een monster voor C14-datering zal uiteindelijk uitwijzen hoe oud dit bijzondere voorwerp precies is.

B. Elberse vond in maart 2005 op een nog niet eerder belopen akker aan de Lange Weg Romeins materiaal, waaronder een amfoor-punt, kruikranden, bandoren, rand- en bodemscherven. Ongeveer een kwart van het aardewerk is handgevormd, de rest bestaat uit wit/geel gedraaid importaardewerk.

H. Stokmans vond in september 2005 op een akker aan de Hoge Wierde bij Schalkwijk op het oog veel en grote fragmenten handgevormd inheems en Romeins aardewerk. Met de detector vond hij fragmenten van diverse soorten *fibulae*, waaronder knik-, draad-, knie-, ogen- en schijffibulae. Verder vond hij nog een fragment van verbrande Arretijnse *terra sigillata*, een dakpanfragment, een gladde grote kiezel, tegulae, versierde *terra sigillata*, een baardtang, een fragment van zwaardschedebeslag, een fragment van een zwaardriemhouder en twee andere beslagfragmenten.

D. van de Pol zag in november 2005 op een akker bij Schalkwijk veel fragmenten en grote stukken Romeins aardewerk. Met de metaaldetector verzamelde hij een *dupondius* van Commodus, twee draadfibula-fragmenten en een hengel (?). Verder werden op deze akker ook door anderen diverse vondsten gedaan waaronder een fragment van een *tubulus*, een benen speelschijfje, een spinsteen, een wetsteen met visgraatmotief, *terra sigillata*, inheems aardewerk en een dakpanfragment.

De archeologische werkgroep Leen de Keijzer onderzocht in mei 2005 een te bebouwen perceel bij het sociaal-cultureel centrum De Grund. Dit op verzoek van de gemeente, na een negatief selectieadvies

5

*De houten kom uit de
Hoomwetering in Houten*

6

Een wetsteen uit Schalkwijk

van de provincie. Het terrein is deel van een archeologisch waardevol gebied en was vroeger boomgaard. Bij de bouw van De Grund in 1979 vond geen archeologisch onderzoek plaats.

De werkgroep groef drie sleuven tot ca 1,2 m onder maaiveld op de gevellijn van de toekomstige aanbouw. Ze gaven zicht op een vlak van ongeveer 1,2x2,9 m. In de eerste sleuf, 6,5 m lang, zaten fosfaatsporen en een, naar vermoed, recente greppel. Door de tweede en derde sleuf liep een ca 0,6 m brede greppel, waarin op aanlegdiepte middeleeuws aardewerk kwam. Bij het doorspitten troffen ze op de greppelbodem ongeveer 1,35 m onder maaiveld een paardenschedel aan met enkele halswervels. Ongeveer 1,5 m verderop vond de werkgroep op gelijke diepte losse botten, mogelijk ook van paard, met snijsporen.

B. Elberse zag in september 2005 bij het ontgronden van een uiterwaard bij Tull en 't Waal een deel van een ca 10 m lange, rommelige schoeiing van enkele parallel lopende palenrijen over een breedte van ca 6 m. De palen waren afwisselend van hard eiken en zacht hout. Een enkele eiken paal was 20x20 cm breed. Eén eiken paal (12x18 cm) was 1,1 m lang en had twee rechte doorboringen, waarschijnlijk voor toognagels. Begeleidende scherven ontbreken, zodat meer dan een globale datering niet mogelijk is. Het belang van de vondst is niet te bepalen. De schoeiingen lijken langere tijd gebruikt te zijn, als we de banen als reparatie of verstevigingsfasen zien. Ze liggen ten opzichte van de Lek iets schuin op de stroomdraad op een scheiding van veen/klei en zand en zijn afgedekt met een ogenschijnlijk ongeroerde kleilaag.

LEERSUM

Darthuizerkapel

A. VAN ROOIJEN

H. van het Loo meldde, dat de commissie van de Darthuizer Kapel van plan was de funderingen van deze kapel te (laten) localiseren. Hij organiseerde op advies van het meldpunt prospectieonderzoek met de prikstok. Tot 0,7 m onder maaiveld vonden daarbij geen duidelijke funderingsporen. Als vervolgonderzoek liet de commissie beelden met de grondradar maken. De resultaten daarvan zijn nog niet bekend. In het boek van C. Dekker over het Kromme Rijngebied staat een schets van de kapel. De commissie vermoedt, dat de lengteas van de kapel oost-west geïntendeerd is. Het CMA plaatst de kapel ca 25 m westelijker. Het CMA meldt dat het niet zeker is of nog resten ervan aanwezig zijn en dat de kapel mogelijk uit de Late Middeleeuwen stamt. Verder staat in het CMA dat de kapel mogelijk verband houdt met het versterkte huis 'Oud-Broekhuizen' en dat de plek nader onderzocht moet worden.

LEERSUM

Kerkweg/Bijenlaan

C.R.C. SCHAMP

Op 1 februari 2005 heeft RAAP Archeologisch Adviesbureau in opdracht van Woningbouwstichting Leersum een archeologisch vooronderzoek (karterend booronderzoek) uitgevoerd in verband met de voorgenomen bouw van zes appartementen in Leersum. Op grond van de resultaten van het bureauonderzoek gold bij aanvang van het veldonderzoek voor het plangebied

een middelmatige archeologische verwachting voor vindplaatsen vanaf het Laat Paleolithicum. Het plangebied ligt net op de flank van de gordeldekzandwieling. Tijdens het booronderzoek is een scherp handgevoemd aardewerk aangetroffen op 0,5 m beneden het maaiveld. Deze scherp dateert uit de IJzertijd-Romeinse tijd. De laag waarin deze scherp is aangetroffen, lijkt een opgebracht pakket te zijn waarvan de herkomst niet met zekerheid is vast te stellen. Het veldonderzoek heeft geen aanwijzingen opgeleverd voor de aanwezigheid van vondstrijke nederzettingen. Omdat de bodem in het plangebied verstoord leek te zijn, werden geen belangrijke archeologische vondsten en/of sporen verwacht.

Op grond van het ontbreken van aanwijzingen voor de aanwezigheid van waardevolle archeologische resten werd ten aanzien van het plangebied geen vervolgonderzoek aanbevolen. De voorgenoemde bodemingrepen konden zonder beperkingen worden uitgevoerd.

Literatuur

♦ I.R.P.M. Briels, *Plangebied Kerkweg/Bijenlaan, gemeente Leersum; archeologisch vooronderzoek: een karterend booronderzoek*, RAAP-notitie 1019 (Amsterdam 2005)

straatweg en de Scherpenzeelse-weg in de gemeente Leersum. Dit in verband met een gewijzigde bestemming van het gebied waar de huidige bebouwing gesloopt zal worden ten behoeve van woningen. Het plangebied ligt volgens de IKAW-kaart in een gebied met een hoge verwachting op archeologische vondsten. Het plangebied ligt op fluvioglaciaal zand met een dun dekzanddek op de voet van de stuwwallen. Waarschijnlijk heeft het deel uitgemaakt van de uitlopers van de esdekken ten zuiden van de Rijksweg. Mede hierdoor is het een uitstekende locatie voor bewoning, agrarische activiteiten en uitwisseling van goederen vanaf de Vroege Prehistorie tot heden. De bodem in het plangebied is echter tot op grote diepte verstoord. Tevens zijn er in het plangebied geen archeologische of cultuurhistorische waarden aangetroffen en ontbreken in de boringen aanwijzingen voor de aanwezigheid van mensen gedurende de Prehistorie of de Middeleeuwen. Hierop is daarom geen nader archeologisch onderzoek geadviseerd.

Literatuur

♦ M. Diepenveen-Jansen en R. Schrijvers, *Kruising Rijksweg-Scherpenzeelseweg, gemeente Leersum. Een inventariserend veldonderzoek met boringen*. (Amersfoort 2005) (Vestigia-rapport V240)

LEERSUM

Kruising Rijksweg-Scherpenzeelseweg

M. DIEPENVEEN-JANSEN

In opdracht van Schipper Bosch ontwikkeling heeft Vestigia bv Archeologie en cultuurhistorie een inventariserend veldonderzoek met boringen uitgevoerd op een bouwlocatie nabij de kruising van de Rijksweg

LEERSUM

Rijksweg 80

M. DIEPENVEEN-JANSEN

In opdracht van J.G. Zinnmers heeft Vestigia bv Archeologie en cultuurhistorie een inventariserend veldonderzoek met boringen uitgevoerd op het terrein van wijnhandel King William in Leersum voor de bouw

van een woning. Het plangebied ligt volgens de AMK-kaart in een monument en is een terrein met hoge archeologische waarde. Het monument omvat de oude kern van Leersum aan weerszijden van de Rijksstraatweg. Tijdens het onderzoek is gebleken dat het terrein vergraven is. Daarnaast zijn er in het plangebied geen archeologische of cultuurhistorische waarden aangetroffen en ontbreken in de boringen aanwijzingen voor de aanwezigheid van mensen gedurende de Prehistorie of de Middeleeuwen. Derhalve is geen nader archeologisch onderzoek geadviseerd.

Literatuur

♦ M. Diepenveen-Jansen en R. Schrijvers, 2005: *Wijnhandel King William, Rijksstraatweg 80 te Leersum, gemeente Utrechtse heuvelrug. Een inventariserend veldonderzoek met boringen.*, (Amersfoort 2005)

LEERSUM

Rijksstraatweg/Maarsbergseweg

E. NORDE EN J. VAN DER ROEST

In opdracht van Bouwfonds MAB Ontwikkeling heeft Grontmij oktober 2005 een inventariserend veldonderzoek door middel van boringen uitgevoerd op het terrein van voormalig restaurant De Donderberg. De onderzoekslocatie is gelegen op smeltwaterafzettingen aan de voet van de Utrechtse Heuvelrug. Gezien de reële kans op het aantreffen van archeologische waarden is een beperkt veldonderzoek uitgevoerd. Dergelijke flanken staan bekend vanwege de mogelijke aanwezigheid van nederzettingen en grafheuvels (datering Bronstijd)

Bij de boringen zijn echter geen archeologische indicatoren of mogelijke cultuurlagen

aangetroffen. Gezien het feit dat de kans om bepaalde archeologische culturen/resten op te boren klein is, en de nog steeds aanwezige kans op het voorkomen van archeologische waarden, is geadviseerd een proefsleuf aan te leggen ter hoogte van een gepland gebouwtje. Het bodemprofiel is hier ter plekke onverstoord.

LEERSUM

Rijksstraatweg 136

C.R.C. SCHAMP EN Y. HENK

In opdracht van Steenwijk Beheer B.V. heeft RAAP Archeologisch Adviesbureau in september 2005 een bureau- en inventariserend veldonderzoek uitgevoerd in verband met voorgenomen bodemingrepen in Leersum.

Voorafgaand aan het veldonderzoek gold voor het plangebied een middelmatige of hoge archeologische verwachting voor vindplaatsen vanaf de Steentijd (Paleolithicum). In het bijzonder kunnen nederzittingsresten uit de Vroege Middeleeuwen voorkomen behorende bij het 100 m oostelijker gelegen grafveld. Omdat de westelijke grens van het grafveld in kaart is gebracht, worden in het plangebied geen resten van het grafveld verwacht.

Tijdens het veldonderzoek werd duidelijk dat de bodem ter hoogte van de voormalige bebouwing waarschijnlijk zwaar verstoord is (waarschijnlijk dieper dan 1,0 m onder het maaiveld. Dit betrof ca 20% van het plangebied. In het overige deel was sprake van een relatief intacte bodemopbouw, bestaande uit resten van een plaggendeek met daaronder zandige sandrafzettingen met het restant van een B-horizont.

Tijdens het veldonderzoek zijn geen aanwijzingen gevonden voor vindplaatsen in het plangebied. Dit betekent dat geen (delen van) vondstrijke vindplaatsen aanwezig zijn in het plangebied. Hoewel niet kon worden uitgesloten dat nog wel (delen van) waardevolle, vondstarme vindplaatsen aanwezig zijn, kon de kans hierop als laag worden ingeschat. In de eerste plaats vanwege de zeer geringe omvang van het plangebied en in de tweede plaats omdat het es-complex (waarvan het plangebied deel heeft uitgemaakt) in de 20ste eeuw door bebouwing vrijwel geheel verstoord is. Derhalve werden geen aanbevelingen voor vervolgonderzoek gedaan.

Literatuur

♦ Y.E.M. Henk en I.R.P.M. Briels, *Rijksstraatweg 136, gemeente Leersum; archeologisch vooronderzoek: een bureau- en inventariserend veldonderzoek*, RAAP-notitie 1338 (Amsterdam 2005)

LEUSDEN

Tabaksteeg

F.SNIEDER

In het gebied de Tabaksteeg (Leusden-Zuid), waar de gemeente Leusden een woonwijk ontwikkelt, vond een inventariserend onderzoek door middel van proefsleuven plaats, uitgevoerd door de sectie archeologie van de gemeente Amersfoort.

Het gebied wordt omsloten door de Maanweg in het noorden, de Ponlijn in het oosten, de Grift in het westen en de Tabaksteeg in het zuiden. In de proefsleuven zijn geen oudere sporen dan uit de 17de eeuw aangetroffen en ook het merendeel van de vondsten was niet ouder. De paalgaten, die uit de 17de en 18de eeuw dateren, behoorden

waarschijnlijk tot schaapskooien en tabakschuren. Deze laatste functie wekt in dit gebied natuurlijk geen verbazing. De straatnaam Tabaksteeg en ook het Benjamin Cohenpad verwijzen naar de tabaksteelt, die hier vanaf de 17de eeuw bloeide.

In recente tijd is het gehele gebied ingrijpend afgetopt en geëgaliseerd. Hierdoor zijn alleen de diepere sporen gedeeltelijk gespaard gebleven. Het gebied is in de 12de eeuw ontgonnen en vanaf die tijd in gebruik geweest als agrarisch land. Voor de ontginningen is het gebied een tijd onbewoonbaar geweest, simpelweg omdat het te nat was. In de Prehistorie kan dit gebied bewoond zijn geweest: het was toen droger. Sporen van bewoning zijn echter niet aangetroffen. Het is mogelijk dat deze verloren zijn gegaan bij werkzaamheden tijdens de ontginningen of latere aftoppingen.

LOENEN

Cronenburg

A.T.E. CRUYSHEER

Detectorspecialist Gérard Buhr deed in maart 2005 een aardige vondst op een bouwterrein in Loenen aan de Vecht. Tegenover het kasteelterrein vond hij een verzwaarde en versierde kolslof. Een kolslof is het onderste deel van een stok, waarmee werd 'gekolfd'. Het speelinstrument valt te vergelijken met een hockeystick of golfclub. De precieze oorsprong van de kolsport is niet geheel bekend.

Een bijzondere en zover bekend de oudste beschrijving gaat over de eerste golfpartij bij het kasteel Kronenburg, op tweede kerstdag 1297. Door middel van een golf-

partij werd de moord op Floris V, graaf van Holland en Zeeland herdacht. De spelers moesten met een bal en een stick vanaf het Reghthuys in zo min mogelijk slagen de keukendeur van het kasteel raken. Deze traditie heeft ongeveer 550 jaar stand gehouden. Bijzonder van de gevonden kolf-slof is niet alleen dat deze is gemaakt van bronsplaat (gemaakt om een houten bin-nenste), maar deze is ook versierd en staan er initialen in: A HM. De laatste twee let-ters zijn als het ware versmolten; de rech-terpoot van de 'H' doet dienst als de linker-poot van de 'M'. In het omhooglopende deel van de kolfslof is nog het restant van de houten steel te zien, inclusief drie gaat-jes waar de spijkertjes door heen gingen om de houten steel te bevestigen. De vondst dateert mogelijk uit eind 18de, begin 19de eeuw. Uitgaande van deze date-ring, valt de vondst binnen de gebruikte traditie van 550 jaar waarin de moord op graaf Floris V werd herdacht. Het is opmer-kelijk dat op een kleine steenworp afstand van het oorspronkelijke kasteel deze ver-zwaarde kolfslof is gevonden. Wie weet is deze afgebroken in het heetst van de cere-moniële strijd!

LOENEN

Vreeland, Bergseweg 18

A.T.E. CRUYSHEER

Gedurende enkele maanden in de herfst van 2005 is in zowel de Nigtevechtseweg als de Bergseweg te Vreeland een leiding ingegraven. De grond aan de Bergseweg werd op de Vechtdijk geworpen en uitge-spreid, de grond aan de Nigtevechtseweg is afgevoerd naar het bedrijfsterrein van

Greiff te Vreeland. Het grondwerk aan de Bergseweg is enkele weken gevolgd door de auteur. De bodemopbouw in de ca 1,25 m diepe sleuf bestond uit enkele decimeters asfalt en puin, gevolgd door een dikke laag fijne, vette klei. Op sommige plekken werden contextloze stukken zogeheten kloostermoppen aangetroffen.

Opmerkelijk waren de concentraties aarde-werk die werden gevonden op de hogere plekken van de Bergseweg, in het bijzonder bij Groot Kantwijk (Bergseweg 28) en Vredehorst (Bergseweg 18). Hoewel het meeste aardewerk stamde uit de 17de tot 20ste eeuw, dateren enkele stukken steengoed uit de Late Middeleeuwen.

Het vermoeden bij de auteur is sterk dat deze hoogst gelegen plekken in de polder Dorssewaard de locaties zijn waar middel-eeuwse (ontginnings)boerderijen hebben gestaan. De vondst van veel kloostermop-pen (waaronder misbaksels) bij Vredehorst (mondelinge mededeling van de eigenaar Kees Beelaerts van Blokland) en de vondst van een middeleeuwse vuurdomper op het terrein bij Groot Kantwijk zijn hiervoor een extra aanwijzing.

LOENEN

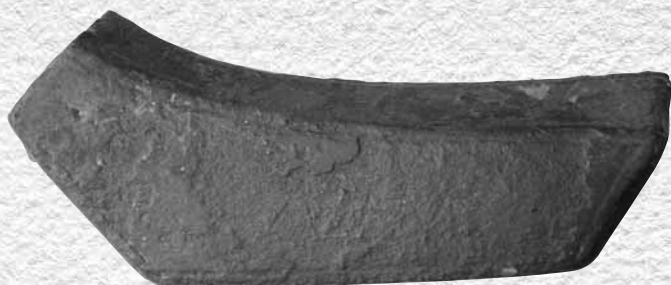
Vreeland, Bergseweg 28

A.T.E. CRUYSHEER

Aan de Bergseweg 28 te Vreeland, in de polder Dorssewaard, is bij aanlegwerk-zaamheden van het nieuw ingerichte land-goed Groot Kantwijk ten behoeve van een polocentrum een curieus voorwerp gevon-den. Dhr. K. Beelaerts van Blokland trof op een bergje uitgegraven grond een zogeheten vuurdomper aan. Het voorwerp dateert

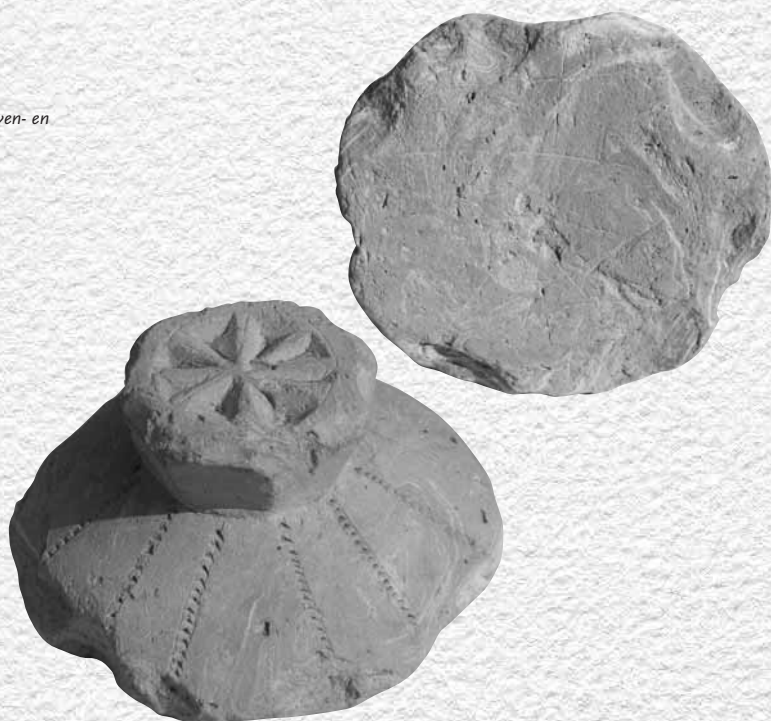
7

*De in Loenen gevonden
kolfslof*

8

*Vuurdomper boven- en
onderzijde*

uit ca 1300 naChr. en werd gebruikt om vuur te doven door het smeulende hout aan te stampen. In die tijd had de haard nog een centrale plaats in het huis en vonken konden zo de slapende bewoners niet meer verrassen. Bijzonder zijn de aan de onderzijde ingekraste lijnen. Dergelijke lijnen schijnen huismerken danwel bezwerings tekens te zijn tegen 'de boze' of 'het kwade'. De vermoedelijk streng (bij)gelovige boerderijbewoners hoopten mogelijk met het aanbrengen van de tekens aan de onderzijde hun doofwerk kracht bij te zetten en zo een uitslaande brand te voorkomen. De vuurdomper, die in eerste instantie veel aan een deksel doet denken, geeft een onvermoed en bijzonder kijkje in het middeleeuwse boerenlandleven. Hoe vaak zal hier -letterlijk- een 'domper op de feestvreugde' zijn gedrukt? Tenzij door toeval verloren, kan men op deze locatie, mogelijk onder het huidige huis (voorheen boerderij), een middeleeuwse voorganger verwachten. Dit is niet geheel onlogisch, aangezien Groot Kantwijk op een van oudsher wat verhoogde plek aan de Vecht in de Dorssewaardse polder ligt. Niet ondenkbaar betreft dit de locatie van een van de ontginningsboerderijen van dezelfde polder.

LOENEN

diverse meldingen

A. VAN ROOIJEN

A. de Reuver, een lokale amateurhistoricus, meldde in april 2005 dat de hem bekende plaats van de in 1871 gesloopte Hollandsche Molen bij voorbereidend grondwerk voor een nieuwbouwproject deels of geheel was vernietigd. Hij zag tijdens een veldbezoek

op een doorwoeld gebied diverse zware constructiebalken, mortel en delen van bakstenen funderingen. Hij legde de situatie op een serie foto's vast. Bij de projectleider van de nieuwbouw was niets bekend over de aanwezigheid van funderingsresten van een molen. Bij het egaliseren van het terrein waren alle obstakels, zoals verharding uit dammen en duikers en ook alle puinresten verwijderd en afgevoerd. Uit historisch bronnenonderzoek bleek dat men op de verstoorde vindplaats in 1659 een achtkantige poldermolen bouwde. De binnenkruier verbouwde men tot buitenkruier na een brand in 1721 of later, in 1823. Een gemaal verving de in 1871 gesloopte molen. De historisch bekende datering van de molen uit het midden van de 17de eeuw lijkt overeen te komen met de afmetingen van enkele door A. de Reuver en het meldpunt op locatie verzamelde bakstenen: 22x10,5x5 cm (oranje/rood); 21x10,5x4,5 cm(rood); 15,5x7/7,5x3/ 3,5 cm (rood/oranje). Het in 2004 opgegraven molenhuis bij de korenmolen in Maarssen lijkt één tot anderhalve eeuw ouder en is gebouwd met iets langere en bredere stenen: 22,5x11/11,5x4. Als vuistregel geldt, hoe groter het volume, hoe ouder de steen, maar in dit geval is het verschil zo miniem (1013 cm³ vs 992 cm³), dat het op toeval kan berusten. Verder werden op de locatie nog enkele losse scherven verzameld, waaronder een majolicascherf en twee oranje geglazuurde scherven, daterend uit de 17de eeuw. De projectleider van het bouwproject R. Hamer stemde bereidwillig in met nader onderzoek van de archeologische AWN-werkgroep Naerdincklant naar mogelijk nog onder de grond bewaarde resten van de molen.

A. de Reuver meldde in april 2005 de vondst van enkele oude grafzerken uit het eind van de 19de eeuw, die als vloer dienden in een schuur aan de Rijksstraatweg. K. Beelaerts van Blokland zorgde voor transport, reiniging en tijdelijke opslag elders. Men overweegt ze te herplaatsen op een grasveld bij de Hervormde Kerk en ze zo te behouden. De grafzerken droegen de namen van ondermeer enkele burgemeesters van Loenen.

LOPIK diverse meldingen

J. KLUIT

A. Woudenberg vond in het voorjaar van 2001 bij heel laag water op een zandplaat in de Lek nabij Salmsteke bij Jaarsveld een stuk gebeeldhouwde Bentheimer zandsteen (78x42x15 cm), versierd met ranken. Het is waarschijnlijk een rechter schouw wand uit eind 16de/begin 17de eeuw en vermoedelijk afkomstig uit puin dat Rijkswaterstaat stort om de oevers van de Lek te verstevigen.

De smalle S-vormige frontale zijde heeft een motief van gestileerde ranken. Dit motief zet zich als een S-vormige band op beide zijanten langs de rand voort. Van de twee uitgespaarde velden, aan elke zijkant één, is het veld aan de rechterzijkant onversierd. Dit doet vermoeden dat die kant dicht in de buurt van een muur zat. Het versierde veld aan de andere zijde toont enkele ranken. De melding werd verzorgd door R. Ooijevaar, die het stuk heeft opgenomen in zijn collectie op de archeologiezolder.

R. Ooijevaar meldde in mei 2005, dat F. de With in oktober 2001 op de plaats van de

voormalige binnengracht van Hofstede te Vliet na het uitbaggeren van een sloot veel aardewerk vond, waaronder een fragment van een pelgrimschoorn. Dit fragment van witbakkend aardewerk met een gelige zoutglazuur komt vermoedelijk uit Langerwehe, Duitsland. Verder werd een gave steengoedkan gevonden. R. Ooijevaar beschreef en determineerde de vondsten.

MAARN Huis te Maarn

A. VAN ROOIJEN

H. van het Loo ontdekte in oktober 2004 op het oog in het bos bij Huis te Maarn op de noordoosthelling van de stuwwal een solitair gelegen, mogelijke grafheuvel. De heuvel is te bereiken via een bospad en lijkt niet bedreigd. De heuvel is een 0,4–0,9 m hoog en heeft een hellingshoek van maximaal 10 graden. Verder heeft hij een doorsnee van 20 m en is begroeid met hoge eik en douglas. Het westelijk deel van de heuvel ziet eruit als een paraboolduin en ligt hoger dan het oostelijk deel.

MAARN Maarsbergen, Woudenbergseweg 3

C.R.C. SCHAMP

In opdracht van Bosbergbeheer B.V. heeft RAAP Archeologisch Adviesbureau op 3 november 2005 een bureau- en inventariserend veldonderzoek uitgevoerd in verband met de geplande bouw- en restauraerwerkzaamheden van en rondom boerderij Tolhuis aan de Woudenbergseweg 3 te Maarsbergen. Doel van dit onderzoek was

eventueel aanwezige archeologische resten op te sporen en, voor zover mogelijk, een eerste indruk te geven van de kwaliteit (gaafheid en conservering), aard, datering, omvang en diepteligging ervan.

In tegenstelling tot hetgeen verwacht werd (hoge archeologische verwachting voor vindplaatsen uit de periode Neolithicum tot en met de Nieuwe tijd) zijn tijdens het veldonderzoek geen aanwijzingen gevonden voor de aanwezigheid van vindplaatsen in het plangebied. De aanzienlijke verstoring en de waargenomen bodemtypes geven ook geen aanleiding een archeologische vindplaats in het plangebied te vermoeden. Derhalve werden geen aanbevelingen voor vervolgonderzoek gedaan.

Literatuur

♦ J.W. de Kort en I.R.P.M. Briels, *Plangebied Woudenbergseweg 3 te Maarsbergen, gemeente Maarn; archeologisch vooronderzoek: een bureau- en inventariserend veldonderzoek*, RAAP-notitie 1388 (Amsterdam 2005)

MAARN

Maarsbergen, Wijstersterrein

C.N. KRUIDHOF

In opdracht van LATEI Projectontwikkeling heeft RAAP Archeologisch Adviesbureau in januari 2005 een bureauonderzoek uitgevoerd in verband met de voorgenomen ontwikkeling van het bedrijventerrein van de familie Wijers in Maarsbergen, gemeente Maarn. Doel van het onderzoek is het vaststellen of in het plangebied (binnen 2,0 m beneden het maaiveld) archeologische resten voorkomen of verwacht kunnen worden, die bedreigd worden door de voorgenomen bodemingrepen.

De ondergrond van het plangebied bestaat uit dekzand. Indien in het plangebied dekzandruggen aanwezig zijn, geldt hiervoor een hoge archeologische verwachting voor sporen vanaf de Steentijd tot en met de Middeleeuwen. Indien in de ondergrond van het plangebied inderdaad esdekken en/of (overstoven) podzolbodems aanwezig zijn, zoals de bodemkaart aangeeft, is naar verwachting sprake van een hoge fysieke kwaliteit van eventueel aanwezige archeologische waarden. Op de dekzanden kunnen zeer verschillende complextypen voorkomen, variërend van kleine jachtkampjes uit de Steentijd met een geringe materiële neerslag tot grotere nederzettingsterreinen uit onder andere de IJzertijd. Gezien de geologische situatie worden eventueel aanwezige archeologische waarden binnen ca 1,5 m beneden het maaiveld verwacht. Voor het plangebied geldt op basis van het bestudeerde historisch kaartmateriaal een lage archeologische verwachting voor archeologische waarden uit de Late Middeleeuwen en Nieuwe tijd.

Op basis van het bureauonderzoek is niet voldoende duidelijk geworden wat de mate van intactheid van de bodem in het plangebied is en ook niet of en waar in het plangebied esdekken en/of podzolbodems aanwezig zijn. In verband hiermee is aanbevolen om een verkennend booronderzoek uit te voeren. Tijdens het verkennend booronderzoek dient onder meer informatie te worden verzameld over de mate van intactheid van de bodem en de aan- of afwezigheid van esdekken en/of (overstoven) podzolbodems. Opgemerkt wordt dat het verkennend booronderzoek niet dient om eventueel aanwezige vindplaatsen in kaart te brengen, maar bedoeld is om de opgestelde

gespecificeerde archeologische verwachting te toetsen en te verfijnen. Op basis van de resultaten van het verkennend booronderzoek wordt besloten of vervolgonderzoek noodzakelijk is en welke methoden hierbij worden ingezet.

Literatuur

♦ C.N. Kruidhof, *Plangebied Wijsterrein te Maarsbergen, gemeente Maarn; archeologisch vooronderzoek: een bureauonderzoek*, RAAP-notitie 1003 (Amsterdam 2005)

MAARSSSEN

Molen De Hoop

A. VAN ROOIJEN

H. Blaauw en H. van Bommel onderzochten samen met het meldpunt in september 2004 de plek van de verdwenen korenmolens 'De Hoop'. De plek was bekend bij deze lokale deskundigen van de Historische Kring Maarssen en lag aan de Vecht in een gebied dat vanwege zware vervuiling gesaneerd werd. Daarbij zouden de resten definitief verloren gaan. Dankzij hulp van de aannemer konden in dit 'jaar van de molen' niet alleen de funderingsresten van de molen, maar ook die van het erbij gelegen molenhuis worden gedocumenteerd. Daarbij werden bij de zuidelijke gevel de resten van een enkele meters lange bakstenen goot aangetroffen. H. Stokmans vond tijdens het onderzoek met de detector in het molenhuis een fragment van een midden 16de-eeuwse bronzen kandelaar. Tot de losse vondsten behoren een koperen 15de-eeuws muntje, een duit uit 1702 en een stukje kinderspeelgoed in de vorm van een tinnen kannetje. De vondsten wijzen op een vroegere datering, dan uit historische bronnen bekend was.

De fundering van het molenhuis is aangelegd op geroerde grond. Mogelijk wijst dat op een oudere, 15de eeuwse bouwphase van het molenhuis. Het is ook mogelijk dat de molen oorspronkelijk op de plaats van het molenhuis stond. De molenfundering ligt namelijk direct op een vlijlaag van zand, aangebracht op ongeroerde klei. Gegeven de zeer vervuilde grond, de stank en de krappe tijd is de geroerde grond onder het molenhuis niet nader onderzocht. Een opvallende vondst in het molenhuis was een runderbot in anatomisch verband onder een tussenmuur.

MAARSSSEN

DSM-Oostwaard

A.J. Tol

In opdracht van Kondor Wessels Projecten BV heeft RAAP Archeologisch Adviesbureau in een inventariserend onderzoek (karterend booronderzoek) en een archeologische begeleiding (opgraving met beperkte vraagstelling) uitgevoerd in het onderzoeksgebied DSM-Oostwaard, afmeting 75x25 m.

De bodem in het onderzoeksgebied bestaat uit zavelige oever- en zandige kronkelwaardafzettingen van de Vecht. Deze rivier, die een zijtak vormde van de Oude Rijn, was actief van het begin van de IJzertijd (ca 800 voor Chr.) tot in elk geval het einde van de Romeinse tijd (ca 350 na Chr.) en mogelijk zelfs tot 1122 na Chr., toen de Kromme Rijn bij Wijk bij Duurstede werd afgedamd. De huidige Vecht, die langs de zuidzijde van het onderzoeksgebied stroomt, moet in geologische zin als restgeul worden geïnterpreteerd.

11

9

10

9

Een bronzen kandelaar

De tinnen kan

10

11

Resultaten archeologisch
vooronderzoek aan de
Oostwaard in Maarssen

In ARCHIS staat direct ten westen van het onderzoeksgebied, ter hoogte van de zandwinningsput, een middeleeuwse vindplaats geregistreerd. Het gaat om aardewerk uit globaal de 8ste-13de eeuw en een onderdeel van een ijzeren zwaard uit de 10de-15de eeuw. De vondsten zijn aangetroffen tijdens de zandwinningswerkzaamheden. Het onderzoeksgebied vormt de zuidwestelijke randzone van een terrein van hoge archeologische waarde met resten van het versterkte huis 'Oostwaard'. Waarschijnlijk betreft het een omgrachte boerderij die in oorsprong dateert uit de 17de eeuw. De resten van het versterkte huis liggen in het noordoostelijke deel van het CMA-terrein (ca 150 m ten noorden van onderhavig onderzoeksgebied). De huidige boerderij is gebouwd op de fundamenten van het versterkte huis, zoals na het afbranden van de vorige boerderij kon worden vastgesteld. In 1990 is tijdens archeologisch onderzoek vastgesteld dat rondom de huidige boerderij resten van de gracht en mogelijk ook muurresten voorkomen. In het zuidelijke deel van het CMA-terrein zijn geen resten aangetroffen.

Tijdens het karterend booronderzoek is een bewoningslaag aangetroffen (op ca 0,3-0,5 m beneden het maaiveld) die zich uitstrekt over vrijwel het gehele onderzoeksgebied, met uitzondering van de zuidelijke randzone. Waarschijnlijk gaat het om resten van de randzone van een middeleeuwse nederzetting, waarvan de kern (ten noordwesten?) buiten het onderzoeksgebied ligt en waarvan een deel vermoedelijk reeds is verstoord tijdens de aanleg van een zandwinningsput ten westen van het onderzoeksgebied. Het is niet waarschijnlijk dat de aan-

getroffen resten verband houden met het versterkte huis Oostwaard uit de 17de eeuw.

Op grond van de resultaten van het inventariserend onderzoek is een archeologische begeleiding uitgevoerd in de vorm van een opgraving met beperkte vraagstelling. De archeologische begeleiding heeft geen antropogene grondsporen opgeleverd. Wel zijn een kronkelwaardgeul met vondsten uit het begin van de Late Middeleeuwen en resten van een oude akkerlaag met materiaal vanaf de 14de eeuw aangetroffen. De vondsten uit de kronkelwaardgeul kunnen, gezien hun datering, geïnterpreteerd worden als zwerfpuil van de middeleeuwse nederzetting die vermoedelijk ten noordwesten van het onderzoeksgebied heeft gelegen. De oude akkerlaag betreft mogelijk een restant van het akkerareaal dat waarschijnlijk rond het versterkte huis Oostwaard heeft gelegen. Het materiaal uit de oude akkerlaag kan geïnterpreteerd worden als afval dat met bemesting in het onderzoeksgebied terecht is gekomen.

Op grond van de resultaten van de archeologische begeleiding is aanbevolen de status 'terrein van hoge archeologische waarde' van het onderzoeksgebied op te heffen. Het opheffen van de status 'terrein van hoge archeologische waarde' is mogelijk omdat hier geen waardevolle archeologische resten zijn aangetoond. Voorgesteld wordt om de nieuwe westelijke begrenzing van het terrein van hoge archeologische waarde direct ten oosten van onderhavig onderzoeksgebied te laten lopen.

Literatuur

- ♦ A.J. Tol, *Onderzoeksgebied Oostwaard, gemeente Maarssen; archeologisch vooronderzoek: een bureau- en inventariserend veldonderzoek* (Amsterdam 2004) RAAP-notitie 892
- ♦ A.J. Tol, *Onderzoeksgebied DSM-Oostwaard, gemeente Maarssen; een archeologische begeleiding* (Amsterdam 2005) RAAP-rapport 1168)

MAARSSSEN Oostwaard

A. VAN ROOIJEN

J. Peek zag in juni 2005 op een ontgrond weidegebied aan de Oostwaard ca 0,6 m onder maaiveld mogelijk een fundering van bakstenen van pakweg 10 x 10 m. Hij heeft geen mogelijk begeleidende vondsten gezien. Bij RAAP-onderzoek in het voorjaar van 2005 is de plek niet ontdekt. De mortelresten op de verzamelde baksteen kunnen goed uit dezelfde tijd als de baksteen dateren. Het gaat dan om 1400-1450. Volgens Peek is de bovenkant van de baksteenfundering weggegraven en is wat resteerde afgedekt. Nader veldonderzoek is wellicht mogelijk.

In slootbagger 280 m verderop vond Peek in de herfst van 2004 een 8 cm lange kruikstop van aardewerk, daterend in de 17de-18de eeuw. Een vergelijkbare kruikstop uit de 14de-15de eeuw bezit het ABC in Utrecht.

12

MONTFOORT Hoogstraat

J. KLUIT

P. Versloot zag op een bouwkaavel aan de Hoogstraat oud bouwpuin. In het profiel van de bouwput zag L. Mijderwijk op ca 2,2

m diepte een brandlaag van ca 0,3 m dik met ondermeer aardewerk uit het begin van de 16de eeuw. Met de detector vond hij ijzeren voorwerpen en lood en op het oog veel afgezaagd botmateriaal van wild, mogelijk hert, vermoedelijk gebruikt voor het maken van knopen. Foto's tonen oude funderingsporen en een kalkput.

Bij de afbraak van het pand op dit perceel zijn ongetwijfeld belangrijke bouwhistorische gegevens vernietigd. Hierop wijzen onder meer de foto's van M. d'Anjou (gemeente Montfoort), welke ook gebruikt zijn bij het precies lokaliseren van de archeologische sporen. Het pand is bekend bij het Monumenten Inventarisatie Project (MIP) als gebouw van regionaal belang. Volgens het MIP dateert het uit het eerste kwart van de 16de eeuw en behoorde het tot 'de grootste huizen van Montfoort'.

NIEUWEGEIN Binnenstad

C.R.C. SCHAMP

In opdracht van de gemeente Nieuwegein heeft RAAP Archeologisch Adviesbureau in november 2004 een bureau- en inventariserend veldonderzoek uitgevoerd in verband met het opstellen van een nieuw bestemmingsplan en voorgenomen nieuwbouw in een deel van de binnenstad van Nieuwegein.

De kans dat in het plangebied nog archeologisch bodemarchief aanwezig was, was gezien de sterke verstoring door bebouwing erg klein. Daarnaast is er in het plangebied tot ca 1,6 á 2,6 m onder het maaiveld onderkelderd en geheid tot ca 13,5 m onder maaiveld.

De aardenwerken kruikstop

Er is booronderzoek uitgevoerd in de zone waarvoor volgens de IKAW een middelhoges kans op het aantreffen van archeologische waarden geldt. In tegenstelling met wat verwacht werd op basis van het bureauonderzoek zijn geen aanwijzingen aangetroffen voor archeologische vindplaatsen in het plangebied. De Wiersch stroomgordel is in het plangebied niet aangetroffen binnen 3,5 m beneden het maaiveld. De voorgenomen bodemingrepen konden zonder plaanpassing worden uitgevoerd.

Literatuur

♦ M.S. Lesparre-De Waal, *Plangebied Binnenstad, gemeente Nieuwegein; archeologisch vooronderzoek: een bureau- en inventariserend veldonderzoek*, RAAP-notitie 936 (Amsterdam 2004)

NIEUWEGEIN

Lekboulevard-Hoogzandveld

C.R.C. SCHAMP EN C.N. KRUIDHOF

In opdracht van de gemeente Nieuwegein heeft RAAP Archeologisch Adviesbureau op 12 april 2005 een karterend booronderzoek uitgevoerd in verband met voorgenomen bouwwerkzaamheden in de gemeente Nieuwegein. Het bureau- en inventariserend veldonderzoek diende te worden uitgevoerd omdat realisatie van de plannen zou kunnen leiden tot aantasting of vernietiging van mogelijk aanwezige archeologische resten. Doel van het onderzoek was het vaststellen van de archeologische verwachting voor de aan het maaiveld gelegen Afzettingen van Tiel en de dieper gelegen stroomgordel van de Benschop. Hierbij waren met name de geologische opbouw en de mate van verstoring van de bodem van belang. Op basis van het bureauonder-

zoek werd in de ondergrond van het plangebied een afwisseling verwacht van Afzettingen van Tiel (onder andere oeverafzettingen), Hollandveen en Afzettingen van Gorkum (onder andere geulafzettingen van de Benschop op ca 5,5 m onder het maaiveld). Als gevolg van de recente verstoring van de bodem tot ca 1,5 m onder het maaiveld zijn aan de oppervlakte geen oeverafzettingen van Tiel aangetroffen. Wel is een afwisseling van komafzettingen van Tiel en Hollandveen aangetroffen. Gezien de mate van verstoring van de bodem geldt een lage archeologische verwachting voor eventuele bewoningssporen uit de Late Middeleeuwen en/of Nieuwe tijd.

In overeenstemming met het bureauonderzoek zijn op ca 4,5 en ca 5,4 m onder het maaiveld stroomgordelafzettingen van de Benschop aangetroffen. Het betreft bedding- en oeverafzettingen. De top van de oeverafzettingen, aangetroffen in drie boringen, is kalkrijk en bevat hout- en rietresten. Er zijn geen verkleuringen waargenomen die duiden op bodemvorming. Op basis van deze gegevens geldt een lage archeologische verwachting voor de stroomgordelafzettingen van de Benschop. Behalve recent baksteenpuin in het verstoorde pakket zijn in geen van de afzettingen archeologische indicatoren aangetroffen. Voor de Afzettingen van Tiel en het Hollandveen werd geen vervolgonderzoek aanbevolen. Op basis van het booronderzoek lijkt sprake te zijn van een lage archeologische verwachting voor de stroomgordelafzettingen van de Benschop. Aangezien dit gebaseerd is op een zeer gering aantal boringen kan worden getracht om, indien dit technisch haalbaar is (gezien de diepe ligging van de afzettingen en de aard van de

bouw- en graafwerkzaamheden), de stroomgordelafzettingen door een (amateur-)archeoloog te laten bestuderen in een profiel.

Literatuur

♦ C.N. Kruidhof, *Plangebied Lekboulevard-Hoogzandveld, gemeente Nieuwegein; archeologisch vooronderzoek: een bureau- en inventariserend veldonderzoek*, RAAP-notitie 1111 (Amsterdam 2005)

OUDEWATER

Hotel Abrona

J. SCHONEVELD & M.J.M. DE WIT

Aan de achterzijde van Hotel Abrona, Broeckerstraat 20 te Oudewater, is een vleugel aangebouwd en zijn parkeerplaatsen aangelegd. De graafwerkzaamheden hiervoor zijn door Archaeological Research & Consultancy (ARC bv) archeologisch begeleid.

Het onderzochte terrein, achter de oude stadsmuur, bestond voornamelijk uit tuinaarde, vermengd met puin. Tijdens de begeleiding werden geen archeologische grondsporen of vondsten aangetroffen. Het onderzochte terrein lijkt altijd deel uit te maken van de achtertuinen van de Broeckerstraat.

Literatuur

♦ J. Schoneveld, *Een archeologische begeleiding (AB) bij Hotel Abrona te Oudewater, gemeente Oudewater (U.)*, ARC-Rapporten 2004-35 (Groningen 2004).

RHENEN

Klein Dikkenberg

C.R.C. SCHAMP EN C.N. KRUIDHOF

In opdracht van Bosberg Beheer BV heeft RAAP Archeologisch Adviesbureau op 1 december 2005 een bureau- en inventariserend veldonderzoek (kartering) uitgevoerd in verband met voorgenomen nieuwbouw in de gemeente Rhenen. Het onderzoek diende te worden uitgevoerd omdat realisatie van de plannen zou kunnen leiden tot aantasting of vernietiging van mogelijk aanwezige archeologische resten. Doel van het onderzoek was het opsporen van deze resten en, indien mogelijk, een eerste indruk geven van de kwaliteit (gaafheid en conservering), aard, datering, omvang en diepteligging ervan.

Voor aanvang van het veldwerk gold een hoge verwachting voor vindplaatsen vanaf de Steentijd. Tijdens het veldwerk is gebleken dat de ondergrond van het plangebied bestaat uit een dunne bouwvoor op pleistocene hellingafspoelingen. Er zijn geen aanwijzingen aangetroffen voor de aanwezigheid van vindplaatsen in het plangebied. Omdat de bodemopbouw relatief gaaf is, valt niet uit te sluiten dat vondstarme of (zeer) kleine nederzettingen of zeer lokale archeologische resten (zoals graven en ver-kavelingsgreppels) aanwezig zijn.

Niettemin werd ten aanzien van het plangebied, gezien de geringe omvang van de geplande bodemingrepen (130 m²), geen vervolgonderzoek aanbevolen.

Literatuur

♦ C.N. Kruidhof, *Plangebied Klein Dikkenberg, gemeente Rhenen; archeologisch vooronderzoek: een bureau-en inventariserend veldonderzoek (kartering)*, RAAP-notitie 1438 (Amsterdam 2005)

RHENEN

Achterberg, Friesesteeg 10

C.R.C. SCHAMP

RAAP Archeologisch Adviesbureau heeft op 16 juni 2005 in opdracht van Eelerwoude een bureauonderzoek en inventariserend veldonderzoek uitgevoerd in verband met de geplande bouwwerkzaamheden in de gemeente Rhenen.

Op grond van het bureauonderzoek gold bij aanvang van het veldonderzoek voor het plangebied een hoge archeologische verwachting voor vindplaatsen uit het Laat Paleolithicum tot en met de Late Middeleeuwen. Tijdens het veldonderzoek is in het hele plangebied een oud-bouwlanddek of esdek aangetroffen. Onder deze laag was relatief intact dekzand aanwezig. De bodem was met name rond de bestaande bebouwing en op het erf tot ca 0,7 m beneden het maaiveld verstoord. Het betrof dan met name verstoringen van het oud-bouwlanddek. Het veldonderzoek heeft geen aanwijzingen opgeleverd voor de aanwezigheid van vondstrijke nederzettingen. Omdat de bodemopbouw relatief gaaf is, viel niet uit te sluiten dat vondstarme nederzettingen of zeer lokale archeologische resten (zoals graven en verkavelingsgreppels) aanwezig zijn. De mogelijk aanwezige archeologische resten zouden kunnen worden bedreigd door de voorgenoemen bodemingrepen, omdat deze resten dicht aan het oppervlak liggen. Op grond hiervan werd aanbevolen de bodemingrepen archeologisch te laten begeleiden.

Literatuur

♦ A.Müller, *Achterberg Friesesteeg 10, gemeente Rhenen; archeologisch vooronderzoek: een bureau- en inventariserend veldonderzoek*, RAAP-notitie 1216 (Amsterdam 2005)

RHENEN

diverse meldingen

A. VAN ROOIJEN EN J. KLUIT

E. van Santen vond in maart 2003 op een akker met de detector een onderdeel van een riembeslag. Het fragment is van brons en dateert uit de Late Middeleeuwen.

J. van der Horst deed op het oog en met de detector in november 2004 tijdens een ontgroning van een akker meer dan 140 vondsten, waaronder uit een spoor resten van twee urnen uit de Brons- of IJzertijd. Verder veel grote fragmenten dik handgevormd aardewerk, waaronder versierd met insteekpatronen en besmeten, een maalsteenfragment en een ijzeren pijlpunt uit de vroege Middeleeuwen. De vondsten zijn door het onderzoeksbureau Archol meegenomen in hun onderzoek dat later op die plek plaatsvond.

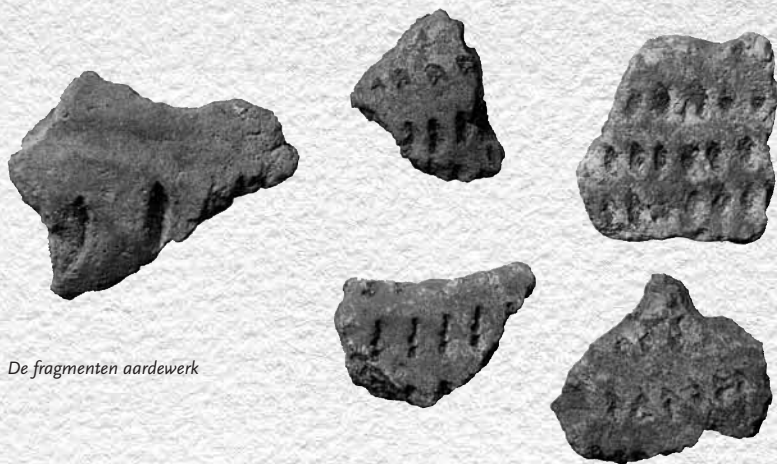
J. van der Horst vond in november 2004 met de detector tijdens een ontgroning van een akker een intacte ijzeren bijl, vermoedelijk Romeins.

Na een negatief selectieadvies van de provincie deed de archeologische werkgroep van Rhenen begin december 2004 waarnemingen en vondsten tijdens de aanleg van een parkeerplaats aan de Buitenomme. Eerder deed E. van Hagen hier vondsten uit de IJzer- en Bronstijd. Van Hagen zag des tijds een langgerekt bodemspoor, dat onder de stadsmuur en de huidige parkeerplaats doorloopt. Het is zijns inziens één van de zeldzame plekken in de binnenstad met een ongestoord bodemprofiel.

H. Smulders meldde in januari 2005, dat

13

14

13

De fragmenten aardewerk

14

De vermoedelijk Romeinse bijl

15

*Een fragment van een hellebaard,
gevonden te Rhenen*

de archeologische laag niet was geraakt, hoewel ca. 30 m² dieper dan 0,3 m verstoord werd. In de noordwesthoek vond de werkgroep funderingssporen van een tegen de stadsmuur aangebouwd schuurtje. Uit verstoorde grond verzamelden ze enkele scherven geglazuurd aardewerk, een musketkogeltje, een niet te determineren muntje en stukjes lei en dakpan.

H. van het Loo inventariseerde met hulp van het meldpunt op de Utrechtse Heuvelrug in de buurt van Rhenen een reeks mogelijke grafheuvels gelegen rond de 16x-coördinaat. Hij beschreef elke heuvel op een inventarisblad, markeerde de ligging ervan op een detailkaart en gaf ze een volgnummer.

In 2005 rondde het meldpunt een inventarisatieproject af, uitgevoerd met J. van der Horst in de periode vanaf 1995. Met instemming van de grondeigenaren Staatsbosbeheer en Utrechts Landschap en van de ROB en provincie deed J. van der Horst vooral in 1995-1996 systematische veldverkenningen in een zestal gebieden op de Utrechtse Heuvelrug. Nauwkeurig en deskundig zocht hij de gebieden meter voor meter af op het oog en met de detector en registreerde de daarbij verzamelde vondsten op 1:5000-kaarten. In de loop van de jaren ontdekte hij achtentwintig vindplaatsen en verzamelde en registreerde hij hier in totaal 402 vondsten uit het Neolithicum tot en met de vroege Middeleeuwen. De vondsten van aardewerk zijn doorgaans klein en sterk gefragmenteerd, die van metaal vaak sterk gecorrodeerd. Ze zijn door of via het meldpunt gedetermineerd. De meeste vondsten zijn door het meldpunt getekend, een aantal zijn gefotogra-

feerd. Tot de opvallende vondsten behoren een fragment van een hellebaard uit de Bronstijd (de Tangh), een fragment van een gepolijste stenen bijl van diabaas met een bijgewerkte snede, een fragment van een bronzen Merovingische schijffibula, een fragment van een gouden *bractaet*, een fragment van een blauwglazen La Tène armband en een vuurstenen dolk met facetafslagen.

Een recent door Archol uitgevoerd onderzoek op Remmerden bevestigt voor tenminste één vindplaats de veronderstelling, dat zich ter plekke hiervan archeologische sporen in de ondergrond bevinden.

J. van der Horst hielp in maart 2005 mee bij het onderzoek van Archol in Remmerden en vond daarbij met de detector een gouden *tremisse* (ø 11 mm) in een wegcunet. De vindplaats ligt aan de rand van de plek, waar hij in 1988 een muntschat vond. Enkele dagen later vond hij in een wegcunet 42 m verderop nog een vroegmiddeleeuwse gouden munt (ø 14 mm). Beide stuurde hij op naar A. Pol van het muntmuseum Utrecht voor determinatie.

P. Gieszen bekeek in maart 2005 met E. van Hagen en R. Mulder na afloop van een Archol-opgraving enkele nog niet volledig onderzochte grondsporen in een huisplattegrond bij Remmerden. Tot de vondsten behoorden delen van potten, scherven, een bronzen pijlpunt, een kooksteen, verbrand bot, een krabber en een slijp/maalsteentje. De bevindingen zijn aan Archol doorgegeven.

J. van der Horst vond eind maart 2005 met de detector in een ontgrond gebied bij Remmerden een ronde bronzen Merovingische schijffibula met kruismotief en sporen van emailinleg (ø 16-18 mm).

DE RONDE VENEN

Mijdrecht, Hoofdweg

C.R.C. SCHAMP

In opdracht van de gemeente De Ronde Venen heeft RAAP Archeologisch Adviesbureau op 15 december 2004 een bureau- en inventariserend veldonderzoek uitgevoerd in verband met de bouw van een sporthal en de aanleg van parkeerplaatsen op het terrein van Korfbalvereniging Atlantis aan de Hoofdweg te Mijdrecht. Op grond van de resultaten van het bureauonderzoek gold bij aanvang van het veldonderzoek voor het noordwesten van het plangebied Hoofdweg in Mijdrecht een hoge archeologische verwachting voor vindplaatsen uit het Midden en Laat Neolithicum, indien hier een kreekkrug in de ondergrond aanwezig zou zijn. Voor de rest van het plangebied gold een lage archeologische verwachting.

Tijdens het booronderzoek is gebleken dat zich in het plangebied onder een laag restveen Calais-wadafzettingen bevinden. Er zijn geen aanwijzingen gevonden voor de aanwezigheid van een kreekkrug binnen het plangebied.

Op grond van het ontbreken van aanwijzingen voor de aanwezigheid van waardevolle archeologische resten werd ten aanzien van het plangebied geen vervolgonderzoek aanbevolen.

Literatuur

♦ K. Leijnse, *Plangebied Hoofdweg in Mijdrecht, gemeente De Ronde Venen, een archeologisch vooronderzoek*, RAAP-notitie 961 (Amsterdam 2004)

DE RONDE VENEN

Mijdrecht, Rietveld

C.R.C. SCHAMP

In opdracht van Groothuis Mekkelenburg Projekten heeft RAAP Archeologisch Adviesbureau in april 2005 een bureauonderzoek met veldtoets uitgevoerd in verband met de voorgenomen sloopwerkzaamheden en nieuwbouw te Mijdrecht (gemeente De Ronde Venen). Op basis van het bureauonderzoek werden in het onbebouwde deel van het plangebied archeologische resten uit de Nieuwe tijd verwacht (vanaf de 17de eeuw) direct onder het oppervlak. In mindere mate werden resten uit de Late Middeleeuwen verwacht in de onverstoorde delen van de top van het veen. Eventuele funderingsresten van de bijgebouwen die staan afgebeeld op de kadastrale minuut uit het begin van de 19de eeuw, zijn waarschijnlijk verstoord bij de bouw van de huidige bijgebouwen (schuren). Indien een Calais-kreekkrug in de bodem aanwezig zou zijn, werd verwacht dat daar archeologische resten uit het Midden- en Laat Neolithicum voorkomen.

Tijdens het booronderzoek is tussen ca 70 cm en 125 cm beneden het maaiveld een veenlaag met archeologische indicatoren aangetroffen. Waarschijnlijk kan deze laag in verband worden gebracht met het antropogene pakket dat is ontstaan sinds de Late Middeleeuwen. Er zijn geen aanwijzingen voor de aanwezigheid van een Calais-kreekkrug aangetroffen. Tevens zijn tijdens het booronderzoek tot gemiddeld 100 cm beneden het maaiveld recente bodemverstoringen aangetroffen. Deze recente verstoringen hebben waarschijnlijk de eventueel aanwezige archeologische resten (grotten-

deels) aangetast. Onder de verstoringen ligt een dunne laag van het antropogene pakket (ontstaan sinds de Middeleeuwen), die niet recentelijk verstoord is. Afgezien van de heiwerkzaamheden zouden de geplande bodemingrepen niet dieper reiken dan de reeds aanwezige verstoringen. Op grond van de resultaten van het bureau-onderzoek en de veldtoets werd ten aanzien van het plangebied geen vervolgonderzoek aanbevolen.

Literatuur

♦ M.S. Jordanov, *Plangebied Rietveld te Mijdrecht, gemeente De Ronde Venen; archeologisch vooronderzoek: een bureauonderzoek met veldtoets*, RAAP-notitie 1114 (Amsterdam 2005)

DE RONDE VENEN

Vinkeveen, Maria Oord

J. RAS

In opdracht van Memid is door SOB Research in 2005 ten behoeve van bouwplannen ter plaatse van het regionaal verpleeg- en zorgcentrum Maria Oord gelegen in het centrum van Vinkeveen een inventariserend veldonderzoek door middel van grondboringen uitgevoerd. Tijdens het onderzoek werden geen belangrijke archeologische waarden aangetroffen.

Literatuur

♦ J. Ras, *Inventariserend Veldonderzoek door middel van grondboringen bouwplan Maria Oord, Vinkeveen* (Heinenoord 2005)

DE RONDE VENEN

Wilnis, Wilnisser Zuwe

L.R. VAN WILGEN

In opdracht van Van Moort & Partners Architecten BV is in 2004 door SOB Research ten behoeve van de realisatie van de plannen voor de nieuwbouw van zes woningen op de Bouwlocatie Wilnis Zuwe te Wilnis (gemeente De Ronde Venen) en de plannen voor de bouw van een nieuwe woning op de Bouwlocatie Dorpsstraat 70 te Wilnis (gemeente De Ronde Venen) een inventariserend veldonderzoek door middel van grondboringen uitgevoerd. Tijdens het onderzoek werden geen archeologische waarden aangetroffen.

Literatuur

♦ L.R. van Wilgen, *Aanvullende Archeologische Inventarisatie Bouwlocatie Wilnis Zuwe en Bouwlocatie Dorpsstraat 70, Wilnis* (Heinenoord 2004)

SOEST

De Lange Duinen

A.J. Tol

In opdracht van Royal Haskoning heeft RAAP Archeologisch Adviesbureau in december 2003 een inventariserend archeologisch onderzoek uitgevoerd in verband met de aanleg van een watertransportleiding tussen de pompstations Soest en Soestduinen in de gemeente Soest. Het onderzoeksgebied betreft het tracédeel dat twee beschermende monumenten doorsnijdt. Van beide monumentterreinen zijn vondsten bekend uit de periode Laat Paleolithicum–Bronstijd. Doel van het onderzoek was vast te stellen of binnen het leidingtracé archeologische resten aanwezig kunnen zijn.

Tijdens het booronderzoek zijn in totaal 30 boringen gezet. Deze hebben geen aanwijzingen voor de aanwezigheid van archeologische resten opgeleverd. Op grond hiervan zijn geen aanbevelingen voor vervolgonderzoek gedaan.

Literatuur

♦ A.J. Tol, *Watertransportleiding Soest-Soestduinen, tracé-deel "De Lange Duinen", gemeente Soest; een inventariserend archeologisch onderzoek*. RAAP-rapport 985 (Amsterdam 2004)

UTRECHT

Mariastraat 8

R. DE KAM

In 2005 is tijdens de verbouwing van een restaurant aan de Mariastraat archeologisch en bouwhistorisch onderzoek uitgevoerd. Tijdens het onderzoek kwam een prachtig haardsteenensemble tevoorschijn uit waarschijnlijk 1597. Het ensemble werd bekroond door een ietwat beschadigde halfronde deksteen met het wapenschild van Maurits van Nassau, vastgehouden door twee leeuwen en vergezeld van de letters GM (graaf Maurits) en het jaartal (1)59(?). De steen kon nog net in de haardsteencatalogus worden opgenomen die de gemeente Utrecht in 2005 heeft uitgegeven.

Literatuur

♦ H. Lagers, *Hertsteen en Cronement. Haardstenen uit de zestiende en zeventiende eeuw* (Utrecht 2005)

UTRECHT

Voorveldselaan

M. VAN DER HEIDEN

Naar aanleiding van de aanbouw van een nieuwe kantine- en kleedkamercomplex voor het sportveld aan de Voorveldselaan heeft er een kort archeologisch onderzoek plaatsgevonden. Bij de bouw zou er geheid gaan worden, waardoor het noodzakelijk was de ondergrond van tevoren op archeologische resten te onderzoeken. Op 25 april 2005 zijn er in dit kader drie proefsleuven getrokken. Wegens een lichte zinkvervuiling op het terrein is er niet, zoals gepland, één grote proefsleuf getrokken, maar zijn drie kleinere putten, verspreid over het terrein, aangelegd.

De Voorveldselaan ligt ten noordoosten van het centrum van Utrecht. In dit gebied komen de uitlopers van de met dekzand overstoven Utrechtse Heuvelrug en het West-Nederlandse veen samen. Op het dekzand kunnen prehistorische resten aangetroffen worden zoals dat eerder gebeurde bij onderzoek bij fort Blauwkapel.

Het maaiveld van het onderzoeksterrein lag rond 1,00 +NAP en de grond daaronder bleek tot op ongeveer 0 NAP in het recente verleden (20ste eeuw) verstoord. De verstoorde grond bestond uit zand, kleibrokken, venige grond met enkele puinbrokken, industrieel wit aardewerk en plastic.

De natuurlijke ondergrond bestond uit dekzand. In put 1 is het zand aangetroffen tussen 0,28- en 0,61-NAP. In put twee, iets meer zuidelijk werd het dekzand gezien rond 0 NAP. Hier was ook nog gedeeltelijk de verkleuring die is ontstaan door bodemvorming waargenomen. De onverstoorde top van het dekzand is echter nergens aan-

16

*Deksteen van het
wapenschild van Maurits
van Nassau*

getroffen. In de derde put lag het dekzand op enkele centimeters onder o NAP.

Over het gehele terrein is het dekzand ten dele afgegraven, zodat het oorspronkelijk reliëf niet meer bepaald kan worden. Meer noordelijk, in de wijk Voordorp is tijdens eerder onderzoek hetzelfde dekzand aangetroffen, maar dan met een laag veen er bovenop. Waarschijnlijk is dat hier ook het geval geweest, maar is dat door de hierboven genoemde afgraving niet meer te achterhalen.

In de putten 2 en 3 was een 5 tot 15 cm dikke laag te zien van bruin licht kleiig en licht humeus zand te zien. Aangezien het dekzand is afgetopt alvorens deze laag erop is gedeponeerd lijkt de conclusie te moeten zijn dat dit een antropogene laag betreft en niet een restant van het eventuele veen.

In put 3 is een verkleuring in het dekzand aangetroffen met een enigszins rechte vorm, welke mogelijk een antropogeen spoor betreft. Door de hoge waterstand is het echter niet mogelijk gebleken deze nader te onderzoeken.

Tijdens het proefonderzoek bleek dat de ondergrond erg verstoord was. Van een eventueel uit te voeren archeologisch onderzoek is dan ook afgezien.

UTRECHT

Leidsche Rijn, Binnenhof-Oost

B. JANSEN

In opdracht van de gemeente Utrecht, afdeling Archeologie, heeft RAAP Archeologisch Adviesbureau een inventariserend archeologisch onderzoek uitgevoerd in plangebied Binnenhof-Oost in de VINEX-locatie Leidsche Rijn. Het onderzoek

bestond uit een bureauonderzoek en een karterend veldonderzoek (booronderzoek en proefsleuven). Doel van het onderzoek was eventueel aanwezige archeologische resten in kaart te brengen.

Op basis van het bureauonderzoek bestond de verwachting dat in het gebied resten van de 'Romeinse Rijn' aanwezig konden zijn. Langs deze grens van het Romeinse Rijk geldt een hoge archeologische verwachting voor militaire vindplaatsen (wachtposten, wegen, aanlegkaden, etc.). Op basis van de ligging op de Oude Rijn stroomgordel geldt voor het plangebied een hoge archeologische verwachting voor vindplaatsen (nederzettingen) vanaf de IJzertijd.

Uit het karterend booronderzoek blijkt dat in het plangebied geen resten van de 'Romeinse Rijn' (meer) aanwezig zijn. Daarnaast blijkt uit de bodemopbouw dat het gehele gebied is afgegraven ten behoeve van de baksteenindustrie. Hierdoor is de bodem minimaal 1,0 m diep verstoord ten opzichte van het oorspronkelijke maaiveld. Op basis hiervan kan geconcludeerd worden dat van eventuele vindplaatsen in het gebied alleen nog de basis van dieper ingegraven grondsporen aanwezig kunnen zijn. Aan het oppervlak en in de bouwvoor zijn in twee zones fragmenten vroeg-middeleeuws aardewerk aangetroffen. Omdat vindplaatsen uit deze periode relatief zeldzaam zijn, is een aanvullend karterend onderzoek in de vorm van zoeksleuven uitgevoerd om te bepalen of binnen deze zones nederzettingssporen aanwezig zijn. Tijdens het zoeksleuvenonderzoek zijn geen archeologische sporen of vondsten aangetroffen. Wel blijkt dat de bodem in de twee zones tot op het beddingzand ver-

stoord is als gevolg van de kleiwinning. Geconcludeerd wordt dat de vondsten die tijdens de eerste fase van het karterend onderzoek in het plangebied zijn aangetroffen, mogelijk afkomstig zijn van volledig verstoorde/vergraven vindplaatsen uit de Vroege Middeleeuwen.

Gezien de mate van verstoring van de bodem in het plangebied wordt geen verder archeologisch onderzoek aanbevolen.

Literatuur

♦ B. Jansen en A.J. Tol, *Plangebied Binnenhof-Oost, gemeente Utrecht; een inventariserend archeologisch onderzoek* (Amsterdam 2004)(RAAP Rapport 1036)

UTRECHT

Leidsche Rijn, Binnenhof-West

B. JANSEN

Het plangebied bestaat uit drie deelgebieden. Van deelgebieden A en B is tijdens het booronderzoek vastgesteld dat in respectievelijk het noordoostelijke deel en het zuidelijke deel het landschap uit de Romeinse nog redelijk intact aanwezig is. In beide deelgebieden zijn echter geen aanwijzingen voor de aanwezigheid van archeologische vindplaatsen aangetroffen. Uit deelgebied A zijn tijdens eerder archeologisch onderzoek enkele fragmenten aardewerk uit de IJzertijd of Romeinse tijd aangetroffen. Dit kan een aanwijzing zijn voor de aanwezigheid van (kleine) vindplaatsen in het deelgebied. Uit deelgebied B zijn geen vondsten bekend.

Deelgebied C betreft een AMK-terrein, waarvan oppervlaktevondsten uit de Late Middeleeuwen bekend zijn. In de boringen in dit deelgebied zijn geen aanwijzingen voor de aanwezigheid van intacte archeolo-

gische resten aangetroffen. Vermoedelijk zijn deze als gevolg van kleiwinning of ander graafwerkzaamheden grotendeels verdwenen.

Literatuur

♦ B. Jansen, *Plangebied Binnenhof-West, Gemeente Utrecht; Archeologisch vooronderzoek: een bureauonderzoek en inventariserend veldonderzoek*. RAAP-Notitie 1147 (Amsterdam 2004)

UTRECHT

Leidsche Rijn

A. VAN ROOIJEN

J. Zwart zag in juni 2004 op een ontgrond terrein in Leidsche Rijn veel aardewerk. De plek ligt op een steenworp afstand van de plaats, waar eerder de archeologische werkgroep Oude Rijn en de archeologische dienst van de gemeente Utrecht sporen van een middeleeuwse en postmiddeleeuwse nederzetting onderzochten (zie *Archeologische Kroniek Provincie Utrecht 2000-2001* p. 212-215). Hij deed met de detector vooral vondsten in diepe slootsporen, zoals een 15de-eeuwse riemtong en een 15de-eeuws lakzegelstempel. Tot het vondstmateriaal behoorde verder nog een tinnen kan van 15 cm hoog, drie tinnen lepels, een ijzeren bijl, een klompje van negen duiten uit de 17de eeuw en drie kledinghaakjes, ook 17de-eeuws. Daarnaast zag hij nog puin en een muurtje van kloostermoppen.

Ook B. Elberse bezocht dit terrein en zag daarbij puinsporen, funderingsresten en het spoor van een gracht. Het deed hem denken aan de plaats van een oude hofstede. Hij zag golfbrandbodems van steengoed-kannen alsmede bruin geglazuurd aardewerk en dateerde de sporen op basis hier-

van in de 14de eeuw. Hij verzamelde geen vondsten. In oktober 2004 startte de archeologische dienst van de gemeente naar aanleiding van deze melding een onderzoek.

VEENENDAAL

Dragonderweg

A. VAN ROOIJEN

E. van Santen vond in september 2002 met de detector op een akker langs de Dragonderweg een ruitvormige, merovingische *fibula* van brons. De vindplaats is bijzonder, omdat in Veenendaal vondsten uit deze periode onbekend zijn.

17

VIANEN

Molenstraat 5-7

J. KLUIT

R. Hoogveld ontdekte in de zomer van 2001 onder plavuizen een deels volgestorte put bij het uitgraven van een kelder tegen de binnenzijde van de vroegere stadsmuur aan de Molenstraat 5-7. Hij vond hierin een vogelbotje, een stuk kaak, mosselen en een nagenoeg complete, geel geglaazuurde aardewerken kan. Verder delen van een geglaazuurde grape, een oorpotje, een beker, fragmenten van een steengoed kan en bakje en een roemer met noppen. Ook vond hij metaaldelen, waaronder een mesfragment. De waterput ligt deels onder een nog bestaande spaarboog van de stadsmuur en is behouden. Elders in het pand vond hij fragmenten van pijpen, botjes, aardewerk en een spinklosje van steengoed. Archiefonderzoek heeft aangetoond dat de historie van deze bewoningsplaats lastig te achter-

halen zal zijn. Dat lijkt ook het geval voor de rest van de bebouwing aan de Molenstraat. Volgens J. Ruijter blijkt dit al uit de minuutplan van 1822.

Uit de tijd rond 1900 dateerde een opmerkelijke polygrome muurschildering boven de schouw die in zeer slechte staat verkeerde. Centraal staat in een kader een zeilschip met gebolde zeilen op volle zee. Daarboven staan de wapens van de zeven provincieën. Bovenin de voorstelling is in een medaillon een leeuw afgebeeld met daaromheen de tekst "eendracht maakt macht". Bij de verbouwing tot woonhuis is deze muurschildering verloren gegaan.

VIANEN

Hagestein, Achterweg 53

D.E.A. SCHILTMANS

In opdracht van de heer J.W. Fierens heeft RAAP Archeologisch Adviesbureau in december 2005 een bureau- en inventariserend veldonderzoek uitgevoerd in verband met de geplande nieuwbouw van een berging inclusief kelder aan de Achterweg 53 te Hagestein, gemeente Vianen. Het plangebied (ca 380 m²) ligt binnen de bebouwde kom van Hagestein, op de hoek van de Achterweg en de Stuwstraat. De omvang van de nieuw te bouwen berging bedraagt ca 48 m². Doel van het archeologisch vooronderzoek was eventueel aanwezige archeologische resten op te sporen en, voorzover mogelijk, een eerste indruk te geven van de kwaliteit (gaafheid en conservering), aard, datering, omvang en diepteligging ervan. Uit ARCHIS blijkt dat het plangebied grotendeels binnen de grenzen van een terrein van hoge archeologische waarde ligt. Het

17

*De fibula gevonden aan de
Dragonderweg in
Veenendaal*

18

Een manskop uit Hagestein

betreft de restanten van kasteel Hagestein en de allervroegste stadsvorming van Hagestein. Uit historische bronnen blijkt dat het kasteel in ieder geval in de 16de eeuw gedateerd kan worden. Op basis van een luchtfoto is de begrenzing van het terrein in 2004 aangepast. Binnen het plangebied bestaan geen aanwijzingen voor de aanwezigheid van historische bebouwing van betekenis. Op basis van de kadastrale minuut uit 1822 is het wel mogelijk de ligging van de binnenste en buitenste gracht van kasteelterrein van Hagestein in het plangebied te bepalen. Tijdens het veldonderzoek zijn in drie van de vier boringen daadwerkelijk aanwijzingen aangetroffen voor de aanwezigheid van beide grachten in het plangebied. Gezien de waargenomen archeologische indicatoren (onder meer steenkool) lijkt de grachtvulling echter niet ouder te zijn dan de Nieuwe tijd (vanaf 1850 na Chr.). Er zijn geen aanwijzingen aangetroffen voor de aanwezigheid van andere structuren en/of oudere archeologische vindplaatsen. Op grond van de aangetroffen grachtvulling en de omvang van de voorgenomen bodemingrepen zal er naar verwachting als gevolg van de geplande werkzaamheden dan ook geen verstoring van archeologische waarden optreden.

Literatuur

♦ D.E.A. Schiltmans, *Plangebied Achterweg 53 te Hagestein, gemeente Vianen; archeologisch vooronderzoek: een bureau- en inventariserend veldonderzoek*, RAAP-notitie 1461 (Amsterdam 2005)

VIANEN

Hagestein, Rijersteinseweg

J. KLUIT

De familie de With vond eind 1979 in de tuin tijdens bouwwerkzaamheden voor een garage en woninguitbreiding ten zuidoosten van hun huis aan de Rijersteinseweg te Hagestein, een ca. 5 m lange fundering van felrode platte baksteen met vijf versnijdningen. Verder vond men ten noordoosten van het huis vlakbij een moderne put een diepe oude waterput met een doorsnede van ca 0,6 m. De oude put is ongestoord in de grond bewaard gebleven. De familie de With deed diverse vondsten. Zoals het onderste derde deel van een zandstenen halfzuil (1575-1630) met besnorde krijgshaf-tige manskop, onderdeel van een maniëristische schouwwang uit een (zeer) rijke woning. De manskop lijkt sterk op het portret dat F. Bol schilderde van M.A. de Ruijter (1607-1676). De halfzuil is 33 cm hoog en heeft een doorsnede van 18 cm, de basis is aanwezig. Deze maniëristische schouw-wangen komen voor van ca 1575 tot ca 1630. Verdere vondsten waren een zandstenen kogel, doorsnede 15 cm, diverse pijpenkopjes, glasfragmenten van een wijnfles en een kraagflesje, twee koperen muntjes, een bronzen (schoen?) gesp en andere metaal-vondsten. De negen pijpenkoppen dateren uit 1650-1800. Vier komen uit Gouda (1650-1670; 2x 1730-1750; 1760-1780), twee uit Gorinchem (1774-1792; 1780-1800). Eén van de pijpenkoppen droeg het merk van de VOC, op één was een vioolspeler afgebeeld en één had een molen als afbeelding. Ook is één van de munten goed leesbaar en dateerbaar. Hij is geslagen in Overijssel (1763). Er staat aan een zijde een spreuk op:

‘vigilate et orate’, hetgeen ‘waakt en bidt’ betekent. Al met al zou de conclusie kunnen luiden dat op deze plaats twee eeuwen lang bewoningsactiviteiten plaatsvonden. De locatie van de vondsten ligt op een steenworp afstand van de recreatieplas Everstein, waar vroeger kasteel Rijerstein heeft gestaan. De vondsten zouden hier verband mee kunnen houden. Helaas is er weinig bekend over dit kasteel. Huis Rijerstein staat afgebeeld op het verzamelplan van Hagestein uit 1822. Daaruit valt op te maken dat Huis Rijerstein ongeveer 400 m ten westen van de vondstlocatie moet hebben gelegen.

WOERDEN

A12, Gouwe

C.R.C. SCHAMP

In opdracht van Rijkswaterstaat Directie Zuid-Holland heeft RAAP Archeologisch Adviesbureau op 6 augustus 2004 een inventariserend archeologisch onderzoek uitgevoerd in verband de verbreding van een watergang in de middenberm van de A12 bij km 41.55-km 41.70 ten behoeve van extra waterberging.

Op grond van de inventarisatie van archeologische, historische, bodemkundige en geologische gegevens gold bij aanvang van het veldonderzoek voor het plangebied een hoge archeologische verwachting voor vindplaatsen uit de IJzertijd tot en met de Nieuwe tijd. Het kan dan gaan om kleine nederzettingsterreinen en andere typen vindplaatsen, zoals graven, verkavelingspatronen en andere zeer lokale archeologische resten. Gezien de geologische situatie bevinden eventuele archeologische resten

zich waarschijnlijk binnen 2,0 m beneden het maaiveld op de afzettingen van de crevassegeul.

Gezien de ligging van het plangebied in het tracé van de A12 is het mogelijk dat de bodem in het plangebied is vergraven waardoor eventueel aanwezige archeologische resten inmiddels verstoord zijn.

Het veldonderzoek heeft echter geen eenduidige archeologische resten opgeleverd. De bodem in het plangebied is plaatselijk ernstig verstoord. In het westen van het plangebied zijn crevasseafzettingen aangetroffen. Deze zijn echter tot ca 1,8 m beneden het maaiveld verstoord. In de andere boringen zijn komafzettingen aangetroffen. Waarschijnlijk ligt de crevassegeul noordelijker of zuidelijker dan staat aangegeven op de IKAW.

Op grond van het ontbreken van aanwijzingen voor de aanwezigheid van eenduidige archeologische resten is ten aanzien van het plangebied geen vervolgonderzoek aanbevolen.

Literatuur

- ♦ J.W. de Kort, *Plangebied Plusstrook A12 Woerden-Gouwe, gemeente Woerden; een inventariserend archeologisch onderzoek*. RAAP-notitie 808 (Amsterdam 2004)

WOERDEN

Geestdorp

C.R.C. SCHAMP

In opdracht van de gemeente Woerden heeft RAAP Archeologisch Adviesbureau op 8 november 2004 een archeologisch vooronderzoek (een bureau- en inventariserend veldonderzoek) uitgevoerd in verband met de uitbreiding van begraafplaats Rijnhof in de gemeente Woerden. Op grond

van de resultaten van het bureauonderzoek gold bij aanvang van het veldonderzoek voor het plangebied Geestdorp (gemeente Woerden) een hoge archeologische verwachting voor vindplaatsen uit de IJzertijd, de Romeinse tijd en de Middeleeuwen en werden oever- op beddingafzettingen verwacht. Tijdens het veldwerk bleek uit de bodemopbouw dat archeologische resten alleen verwacht konden worden in de top van de oeverafzettingen, direct onder de bouwvoor. Uit de ijzervlekken (oxydatie) bleek namelijk dat sprake was van gerijpte oeverafzettingen. Dit betekent dat deze afzettingen in het verleden droog genoeg waren om op gewoond te kunnen zijn. Op grond van de bodemkundige kenmerken kon niet worden aangegeven vanaf wanneer bewoning mogelijk was. Het veldonderzoek leverde geen aanwijzingen op voor de aanwezigheid van vondstrijke nederzettingen. Omdat de bodemopbouw relatief gaaf bleek, viel niet uit te sluiten dat vondstarme nederzettingen of zeer lokale archeologische resten (zoals graven en verkavelingsgreppels) aanwezig konden zijn. Ondanks het ontbreken van aanwijzingen voor de aanwezigheid van grote vondstrijke nederzettingen werd aanbevolen om de bodemingrepen archeologisch te laten begeleiden.

De archeologische begeleiding werd in de periode maart tot mei 2005 uitgevoerd. De begeleide werkzaamheden betroffen de verbreding van een aantal bestaande sloten aan de rand van het plangebied en de uitgraving van een centrale waterpartij. Tijdens de archeologische begeleiding zijn de aangelegde sloten onderzocht op de aanwezigheid van archeologische grondsporen en materi-

aal. Tevens is bij de graafwerkzaamheden vrijgekomen grond geïnspecteerd op de aanwezigheid van archeologische resten.

Tijdens de archeologische begeleiding van graafwerkzaamheden zijn in het plangebied geen archeologische sporen aangetroffen. Er is één losse vondst gedaan; het betreft een aantal scherven van een kookpot uit de Late Middeleeuwen. De bodemopbouw bestond uit oeverafzettingen op beddingafzettingen, met in het noordelijke deel mogelijk crevasseafzettingen.

Ondanks de hoge archeologische verwachting voor vindplaatsen uit de IJzertijd en Romeinse tijd zijn er geen vindplaatsen uit die periode aangetroffen. De omvang van het plangebied is echter te beperkt om daar uit af te leiden dat de archeologische verwachting voor die perioden naar beneden bijgesteld dient te worden.

Op grond van het ontbreken van aanwijzingen voor de aanwezigheid van archeologische resten werd ten aanzien van het plangebied geen vervolgonderzoek aanbevolen.

Literatuur

- ♦ A. Müller, *Plangebied Geestdorp, gemeente Woerden; archeologisch vooronderzoek: een bureau- en inventariserend veldonderzoek*. RAAP-notitie 913 (Amsterdam 2004)
- ♦ A. Borsboom, *Plangebied Geestdorp, gemeente Woerden; een archeologische begeleiding*. RAAP notitie 1176 (Amsterdam 2005)

WOERDEN

Kruittorenweg

H. VAN DEN ENDE

De gemeente Woerden heeft in maart en juni 2003 het fietspad aan de Kruittorenweg verlegd, en vijf bomen verplaatst. Dit is begeleid door Hazenberg Archeologie Lei-

den. Hierbij zijn twee ophogingslagen aangetroffen, die waarschijnlijk verbonden kunnen worden met de aanleg, dan wel het herstel of onderhoud, van de stadswallen. Op deze locatie heeft zich het Kromwijcker Bolwerk bevonden.

Literatuur

♦ T. Hazenberg en W.K. Vos, *Woerden Kruittorenweg, Archeologische begeleiding bij de 'molenberg'*, Hazenberg AMZ Publicaties 2004-3 (Leiden 2004)

sanering. In het zuidelijk deel werd vervolgonderzoek in de vorm van boringen geadviseerd.

Literatuur

♦ H. van den Ende, T. Hazenberg en A. de Hingh, *Archeologische Monumentenkaart Gemeente Woerden*, Hazenberg AMZ Publicaties 2004-2 (Leiden 2004)
♦ J.J. Lanzing en H. van den Ende, *Woerden Oranjestraat, Prins Hendrikkade*, Hazenberg AMZ Publicaties 2005-5 (Leiden 2005)

WOERDEN

Oranjestraat, Prins Hendrikkade

H. VAN DEN ENDE

Geplande woningbouw en de verlegging van de Oranjestraat vormden de aanleiding voor een bureauonderzoek door Hazenberg Archeologie Leiden naar de aanwezige archeologische waarden in het blok tussen Nassaukade, Prins Hendrikkade, Wilhelminaweg en Oranjestraat. Bij saneringen in 1988 en 1998 zijn resten van Romeinse beschoeiingen aangetroffen in de rivierloop van de Rijn of Linschoten. De beschoeiingen zijn hierbij verwijderd tot op de diepte dat gesaneerd is. Tevens zijn Romeinse schepen waargenomen. Het betreft het schip *Woerden 2/6*, waarvan een deel in de bodem is achtergebleven, en de boomstamkano's *Woerden 3* en *Woerden 5*. Resten van beschoeiingen en scheepsresten zijn dus zeer zeker nog op deze locatie te verwachten. Rond 1600 is in het gebied het Kromwijcker Bolwerk aangelegd. Ook hiervan waren nog restanten te verwachten. Het advies omvatte sloopbegeleiding. Daarnaast is in het noordelijk deel van het plangebied een opgraving geadviseerd, indien de ontgraving dieper gaat dan de eerdere

WOERDEN

Schilderspark

C.R.C. SCHAMP

In opdracht van HeijWaal CV heeft RAAP Archeologisch Adviesbureau een archeologische begeleiding uitgevoerd in het plangebied Schilderspark te Woerden. Het veldwerk is uitgevoerd in de periode oktober 2004-maart 2005 in samenwerking met amateur-archeologen van de afdeling Woerden van de Archeologische Werkgemeenschap Nederland (AWN). De archeologische begeleiding is het vervolg op een inventariserend archeologisch onderzoek dat in mei 2002 is uitgevoerd. Het doel ervan is het vaststellen van de aan- of afwezigheid van archeologische resten in het plangebied.

In het kader van de archeologische begeleiding zijn enkele grotere bodemingrepen die dieper reiken dan de geroerde bovengrond (dieper dan 40 cm onder het maaiveld) geïnspecteerd op de aanwezigheid van archeologische resten (grondsporen en vondsten). Tevens is de uitgegraven grond doorzocht op de aanwezigheid van vondstmateriaal.

De archeologische begeleiding heeft geen aanwijzingen opgeleverd voor de aanwezig-

heid van archeologische waarden ouder dan Nieuwe tijd. De enige grondsporen die zijn aangetroffen, zijn van recente datum. Het betreft drie noord-zuid georiënteerde sloten met fragmenten modern baksteen in de opvullingen. Deze sloten liggen alle in het noorden van het plangebied. Ook het doorzoeken van de uitgegraven grond heeft alleen vondsten uit de Nieuwe tijd opgeleverd. Aanbevolen werd om van archeologische begeleiding van de overige delen van het plangebied af te zien.

Literatuur

- ♦ A.J. Tol, *Plangebied Schilderspark, gemeente Woerden: een inventariserend archeologisch onderzoek*, RAAP-notitie 115 (Amsterdam 2002)
- ♦ A.J. Tol, *Plangebied Schilderspark, gemeente Woerden: een archeologische begeleiding*, RAAP-notitie 1179 (Amsterdam 2005)

WOERDEN

Singel 81

A. BROKKE

Op de locatie Singel 81 in Woerden heeft het ADC ArcheoProjecten een bureauonderzoek uitgevoerd. Op de locatie wordt mogelijk nieuwbouw gerealiseerd in de vorm van twee appartementgebouwen en woningen. Onder de appartementgebouwen en een van de huizenblokken wordt een parkeergarage aangelegd. Op de locatie staat nu een schoolgebouw.

Het gebied ligt aan de rand van de singel tegenover het oude centrum van Woerden. In het oude centrum van Woerden is veel onderzoek uitgevoerd naar de Romeinse tijd. Het *castellum* (grensfort van de Romeinen) van Woerden ligt op ca. 360 m van het plangebied.

Het *castellum* lag in ieder geval aan de Rijn

maar mogelijk op het kruispunt van de rivier de Linschoten en de Rijn. De loop van de Romeinse Rijn verschilt van de huidige loop van de Rijn. Deze loop in de omgeving van het onderzoeksgebied is geschat en niet door onderzoek vastgesteld. Het advies uit dit onderzoek is gericht op de mogelijke locatie van de Romeinse Rijn door middel van een booronderzoek. Over de mogelijke loop van de Linschoten is uit dit onderzoek niets naar voren gekomen. Met de resultaten van het booronderzoek kan een landschappelijke reconstructie worden gemaakt en kan worden bepaald welke zones bedreigd worden door de nieuwbouw en welke eventueel behouden kunnen worden.

Literatuur

- ♦ A.J. Brokke, *Woerden Singel 81. Een bureauonderzoek*, ADC Rapport 412 (Amersfoort 2005)

WOERDEN

Singel/Cityview (1)

H. VAN DEN ENDE

Projectontwikkelaar Delta onderzocht de mogelijkheid van de aanleg van een ondergrondse parkeergarage aan de Singel te Woerden, op het industrieterrein Hont-horst. Hazenberg Archeologie Leiden heeft op deze locatie het bureauonderzoek naar archeologische waarden uitgevoerd. Het plangebied was gelegen op de stroomgordel van de Oude Rijn. De ligging nabij het Romeinse *castellum Laurium* maakte het mogelijk dat er resten aanwezig waren van de burgerlijke nederzetting, een weg en kadewerken. Ook moest rekening gehouden worden met de aanwezigheid van een begraafplaats uit de Romeinse tijd. Mogelijk

waren deze sporen echter verspoeld, toen de Rijn zijn loop verlegde naar het noordwesten. Verder waren in de directe omgeving van het plangebied resten gevonden uit de Late Middeleeuwen. Het advies was vervolgonderzoek in de vorm van boringen.

Dit booronderzoek is uitgevoerd in 2005 door RAAP Archeologisch Adviesbureau. Op grond van dit booronderzoek zijn de plannen aangepast.

Literatuur

- ♦ T. Hazenberg, *Woerden-Singel/Cityview, Inventarisatie van archeologische informatie*, Hazenberg AMZ Publicaties 2002-2 (Leiden 2004)
- ♦ A.J. Borsboom, *Plangebied Singel/Cityview, Archeologisch vooronderzoek: een inventariserend veldonderzoek*, RAAP-notitie 1085 (Amsterdam 2005)

WOERDEN

Singel/Cityview (2)

C.R.C. SCHAMP

In verband met de voorgenomen woningbouw in plangebied Singel/Cityview heeft RAAP Archeologisch Adviesbureau op 14 maart 2005 in opdracht van Delta Rijnstroom III C.V. een inventariserend veldonderzoek uitgevoerd, gelegen op het industrieterrein Honthorst in de gemeente Woerden. Tijdens het veldonderzoek is door middel van veertien boringen één archeologische vindplaats aangetroffen. Hier zijn in zes boringen archeologische indicatoren waargenomen in de top van de oeverafzettingen (tussen ca 40 en 75 cm beneden het maaiveld). De gaafheid en conservering van de vindplaats zijn niet bekend. Het is niet duidelijk wat de aard en de datering van de vindplaats zijn. Gezien de nabijheid van het Romeinse *castellum*

kunnen de resten verband houden met de daarbij gelegen burgerlijke nederzetting, de *vicus*. Het is echter gezien de geomorfologische situatie niet uit te sluiten dat het resten uit de IJzertijd of de Middeleeuwen betreft. Op grond van de resultaten werd aanbevolen de kwaliteit (gaafheid en conservering), aard, datering, omvang en diepteligging nader vast te stellen door middel van een proefsleuvenonderzoek. Tevens werd geadviseerd het rooien van de bomen in het plangebied archeologisch te begeleiden.

Literatuur

- ♦ A.J. Borsboom, *Plangebied Singel/Cityview, gemeente Woerden; archeologisch vooronderzoek: een inventariserend veldonderzoek*, RAAP-notitie 1085 (Amsterdam 2005)

WOERDEN

Torenwal 6

S. DIEPENDAELE EN M. VAN DASSELAAR

Eind 2003, begin 2004 is door ArcheoMedia BV een bureauonderzoek en booronderzoek uitgevoerd naar de locatie Torenwal 6 in Woerden. Het bureauonderzoek maakte duidelijk dat er een hoge verwachting gold op archeologische resten vanwege de ligging in de Woerdense binnenstad. De verwachting op Romeinse vondsten is in dit noordelijke deel van de Woerdense binnenstad minder hoog dan rond het zuidwestelijker gelegen *castellum*. Het onderzoeksterrein ligt ten noorden van de Romeinse Rijnloop.

Wel geldt er een hoge verwachting op middeleeuwse en latere archeologische resten. Op de 16de-eeuwse stadsplattegrond van Van Deventer, die terug zal gaan op een oudere 14de-15de-eeuwse situatie, staan op

het zuidelijk deel van de onderzoekslocatie woonhuizen aangegeven met hun achtererven op het noordelijk deel van de onderzoekslocatie. De bewoning staat in relatie tot de 14de-15de-eeuwse stadsuitleg en zal waarschijnlijk niet veel eerder dateren dan deze stadsuitbreiding. De vestingwerken waar de naam Torenwal naar verwijst bevinden zich juist ten noorden van de onderzoekslocatie. Uit historisch onderzoek blijkt verder dat ten westen van de onderzoekslocatie vanaf de 17de (mogelijk eind 16de) eeuw tot aan 1885 de Keizersgracht gesitueerd is geweest. De vulling van deze gracht is in een boring aangetroffen. Ook in de overige boringen is vondstmateriaal uit de 17de/18de tot 20ste eeuw aangetroffen. Geadviseerd wordt het terrein voorafgaand aan de nieuwbouw nader archeologisch te onderzoeken door middel van proefsleuven.

Literatuur

- ♦ E. Eimmermann en S. Diependaele, *Verkenkend archeologisch onderzoek Torenwal 6 te Woerden*, ArchoMedia rapport A03-580-z (Capelle aan den IJssel 2005)

WOERDEN

Van Oudheusdenstraat

H. VAN DEN ENDE

Naar aanleiding van de door de gemeente Woerden voorgenomen bouw van woningen aan de Van Oudheusdenstraat, heeft Hazenberg Archeologie Leiden een bureauonderzoek uitgevoerd. Het advies was om saneringswerkzaamheden archeologisch te laten begeleiden. Bepalende factor in de verwachting voor de Romeinse tijd was de op de nabijgelegen Nieuwe Markt aangetroffen loop van de Rijn of Linschoten. Op die locatie is eerder het Romeinse

schip *Woerden 7* opgegraven. Een vergelijkbare vondst kon niet uitgesloten worden aan de Van Oudheusdenstraat. Historische kaarten gaven een indicatie voor de verwachting voor de Middeleeuwen. Op deze locatie bevond zich sinds 1371 de aarden stadswal en vestinggracht. Rond 1600 legde men hier het Catte Bolwerck aan.

In mei en augustus 2005 hebben Hazenberg Archeologie en ADC Archeoprojecten op deze locatie de sloop en sanering begeleid. Daarbij is de laat-middeleeuwse stadsgracht waargenomen. Romeinse sporen werden niet aangetroffen.

Literatuur

- ♦ E. Blom, J.J. Lanzing en W.K. Vos, *Woerden kerkplein deelgebied B en C en het schip "de Woerden 7"*, ADC-rapport 254 (Amersfoort 2004)
- ♦ S.B.C. Bloo en K. Jeneson, *Woerden – Van Oudheusdenstraat, een Archeologische Begeleiding van sloop- en saneringswerkzaamheden*, ADC-rapport 472 (Amersfoort 2005)
- ♦ H. van den Ende, *Woerden – Van Oudheusdenstraat. Bureauonderzoek archeologische waarden*, Hazenberg AMZ Publicaties 2004-10 (Leiden 2004)

WOERDEN

Voorstraat 72

A. BROKKE

ADC ArchoProjecten heeft een bureauonderzoek uitgevoerd voor het plangebied Voorstraat 72 in gemeente Woerden. De bestaande bebouwing wordt gesloopt. De nieuwbouw zal de ondergrond tot een maximale diepte van 2,6 m verstoren. Uit het bureauonderzoek is gebleken dat het gebied een hoge archeologische waarde heeft. Het gebied ligt binnen de middeleeuwse stad Woerden en maakte deel uit van een stratenpatroon dat waarschijnlijk al in de 14de eeuw ontstaan is. De verwachting is dat er

resten van bebouwing uit de Late Middeleeuwen tot de Nieuwe tijd in de ondergrond bewaard zijn gebleven. Ondanks het ontbreken van concrete aanwijzingen kan er sprake zijn van resten uit de Romeinse tijd. Het advies is om de sloop van de funderingen archeologisch te laten begeleiden en vervolgens een inventariserend veldonderzoek uit te laten voeren om de aanwezigheid en aard van de archeologische resten in de ondergrond te onderzoeken.

Literatuur

♦ A.J. Brokke, *Woerden Voorstraat 72. Een bureauonderzoek ADC Rapport 434* (Amersfoort 2005)

WOUDENBERG

't Schilt

A. VAN ROOIJEN

W. de Greef meldde, dat hij sinds 1992 bij het bewerken van zijn achtertuin aan 't Schilt vondsten verzamelt, die hij in verband brengt met het vroegste kasteel van Woudenberg. De huidige Vondellaan en 't Schilt doorsnijden het kasteelterrein, dat rond 1965 zonder voorafgaand onderzoek is overbouwd. Het kasteel wordt in 1313 voor het eerst genoemd en is in 1352 verwoest.

De vindplaats ligt aan de noordelijke rand van het vroegere omgrachte kasteelterrein. De tuinvondsten bleken vooral te dateren uit de 18de eeuw en later, slechts één aardewerkbodem van protosteengoed (ca 1300) dateert uit de tijd van het kasteel. D. Eilander deed in de achtertuin drie Edelmanboringen. Ook die, tot 1,7 m diepte en nat gezeefd over 4 mm, leverden naar oordeel van het meldpunt onvoldoende aanwijzingen op voor de nabijheid van een kasteel. Vanwege de ligging in de oude dorpskern

heeft de vindplaats in de tuin een hoge archeologische waarde. Het kasteelterrein zelf heeft geen archeologische status. In mei 2006 deed D. Eilander in samenspraak met en begeleid door het meldpunt in enkele tuinen van omwonenden met hun toestemming enkele Edelmanboringen, gericht op overtuigende aanwijzingen voor de plaats van het kasteel en de omgrachting. Deze werden echter niet gevonden. Het onderzoek wordt vervolgd, waarbij de inzet van grondradar wordt overwogen. W. de Greef ontdekte wel in het archief van de Stichting Oud Woudenberg een lijst van vondsten 'opgegraven in de omgeving van de Vondellaan bij aanleg van de wijk Het Schild omstreeks 1965', gedateerd 18-6-1985. De daarin genoemde 23 aardewerkvondsten dateren nagenoeg uitsluitend uit de 13de en 14de eeuw, dus uit de tijd van het kasteel 'Den Steen, ter hoogte van de huidige Vondellaan gelegen'. In een breder kader publiceert D. Eilander binnenkort een artikel over de vroegste landschappelijke ontwikkeling van Woudenberg met bodemkundige en historische informatie. In de daarin geschetste ontwikkelingen past ook de bouw van het vroegste kasteel van Woudenberg.

WOUDENBERG

Zegheweg

C.R.C. SCHAMP

Op 13 december 2004 heeft RAAP Archeologisch Adviesbureau in opdracht van Van Westreenen B.V. een bureau- en inventariserend veldonderzoek uitgevoerd in verband met de geplande realisering van een nieuw agrarisch bedrijf aan de Zegheweg

in de gemeente Woudenberg. Tijdens het bureau- en veldonderzoek zijn geen aanwijzingen gevonden voor de aanwezigheid van (resten van) mogelijke archeologische sporen in het plangebied. De natuurlijke bodemopbouw is over het gehele oppervlak verstoord en de resten van bodemprofielen (inclusief onderliggende C-horizont) wijzen op een van nature relatief natte omgeving. Er is één vuursteenafslag aangetroffen in een relatief laaggelegen gedeelte van het plangebied. De vondst wijst op menselijke activiteiten in de Steentijd, maar gezien de lage ligging lijkt deze afkomstig van elders, vermoedelijk samenhangend met egalisatie en andere agrarische bodemtechnische ingrepen in het recente verleden. Op grond van het ontbreken van (eenduidige) aanwijzingen voor de aanwezigheid van archeologische resten werd ten aanzien van het plangebied geen vervolgonderzoek aanbevolen.

Literatuur

♦ E. Heunks en W.M.E. Zijpp, *Plangebied Zegheweg te Woudenberg, gemeente Woudenberg; archeologisch vooronderzoek: een bureau- en inventariserend veldonderzoek*, RAAP-notitie 969 (Amsterdam 2004)

WIJK BIJ DUURSTEDEN & AMERONGEN Sandenburgerwaard

C.R.C. SCHAMP

In opdracht van Delgromij heeft RAAP Archeologisch Adviesbureau op 15 en 19 oktober 2004 een bureauonderzoek en inventariserend veldonderzoek uitgevoerd in verband met het gecombineerd kleiwinning- en natuurontwikkelingsproject 'Sandenburgerwaard'. Bij dit project werd de bovengrond opzij gezet en na het ontgra-

ven van de keramische klei weer teruggeplaatst in het plangebied. Uiteindelijk wordt in het plangebied conform de visie van Het Utrechts Landschap en Provincie 'riviergebonden natuur' ontwikkeld.

Op grond van de resultaten van het bureauonderzoek gold bij aanvang van het veldonderzoek voor het plangebied (gemeenten Wijk bij Duursteden en Amerongen) een hoge archeologische verwachting voor vindplaatsen vanaf het Neolithicum, vooral uit de Romeinse tijd. Het veldonderzoek heeft echter geen aanwijzingen voor de aanwezigheid van archeologische resten opgeleverd. Een restgeul/meanderboog langs de Lekdijk en enkele waterplassen langs de dwarskade zijn gedempt. Waarschijnlijk is hiervoor grond gebruikt dat bij egalisatie van het plangebied is vrijgekomen. Mede op grond hiervan worden in het plangebied geen waardevolle archeologische resten verwacht. Ten aanzien van het plangebied werd dan ook geen vervolgonderzoek aanbevolen.

Literatuur

♦ J.H.M. van Eijk, *Onderzoeksgebied Sandenburgerwaard, gemeenten Wijk bij Duursteden en Amerongen; archeologisch vooronderzoek: een bureauonderzoek en inventariserend veldonderzoek (kartering)*, RAAP-notitie 893 (Amsterdam 2004)

WIJK BIJ DUURSTEDEN Cothen, Zuidoosthoek

W.S. VAN DE GRAAF

In het kader van de ontwikkeling van het plangebied Zuidoosthoek in Cothen (gemeente Wijk bij Duursteden) is door archeologisch onderzoeksbureau Becker & Van de Graaf in maart 2004 een proefsleuvenonderzoek uitgevoerd.

Er zijn zes proefsleuven met een breedte van 2 m en een totale lengte van 400 m aangelegd. In de proefsleuven is een vlak aangelegd op een gemiddelde diepte van 1,5 m onder maaiveld. Behalve zeven (sub)recente greppels werden geen archeologische sporen aangetroffen.

Literatuur

♦ E. Hoven & J. de Kramer, *Archeologisch Onderzoek in Cothen-Zuidoosthoek, Gemeente Wijk bij Duurstede, Provincie Utrecht* (Nijmegen 2004)

WIJK BIJ DUURSTEDÉ

Langbroek, De Snel

N. EELTINK

Op het landgoed De Snel bij Langbroek in de gemeente Wijk bij Duurstede heeft BAAC bv op 21 februari 2005 het graven van twee poelen archeologisch begeleid. De onderzoekslocatie lag tot de ontginning in de Middeleeuwen in een zeer nat gebied, een zogenaamd broekgebied. De bodem bestaat uit vlakvaaggronden.

Bij het onderzoek werden geen grondsporen aangetroffen. De enige vondsten die het onderzoek opleverde waren een subrecente steengoedscherf, waarschijnlijk van een mineraalwaterfles, en een duidelijk postmiddeleeuwse scherf van roodbakend aardewerk met bruine glazuur. Beide scherven werden op het maaiveld gevonden en zijn vermoedelijk afkomstig van de 19de-eeuwse boerderij die nu de basis van de bebouwing van het landgoed vormt. Deze veronderstelling wordt gesteund door het feit dat deze scherven bij de poel die het dichtst bij de bebouwing ligt, werden gevonden. Het uitgraven van de andere poel leverde geen vondsten op.

WIJK BIJ DUURSTEDÉ

diverse meldingen

A. VAN ROOIJEN

B. Elberse zag in februari 2003 in een geploegde maisakker in Cothen evenwijdig aan een noordoost-zuidwest lopend pad veel grind. Mogelijk is dit een spoor van een Romeins wegtracé. Aan de westzijde tegen de grindbaan aan ligt een bekende vindplaats van Romeins materiaal.

B. Elberse vond in de loop van meer dan 25 jaar op een akker aan de Trechtweg bij Cothen op het oog veel IJzertijd- en Romeins aardewerk, 139 glazen La Tène armbandfragmenten, spinsteentjes en slingerkogels. Ook vond hij metalen, waaronder *fibulae*, een *triquetrum* munt en een gouden oorbelletje, mogelijk Romeins.

Een andere zoeker die in Cothen woont, heeft van dit terrein ook een collectie.

B. Elberse vond in de loop van meer dan 25 jaar op een akker aan de Kapelleweg in Cothen op het oog veel IJzertijdaardewerk, 55 glazen La Tène armbandfragmenten, 5 à 6 glazen kralen, spinsteentjes en slingerkogels. Ook vond hij op het oog diverse metalen, waaronder *fibulae*, een oorlepel en een pincet aan een ringetje, alsmede een *triquetrum* munt. Veel van het gevonden aardewerk is inheems. Onder het weinige Romeins aardewerk waren dakpanfragmenten en scherfjes.

De vindplaats is lang en sikkelvormig. B. Elberse beliep een gebied van 180x700 m. Tegen de oostelijke begrenzing van de vindplaats ligt een andere Romeinse vindplaats.

B. Elberse verzamelde rond 1980 op het

oog op een akker langs het Amsterdam-Rijnkanaal vooral aardewerk uit de 12de/13de eeuw. De ca 180 scherven waren afkomstig van ca. 140 voorwerpen. Ook vond hij een slijpsteen uit die tijd en enkele Romeinse scherven. Met de detector deed hij geen vondsten. De locatie ligt ten westen van een archeologisch terrein.

19 E. van Santen vond in september 2002 op een akker aan de Landscheidingsweg met de detector een bronzen (?) zwaantje. Het diertje is 53 mm groot, dateert mogelijk uit de tijd rond het jaar 1000 en is deel van hout- of zwaardbeslag of van een hanger.

C. Bastinck meldde in februari 2004 de vondst in de Lunenburgerwaard van een in goede staat verkerende kruisboogpijlpunt, gedaan door P. Boonman rond 1980 bij de kleiwinning in de Lunenburgerwaard voor baksteenfabricage. Het voorwerp is 63 mm lang en weegt 25 gram en is te dateren in de 15de-16de eeuw.

C. Bastinck meldde in maart 2004 de vondst van twee sterk gecorrodeerde ijzeren kruisboogpijlpunten. L. Boonman vond die rond 1980 bij de kleiwinning voor baksteenfabricage in de Lunenburgerwaard. C. Bastinck conserveerde ze. Ze zijn vierkant, hebben een ruitvormig uiteinde en zijn te dateren in de 15e of 16e eeuw.

C. Bastinck meldde in maart 2004 de vondst van een sterk afgesleten koperen duit uit 1663 en een sterk beschadigde koperen of bronzen knoop. L. Boonman vond ze rond 1980 bij het spitten in opgebrachte tuingrond, die mogelijk uit de Lunenburgerwaard kwam.

B. Elberse vond eind december 2005 op een akker bij de Dwarsdijk in Cothen veel grote scherven Romeins aardewerk, vooral veel importaardewerk, maar geen bouwmetaal. Hij verzamelde de vondsten niet.

D. van de Pol vond in april 2004 met de detector in een boomgaard in Cothen onder andere *fibula*fragmenten, een bronzen Romeins beslagstuk met buste van Minerva en een bronzen Merovingisch beslagstuk met puntcirkelversiering. Verder vond hij een 6e eeuwse vogel*fibula*, een scharnier en een zilveren *denarius*fragment. De vindplaats is als duidelijke verhoging in het landschap te zien. Hij zag veel inheemse, waarschijnlijk Romeinse scherven.

IJSSSELSTEIN Lagedijk

A. VAN ROOIJEN

R. Ooijevaar meldde dat J.W. Seijbel in april 2005 vondsten deed bij het verbreden van een waterpartij bij de Lagedijk. Hij vond veel Romeins aardewerk, enkele stukken baksteen die mogelijk afkomstig zijn van *tegulae* en een stuk tefriet. Later vond R. Ooijevaar op dezelfde plek naast veel aardewerk ook vier passende stukken tefriet van een handmolensteen en een complete draad*fibula*.

ZEIST De Bunsink

C.R.C. SCHAMP

In opdracht van Hogenboom Projectontwikkeling Zeist B.V. heeft RAAP Archeolo-

19

*Misschien een bronzen
zwaantje, gevonden in Wijk
bij Duurstede*

gisch Adviesbureau in oktober 2004 een bureauonderzoek met bouwhistorische inspectie uitgevoerd in verband met de voorgenomen sloop- en bouwwerkzaamheden op het erf van boerderij de Bunsink in de gemeente Zeist.

De resultaten van het bureauonderzoek geven geen aanleiding om te verwachten dat er archeologische resten uit de Late Middeleeuwen, die verstoord zouden kunnen worden door de geplande werkzaamheden, in de ondergrond aanwezig zijn. Het bouwhistorische onderzoek heeft uitgewezen dat van de historische boerderij in materiële zin weinig bewaard is gebleven en de oorspronkelijke indeling alleen op hoofdlijnen nog herkenbaar is. Deze resten worden niet als behoudenswaardig gekwalificeerd. Derhalve werden geen aanbevelingen voor vervolgonderzoek gedaan.

Literatuur

- ♦ M.S. Jordanov, *Plangebied De Bunsink, gemeente Zeist; archeologisch vooronderzoek: een bureauonderzoek en bouwhistorische inspectie*, RAAP-notitie 918 (Amsterdam 2004)

ZEIST

Groenoord

C.R.C. SCHAMP

In opdracht van Hogenboom Projectontwikkeling Zeist B.V. heeft RAAP Archeologisch Adviesbureau op 18 maart 2005 een bureauonderzoek en karterend veldonderzoek uitgevoerd in verband met de herbouw van een schuur en de nieuwbouw van twee geschakelde villa's in de gemeente Zeist. Ten behoeve van deze herbouw werden bouwputten en rioleringssleuven aangelegd.

Op grond van de resultaten van het bureauonderzoek gold bij aanvang van het veldonderzoek voor het plangebied een hoge archeologische verwachting voor vindplaatsen vanaf het Laat Paleolithicum. Tijdens het veldonderzoek zijn twee archeologische indicatoren gevonden, waarvan een fragment roodbakkend, geglazuurd aardewerk zich in een duidelijk verstoord pakket bevond. Aangezien het plangebied zich op het terrein van een buitenhuis uit de 19de eeuw bevindt, is het begrijpelijk dat er indicatoren uit de Nieuwe tijd aanwezig zijn. Een kleine concentratie houtskool bevindt zich in een zandpakket met zandbrokken. De heterogene samenstelling van deze laag duidt erop dat ook deze laag verstoord is. In het zuidwestelijke deel van het plangebied is in een aantal boringen een B-horizont aangetroffen, hetgeen erop duidt dat het pleistocene dekzand in het verleden niet geheel is verstoord. In de overige boringen is de bodem tot in de C-horizont verstoord. Aangezien er geen archeologische indicatoren zijn aangetroffen, is het onwaarschijnlijk dat er archeologische resten in de ondergrond aanwezig zijn die verstoord zouden kunnen worden door de bodemingen. Derhalve werden geen aanbevelingen voor vervolgonderzoek gedaan. Opgemerkt moet worden dat buitenplaats Groenoord in oorspronkelijke vorm gedeeltelijk in het plangebied lag. De bodemingen zouden ten zuiden van het landhuis plaatsvinden.

Literatuur

- ♦ I.R.P.M. Briels, *Plangebied Groenoord, gemeente Zeist; archeologisch vooronderzoek: een bureauonderzoek en karterend booronderzoek*. RAAP-notitie 1083 (Amsterdam 2005)

ZEIST

Utrechtseweg 86

C.Y. BURNIER, E. JACOBS

In opdracht van Van Dijk Geo- en Milieutechniek is in februari 2006 ten behoeve van de locatie Utrechtseweg 86 door Jacobs & Burnier, archeologisch projectbureau een inventariserend veldonderzoek uitgevoerd door middel van grondboringen.

Aanleiding voor het vooronderzoek vormde de voorgenomen ontwikkeling op de locatie, waarbij de ondergrond tot op een diepte van minimaal 1 m onder maaiveld verstoord zal worden. Op de Cultuurhistorische Hoofdstructuur van de provincie Utrecht maakt het onderzoeksgebied evenwel deel uit van een zone waar een hoge archeologische verwachting aan is toegekend.

Op basis van de omvang van de locatie zijn in het kader van het onderzoek uiteindelijk totaal tien handmatige boringen gezet. Vastgesteld kon worden dat op de locatie plaatselijk sprake is van de aanwezigheid van restanten van een esdek. Aanwijzingen voor de aanwezigheid van een oudere bodem en bijbehorende sporen aan de onderzijde van het esdek zijn niet aangetroffen. Niet uitgesloten kon evenwel worden dat deze oorspronkelijk wel aanwezig waren, maar inmiddels als gevolg van een latere grondbewerking in de huidige bouwvoor zijn opgenomen. Aangezien in de bouwvoor geen vondstmateriaal is aangetroffen dat wijst op de aanwezigheid van archeologische waarden, wordt de kans hierop evenwel gering geacht.

Literatuur

♦ D.R. Stiller en R.M. van der Zee, *Locatie 'Utrechtseweg 86' gemeente Zeist. Een inventariserend veldonderzoek*, Jacobs & Burnier, archeologisch projectbureau STAR 95, (Amsterdam 2006).

ZEIST

Zinzendorfflaan

C.R.C. SCHAMP

In opdracht van InTex Architecten Arnhem heeft RAAP Archeologisch Adviesbureau op 16 februari 2004 een inventariserend archeologisch onderzoek uitgevoerd in verband met voorgenomen nieuwbouwactiviteiten ten behoeve van uitbreiding van de Comeniusschool in de gemeente Zeist. Doel van dit onderzoek was eventueel aanwezige archeologische resten op te sporen en, voor zover mogelijk, een eerste indruk te geven van de kwaliteit (gaafheid en conservering), aard, datering, omvang en diepteligging ervan.

Ondanks de hoge archeologische verwachting voor vindplaatsen vanaf het Laat Paleolithicum zijn tijdens het inventariserend archeologisch onderzoek geen aanwijzingen gevonden voor vindplaatsen in het plangebied.

De bodem in het plangebied is ernstig verstoord. De laag dekzand, die behalve kleibrokken en fijn grind ook glas, baksteen en ander recent puin bevat, is vermoedelijk verschoven of opgebracht om het terrein te egaliseren. Archeologische indicatoren zijn niet aangetroffen tijdens het veldonderzoek. Naar verwachting zal er als gevolg van de geplande werkzaamheden dan ook geen verstoring van archeologische waarden optreden. Derhalve zijn geen aanbevelingen voor vervolgonderzoek gedaan.

Literatuur

♦ M.S. de Waal, *Plangebied Comeniusschool Zinzendorflaan, gemeente Zeist; een inventariserend archeologisch onderzoek*, RAAP-notitie 593 (Amsterdam 2004)

ZEIST

Den Dolder, Fornheselaan

A. VAN ROOIJEN

In een deelgebied van een te bebouwen terrein aan de Fornheselaan met belangrijke vondstmeldingen, deed het meldpunt met J. Rina dertien gutsboringen om de intactheid van het bodemprofiel te bepalen. In elf gutsboringen leek het profiel ongestoord met de C-horizont op 0,1 tot 0,9 m onder maaiveld. Een 0,5 m dikke B-horizont in één van de boringen wijst mogelijk op een heuvellichaam.

Een van de belangrijke vondstmeldingen is van J. Henze. Hij vond op het terrein een dolk met lemmet en handvat uit één stuk, daterend uit de Vroege Bronstijd. Andere vondstmeldingen zijn van L. Groen, die in 2001 op de toenmalige maisakker veel middeleeuws en vroegmiddeleeuws materiaal aantrof, alsmede vijf vuursteenafslagen en enkele veldkeien. Ook maakt hij melding van een geringe, maar duidelijke verhoging, die zich als een lichte plek op de akker aftekende.

ZEIST

Den Dolder, Willem Arntszhoeve

A.J. WULLINK EN M.J.M. DE WIT

Op het terrein van de Willem Arntszhoeve te Den Dolder heeft Archaeological Research & Consultancy (ARC bv) in

februari 2005 een archeologisch inventariserend veldonderzoek door middel van bureauonderzoek en boringen verricht. Het onderzoek was onderdeel van een Cultuur-Historische Effectrapportage (CHER). De CHER werd uitgevoerd in het kader van de geplande herontwikkeling van de zogenaamde Historische Middenas van de Willem Arntszhoeve, een complex voor geestelijke gezondheidszorg. Het is de bedoeling een deel van het gebied rond de Willem Arntszhoeve terug te geven aan de natuur, waarbij een aantal bodemingrepen noodzakelijk is.

Omdat het hier gaat om een eerste, verkennende, fase is een relatief klein aantal boringen geplaatst om de koppeling tussen bodem en geomorfologie en daarmee de archeologische verwachting te toetsen en te verfijnen. Hierbij is ook rekening gehouden met eventuele toekomstige bouwlocaties. Binnen de Historische Middenas zijn 26 boringen geplaatst. Ten noorden van de middenas zijn vier boringen geplaatst, ten zuiden hiervan één boring. De boringen zijn geplaatst tot in het onverstoorde moedermateriaal, gemiddeld 1 m beneden maaiveld.

Op het terrein van de Willem Arntszhoeve zijn dekzanden en stuifzanden aanwezig. In de dekzanden heeft zich een haarpodzolbodem ontwikkeld, in het stuifzand een duinvaaggrond. Het dekzand heeft een middelhoge archeologische verwachtingswaarde, het stuifzand een lage. Tijdens een onderzoek door de ROB ten zuiden van de onderzoekslocatie is onder het stuifzand een podzolbodem met daarin grondsporen en een bouwvoor aangetroffen.

Op het onderzoeksterrein kunnen drie verschillende gebieden worden benoemd.

Allereerst kan het gebied worden benoemd waarin intacte podzolprofielen zijn aangetroffen in het dekzand, al dan niet met een opgebrachte (Aa-horizont) of geroerde laag (Ap-horizont). Vervolgens kan het gebied waarin stuifzanden voorkomen worden aangewezen. Onder deze stuifzanden kunnen lokaal echter nog intacte podzolprofielen aanwezig zijn, die weer een middelhoge verwachtingswaarde hebben. Tot slot is er het bebouwde gedeelte van het stuifzandgebied. Het booronderzoek heeft uitgewezen dat dit deel, naast de verstoringen door verstuing, in sterke mate is vergraven en geëgaliseerd. Er zijn geen intacte podzolen aangetroffen in dit gebied.

Voor elk van de verschillende gebieden is een advies gegeven voor het te volgen onderzoekstraject in het kader van eventuele grondwerkzaamheden in de toekomst.

Het dekzandgebied, met daarin intacte podzobodems, heeft een middelhoge archeologische verwachtingswaarde. Geadviseerd is om voorafgaand aan eventuele grondwerkzaamheden een specifiek op de bouwlocatie(s) gericht verkennend inventariserend veldonderzoek uit te voeren.

Het stuifzandgebied heeft op zich een lage archeologische verwachtingswaarde, maar de mogelijkheid bestaat dat er onder het stuifzand nog intacte podzolen worden aangetroffen, waarvan de archeologische verwachting middelhoog is. Omdat de variatie op korte afstand groot is, wordt een meer intensieve boorcampagne niet doeltreffend geacht en is geadviseerd om bij eventuele grondwerkzaamheden een archeologische bouwbegeleiding uit te voeren.

Het bebouwde deel van het stuifzandgebied is sterk vergraven en heeft een lage archeologische verwachtingswaarde.

Eventuele vervolgstappen worden niet noodzakelijk geacht. Mochten in dit gebied tijdens grondwerkzaamheden archeologica aangetroffen worden, dan dient dit onverwijld aan de provinciaal archeoloog van Utrecht te worden gemeld.

ZEIST

Huis ter Heide, Sterrenberg

D.E.A. SCHILTMANS

In opdracht van Abrona heeft RAAP Archeologisch Adviesbureau in oktober en november 2005 een bureau- en inventariserend veldonderzoek (verkennende fase) uitgevoerd in verband met de geplande herinrichting van plangebied Sterrenberg in Huis ter Heide in de gemeente Zeist. Het plangebied (ca 45 ha) ligt tussen Huis ter Heide en Soesterberg en wordt begrensd door de Amersfoortsestraatweg in het noorden, de Sterrenberg in het westen, rijksweg A28 in het zuiden en de Kerklaan in het oosten. Doel van het archeologisch vooronderzoek was inzicht te krijgen in de landschappelijke context (bodemopbouw) en de mate van verstoring van de bodem in het plangebied; op basis daarvan is de archeologische verwachting bepaald.

Uit het inventariserend veldonderzoek (verkennende fase) blijkt dat de ondergrond in het plangebied landschappelijk gezien voornamelijk bestaat uit fluvioglaciale afzettingen. Voor deze afzettingen gold op basis van het bureauonderzoek een lage archeologische verwachting. Verspreid over het plangebied is in zes boringen dekzand op de fluvioglaciale afzettingen aangetroffen. Voor deze afzettingen gold op basis van het bureauonderzoek een middelmati-

ge archeologische verwachting. Daarnaast blijkt uit veldonderzoek (verkenkende fase) dat de ondergrond in het plangebied tot gemiddeld 0,7 m beneden het maaiveld is verstoord. Op plaatsen waar de bodem minder diep verstoord is, zijn nog wel intacte bodemprofielen aangetroffen. Het onderzoek had niet tot doel eventueel aanwezige archeologische vindplaatsen in kaart te brengen. Dit betekent echter niet dat door middel van het verkennend booronderzoek geen archeologische vindplaatsen kunnen worden aangetroffen. Tijdens het veldonderzoek zijn echter geen aanwijzingen aangetroffen voor de aanwezigheid van archeologische vindplaatsen in het plangebied.

In het plangebied zijn tijdens de visuele inspectie wel enkele historisch-geografische elementen waargenomen die samenhangen met de inrichting van het plangebied vanaf met name de 17de eeuw. Het plangebied ligt langs de Amersfoortsestraatweg. Deze weg is aangelegd in 1652 in opdracht van de Staten van Utrecht. Ter financiering van deze nieuwe verbinding tussen Amersfoort en Utrecht werd langs de weg grond uitgegeven voor de vestiging van buitenplaatsen. Hiertoe werden aan weerszijden van de straatweg 17 vakken van honderd roeden (370 m) breed en vijftig roeden diep uitge-

zet en door dwarspaden van 11 m breed gescheiden. Het plangebied omvat precies anderhalf vak. De contouren van deze vakken zijn in het plangebied nog duidelijk zichtbaar. Met name de monumentale beukenlaan, op de grens tussen twee vakken, is hiervan een markant voorbeeld. In het bos in het noordelijke deel van het plangebied zijn tevens enkele (resten van) wallen aangetroffen met eikenhakhout.

Op basis van het bureau- en inventariserend veldonderzoek (verkenkende fase) wordt geconcludeerd dat voor plangebied Sterrenberg in Huis ter Heide een lage archeologische verwachting geldt voor vindplaatsen uit de periode Mesolithicum tot en met de Nieuwe tijd. Naar verwachting zal als gevolg van de geplande werkzaamheden dan ook geen verstoring van archeologische waarden optreden. Ten aanzien van de aangetroffen historisch-geografische elementen is aanbevolen deze enerzijds nader in kaart te brengen en anderzijds in te passen bij de herinrichting van het plangebied.

Literatuur

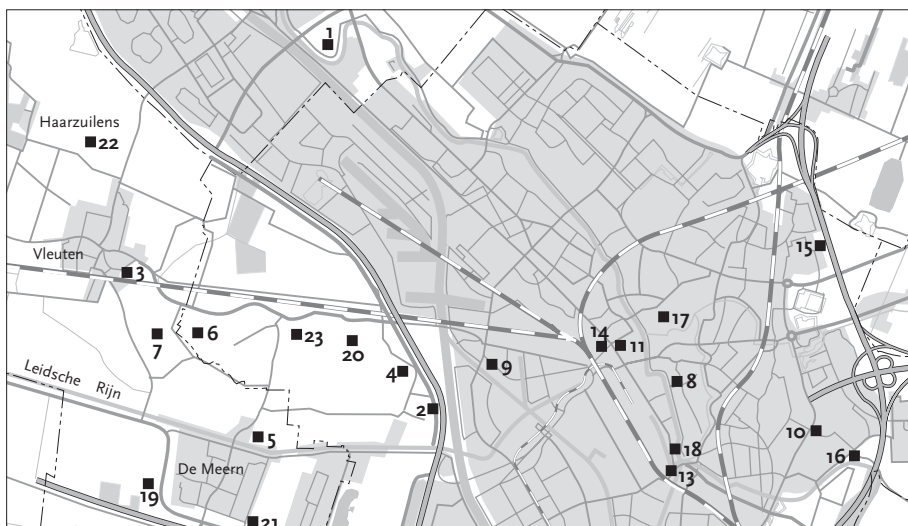
- ♦ D.E.A. Schiltmans, *Plangebied Sterrenberg in Huis ter Heide, gemeente Zeist; archeologisch vooronderzoek: een bureau- en inventariserend veldonderzoek (verkenkende fase)*, RAAP-rapport 1263 (Amsterdam 2006)

Amersfoort

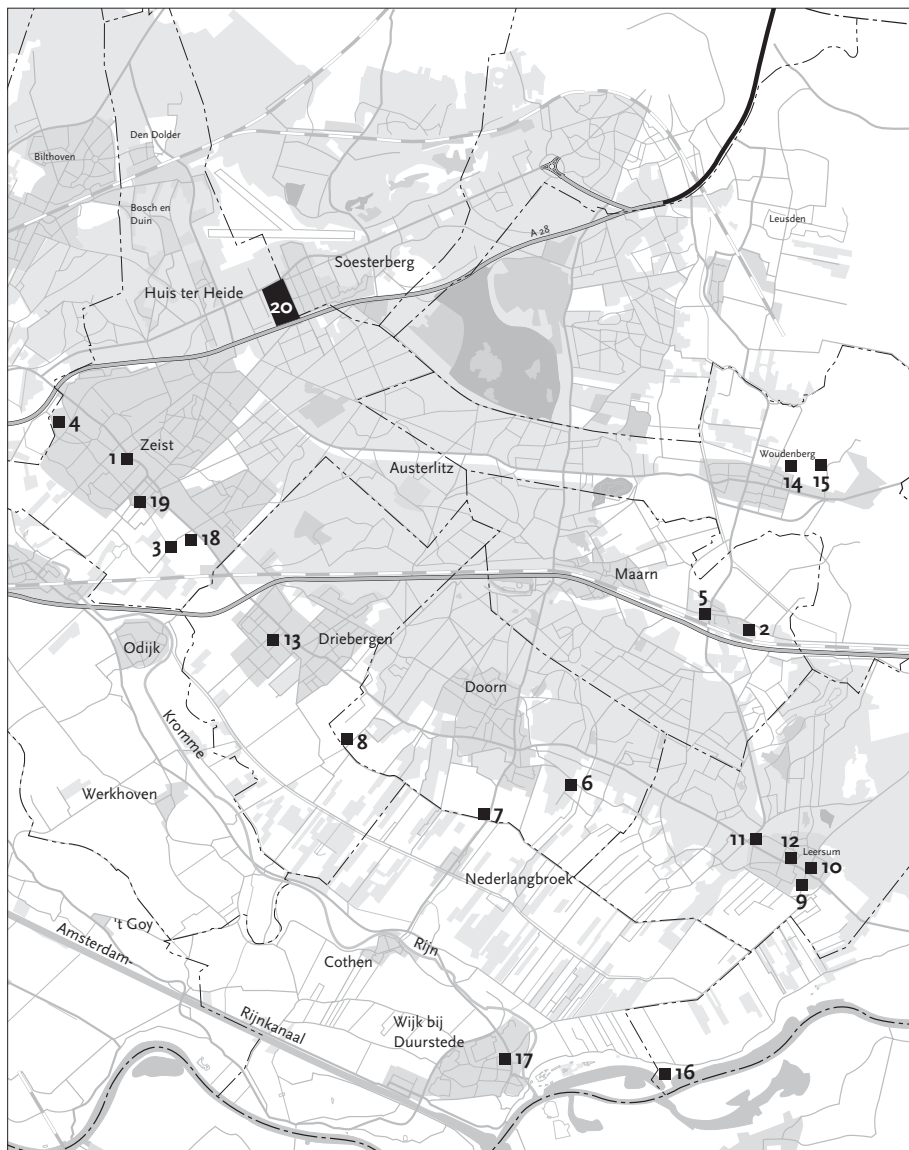
- 1 Amersfoort ♦ *Achter de Arnhemse Poortwal* 2 Amersfoort ♦ *Achter de Kamp* 3 Amersfoort ♦ *Kleine Haag*
 4 Amersfoort ♦ *Lieve Vrouwekerkhof* 5 Amersfoort ♦ *Noordwestplantsoen* 6 Amersfoort ♦ *Oliesteeg* 7 Amersfoort ♦ *Smallepad* 8 Amersfoort ♦ *Valkestraat*

stad-Utrecht

- 1 Maarsen ♦ *DSM-Oostwaard* 2 Utrecht, Leidsche Rijn ♦ *A2* 3 Utrecht, Vleuten ♦ *Huis te Vleuten*
 4 Utrecht, Leidsche Rijn ♦ *Hoogeweide* 5 Utrecht, Leidsche Rijn ♦ *De Woerd* 6 Utrecht, Leidsche Rijn ♦ *Binnenhof-Oost* 7 Utrecht, Leidsche Rijn ♦ *Binnenhof-West* 8 Utrecht ♦ *Brigittenstraat* 9 Utrecht ♦ *Groeneweg* 10 Utrecht ♦ *Kriekenpitplein* 11 Utrecht ♦ *Mariastraat* 12 Utrecht ♦ *Merelstraat* 13 Utrecht ♦ *Oosterkade/Ledig Erf* 14 Utrecht ♦ *Rijnkade* 15 Utrecht ♦ *Voorveldselaan* 16 Utrecht ♦ *Weg van Rhijnauwen*
 17 Utrecht ♦ *Wittevrouwenstraat* 18 Utrecht ♦ *Wijde Doelenstraat* 19 Utrecht, Leidsche Rijn ♦ *Time Team*
 20 Utrecht, Leidsche Rijn ♦ *De Grauwart* 21 Utrecht, De Meern ♦ *Oudenrijnseweg* 22 Utrecht, Vleuten ♦ *Themaat*
 23 Utrecht, Leidsche Rijn ♦ *Groot Zandveld + 't Zand*

Zuid- Oost Utrecht (1)

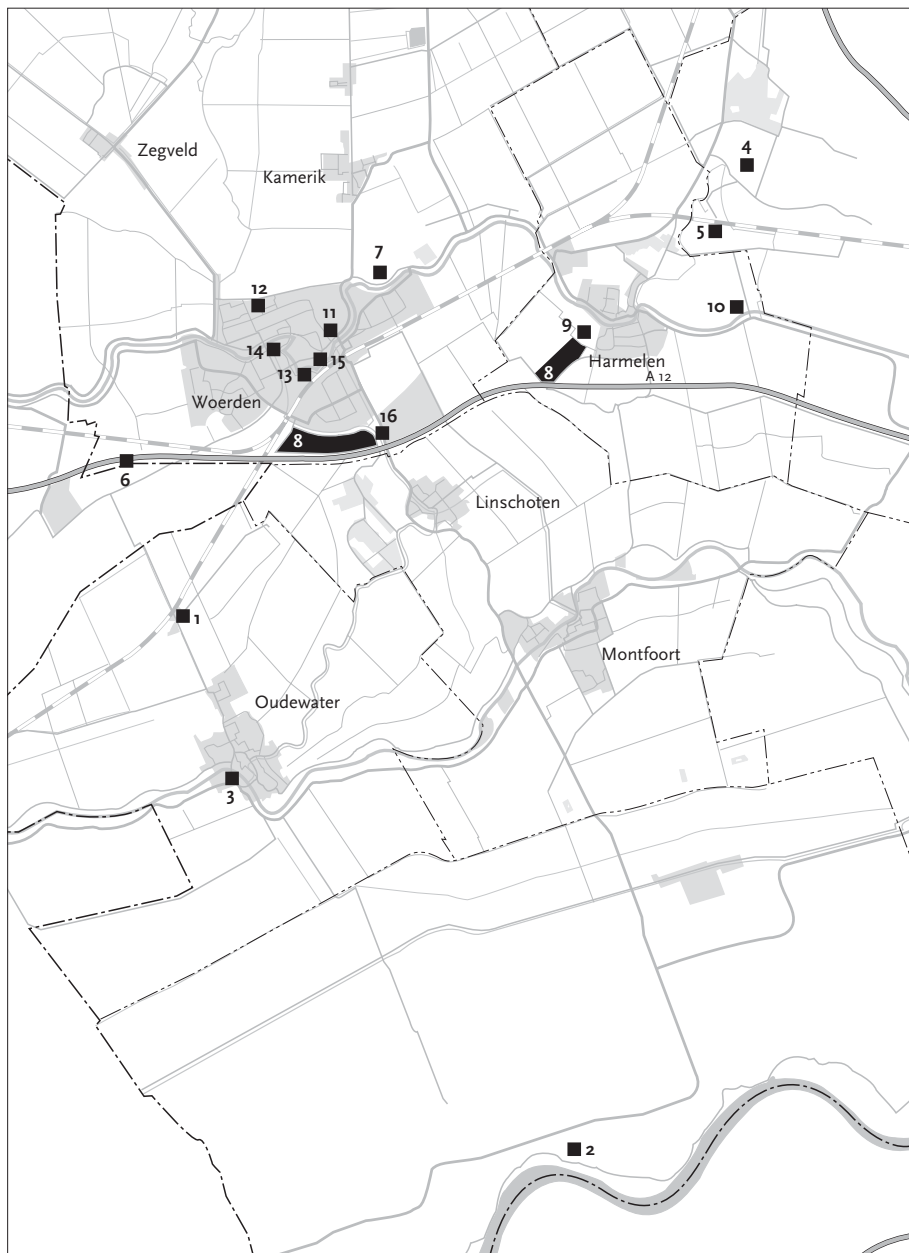
- 1 Zeist ♦ Utrechtseweg 2 Maarn ♦ Wijersterrein 3 Zeist ♦ De Bunsink 4 Zeist ♦ Kroostweg-Noord 5 Maarn ♦ Woudenbergseweg 6 Doorn ♦ Buurtweg 7 Doorn ♦ Langbroekseweg 8 Doorn ♦ Sterkenburgerlaan 9 Leersum ♦ Kerkweg/Bijenlaan 10 Leersum ♦ Rijksstraatweg/Scherpenzeelseweg 11 Leersum ♦ Rijksstraatweg/Maarsbergseweg 12 Leersum ♦ Rijksstraatweg 13 Driebergen-Rijsenburg ♦ Rijsenbergselaan 14 Woudenberg ♦ Stationsweg/Nico Bergsteijnweg-Noord 15 Woudenberg ♦ Zegheweg 16 Wijk bij Duurstede ♦ Sandenburgerwaard 17 Wijk bij Duurstede ♦ Frankenweg/Zandweg 18 Zeist ♦ Groenord 19 Zeist ♦ Zinzendorfflaan 20 Zeist ♦ Huis ter Heide, Sterrenberg

Zuid-Oost Utrecht (2)

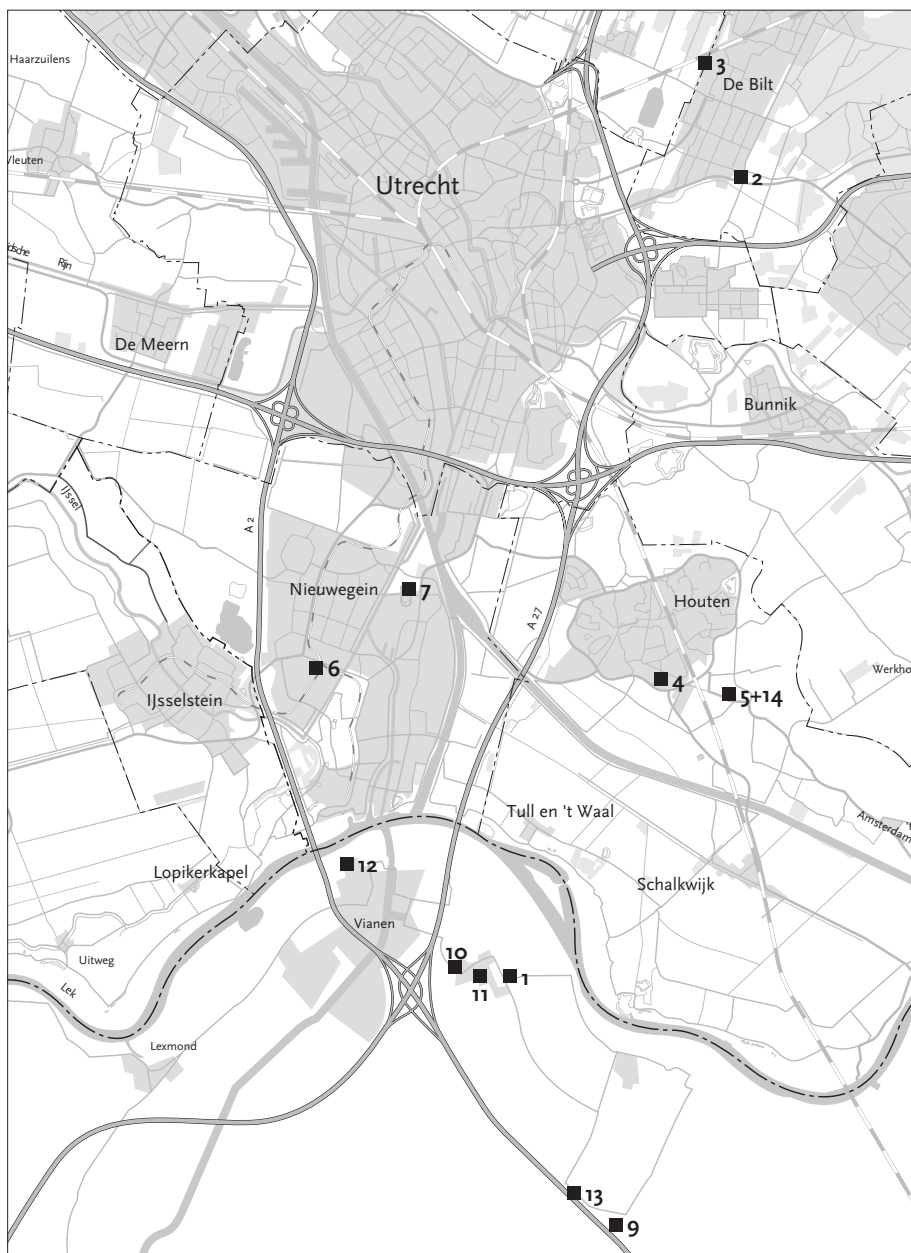
- 1 Amerongen ♦ Dwarsweg 2 Amerongen ♦ Kasteel 3 Amerongen ♦ Westelijke Amerongse Bovenpolder
 4 Rhenen ♦ Elst ♦ Het Bosje 5 Rhenen ♦ Larikshof 6 Veenendaal ♦ Oost 7 Rhenen ♦ Achterberg ♦ Friesesteeg
 8 Rhenen ♦ Klein-Dikkenberg

Zuid-West Utrecht

- 1 Oudewater ♦ Papekop 2 Lopik ♦ Polder Wiel 3 Oudewater ♦ Abrona 4 Utrecht, Vleuten ♦ De Haar 5 Utrecht, Vleuten ♦ Vleugel 6 Woerden-Gouwe ♦ A12 7 Woerden ♦ Geestdorp 8 Woerden ♦ A12-BRAVO 9 Woerden ♦ Harmelen ♦ Haanwijk 10 Woerden ♦ Harmelen ♦ Heldamweg 11 Woerden ♦ Plantsoen 12 Woerden ♦ Schilderspark 13 Woerden ♦ Singel/Cityview 14 Woerden ♦ Singel 15 Woerden ♦ Voorstraat 16 Woerden ♦ Wulverhorstbaan

Midden Utrecht

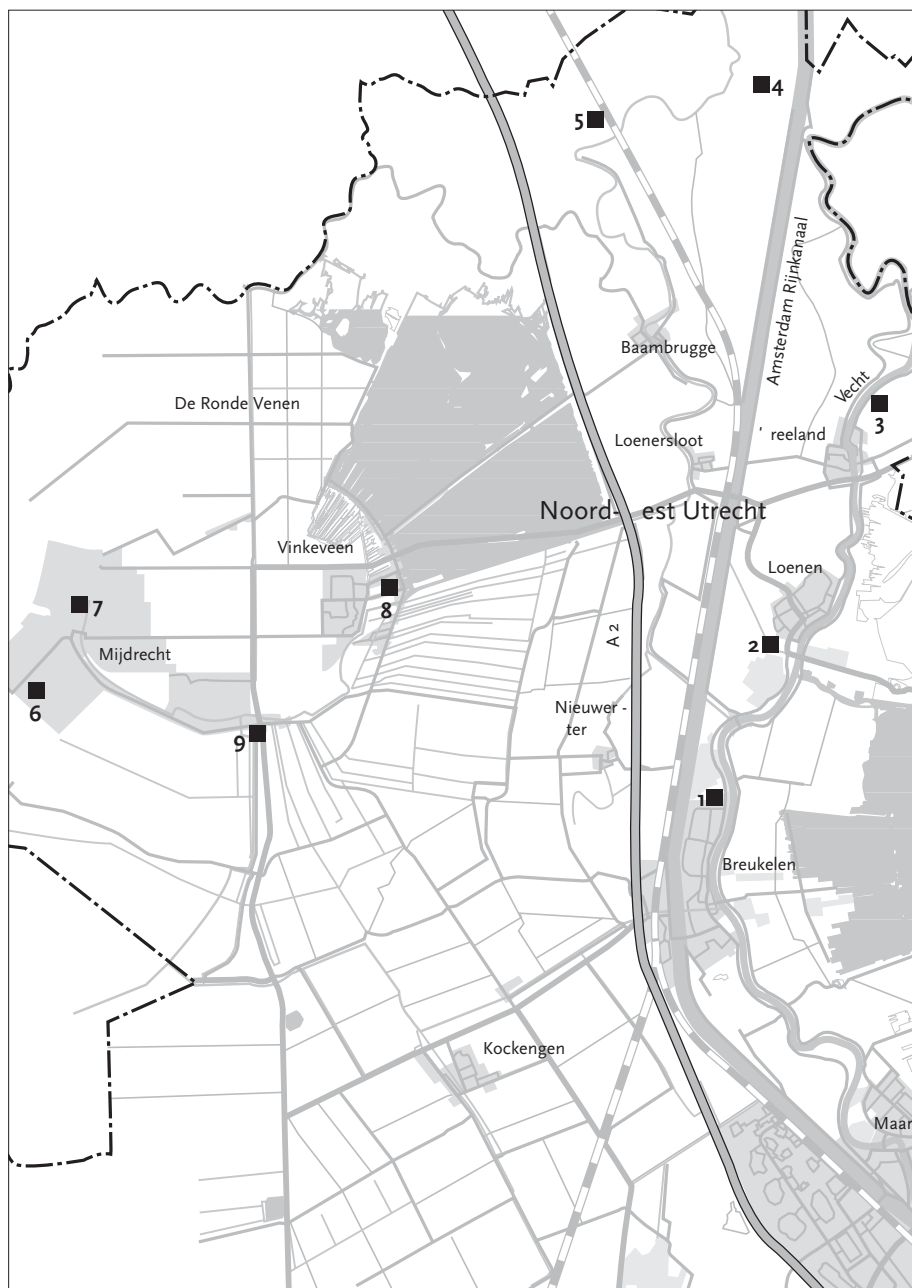
- 1 Vianen ♦ Hagestijn ♦ Vogelenzangseweg 2 De Bilt ♦ Dorpsstraat 3 De Bilt ♦ Larenstein 4 Houten ♦ Koppeling/De Schaft 5 Houten ♦ Rietplas 6 Nieuwegein ♦ Binnenstad 7 Nieuwegein ♦ Fort Jutphaas en kasteel Rijnhuizen 8 Vianen ♦ Autenase Kade 9 Vianen ♦ Diefdijk 10 Vianen ♦ Gaasperwaard 11 Vianen ♦ Hagestein ♦ Achterweg 12 Vianen ♦ Hofplein 13 Vianen ♦ Zuiderveld 14 Houten ♦ Beusichemseweg

Noord-Oost Utrecht

- 1 Amersfoort ♦ Stoutenburg 2 Baarn ♦ Kasteel Drakenburg 3 Bunschoten-Spakenburg ♦ Polynorm 4 Bunschoten-Spakenburg ♦ Kerkstraat 5 Leusden ♦ Tabaksteeg 6 Zeist, Den Dolder ♦ Willem Arntszhoeve 7 Amersfoort ♦ Wieken-Vinkenhoeft 8 Eemnes ♦ Wakkerendijk 9 Soest ♦ Lange Duinen

Noord-West Utrecht

- 1 Breukelen/Loenen ♦ Rijksweg 2 Loenen ♦ Cronenburg 3 't Reeland ♦ Bergseweg 4 Abcoude ♦ 't Gein
 5 Abcoude ♦ Hollandse Kade/Stationsgebied 6 De Ronde Venen, Mijdrecht ♦ Hoofdlaan 7 De Ronde Venen,
 Mijdrecht ♦ Rietveld 8 De Ronde Venen, Vinkeveen ♦ Maria Oord 9 De Ronde Venen, Wilnis ♦ Wilnisser Zawe

Literatuur algemeen

- ◆ E. Akkerman en H. Brongers, *Inventariserend veldonderzoek Cronenburg, Loenen aan de Vecht* (z.p. 2004)
- ◆ A. van Bommel, 'Licht op stenen kamers in het Kromme Rijngebied', *Het Kromme Rijngebied* 38 (2004) nr. 4, p. 65-70
- ◆ H.J.A. Berendsen, *Samenvatting van het fysisch-geografisch onderzoek in het kader van het AAO voor de verbreding van de A2* (z.p. 2004)
- ◆ E. Blom e.a., 'Romeins Woerden, een overzicht', *Heemtijsdinghen* 40 (2004), nr. 3, p. 2-13
- ◆ M. van Bruggen en R. Lotte, *Methoden om de archeologische voorraad in kaart te brengen; een pilotstudie naar methoden om bekende en potentiële archeologische voorraad in het Utrechtse deel van de archeoregio het Utrechts-Gelders Rivierengebied in kaart te brengen* (Amersfoort 2004)
- ◆ E. Drees, 'Opgravingen aan de Dorpsstraat mei 2005', *De Biltse Grift* 14 (2005) nr. 3, p. 95-96
- ◆ T. van Drunen, 'Jaarverslag 2003 Werkgroep Archeologie Rhenen (WAR)', *Oud Rhenen* 23 (2004) nr. 2, p. 44 ev.
- ◆ E. Graafstal, '121 stekelvarkentjes', *GM Kwadraat* (2004) nr. 4 p. 17
- ◆ E. Graafstal en A. Pol, 'Schatkamer Leidsche Rijn 10', *Historische Vereniging Vleuten-De Meern-Haarzuilens* 25 (2005), nr. 1, p. 9-12
- ◆ M. Hendriksen, *Afgedamt en afgedankt. Metaalvondsten uit twee middeleeuwse nederzettingen in Leidsche Rijn* (Utrecht 2004)
- ◆ T. d'Hollosy, 'De Oude Eem in opgravingen', *Kroniek, Tijdschrift Historisch Amersfoort* 7.1, p. 10-11
- ◆ T. d'Hollosy, *Nieuw Princenhof, Leusden* (Amersfoort 2005)
- ◆ T. d'Hollosy, *Uitbreiding kerkhof Sint Jozefparochie Hamersveldseweg, Leusden* (Amersfoort 2005)
- ◆ T. d'Hollosy, *Sinai Centrum, Laan 1914* (Amersfoort 2005)
- ◆ T. d'Hollosy, *Plangebied de Schammer, Leusden* (Amersfoort 2005)
- ◆ M.A. Huisman, *Een archeologische opgraving naast de Michaelkerk te Leersum gemeente Leersum (U)* (ARC-rapporten 2004-35 (z.p. 2004)
- ◆ R. Hulst, 'Oude bewoning aan de Valkstraat', *Kroniek, Tijdschrift Historisch Amersfoort* 6.3, p. 2-3
- ◆ R. Hulst, 'Van laat-middeleeuwse boerderij naar historische hallenhuisboerderij', *Kroniek Tijdschrift Historisch Amersfoort* 7.4, p. 10-11
- ◆ R.F. B. Isarin, 'Het landschap van Kockengen en omstreken. Een klein riviertje in de Rijn-Maasdelta', *Tijdschrift Historische Kring Breukelen* 19 (2004), nr. 4, p. 185-197
- ◆ A.J. de Jong, 'De ligging van kasteel Valkenburg te Achterberg', *Oud Rhenen* 23 (2004), nr. 3, p. 35-38

- ◆ P. Kloosterman, 'Het Kromme Rijngebied in de Merovingische tijd', scriptie Uva, Amsterdam 2004
- ◆ T. Koorevaar, 'Bronstijdboeren in Zijderveld', *Grondig Bekeken* 19.2 p. 8-13
- ◆ J. van der Laan, 'Archeologische vondsten uit de Baarnse bodem', *Baerne* 28 (2004), p. 21-23
- ◆ J. van der Laan, 'Trechterbekeraardewerk in Baarn', *Baerne* 28 (2004) p. 11
- ◆ J. van der Laan, 'Kasteelterrein Drakenburg', *Baerne* 29 (2005) nr. 1, p. 9-11
- ◆ K. Loeff, *Oostmaat Spakenburg, cultuurhistorische effectrapportage* (Laren 2005)
- ◆ J.J. Meerts, 'Laag Hees (v)erkend', *Van Zoys tot Soest* 25 (2004) themanummer
- ◆ R.J. Ooyevaar, *Eiteren en de kapel van Eiteren in IJsselstein* (IJsselstein 2004)
- ◆ Poole e.a., *Detailed geochemical molecular assesement of two Roman ships, De Meern 4 and Woerden 7, using on-line pyrolysis-gas chromatography/mass spectrometry* (Amsterdam 2004)
- ◆ G. Raven, 'Een munt uit Bunschoten', *Kroniek, Tijdschrift Historisch Amersfoort* 6.4 p. 6
- ◆ R.P.M. Rhoen, 'Het landschap rondom Slot Zeist', *Seijst* 2004, nr. 1, p. 3-12
- ◆ van Schip, 'Knalde het eerste schot in Schalkwijk op Marckenburg?', *Het Kromme Rijngebied* 38 (2004), nr. 1 / 2, p. 21-24
- ◆ W. Schipper, 'De veldschans te Woudenberg', *Oud-Woudenberg* 2004, nr. 3, p. 3-9
- ◆ W. Schipper, 'Grafheuvels op de grens van Woudenberg en Leusden', *Oud Woudenberg* 2005, nr. 1, p. 3-12
- ◆ T.A. Spitzers, *Houten, kasteel Schonauwen, Archeologische begeleiding funderingsverbetering* (z.p. 2004) BAAC-rapport 02.082
- ◆ R. Uppelschoten, 'Sporen in de Odijkse grond: 50 jaar archeologische vondsten in Odijk', *Het Kromme Rijngebied* 388 (2004), nr. 4, p. 71-74
- ◆ Willemsen, *Vikingen! Overvallen in het stroomgebied van Rijn en Maas 800-1000* (Bussum/Utrecht 2004)
- ◆ J.C. van Wis, 'Bunschoten, muntplaats in de Middeleeuwen', *Bun Historiae* 25 (2004), p. 144-153

Verklarende woordenlijst

Alzei plaats met laat-Romeins castellum, gelegen tussen Bingen en Worms in Duitsland. Bepaalde laat-Romeinse aardewerktypen worden er naar vernoemd.

Andenne aardewerk uit de middenperiode van de Middeleeuwen, zo genoemd naar het productiecentrum.

Artefact door mensen gemaakt voorwerp.

Badorf aardewerk uit de vroege Middeleeuwen, zo genoemd naar het productiecentrum.

Besmeten wordt gezegd van aardewerk, waarvan de wand is bedekt met een grove kleipap; een zo behandelde pot geeft meer houvast.

Castellum Romeins militair fort.

Dekzand stuifzand, waarmee grote delen van Nederland in de laatste periode van de laatste IJstijd werden bedekt. Soms is het opgewaaid in ruggen, zogenaamde dekzandruggen.

Dookgat naar onderen ruimer wordend gat, waarin een dook (een bevestiging voor steen) kan worden gegoten.

Drag afkorting van Dragendorff, de naam van de man, die als eerste een typologie voor terra sigillata opstelde; een terra sigillata-vorm wordt aangegeven door deze afkorting, gevolgd door een nummer, bijvoorbeeld Drag. 37 (versierde kom).

Drakestein aardewerktype uit de Bronstijd, genoemd naar de eerste vindplaats, het landgoed Drakestein.

Esdek vaak dikke laag oude akkergrond, ontstaan door eeuwenlange ophoging met mest en plaggen. In Utrecht spreekt men van 'engen'.

Fibula kledingspeld (meervoud: fibulae).

Geverfd aard bepaalde soort Romeins aardewerk.

Gladwandig bepaalde soort Romeins aardewerk.

Grape bolle pot op pootjes, middeleeuws.

Harpstedt aardewerk uit de IJzertijd, genoemd naar de eerste vindplaats.

Hilversum aardewerk uit de Bronstijd, genoemd naar de eerste vindplaats.

Horreum graanschuur van Romeins type. Net als een spieker heeft hij een verhoogde vloer, maar deze rust op stenen riggels, of op rijen dicht naast elkaar in sleuven geplaatste palen of balken.

Huisplattengronden Van huisplattengronden wordt vaak gezegd, dat zij een-, twee-, drie-, of zelfs vierschepig zijn. Dit slaat op het aantal delen, waarin de binnenruimte van het huis in de lengterichting wordt verdeeld door rijen palen. In het inwendige van een eenschepig huis bevinden zich geen palen, zodat de binnenruimte ongedeeld is. Een tweeschepig huis is in de lengterichting in tweeën gedeeld, meestal door een rij palen, die de nok van het dak dragen. Het inwendige van een drieschepig huis wordt in drieën gedeeld door twee rijen palen, meestal gegroepeerd in jukken, die een dakdragende functie hebben. Bij een viersche-

pig huis staat tussen de palen van elk juk nog een derde paal, die meestal als extra ondersteuning van de nok dient. Binnen een en hetzelfde gebouw kunnen verschillende constructies voorkomen: wij spreken dan bij voorbeeld van een gemengd een- en tweeschepig huis.

Hypocaust Romeinse vloerverwarming: warme lucht circuleerde in een ruimte onder de vloer; de vloer zelf rustte op zuiltjes, gemaakt van tegels.

Klokbeker aardewerk uit het Neolithicum, zo genoemd naar zijn vorm; een ondertype is de Veluwe klokbeker.

Kogelpot middeleeuws aardewerk, zo genoemd naar de vorm.

Kringgrep(pel) ronde greppel om (crematie)graf, vaak in urnenveld, maar ook wel bij begravingen in andere periodes.

LaTene-armband glazen armband uit de late IJzertijd.

Limes grens van het Romeinse Rijk, in ons land gelegen langs de Oude Rijn.

Lunula onderdeel van middeleeuws paardentuig.

Marne IJzertijd-aardewerk van zuidelijke oorsprong.

Microliet artefact van zeer kleine afmetingen.

Oeverwal natuurlijke verhoging langs een onbedekte rivierbedding, meestal bestaande uit zand of zavel. Een oeverwal ontstaat doordat, als de rivier buiten zijn oevers treedt, het zwaardere materiaal, zoals zand, direct naast de bedding wordt afgezet.

Ogief als de ribben van een gewelf elkaar diagonaal kruisen.

Paalkuilen de sporen van de kuilen, die zijn gegraven om de palen in te zetten, en die daarna weer zijn dichtgegooid met grond, die een andere (meestal donkerder) kleur hebben dan de omgevende ongeroerde grond. Een enkele keer kan de plaats van de eigenlijke paal worden herkend als een nog iets donkerder gedeelte binnen zo'n paalkuil. Dit donkere gedeelte heet paalgat. Tijdens een opgraving worden paalkuilen 'gecoupeerd', verticaal doorsneden, om de diepte te bepalen en andere gegevens te verkrijgen. Op foto's van huisplattegronden, genomen in het veld, vertonen paalkuilen zich daarom soms als halfronde gaten.

Paffrath aardewerk uit de Middeleeuwen, zo genoemd naar het productiecentrum in Duitsland.

Pingsdorf aardewerk uit de Middeleeuwen, zo genoemd naar het productiecentrum in Duitsland.

Radstempel roterend wielkje met uitsteeksels, gebruikt bij het versieren van aardewerk, populair in de vroege Middeleeuwen, maar ook wel daarvoor en daarna.

Ruwwandig bepaalde soort Romeins aardewerk.

Spieker graanschuur, waarvan de - verhoogde - vloer rust op vier of meer zware palen, die in een vierkant of rechthoek zijn geplaatst. De vloer is verhoogd om twee redenen: het graan blijft droog, omdat de lucht onder de vloer door kan circuleren, en het graan is niet zo gemakkelijk bereikbaar voor ongedierte.

Spinklos/steen schijfvormig gewichtje, meestal gemaakt van aardewerk of been,

dat wordt gebruikt bij het spinnen van bijv. wol.

Standvoetbeker aardewerk uit het Neolithicum, zo genoemd naar de standvoet, die dit aardewerk bezit.

Steengoed zeer hard gebakken middeleeuws aardewerk, dat onder meer bij Siegburg in Duitsland werd vervaardigd.

Stroomrug verhoging ontstaan door het naar elkaar toegroeien van twee oeverwallen. In het midden van zo'n rug bevindt zich vaak het restant van de oorspronkelijke rivierbedding, de restgeul.

Stuifheuvels natuurlijke heuvels van stuifzand.

Terra nigra Romeins aardewerk, zwart van kleur.

Terra sigillata Romeins luxe-aardewerk, rood van kleur, vaak versierd.

Trechterbeker aardewerk uit het Neolithicum, zo genoemd naar de vorm van de hals.

Urnenveld grafveld uit de late Bronstijd/vroege IJzertijd; de resten van de gecremeerde doden werden er in urnen bijgezet, vaak onder lage heuveltjes met een greppel ('kringgreep') eromheen.

Vicus (Romeins:) burgerlijke nederzetting (vaak bij fort); (vroeg Middeleeuwen:) handelsplaats.

Von Uslar opsteller van typologie voor Germaans aardewerk uit de 2de-4de eeuw na Chr.

Weefgewicht gewicht, vaak van aardewerk, waarmee de verticale draad van een weefsel in een weefgetouw strak gehouden werd.

Colofon

De Archeologische Kroniek Provincie Utrecht 2004-2005 is een uitgave van de Provincie Utrecht en de Stichting Publicaties Oud-Utrecht

Redactie

Doede Kok

Ruurd Kok

Fred Vogelzang

Vormgeving

Anja Verlaat

Lithografie/beeldbewerking

Ben Graphics

Illustraties

Daar waar niets is vermeld,
is de illustratie afkomstig
van de auteur of zijn instelling

Druk

Roto Smeets GrafiServices, Utrecht

Utrecht 2007, ISSN 1386-8527

WIJK BIJ DUURSTEDEN ♦ Frankenweg/Zandweg

J. DIJKSTRA, J. VAN DOESBURG EN M.M. SIER

In 2001 zijn tijdens een archeologisch onderzoek op een perceel aan de hoek Frankenweg/Zandweg in Wijk bij Duurstede bewoningssporen uit de Vroege-, Volle- en Late-Middeleeuwen blootgelegd. De grondsporen en vondsten wijzen op intensieve bewoning in de Karolingische tijd (ca 725-850/75 na Chr.) toen hier de handelsnederzetting Dorestad lag.

Van 9 april tot en met 8 juni 2001 heeft het Archeologisch Diensten Centrum (ADC) in opdracht van Giessen Projectontwikkeling bv in Hardinxveld-Giessendam een opgraving uitgevoerd in Wijk bij Duurstede. Het onderzoeksgebied bevindt zich ten noorden van de historische stadskern. Meer specifiek ligt het terrein in de zuidwesthoek van de verkeerskruising van de Frankenweg en de Zandweg. De reden van de opgraving ter plaatse was de bouw van het appartementencomplex: Villa Cesare met parkeergarage. In totaal is een oppervlakte van 1350 m² in meerdere vlakken opgegraven.

Aan de hand van eerder in de directe omgeving uitgevoerd onderzoek is vast komen te staan dat het onderzoeksgebied binnen de noordelijke wijk van de vroeg-middeleeuwse handelsnederzetting Dorestad ligt. Daarnaast werden op basis van de eerdere opgravingsgegevens bewoningssporen uit latere perioden verwacht: de Ottoonse periode (10de eeuw), Volle en Late Middeleeuwen (1100-1550) en de Nieuwe Tijd (na 1550).

In de zone parallel aan de Zandweg had tot voor kort slechts kleinschalig onderzoek plaatsgevonden, zodat de exacte aard van de aanwezige bewoning niet duidelijk is. Op basis van de beschikbare gegevens wordt verondersteld dat hier ten tijde van Dorestad de overgangszone van de handelswijk aan de oever van de voormalige Kromme Rijn, ter hoogte van de huidige Hoogstraat, naar een meer agrarisch ingesteld areaal lag. Met name de infrastructuur van deze overgangszone is zeer interessant, omdat hier verschillende kavelrichtingen samen lijken te komen. De onderzoeksvragen richtten zich dan ook vooral op de aard en functie van de nederzettingssporen van dit deel van Dorestad en de periodisering daarvan.

De uitwerking van het onderzoek heeft plaatsgevonden in samenwerking met de Rijksdienst voor het Oudheidkundig Bodemonderzoek.

Dorestad was van in de periode tussen de 7de en het midden van de 9de eeuw na Chr. een internationale handelsplaats. Het had zijn bloei te danken aan de ligging op het kruispunt van twee belangrijke handelsroutes. De ene route liep via de Nederrijn, Kromme Rijn, Utrechtse Vecht, het toen nog kleine IJsselmeer en de Wadden. Hij verbond het Duitse Rijnland met Scandinavië en het Oostzeegebied. De andere route liep langs de Nederrijn en de Lek naar de kust en vormde de verbinding tussen het Rijnland en de Atlantische kust en Engeland. De handel betrof zowel de uitwisseling van exotische en luxe producten als goederen voor het dage-